

Om Peder Laales danske ordsprog

Af AAGE HANSEN

Udgivet af
Merete K. Jørgensen og Iver Kjær

Historisk-filosofiske Meddelelser **62**
Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab
The Royal Danish Academy of Sciences and Letters

Commissioner: Munksgaard · Copenhagen 1991

The Royal Danish Academy of Sciences and Letters

publishes four monograph series, an Annual Report and, occasionally, special publications. The format is governed by the requirements of the illustrations, which should comply with the following measures.

Historisk-filosofiske Meddelelser, 8°

Historisk-filosofiske Skrifter, 4°

(History, Philosophy, Philology,
Archaeology, Art History)

Matematisk-fysiske Meddelelser, 8°

(Mathematics, Physics,
Chemistry, Astronomy, Geology)

Biologiske Skrifter, 4°

(Botany, Zoology, Palaeontology,
General Biology)

Oversigt, Annual Report, 8°

Authorized Abbreviations

Hist.Fil.Medd.Dan.Vid.Selsk.

(printed area 175 × 104 mm, 2700 units)

Hist.Filos.Skr.Dan.Vid.Selsk.

(printed area 2 columns,
each 199 × 77 mm, 2100 units)

Mat.Fys.Medd.Dan.Vid.Selsk.

(printed area 180 × 126 mm, 3360 units)

Biol.Skr.Dan.Vid.Selsk.

(printed area 2 columns,
each 199 × 77 mm, 2100 units)

Overs.Dan.Vid.Selsk.

The Academy invites original papers that contribute significantly to research carried on in Denmark. Foreign contributions are accepted from temporary residents in Denmark, participants in a joint project involving Danish researchers, or partakers in discussion with Danish contributors.

Instructions to Authors

Manuscripts from contributors who are not members of the Academy will be refereed by two members of the Academy. Authors of accepted papers receive galley proof and page proof which should be returned promptly to the editor. Minidisks etc. may be accepted; contact the editor in advance, giving technical specifications.

Alterations causing more than 15% proof charges will be charged to the author(s). 50 free copies are supplied. Order form, quoting a special price for additional copies, accompanies the page proof. Authors are urged to provide addresses for up to 20 journals which may receive review copies.

Manuscripts not returned during the production of the book are not returned after printing. Original photos and art work are returned when requested.

Manuscript

General. – Manuscripts and illustrations must comply with the details given above. The original ms. and illustrations plus one clear copy of both should be sent to the undersigned editor.

NB: A ms. should not contain less than 32 *printed* pages. This applies also to the Mat. Fys.Medd., where contributions to the history of science are welcome.

Language. – English is the preferred language. Danish, German and French mss. are accepted and in special cases other languages. Where necessary, language revision must be carried out before final acceptance.

Title. – Titles should be kept as short as possible and with an emphasis on words useful for indexing and information retrieval.

Om Peder Laales danske ordsprog

Af AAGE HANSEN

Udgivet af
Merete K. Jørgensen og Iver Kjær

Historisk-filosofiske Meddelelser **62**
Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab
The Royal Danish Academy of Sciences and Letters

Commissioner: Munksgaard · Copenhagen 1991

Abstract

The collection of about 1200 pairs of proverbs in Latin (leonine hexameters) and Danish which since the first half of the 15th century has been connected with the name *Peder Laale* occupies a prominent position among the early Germanic collections of proverbs. The earliest stratum of the collection probably originates from the mid-14th century and seems – in an established European tradition – to have been compiled for pedagogical purposes (teaching of wisdom and of Latin versification, synonymy, etc.). In many cases it is impossible to decide whether the Latin version or the Danish version of each pair of proverbs is the primary one. But in some cases the Danish versions can be proved to represent old and genuine oral tradition, while in other cases the Danish versions are no doubt translations of the Latin lines.

Around 1977 Dr. *Aage Hansen* (1894-1983) after many productive years in Danish lexicography, grammar, syntax and phonology resumed his previous investigations into the Danish versions of the proverbs of *Peder Laale*. And at his death he left numerous preparatory notes on loose slips plus a continuous manuscript in two different, extensively annotated, versions, neither of which could be considered quite definitive. Based on this material a new manuscript has now been prepared for printing. The editors have seen it as their task to try to establish the text which *Aage Hansen* would have published, if time had permitted. On one of the loose slips *Aage Hansen* states the purpose of his study: “The purpose is to give a philological and stylistic description of a characteristic mediaeval text. The character is due partly to the genre to which the text belongs, partly to the fact that the text is coloured by different linguistic stages.” The principal chapters deal with orthography, morphology, syntax, style, proverbial types, the world of the proverbs, vocabulary and origin.

MERETE K. JØRGENSEN

Dictionary of Old Danish
The Danish Society for Language and Literature
Frederiksholms Kanal 18A
DK-1220 Copenhagen K

IVER KJÆR

The Danish Society for Language and Literature
Frederiksholms Kanal 18A
DK-1220 Copenhagen K

Indhold

Prolog	5
Indledning	6
Trykket og teksten	
De forskellige overleveringer	9
1. Det ortografiske og det lydige	22
Vokalismen	24
Konsonantismen	35
Sammenfatning	48
2. Det morfologiske	50
Substantiver	50
Adjektiver	54
Særlige pronominer og pronominale ord	58
Numeralier	61
Adverbier	62
Konjunktioner og relativter	65
Præpositioner	68
Verber	70
Afledninger	75
Sammensætninger	77
3. Det syntaktiske	82
Sætningen og større enheder	82
Sætningsleddene	85
Ordstillingsforhold	88
Sammenfatning	93
4. Det stilistiske	94
Sammenligninger	96
Billedlig anvendelse af det enkelte ord eller led	97
Billedlig anvendelse af flere led eller hele ordsprog	99
Øvrige stilfænomener	100
Kortfattethed	102
5. Ordsprogstyper	105
Ydre former (udtrykstyper)	105
Den indre form	109

6. Ordsprogenes verden	114
7. Ordforrådet	129
Almindelig karakteristik	129
Ordliste	131
8. Lidt om ordsprogenes proveniens	163
Rimkrøniken	165
De gammeldanske Dyrerim	166
Folkeviserne	167
Saxo	169
En islandsk samling	171
Hávamál	173
Europæiske kilder	173
Konklusion	189
Litteratur- og forkortelsesliste	192
Efterskrift ved Iver Kjær	197

Prolog

En gammel mand træder frem og siger:

Kære læser.

Da jeg i 1977 var færdig med mit redaktionsarbejde ved Holberg-Ordbogen glædede jeg mig til at kunne bruge de år der endnu måtte forundes mig, til at gå noget nærmere ind på et emne som har haft min interesse gennem mange år: Peder Laales gammeldanske ordsprog. Ikke længe efter mærkede jeg at alderdommen – ret pludselig – hade fået et slemt tag i mig, og det er der jo ikke noget middel imod, som de gamle latinere sae: senectus insanabilis morbus est. Jeg har slet ikke den arbejdskraft jeg før hade, synet har svigtet delvis, det samme gælder hukommelsen, og det hele er blevet så besværligt.

Men, kære læser, hvorfor trætte dig med alt dette? Jo, fordi det har sat sig spor i mit arbejde som jeg langt om længe har fået gjort færdigt. Jeg har dog måttet begrænse mig på mange punkter.

Venner har hjulpet mig, bl.a. med at efterse litteratur da jeg ikke selv har kunnet komme på Kgl. Bibliotek. Jeg nævner først og fremmest Svend Eegholm-Pedersen og Iver Kjær. De har foruden anden hjælp gjort mig den store tjeneste at gennemlæse afhandlingen og fundet adskiligt som jeg har rettet, men det skulle ikke undre mig om der stadig er en del fejl og unøjagtigheder, og det beder jeg dig, kære læser, om at bære over med.

Indledning

I det følgende har jeg givet en gennemgående og så vidt muligt grundig filologisk beskrivelse af de gammeldanske ordsprog der går under Peder Laales navn og er nået til os gennem et tryk af Gotfred af Ghemen 1506 – i et eneste bevaret eksemplar. Han, eller hvem det nu har været, har skabt en skolebog der brugtes ved latinundervisningen. Den bestod af et antal latinske sentenser, ja lad os kalde dem proverbier som man almindeligvis gjorde, med et nyere dansk navn: ordsprog. Disse blev brugt til mundtlige øvelser der gik ud på at analysere, grammatiscere dem og forklare de enkelte ord ved synonyme ord eller ved omskrivning, og ved udlægning af proverbiet m.m. Nedenunder hvert af de latinske, og med mindre typer, er trykt et indholdsmæssigt nogenlunde tilsvarende dansk, og det er dem der interesserer os her. Det er ikke noget Peder Laale har fundet på. Den slags skolebøger findes der adskillige af ude i Europa – både med tilføjede panderter på nationalsproget og uden. Om denne har haft de hjemlige med fra begyndelsen af véd vi ikke, men det regner man med.

Hvornår samleren har levet og samlingen er blevet til kan ikke siges bestemt. At Peder Laale engang har været et kendt navn er der flere ting der tyder på. Hans navn nævnes i forbindelse med nogen ordsprog i Sverige omkring 1420-30 (se Marius Kristensen i DSt.1936.129 ff.), og titlen på Ghemens tryk lyder: »Incipit iustissimus legifer et diuinarum virtutum optimus preceptor Petrus laale Danorum lux Et doctorum viro- rum euidens exemplum atque specimen«, dvs. at hans navn og hvad man ved om ham og en lovprisning af ham træder i stedet for titel (vi ved altså ikke om samlingen har haft nogen titel fra Peder Laales hånd).

Dette ry taler for at samlerens navn har været Peder Laale. Iver Kjær har fundet frem til en subdiacon »Petrus Nicolai alias dictus Lalo« som i årene 1331-32 har opholdt sig i pavebyen Avignon (se nærmere Iver Kjær i DgO.I.733 ff.), men det er ikke lykkedes mig at udpege sproglige træk som kan begrunde så høj en alder for det ældste lag.

Næppe nogen gammeldansk tekst viser et så broget sprog billede som PL (hermed angives trykket 1506, ikke ophavsmanden). Det skyldes først og fremmest at det ikke er nogen rigtig tekst. En tekst giver os en sam-

menhængende fremstilling på vers eller prosa. PL derimod er en samling udklip af den talte eller skrevne sprogudøvelse. Når vi ikke kender ordsproget må vi gætte os til i hvilken sproglig sammenhæng eller talesituation og i hvilken betydning og i hvilken funktion ordsproget har været brugt. En samling ordsprog kan sammenlignes med et herbarium: planterne er livløse, saft og kraft er presset ud af dem, og hvis vi ikke kender dem fra naturen véd vi intet om deres liv, det miljø de hører hjemme i osv. Derfor bliver gamle og dunkle ordsprog en herlig tumleplads for sproglige nøddeknækkere. En rigtig tekst viser en nogenlunde homogen sprogtilstand, præget af den tid den er affattet på og af den person der har forfattet eller oversat eller evt. redigeret den. En gammeldansk tekst kan bestemmes ad sproglig vej med hensyn til hvornår den er affattet fordi vi kender de forskellige stadier af sprogudviklingen, og med hensyn til den persons særlige anvendelse af dette tidens sprog, især med hensyn til dialektale ejendommeligheder, og man kan på denne måde indkredse eller måske identificere ham hvis han ikke kendes. Her ved PL er der ingen forfatter, kun en indsamler. Vi véd intetsomhelst om ham. Vi véd ikke om han har ladet det indsamlede blive i den form hvori han forefandt det eller om han til en vis grad har pudset det til efter sin tids eller sin egen sprogform. Vi véd ikke hvor meget af samlingen som vi nu kender den der går tilbage til hans oprindelige samling. Vi véd kun at samlingen er blevet forøget efter hans tid, men i enkeltheder at dele samlingen i partier af forskellig alder med hensyn til tilkomsttid er forbundet med stor usikkerhed. Det er forsøgt af Axel Kock (se K&P.I.53 ff.), men da det er umuligt ad sproglig vej at konstatere nogen forskel på de forskellige dele, beskæftiger jeg mig i almindelighed ikke med spørgsmålet. Vi véd heller ikke i hvilken grad de skrivere eller manuskriptejere der har båret samlingen gennem mere end 100 år til den kom i trykken, har sat deres præg på formen og sproget i de enkelte ordsprog. Det var ikke en sakrosankt tekst der skulle afskrives, og derfor kan de have lavet om på et ordsprog når de kendte det fra sprogbrugen og de fandt deres form bedre end den de forefandt. De kan naturligvis også have prøvet at få skabt mening i et ordsprog de ikke kendte og ikke forstod, ved at lave om på det. Når til alle disse vanskeligheder kommer en overflod af fejl (afskriverfejl, sætterfejl) vil man forstå at man sjældent kan nå til sikre resultater og at fremstillingen så ofte må bruge ord som: måske, muligvis, formodentlig, vistnok, til lige stor irritation for forfatteren som for læseren.

1400tallet er et århundrede hvor sproget er i stærk gæring. Der sker

store ændringer i det lydlige og grammatiske og i ordforrådet. I vores 'tekst' er der tydelige spor af dette og meget findes sammen som ikke har eksisteret samtidig. Her er dog et par ting som ikke må glemmes. Man skal være meget forsigtig med at slutte fra de ortografiske former til de lydlige. Blot eet eksempel: PL har *tigh* og *tegh* = dig. Her registreres den ældre og yngre lydform men det er højst sandsynligt at den ældre skriftform dækker over den yngre udtale, ligesom vi i moderne dansk skriver *dig* (*mig*, *sig*) for en udtaleform der er endnu videre udviklet (til diftong). Det andet man skal huske på er at det hører til genren ordsprog at holde på det gamle, især i ord og udtryk, efter at det er forsvundet fra almindeligt sprog. Det forlener med noget ærværdigt, godt gammelt, fra fædrene nedarvet osv. Hvor ordene har fået en anden, nyere betydning kan denne lægges ind hvorved hele ordsproget kan få et nyt indhold og en ny anvendelses-situation. Det kender vi også fra nutiden. Rigssproget bruger ikke ordet *hors* = hest men man bruger alm.: mens græsset gror dør horseemor. *Ær* er et endnu i dialekter brugt ord for ahorn. Rigssproget har det i ordsproget: æren er det fejreste træ i skoven, men opfattet som best. f. af en *ære* og udtalt i overensstemmelse dermed (uden stød) og ordsproget er blevet et andet.

Hvis man siger at de (i udgaverne nummererede) enheder i PL er ordsprog, er det hverken nogen stilistisk, genremæssig eller syntaktisk enhed der tales om. Ordsprog – sådan som det bruges af ordsprogsudgivere – er, ligesom det latinske proverbium, ikke en størrelse med en fast definition og afgrænsning. Det er simpelthen hvad der er optaget i samlingerne og det er i alle henseender meget forskelligt. Et godt hjemligt eksempel på en dansk rodebutik af »ordsprog« er Peder Syvs samlinger 1682 og 1688 med titlen: »Aldmindelige Danske Ordsproge og korte Lærdomme med Foregaaende Underviisning om dennem«. Moderne systematikere kommer naturligvis ind på spørgsmålene: hvad er et ordsprog? eller hvad bør man forstå ved et ordsprog? Archer Taylor (The Proverb 3) afstår fra at besvare spørgsmålene: »no definition will enable us to identify positively a sentence as proverbial. Let us be content with recognizing that a proverb is a saying current among the folk. At least so much of a definition is indisputable, and we shall see and weigh the significance of other elements later«. Han betragter derefter denne udefinerede størrelse fra forskellige sider: med hensyn til proveniens, med hensyn til indhold og med hensyn til det stilistiske. For sig behandles Proverbial phrases, Wellerisms, and Proverbial comparisons. Set fra et sprogligt synspunkt er det mest nærliggende et forsøg på at afgrænse den

som sproglig størrelse, til den ene side mod en fri, af den talende selv skabt ordforbindelse, og til den anden side mod talemåder, fraser og gængse udtryk der bruges i visse situationer (som hilse-, takke-, lykønskingsformler). Disse forskellige enheder må så defineres og afgrænses overfor hinanden. Man kunne så kræve følgende af et egentligt ordsprog: at det er en selvstændig størrelse der er kurant (eller har været kurant) i et talt sprog (sekundært evt. i det tilsvarende skriftsprog) og har et indhold som foregives at være noget sandt eller almengyldigt og/eller som kan bruges i videre anvendelse om andre tilfælde, i andre situationer end det ordsproget ordret angiver.

Trykket og teksten

De danske ordsprog er trykt efter de latinske og med mindre typer. Det viser at det er latinen der i denne skolebog er det vigtigste og at de hjemlige ordsprog er noget underordnet. Typerne a og æ (jf. s. 33), c og e, n og u er undertiden vanskelige at skelne fra hinanden. Ordmellemrummene er ofte minimale eller kan mangle ganske, hvad der kan have betydning for spørgsmålet sammensætning: ikke-sammensætning, f.eks. i tilfælde som *dags och natzrom* 105. *dyrebarstheen* = ædelsten 453. *tilskijbs før* 658. Omvendt sættes utvivlsomme sammensætninger som to ord, f.eks. *Herre hyllesth* 443. *kijrssæ bær* 429. *madh byrdhen* 580. *honings trow* 630. – Der anvendes ingen interpunktionstegn.

Teksten er fuld af trykfejl, både den danske og latinske. Her holder vi os til den danske. Foruden de gængse fejl som u for n, c for e, det lange s for f og omvendt (delvis beroende på dårlige typer, jf. ovf.), findes en hoben andre, f.eks. *Fbrsthe* for *Førsthe* 16. *sodhe* for *sødhe* 409. *fisne* for *fiskæ* 445. *wendeher* for *wendher* 479. *fiar* for *flaar* 572. *laa* for *saa* 684. *effgher* for *effther* 736. *htw* for *thw* 804. *wndher* for *rundher* 865. *gandhe* for *grandhe* 883. *tiæstnlsthe* for *tiænisthe* 982. *Thieigh* for *Theligh* 1063. Dette er kun et lille udvalg. Nogen af fejlene er rettede i 1508-udgaven men mange går igen, f.eks. *Waar* for *Naar* 188. *Wærck* for *Mærck* 244. *wrinther* for *winther* 289. *vndgor* for *vndher* 556. *Kringeldffwer* for *Kringeldriffwer* 627. *swaather* (1508: *swælther*) for *swælther* 809. *æte* for *ære* 1178. Der er al mulig grund til at tro at det er en udlænding der har sat teksten, mester Gotfred selv eller en tysk eller hollandsk svend.

Udgaven af PL danner en påfaldende modsætning til Ghemens ældste tryk af en dansksproget tekst, nemlig Rimkrøniken 1495. Udgiveren Hel-

ge Toldberg roser den: antallet af trykfejl er ret ringe, ordadskillelsen er næsten altid sikker osv. Toldberg mener at sætteren sandsynligvis har været en udlænding der har tilegnet sig dansk som et fremmedsprog, men at der muligvis har været en dansk korrektør (Den danske Rimkrønike I.xi). Derimod er udgaven 1508 af samme værk sat af en nedertysktalende person hvad der viser sig ved nedertyske sprogformer. Et sådant træk finder vi ikke i PL. Ghemen trykte også lovudgaver. Om udgaven af Eriks Lov siger Skautrup at der ikke forekommer særlig mange trykfejl når der bortses fra de gængse fejltyper. Der er ikke noget der taler for at sætteren har været ukyndig i dansk (DgL.V.xxxvii). Om Ghementrykket af Flores og Blanseflor se Brandt i RD.II.354.

De mange tilfælde af trykfejl bevirker usikkerhed når man stilles overfor former der kan være varianter men evt. er trykfejl. Det gælder især sjældnere lydformer. De kan være rigtige, og dette begrundes ved at de forekommer i andre samtidige kilder eller falder ind under en almindelig tendens i lydudviklingen, selvom det simpleste, og måske sandsynligste, er at de beror på en trykfejl.

Her skal nævnes eksempler på former der er rettede i K&P, men som kan være rigtige: *ar* for *ær* 450 (= er) kendes andetsteds fra (se LU.I.54 og ndf.). En tilsvarende form *prasth* for *præsth* findes i 1096. *ræeth* rettes til *ræth*, men kunne vise den gamle lange vokal bevaret (LU.I.353). *Silff* er rettet til *sielff* men i-formen er velbekendt (ib. II.39). *Berigh* 207 rettes til *Gerigh* (som ChrP. har) men *berigh* er en eksisterende form (se ordlisten). Tre gange (115. 537. 1115) forekommer *man* for *mæn* = medens. Det kan skyldes vanskelighed ved lydligt at skelne mellem a og æ i svagtryksstilling mellem de to nasaler (jf. s. 34) men kan også være en trykfejl. En ikke usædvanlig fejl i middelalderlige håndskrifter er at *ær* mangler efter *ther* fordi det i udtalen (f.eks. i diktat) kan falde sammen med udlyden af *ther*. Det er der måske eksempler på i PL: *Ther eig dyrth køb .. 126* og *.. ther hwer bwsk rød 892* (jf. StudKock 316 og no. *Som barn var jeg rød det* Bjørnson Geografi og Kjærlighed.8). – Ændringer, forbedringer i selve teksten er næppe sket forud for udgivelsen. Hvad der er af den slags må stamme fra det håndskrift der har været forlæg. Hvad de københavnske universitetsfolks indsats har været (»Nunc vero per doctos viros in vniuersitate haffniensi diligenter correctus« som der står i forordet) kan ikke bestemmes, men de lærde herrer har næppe beskæftiget sig med de danske ordsprog. Skautrup nævner at der på trykkene af Eriks Lov og Skånske Lov står: *oc ær wel offuer seeth och rættelige corrigeret*, men at det kun er en stående frase (DgL.V.xxxviii).

En del ord er forkert overleveret eller optræder i udgaven i ændret form eller er erstattet af andre ord. Der er gjort meget for at finde frem til den oprindelige tekst, først og fremmest af Axel Kock i K&P, men der er stadig en del at gøre på dette felt.

Under tekstens overlevering i håndskrifterne er der sket ændringer i ord og ordformer, især når de forekom skriveren forældede eller uforståelige. Det håndskrift der har ligget til grund for udgaven har også haft sådanne rettelser, og de er i nogen tilfælde kommet med sammen med de ord de skulle erstatte. Udstregningen kan have været glemt i håndskriftet eller sætteren kan have overset den. Tilfældene er følgende. *Spoth oc skade følges fylges gernæ ath 222. Bydhennæ man fongher fæer bøør 1072.* Fejlen går igen i 1508-udgaven. ChrP. har kun *fonger*. Formen *fæer* er mærkelig: denne jyske form kan næppe være den oprindelige og at en jysk skriver skulle have fundet på at indsætte den er uforståeligt. Derfor tror jeg at den er en tryk- eller læsefejl for *faar*. *Onth ær meth ramme stærcke reeb at drawe 204.* ChrP. har kun *ramme* men i sætterens manuskript har en eller anden villet erstatte det med *stærcke*. *Tiwffwenæ elskæ altid gernæ mørk 249.* ChrP. har kun *altijd*, den gammelsvenske samling kun *gærna*. *Frændher ære wslæ wærst sagdhe ræffwen til røde hwnnen* (vel fejl for: *hwndhen*) *Han saa rødhe hwndhe 1181.* *til røde hwnnen* hører ikke hjemme her (mangler hos ChrP. og i det gammelsvenske ordsprog) (herefter kaldet S). En skriver har skrevet fejl, måske er han kommet til at skrive en form af ordsproget som han kendte, og har så glemt at slette det. *Ilt scal emodh ilth oc bagstack modh østhen syndhen wædher 1077.* ChrP. har kun *synden*. *Drick saa black som brwn saa barme som klart øøl 374.* Ordsproget har sluttet med ordet *brwn*, resten indeholder en forklaring af de to substantiver der har været følt som forældede og har vel været tænkt som en erstatning af første del (tilføjjelsen mangler hos ChrP. og S). *Offthe kommer regen effther soolskijn Oc skyn effther mwln clart wedher 796.* De sidste to ord findes ikke hos ChrP. og i S. En skriver synes at have opfattet *skyn* som præsens = skinner og derfor savnet et subjekt som han har tilføjet.

I denne forbindelse skal det nævnes at nogen af ordsprogene har fået en tilføjelse hvor tanken føres videre eller der gives et eksempel på hvad der menes. Sådanne tilføjelser træffes i ordsprog vistnok overalt. Man kan blot blade lidt i Tang Kristensens samling for at finde eksempler.

Her hos PL kan de træffes hos en af overleveringerne eller hos flere. PL 198 *Kasth paa krogh oc holth om tw kanth*. PL 450 har det samme men tilføjer: *thij offthe ær løckæ nær*. Udvidelsen findes ikke hos nogen af dubletterne hos ChrP. eller i S. PL 426 *Offthe faar stoorth loff lidhen ære* (ChrP.

har ordret det samme. S 393 *man faar oppta loff for lith*). Dubletten PL 548: *Man fonger offthe loff fore lidhet Och lasth fore halffwe mijnne*. S 476 har tilføjelsen men i noget anden form: *ok last for alzænkte*. ChrP. derimod har den ikke. PL 634 *I frøst oc kwld kenner kerling sijn søn at tage spaare pø ben er noget uforståeligt uden den fortsættelse der i dette tilfælde måske oprindelig hører med og som findes i de andre kilder: ChrP. 631 Tag gaat men dw kant fonge og S 551 ok tak æ goth hwar thu kan ffa*. PL 706 *Thet ær ej alt guld som glemmer och ej alt fjijs ben som skjn*. Den anden sammenligning (om elfenben) findes også i S og i ChrP. Dette meget udbredte ordsprog, især på engelsk og tysk område, kendes kun i Norden med den nævnte udvidelse (se PC s. 262). PL 500 *Lidhen er wiliæ røon* svarer til ChrP. 500 og S 439. Men der findes en dublet PL 257 *Lijdhen ær wiliæ røon waar thet ey wdhen en bøon* og tilsvarende dublet ChrP. 257 og S 225. Der er andre dubletter der viser en længere og en kortere form. PL 19 *Skøth ær gaffn giorth* svarende til ChrP. 20 og S 19. Overfor PL 274 *Skøth ær gaffn giorth skær aff flycketh* svarende til ChrP. 274 og S 235. PL 895 *Hwer ær sijn gaffwe lijgh* svarende til ChrP. 889 og S 797. Overfor PL 252 *Hwer ær syn gawe lijgh wære seg ænthen fattigh eller rijgh* svarende til PL 297, Håndskriftfragmentet 40, ChrP. 252 og S 219. Endelig skal nævnes PL 435 *Meer wil meer so wil oc mæth konæ aff grødh* der svarer til ChrP. 435 og S 375. Men den almindelige form der bruges i dansk er *mere vil have mere* og tilsvarende kendes fra en række sprog. Tilføjelsen hører til de eksemplificerende og spøgefulde.

PL indeholder ialt 1204 danske ordsprog, der sammen med foranstående latinske sidestykker danner par. Parrene er alfabetisk ordnede efter forbogstav i det første latinske ord (indenfor det enkelte bogstav er alfabetiseringen ikke ført videre). Der er blandt de danske ordsprog et stort antal gengangere, nemlig mellem 115 og 120 dubletter, afhængigt af hvordan man definerer ensartetheden, der er 17 der forekommer 3 gange og et enkelt 4. Som dublet betragtes et ordsprog der både indholdsmæssigt og udtryksmæssigt svarer til et andet. Der er naturligvis forskellige grader. Der kan være ordret overensstemmelse, bortset fra det ortografiske og lydlig. Der kan forekomme udskiftning af ord eller udtryk med andre af lignende betydning. Der kan være syntaktiske forandringer og anden ordstilling, og det ene ordsprog kan rumme en udvidelse i forhold til det andet (se ovf.). Kun nogen spredte eksempler. 30 *Wlffwen bidher ej paa then mark som han ær baaren*. 1153 *Wlff tagher ej bradh paa sijn eghen marck*. – 60 *Hiemme ær hwndh diærffwesth*. 280 *Hwndhen ær diærffwest fore sijn eghen dør*. – 64 *Han ær godh fore gwdh ær godh*. 514 *Then ær goodh fore gwdh ær goodh*. – 72 *Then brwne nydh haffuer then sødhe kærne*. 409 *Then brwnæ nødh hawer then*

sødhe kærne. – 195 Hoo eij haffwer grijs han scal bethalæ meth kropp. 987 Han scal gællæ meth kropp ey haffwer koo. – 168 The ære alle gladæ wel fares ath. 552 Then ær gladh eij weedh aff waandhe. 879 Then ær glath som lycken faress wæl ath. – 203 Hwær fwigel sywngher som hans næb ær woxeth. 326 Hwær fwigell siwngher aff sith næb. 722 Ee gijsper hwær fwigel aff sith næb. 1170 Saa sywngher fwigel som næbbet ær woxet tijl.

De tilhørende latinske ordsprog er forskellige undtagen i eet tilfælde (857 = 915). Det viser at den latinske samling er grundlaget hvortil de danske er føjet, og at ophavsmanden (mændene) ikke i det danske forråd af ordsprog har kunnet finde variationsmuligheder svarende til latinens (og vel heller ikke lagt vægt på det). Dubletterne er sandsynligvis kommet til i tidens løb og giver ofte udtryk for forskellige lydtrin. De forskellige variationer i dem er ikke overraskende, vi har tidligere gjort opmærksom på forekomsten af den slags i folks sprogbrug og man kan få det bekræftet ved at kigge lidt i Krist.Ordsprog. Dubletterne er af stor betydning ved forsøg på at finde frem til et ordsprogs oprindelige form.

Af disse dubletter mangler 40 i den svenske samling. Det behøver ikke at betyde at de er kommet til efter at samlingen er overført til svensk. Det kan betyde at 'oversætteren' er blevet opmærksom på nogen af dubletterne og har udeladt dem.

De forskellige overleveringer

Foruden trykket 1506 har vi ChrP.s udgave 1515 og overførelsen til svensk omkring midten af 1400-tallet. Desuden har vi et lille håndskriftfragment. En sammenligning af disse tjener til at fastsætte den oprindelige form af den tekst der har været samlingens. Medens udgiveren af PL ikke synes at have bestræbt sig for at bringe de danske ordsprog i bedre form i de tilfælde hvor der forelå noget fejlagtigt eller meningsløst, så synes både ChrP. og ophavsmanden til det svenske sidestykke at have lagt nogen vægt på dette. Det er ganske vist muligt at de foretagne ændringer eller nogen af dem har foreligget i de håndskrifter de har brugt, men det sandsynligste er at det er udgiveren og oversætteren der står bag.

Vi skal nu se nærmere på disse overleveringer.

Håndskriftfragmentet

Fragmentet består af to blade af et håndskrift fra midten af 1400tallet.

Det er udgivet af Weeke i *Blandinger* udgivne af Universitets-Jubilæets danske Samfund II, 39 ff. og i faksimile i Peder Laales danske Ordsprog ved Chr. Behrend og Aage Hansen 1929 og nu i fotografi i DgO.I. De to blade indeholder 40 af PL's ordsprog og er de sørgelige rester af et af de håndskrifter hvori samlingen har levet sit liv indtil den blev trykt. Ligesom i PL er de latinske med større skrift end de danske. Brugen ved latinundervisningen bevidnes af tilskrifter ved nogen af de latinske ordsprog bestående i synonymer eller forklarende ord, etymologiserende oplysninger o.l. (se nærmere Weekes udgave og DgO.I.745). De to blade er skrevet af hver sin skriver og de må begge have været jyder. De latinske ordsprogs former er, bortset fra ubetydeligheder, identiske med PL's. Anderledes med de danske. Det er latinen der er det faste element i overleveringen, det danske som en hjælp til eleven er noget formelt underordnet hvor variationer og 'forbedringer' kunne komme til udtryk.

En sammenligning af fragmentet (herefter kaldt H) og PL's danske ordsprog (se også Kousgård Sørensen i StudPoul Andersen 321 ff.) vil vise det. H 32 *Got ær j skært wanth at skyliæs* svarer til formen hos ChrP. 239 og S 211, medens PL 239 der skulle svare dertil åbenbart er et helt andet ordsprog *Meth lidhet watn maa reen man segh thoo*. I de fleste tilfælde drejer det sig om forskelle i en del af ordsproget og enkelte udtryk eller ord, f.eks. PL 76 *Kanne offuer gaardh oc kanne i gheen holler lengst wænskab* svarer til ChrP. og S 36, medens H 16 lyder *Kan ouær gord ok kan ighen thet gor ee besth*. – PL 231 *Thet ær een ont fwigell som skidher i sijn eghen rødhe* (svarer til ChrP.). H 24 *Tthet er en vnd ful vnt gørt* (vel fejl for *gør*) *j syeghær* (dvs. *si* (jysk = sin) *eghær* (fejl for *eghæn*, jf. det følgende)) *rethæ*. S 205 undgår også verbet 'skide' og bruger *oreent gør*. – PL 269 *Then haffwer ædhet skade egh ey kan thie* (svarende til ChrP.). H 25 har i stedet for sidste ord *diliæ* = *dylie*, *dølge*. S 242 har *løna*. – PL 40 *Drotthen ær aars eyeræ* svarer til ChrP. og S 39. H 20 har i stedet for sidste ord *æyær man*. – PL 27 .. *wænyæ thet swijn aff wong* .. svarer til ChrP. men H 8 har *aff korn* og S 27 *v* (= ur) *aker*. – PL 240 *snarth*. H 33 *skøt*. – PL 240 *hompper*. H 33 *hoppær* (= ChrP.). – PL 28 *aullen*. H 9 *oldhæn* (ChrP. *aalden*). – Der er syntaktiske forskelle, f.eks. PL 32 *Thet ær got at sømme*. H 11 *goth ær ath suemmæ*. – PL 39 *Thet ær bødre*. H 19 *bethræ ær*. – PL 233 *Thw scalt taghe soorth salth* (= S 206). H 26 *thag swort salth*. – PL 241 *Thet ær ey een fruwæ saa bærth hwn maa ey haffwe sijn pijsæ fiært* svarende til ChrP. og S, er blevet helt fordærvet i H 34 *æy ær en sovert* (fejl for: *so bert*) *ath han ma hauæ sin pissa fierth*. Fragmentet er præget af skødesløshed og tankeløshed. Det ses af det foregående og af følgende. H 29 *Man skal breeth rem aff anynz manz hwnth* svarende til PL 236 *Man skær offthe breedh reep* (fejl

for *rem*) *aff anners hwdh.* – H 9 *Vndæ mæn spyllæ offtæ forthi kommer oldhen sillæ.* Der mangler et objekt for *spyllæ*: PL 28 *aarynghe*, ChrP. *aaringe*, S 29 *arom*. Omvendt er PL på den gale side i 270 *Ladh steen eig modh iærn nafflæ* (Axel Kock formoder at *eig modh* er fejl for *ee modh* = imod). H 36 har *lath samæn steen oc jerm (!) naghlae*. ChrP. *Seeth sten mod iern naffle*. S 215 *læt saman steen ok jærnstangh*. Se også eksempler ndf. ved gennemgangen af ChrP. og S.

Christian Pedersens udgave

Bogen er trykt i Paris, det forklarer de mange trykfejl i det danske. Den indeholder ifølge nummereringen i DgO 1201 ordsprog. Ordsprogsparret svarende til PL 429 er oversprunget og kun kommentaren findes. ChrP. opstiller undertiden et længere ordsprog, især et som indeholder to side-stillede sætninger, som to ordsprog. Det gælder PL 548, der bliver til ChrP. 546 + a, ligeledes PL 595 til ChrP. 593 + a og endvidere PL 796, 842 og 1033 til ChrP. 790 + a, 836 + a, 986 + a. PL 1096 er blevet til 4 numre: 1094 + abc.

Både ChrP. og S har i to tilfælde eet længere ordsprog hvor PL har to selvstændige, og det må så være det oprindelige. Det er PL 660 og 641 = ChrP. 654 (+a) og S 578. Og PL 689 og 642 = ChrP. 683 (+a) og S 614.

ChrP. har 6 ordsprog som ikke findes hos PL: 279, 883, 964, 992, 1016, 1031 (de 4 sidste findes også i S så de må tidligere have hørt til samlingen). Hertil kommer 615: *Ee bediss till offuer* (dvs.: tilgift) *aff vnge købmend* svarende til S 528 *æ følghir agærdh* (= tilgift) *wande købe*, medens i PL 617 det samme latinske har fået følge af et vildfarende ordsprog med en helt anden betydning: *Ee fiæler man kært vndher kaabæ*. Til gengæld mangler 5 af PL's numre. Et af dem er en dublet og derfor måske udeladt, de andre (539, 631, 770, 1202) synes at have manglet i ChrP.s trykforlæg.

ChrP. har moderniseret med hensyn til det ortografiske, lydlig og morfologiske, sjældnere det syntaktiske. Men det er sket ganske usystematisk, så det hele er en blanding af nyt og gammelt. Undertiden er forældede ord erstattet af mere gængse eller nyopkomne ord: *nymære* 101 er ændret til *røcthe*, *døn* 124 til *lucter*, *mijær* 469 til *pisser* (hvorved rim går tabt), *hwldh* (adj.) 284 til *tro*, *trewen* hurtig 1081 til *snar*, *snødigh* 832 til *ond*, *worløss* 876 til *ereløs*, *angherligh* 1051 til *stor*, *tijd* 8 til *seed* (= sæd, skik), *wæt* 777 til *diwr*, *et synne* 862 til *en gong*, *lismære* 1057 til *smigrere*, *skindfællen* 779 til *skind tecket*, *rabæ* 486 til *haste* (men det 917 forekommende *rabæn* (der enten er bestemt form af et substantiv eller en afledning af verbum) lader han stå). Pron. *theligh* rettes til *saadan*, i 1063 *Theligh fisk i theligt watn* rettes til *saadan*, henh. *saadant*. Andre steder bliver ordet stående, *skøth* i 19

bliver til *snarth* men ikke i 274. Det er ikke muligt at afgøre om disse ændringer eller afvigelser skyldes ChrP. eller har foreligget i det håndskrift han har brugt. I nogen tilfælde har ChrP. bevaret gamle ord og former. I 993 hvor PL har det nye *blijffwer* bevarer ChrP. *vorder* (se også i det følgende). I stedet for PL 378 *two swaawre* (dvs. svogre = svigersønner) har ChrP. *moffue* flt. af *maag*. I 640 *Forware thin haandh* har ChrP. *Vare*. PL bruger kun *sandhedh* (165. 285. 307. 361), ChrP. kun *sandingen* og *sendingen*. PL 704 *Fattig mandz tingh kommer eij all paa een tijd til bys* svarer til ChrP. 699 *Fattig mands ting kommer ick all sendz till byess* med det gamle adverbium *sendz* der nok er det oprindelige, da S 593 har *fatighx manz thingh koma ey aal sendir*. I PL 178 *Nar gotz ghangher paa grundh tha wordher wenskabeth thynt* er der et dårligt halvrim, også S 175 har *y*-formen. Derimod viser ChrP. fuldrim: *Naar gotzed gonger paa grwnd: da blijffuer man lidet rwnd*, og man kunne tro at det var det oprindelige. Imidlertid har slutningen her et andet indhold så det ser ud til at ChrP. eller en anden (i hans ms.) har digtet det. For øvrigt har *thyn* en ældre form med *u* i gammel-dansk (se LU.I.147), så ordsproget kan måske oprindeligt have haft *helrim*. – Bedre læsemåde har ChrP. i følgende: PL 144 *Ee stwnder hwer tijt som han ær baaren*. ChrP. *Did stwnder belg* (= barn) *som baaren er*. PL 532 *Brænt barn rædiss gernæ ildh oc biddhet hwndz* (vel fejl for *hwnd*). ChrP. *Hand rediss ild som brender er oc hwnd som biden er*. I to tilfælde (PL 239 – H 32 og PL 270 – H 36) stemmer ChrP. med H i modsætning til PL. PL 869 *Thet ær tijl børligh at hwer faar som han fortien* lyder prosaisk (og S 770 siger noget helt andet). ChrP. 862 har derimod: *Det tilbør at hwer hender som han sender*. Den oprindelige form er vel den der findes Rimkr.I.141 *han hendher alth som han trendher*. Billedet er fra vævning: man trender, dvs. afmåler rendingen eller kæden og derved bestemmer man størrelsen af det der skal væves (jf. Skautrup Et Hardsysselsmål I.256).

Hvis ChrP. går sammen med S mod PL er det sandsynligt at de første har det oprindelige, f.eks. PL 155 *Thet kener vel paa kijndh hwat man ædher*. ChrP. *Det kender paa kind hwor kase haffuer mased*. S 143 *theth synis wæl a kiin hwar kasi masaar*. Det ser ud som PL giver en udlægning af det (formentlige) gamle udtryk med *kase* og *mase* (om disse ord se K&P.II.82). – PL 543 *Nijdingh haffwer pænning*. *Nijdingh* er en fornyelse. ChrP. har *Nenning* og S 471 *nænningh* der danner rim på sidste ord. Om ordet se K&P.II.221 og Skautrup i Vejen Sparekasse 1867-1967.14. – PL 479 *Hwo som kasther bwløxe ath wor herre han wendher hannum skafftheth i geen*. ChrP. *Ho som kaste øxe at waar herre: han kaster hannem nødie igen*. S 417 *hwa som kastar bwlyxe at varom hærra han kastar nydhio i geen*. PL's *skafftheth* er sekundært, muligvis

har det betydningen: spyddet. – PL 594 *Bedrøweth hw wedhertør goth raadh* er ændret i forhold til ChrP.: *Der skal vid til vonde* og S 520 *with skal til wanda*. – Noget lignende gælder PL 591 *Naar megh woxer gotz tha woxer megh hoffmodh*. Det er en dublet af 188 der svarer til paralleller i S og ChrP. Det ser ud som den er kommet på gal plads i stedet for et ordsprog svarende til ChrP. 589 *Ieg er glad i min hw naar ieg haffuer penninge i min pwing* og S 522 *jak ær i hughin gladh tha [jak] hawir pæninga i min pung*.

Undertiden står PL og S sammen mod ChrP.: PL 557 (= 1181) *Frændher ære wslæ wærsth*. S 485 *frændir æru wslom wærst*. ChrP. 555 *Frende er frende verst* (den nu gængse form). Alle ordsprogene har underforståelser: henholdsvis ordet *frænde* og ordet *usle*.

Alle tre kilder kan have forskellige former: PL 236 *Man skær offthe breedh reep af anners hwdh*. I stedet for *reep* har H 29 *rem*, S 209 *reem* og ChrP. 236 *øll*. Her må *rem* være det oprindelige. PL 565 *Aff daaræss tijlkomme wordher torffwit rijgh*. ChrP. 563 *Fordi er torffuit gaat faar der kommer mangen snaat*. S 493 *thorgheth ær i goth at thær kombir mangen snok*. Ordene *snaat*, *snok* må betyde det samme som *daare* men de kendes kun herfra. ChrP.s form har rim og man kunne tro det viste det oprindelige, men det kan også mistænkes for at være en fejl eller omdannelse af et til svensk *snok* svarende ord. – PL 412 *Offthe ær skarlaghens hiærthe vndher reeffwen kaabæ*. ChrP. 413 *Offte er deylige hierte vnder purpur kaabe*. S 328 *opta ær skarlakans hierta vndhir wadh-mals kapo*. – PL 958 *Then skywles gærne som skijdhen ær*. S 849 har sat allitterationen til ved at udskifte adjektivet: *thæn skyleer sik som oreen ær*, og hos ChrP. 949 lyder det ganske prosaisk *Den skiwler sig som sig ved wren at vere*. – Eksempel på flere afvigelse i samme ordsprog. PL 653 *Een gerigh man aff føwe ladher segh eij nõwæ*. S 568 *een matgirugh man ok wføgha* (= som opfører sig upassende) *latir sik ey nøghia*. ChrP. 646 *Madgerig mand lader sig ey nøge*. Man kan fristes til at konstruere et oprindeligt: **madhgerigh man aff føghe ladher seg ey nøghe*.

Det håndskrift der er brugt af Ghemen er ikke identisk med fragmentet, og dette svarer heller ikke til det ChrP. har brugt. Trykforlæggene for PL og ChrP.s udgave har også været forskellige. Og hvad mærkeligt er: ChrP. synes ikke at have brugt eller kendt trykkene 1506 og 1508. Her dømmes alene på grundlag af de danske ordsprog. De latinske ordsprog synes – bortset fra fejl og misforståelser – præget af afskrivernes nøjagtighed og omhu. Anderledes med de danske. At skriverne foretog rettelser og ændringer i dem var ingen helligbrøde. Derved mente de at gøre dem klarere eller forståelige eller mere 'rigtige'. Kendte de dem fra det levende sprog i en (lidt) anden form var det naturligt for dem at indsætte denne

(jf. K&P.I.68). Det skal videre nævnes at ordsprog ligesom citater, bevingede ord, talemåder er meget udsat for ændringer og forvanskninger af sprogbrugerne som ikke husker den nøjagtige ordlyd. Undertiden ser de nordiske ordsprog i de 3 samlinger ud til at være forskellige forsøg på at oversætte eller gengive det latinske. PL 712 *Enghen ær saa rijgh at han ej mere vil haffwæ*. ChrP. 707 *Ingen i verden siger sig ath vere rig*. Ordsproget findes ikke i S. Latinen lyder *non est in mundo diues qui dicit abundo*. – PL 184 *Hoo som maglighe tagher aff stædh han kommer besth fræm*. ChrP. 184 *Han fremmer oc sin wilge som tager sact aff sted*. S 169 *han gaar lankth som makleka takhir sin gangh*. Latin: *Cum via suscipitur paulatim longius itur*. – PL 651 *All offerwæthtz tingh fangher gernæ ondh ændhe*. ChrP. 643 *All offeruettighed kan ey haffue stadighed*. S 565 *aldhre faar gyri* (= begærlighed) *nogh*. Latin: *Nescit habere situm stabilem nimis omne cupitum*. – PL 760 *Alle tingh ær godhe men baadhen* (= den personlige fordel, gevinst) *ær bæsth*. ChrP. 755 *Hwer skall vere sig selfferest*. S 675 *biærghas alle tha wardhir bodh godh*. Latin: *Passim vim demus ut opem fisco cumulemus*. – PL og ChrP. bryder ordsprogsstilen: PL 1155 *Klappæ bondhen thaa napper han teg* *Et econtra*. ChrP. 1153 *Ho bonden klapper da napper han hannem igen et econuerso*. S 1069 taler helt ud: *klappar thu bondan tha nappar han thik slaar thu honum tha smør han thik*.

PL 286 *Lidhen hæsth gør stacket dags reyssæ* (tilsvarende i S 249) har hos ChrP. 287 formuleringen *Lidet heste køb gør stacked dagiss regse*, tydeligt i tilknytning til latin: *Emptus equus leuiter segne dietat iter*. – PL 49 *Ee koxer dwen mæn bowen spendhes* (tilsvarende i S 46) står overfor ChrP. 49 *Ee skiwder bwen men dwen koxer*. Sml. latin: *Arcu transitur dum lustra columba tuetur*. – I følgende ordsprog synes alle tre kilder at have syslet med oversættelsen. PL 715 *Then qwinne maa møghet føræ bææ ej wil gaffn gøre*. S 628 *the quinna ey wil gangn göra hon fyndir mykit til swars*. ChrP. 710 *Den kone maa meget faare bere som icke vill vige*, hvor den sidste sætning ordret svarer til latin: *Obuia verba polit mulier que cedere nolit*. – Andre eksempler, hvor ChrP. har ændringer i tilknytning til latinen. PL 819 *Jegh* (dvs. *Ee*) *ær grønt saar for gammæth* (fejl for: *for gammel* eller *for gammen*, begge i betydningen: ikke tage alvorligt). S 724 *gaman er grøn wndh*. Men ChrP. 813 har *Nyt sar er spotteligt*. Latin: *plaga recens fit uti ridiculosa cuti*. – ChrP. 491 *Det kender paa vden hwor inden er raadet* og S 429 *thæth skiin wtan hwar innan krystir* (vel: trykker, gør ondt) virker som to forsøg på at gengive latin: *In passo claret foris angor ut intus amaret*, medens PL 491 indsætter et eksisterende ordsprog *Thet kender paa hoosen hwar been ær saare* (jf. ChrP. 304 *Det kender paa hosen huor bened er brudet*), lidt anderledes i PL 303 *Thet kender paa beeneth hwar hoossen ær bræddhen*. – I 795 *Fawerd er hwld* har ChrP. glemt eller

udeladt noget. Sammenlign PL 801 *Fawer ær hwldh fiærn been* og tilsvarende S 718. Latinen lyder *Pulpa venustratur dum lenis ab osse leuatur*.

Den gammelsvenske samling (S)

Den indeholder 1089 ordsprog, altså 115 færre end PL. Den har færre dubletter (se s. 13). Den har 4 ordsprog der mangler i PL men findes hos ChrP. Desuden har den 6 ordsprog som hverken findes hos PL eller ChrP.: S 500, 554, 625, 626, 754 og 810. Den der har overført samlingen til svensk har uændret brugt de latinske ordsprog og erstattet de danske med tilsvarende svenske forsåvidt de fandtes, og det gjorde de i de fleste tilfælde. De øvrige danske har han erstattet med svenske af et nærliggende indhold eller han har lavet en (mer eller mindre ordsprogsagtig) oversættelse af latinen, det sidste noget også PL synes at have praktiseret (se s. 17 f.).

Da denne samling stammer fra 1400tallets første halvdel er det den ældste form hvori Peder Laale, omend indirekte, er os overleveret. Den kommer derved til at spille en vigtig rolle ved forsøgene på at fastsætte et ordsprogs oprindelige form. Der skal gives nogen eksempler på at S viser den bedste, dvs. formentlig oprindelige form. S 86 *skam ær skægghothom man ath skælwa* (med 3 allitterationer): PL 97 *Thet ær skam skæggheth haghe at dandzæ*. En afskriver-munk kan have ændret sigtet og rettet det mod verdslige fornøjelser. S 130: *æ wæxæ wælliuga barn tho at the watn drikka*. I PL 180 *Ee woxæ børn togh at the wan dricke* synes at mangle et til *wælliuga* svarende adjektiv. (jf. jy. *hwellig* Feilb. og ODS u. vælig 2.1). PL 928: *Thet ær got at haffwe got ackære holdh* lyder banalt i forhold til S 832: *thæt ær godhir hungnadh* (dvs.: trøst, beroligelse) *at hawa got haldh* (vel = ankerhold).

Men det kan også være PL som har den bedste læsemåde. F.eks. PL 221: *Eeth hwngredh maal dragher annet i haar*. S 194: *Maal draghir annath fram*. Her mangler et til *hwngredh* svarende adjektiv, som er nødvendigt for at give mening i ordsproget. PL 963: *Stolth paa strædhe oc lidhet i pwngh thet ær faalsth*. S 895 *stolt a gatw ok litit i pungh* lyder ufærdigt.

Undertiden har S en længere form end den danske. F.eks. PL 56 *Konsth ær læth at bææ*: S 55 *konst ær ey byrdhe at bææ tak til vm thu thorf*. PL 215 *Gwdh giffwer alt got men icke oxen om hornith*: S 187 *gudh giwir alt goth ok ey ledhir kan vxa mædh horn i gardh*. PL 457 *Ondhe yrther scal man opp rycke*: S 397 *onda urthir skal man aff yrtagardh lykkia*. I tilfælde som de to sidste nævner S omstændigheder som er underforstået i PL.

Det sker også at de to kilder bruger forskellige billeder: S 53 *man blæsir thæth i wædhrih som man enom dara sighir*: PL 54 *Daare ladher raad indgaa at*

thet ene øre oc vdh at thet anneth. S 296 *æ kombir weeth mædh vinthre*: PL 327 *Meth aldher woxer wijsdom.* Begge kan være hjemlige, men kan også virke som to forskellige forsøg på at gengive latinen: *Eui crementis coalescit acutio mentis.* Det er det eneste eksempel på *wijsdom* i PL.

Det er nævnt ovenfor at en del af ordsprogene gør indtryk af at være gengivelser af de latinske. Ved den slags ordsprog hvor der ikke var noget modstykke i det levende sprog, synes svenskeren ofte at have forbedret den danske form eller at have givet sin egen oversættelse. F.eks. følgende hvor S står i modsætning til PL og ChrP. *Callidus opprimitur dum callidior reperitur.* PL 118 *Naar kyndegh kommer tijl klogh tha hawer klogh tabeth*: S 100 *klokir hawir tappath tha owirklokir kombir.* – *Cedere maiori non est pudor inferiori.* PL 137 *Thet ær ey skam at then mijnne wijghe then større*: S 119 *thæth ær ængin skam væia them thær bæthir kan.* – *Est decor obtusus cui nullus competit vsus.* PL 305 *Then feygren ær lidhet werdh ænghen fangher gaaffn aff*: S 270 *lithin makth ær vm then hedhir æghin dygd følghir.* – *Eusebie iuncta vincit paciencia cuncta.* PL 329 *Taalmodichet ower windher all thingh*: S 301 *thool ok biidh tha vindhir thu al thingh.* – PL 864 *Bædre ær snyldh tunghe æn kæmth hoffweth*: S 807 *bætra ær wara mwakringh* (= godt skåret for tungebåndet) *æn snutofaghrum* (= fager om snuden, i ansigtet). De to ord er nok selvskabte. Latinen: *Quam facies compta plus confert lingula prompta.* – PL 468 *Thw scalt ej holde thin fjendhe fore spot*: S 405 *halt thin owin ey alt offsnødhan.* Latin: *Hostis vim teneri discas quandoque vereri.* – PL 255 *Fore konsth (ChrP. konsten) scal man mestheren ære*: S 221 *ælska skulu vnge sin mæstara grundelika.* Latin: *Docmatis ob nectar tibi corde didascole nectar.*

I et svensk håndskrift der indeholder et latinsk-svensk glossarium findes en del tilskrifter som består af ordsprogpar, latinske og gammelsvenske. Ved tre af disse siges direkte at de stammer fra Petrus Lalæ, Laalæ, Laale. De svarer oftest bedst til ordsprogene i S. Marius Kristensen DSt.1936.136 mener at den der har indføjet dem har brugt en PL som skolebog og citerer efter hukommelsen. De er derfor ikke af stor betydning for fastsættelsen af de danske ordsprogs oprindelige form. Det er det ældste sted hvor Peder Laales navn nævnes i forbindelse med ordsprogene. Tiden: omkring 1440-50.

Ovenfor side 19 er nævnt, at en del af PL's dubletter ikke findes i S, formentlig udeladte. De tre ordsprog der nævner genitalierne: 66, 246, 574 findes heller ikke i S. At de skulle være senere tilkomne er ikke rimeligt. Den svenske ophavsmand, vel en gejstlig underviser, har åbenbart øvet nogen censur.

De 6 svenske ordsprog som ikke har sidestykker i nogen af de danske

samlinger, de fleste tilskrevet med en anden hånd, er følgende: S 500 *lætum then swæria ænga hafuir siælena*. S 554 *goth ær sinne tungo styra at han skal ey tala illa*. S 625 *han thorffey læra aff androm som nakath kan siælwir*. S 626 *the køna (= kona) ær ødhkænd a næsum som vamba kluta hawir sala* (vistnok: som sælger kallun). S 754 *tha thækkis pikan bæst tha hon liggir a bachin*. S 810 *all thingh sta aa ænda lykth* = latin: *quolibet ex opere finem delectat habere*. Ingen af disse kan have tilhørt den oprindelige danske samling.

Den svenske samling er udgivet af H. Reutherdahl: *Gamla ordspråk på latin och swenska* (1840) og den indgår i K&P.I.139 ff. Den er ikke medtaget i DgO.

1. Det ortografiske og det lydige

Ghementrykket 1506 benytter følgende forkortelsestegn:

Tegnet *z*, der ligner et tysk *z*, bruges i ordslutning af småord, der ofte står trykssvagt, og i svagtryksstavelsen af flerstavellesord. Det står for *-et*, *-eth*, *-ed*, *-edh*. I »Östnordiska och latinska Medeltidsordspråk« opløser Axel Kock og Carl af Petersens det oftest efter det som teksten (hyppigst) skriver når ordene skrives helt ud. Eks.: *thz* 62. 370 og ofte = *thet* (således altid når ordet skrives helt ud, f.eks. 39. 48. 51 og således opløst hos K&P). *mz* f.eks. 1. 21. 93. Skrives helt ud en gang *meth* 327 (og således opløst i K&P), og en gang *medh* 844. *wz* 75. Skrevet helt ud *wedh* 130. 211. 379 ofl. (således opløst i K&P), *weedh* 816, *wed* 700. 842. 863.

Eksempler på brugen i svagtryksstavelse. Efterhængt artikel i intetkøn: *barnz* 531. *fadhz* 174. *hiærthz* 58. *howedz* 32, 278. *howedhz* 214. *lijffwz* 587. *skaffthz* 479. *spyddhz* 47. *wānz* 110. *wenskabz* 178. *widhz* 554. Trykt med almindelige bogstaver findes artiklen i følgende former: *-eth* (hyppigst; en gang *-ith*: *hornith* 215), *-et* (sjældent: *-æt*, *skijbæt* 632), *-edh*, *-ed*. Undertiden findes forskellige former ved samme ord: *wanneth* 68. 652 : *wannet* 566. *smøreth* 79 : *smøredh* 208. *beeneth* 303 : *bened* 82. *skibed* 946 : *skijbæt* 632 (K&P opløser til *-eth* undtagen efter *ð* (dh), hvor opløsningen er *-et*).

I udlydende svagtryksstavelse i flerstavellesord, f.eks. *howz* 131. *foghz* 96. *noghz* 136 ofl. *inthz* 136 ofl. *lidhz* 147 ofl. *møghz* 208. *prydhz* 93. *gijffwz* 1022. *spotthz* (= spottede) 881. *kroghz* 1101. *skægghz* (adj.) 97. *raadhz* 399. *laadhz* 681. Eksempler på fulde former med *-th*: *howeth* 317. *baareth* 370. *giffweth* 577. *tabeth* 81. *woxeth* 203. *bedrøweth* 594. *frædreth* 673. *skalleth* 117. *stacketh* 986. (*stacket* 286). Med *-et* (sj. *-æt*, *awlæt* 289): *noghet* 721. *jnthet* 615. *lidhet* 171. *møghet* 629. *andhet* 1157 (*annedh* 1005). *læret* 279. *toffiwet* (= toet, vasket) 304. *begghet* 640. *skwrffiwet* 396. Med *-edh* (sj. *-ædh*, *kwllædh* 1178): *heyredh* 431. *skoredh* 772. *hwngredh* 221. *skabedh* (faar) 954. *øffredh* 1037. Med *-ed*: *maled* 874. Axel Koch har påvist, at der altid skrives *-et* efter *-dh* og *-gh* (K&P.I.14).

Det samme tegn bruges i trykket som bogstav, oprindelig betegnelse for *ts*, *ds* (se GG.I².78), senere, og således her, som tegn for *s* efter *t* og *d*, f.eks. *artz* (= podex) 493 ofl. *natz* 105. *frotzer*, *fraatzer* 50. 571. *gutz* 151 (ved siden af *gwdz* 732). *gotz* 178 ofl. *dotzens* 410. *tørmaanetz* 169. *aatzell*

334. *bætzell* 508. *hwitzell* 309. *høtzell* 645. *rætzell* 1061. *rætzlæ* 1076. *mandz* 31. 55 ofl. *dandz* 29. 749 ofl. *dandzæ* 97. *plandz* 29. *helwedz* 1067.

Foruden i de nævnte tilfælde forekommer *z* i følgende ord: *ræffzæ* 805. *ræffzelsæ* 310. *hwsszeth* 859. *øzer* (*watn*) 454. *gaaze* (*winge*) 298. I hvert fald ved de sidste to ord foreligger sikkert trykfejl.

De øvrige forkortelsestegn er følgende: en let buet streg (her gengivet som lige streg) bruges dels over en konsonant, dels over en vokal. I svagtryksord og -stavelser betegner strengen over *n* og *r* at konsonanterne skal læses med vokal *æ* eller *e* foran. Eks.: *thñ* 18. 31 og alm. (skrevet helt ud: *then* 240. 376 ofl.). *vdhñ* 52. *andhñ* 23. *ædhñ* 17. 55 (skrevet helt ud *ædhen* 336). *naffñ* 1199. *wognñ* 109. *regnñ* 796. *rætthñs* 71. *roodñ* 89. *thñ* 90 (oftest skrevet *ther*). *ladhñ* 54. *smaghñ* 89. *wenthñ* 82.

Over vokal betyder strengen at nasalen *n* skal tilføjes: *hā* 65. 122 og ofte. *mā* 110. 655. *kā* 110. *hād* (= hand, dvs. hånd) 516. *hās* 1100. *hū* 77. *grūdh* 178. *māghe* 122. *māghñ* 312. Specielt over *e* i svagtryksstavelse, f.eks. *druckē* 655. *hwñē* 82. *halē* 470. *maanē* 867. *gællerē* 952. I et par tilfælde angiver strengen at nasalen *m* skal tilføjes: *sō* 511. *hanū* 288. 415. 424 ofl. *hannū* 902. 906. Tre gange skrives dette ord *ha^m* (med et lille *m* som eksponent med et punkt under) 110. 495. 585.

Streg over stærktryksvokal kan også betyde at en følgende nasal skal fordobles: f.eks. *kāne* 76 (= kane, mod. kande). *wēner* 122. *hōnigh* 996. *kōme* 51. *gāmel* 1149. *gēmæ* 1091. Streg over nasalen selv til at betegne fordobling, som bruges i andre af tidens skrifter, bruges aldrig.

Særlig omtale fortjener formen *antrum* i 690. *Hvær ær sijn syndh sødh oc sith angrū leedh*. I betragtning af at ChrP. 684 har *anger* og S 617 *angir* (skrevet med forkortelsestegn for *-ir*) kan der ikke være tvivl om formen skal være *anger* (der i gammeldansk er både fælleskøn og intetkøn). Sætteren må have kludret i det. I stedet for et *r* skulle han have brugt *r̄*. Og så er *ū* dukket op, gud ved hvordan og hvorfor. Axel Kocks forklaringsforsøg er uantageligt (K&P.II.279). En flyvsk tanke er at antage *um* for at være det fra lovene velkendte adverbium = i lige grad, ligeså, hørende til følgende adjektiv.

Nogen særlige tilfælde skal omtales. Overfor *rædhis* 902. *rædis* 1195, som er de almindelige gammeldanske former, står formen *rædz* 1066. 1131. Spørgsmålet er om her foreligger en enstavelers lydform eller et forkortelsestegn. Ikke så få gammeldanske håndskrifter bruger et sådant for *-es*, *-is*. (Dyererim skriver een gang *rædes* 13 med forkortelsestegn ved siden af *reddhes* 61 og andre former, se ndf.). Ifølge Paul Diderichsen (I Fragmenter xxix) er det undertiden vanskeligt at skelne tegnet fra det *z*-lignende tegn omtalt ovenfor, så der kunne tænkes at foreligge en fejl. Selvom en enstavelersform er sjælden (se GG.VII.222) må den

have eksisteret. Det fremgår af formerne *rætz* Suso 99, *rætz*, *retz*, *reetz* i Dyrerim 81. 40. 9 hvor t-formen forudsætter et efterfølgende s. – *hwarlædz* = hvorledes PL 650. De almindelige gammeldanske former er *hworledes* Rimkr.I.134, Sydrak 11, *hwarleeth(h)* ib. 4. 15 ofl. *hwarleeth* Klosterb.102. PL's form viser formentlig en lydform på -ds eller -ts. Formen er sikret ved skrivemåder som *hworletz* (se LU.II.305). – *offwærwætths* i *offwærwætths tingh* 651. En sådan enstavelsesform af andetledet er sjælden: *oweruæts* Suso 31. Det er vel blot en sammentrukket form. – Det er usikkert hvordan andet led i forbindelsen *andhz* (dvs. *andhet*) *sindhz* (= anden gang, igen) 1176 skal forklares. Mulighederne er *sindhet* (med dobbelt bestemthed, hvad PL har et par eksempler på) eller (*andhet*) *sindh*s, en form jeg ikke har fundet andre steder. Den kunne være en analogidannelse efter *andet steds* som dog først kendes fra slutningen af 1400tallet: *anner stædtz* 1490 DgL.II.89, *anner stets* 1484 ib.V.138. De gamle love bruger *annærstath*. I gammelsvensk er *annar(s) stads* og lignende almindeligt.

Vokalismen

i

er normal betegnelse for kort og, i mindre grad, langt i, f.eks. *i* præp., *ligghe*, *indhe*, *saligh*, *rigesth* 140, *vlighe* 275, *swidher* intr. vb. *svie* (oprindeligt langt i) 469. 1058 (men sb. *swedhe* = *svie* 849, oprindeligt kort i). Som del af diftong se nedenfor. – *Fitting* 81 (ChrP. *ffetting*) viser lydlukning. *hime* 279 hjemme kan være en organisk udvikling (se LU.I.72) men er muligvis en fejl da den almindelige form er *hiemme* 60 ofl. Om *silff*: *selff* se under e.

ij

1. betegner normalt langt i: *bij* 991. *ijdh* 163. *fijre* (talord) 187. *mijn* 595. Men det bruges også om den korte vokal, hvad der ses af brugen i svagtryksstavelse: *sendnijngh* 344. *hørijsæ* 927. *wæriæ* (værge) 317 ved siden af *wæriæ*, *wærye* 1165. 1140, og til betegnelse af første del af stigende diftong: *fjændhene* 859. *hijoon* (tjenestefolk) 976. *hijemmæ* 995. Derfor kan skrivemåden ikke tages som bevis for lang vokal i f.eks. *mijndræ* 85. *trijller* 89. Ikke så sjældent findes samme ord skrevet med *i* og *ij*: *tijl* præp. 86 : *til* 80 og ofte. – *ilæ* adv. 773 : *illæ* 482 ofl. *ildhe* 442. – *blijndher* (blind) 135 : *then blindhe* 136. – *kijndh* 736 : *kindher* flt. 751. 848. Særtilfælde: Forlængelse viser vistnok *skijffthe* 916 og *gnijsth* 350 kan gøre det samme. Lydlukning viser *gijsper* præs. 722. Ved siden af *lijmmer* 618 (hvor *ij* næppe betyder lang vokal) findes lydåbnet form *lemmer* 259.

2. bruges om og i stedet for y: *blij* bly 21. *lijstigh* lystig, smuk 968 (ChrP. *løstigh*). *tijl* *sijn* tilsyn, skue 968. *nijdher* nyder 331. *spijthther* spytter 402 :

spytther 622. 782. *nijtthe* udnytte 1177. *stijggher* skræmmer (vn. *stygga*) 145. *lijffwe* lyve kunne vise udtale med i (jf. LU.I.139) men ordet har ellers y-skrivning: *lywer*, *lyffwer*, *lywæ* 361. 629. 739.

y

bruges foruden som tegn for y-lyden som betegnelse for lyden i som i andre samtidige skrifter (se LU.I.100). Hertil kommer at *y* og *ij* ligner hinanden i skrift og tryk, hvad der kan have affødt fejl og forvekslinger. Derfor er det ofte ikke let at bestemme hvor vi har i-lyd og hvor y-lyd i de tilfælde hvor en udvikling den ene eller anden vej kan foreligge.

1. *y* angiver lyden y f.eks. i *by* 279. *grynthe* 447. *yrther* urter 457. *lyckæ* vb. lukke 877. I nogen tilfælde findes *y* som tegn på at monoftongering af ældre *iu* har fundet sted: *drybæ* dryppe 785. *ydmogh* 982. *spydstaghes ændhe* 5 overfor *spywstaghes* 549 og *spijwdh* 1105. *tydhe* tude 160 overfor *tywdher* 433 (svarende til vn. *pióta*). *syghen* sygdommen 780 overfor *siwghæ* 282 men altid *siwgh*, *sywgh*. Om *y* som diftongelement se ndf.

2. I følgende ord må *y* ligesom *ij* være betegnelse for langt eller kort i: *byer(ne)* bier(ne) 146. 253 ved siden af *bij* (se ovenfor). *bydhennæ* bidende 1072 ved siden af *bidhe*, *bidhæ*, *bidher* bie(r) 225. 347. 436. *bydher* bider 1125, almindeligvis *bidher* 30 ofl. *fickthe* fægte 442 : *fickthe*, *fjickthe* 820. 1085. *hwyn* hvin 980. *lyn* lin ib. *syn* sin 1066. *syt* sit 764. *skyn* solskin 796. *gwlyffyngherne* guldfingerring 46. *myttes* mindes 1119. *rymer* rimer 511. *rynnæ* rinde 1146. *rywes* rives 69. *om syer* omsider 964. *spyddhet* spiddet 47. *spylth* spildt 440. *snyldh* snild 864. *spynne* spinde 1146. *lwnd styckæ* lundstikke 348. *syæ*, *syer* sige(r) 251. 1021. 999. *kyffive* (*bydhe*) resultat, udbytte af kiv 324. *syllæ* silde 682.

Sært tilfælde: i nogen tilfælde er *y* åbnet til $\emptyset$, se under $\emptyset$. I *Bædræ ær goth smør lycke æn swr sijldh* 1000 må foreligge verbet *licke* slikke. ChrP. og S har ikke ordet, som må være indkommet i PL. K&P har misforstået sammenhængen og opfører i glossaret et kompositum smørlycke. I følgende ord kan foreligge rundet vokal: *brysther* brister 48. 384 da det heraf ved åbning opståede $\emptyset$ også findes: *bræsther* 189. Det samme gælder *nymmæ* nemme (af gl. *nimæ*) 160. 388. 438 : *nømmer* 85. Jf. *mysther* 389. 687. 1139 (i samme ordsprog *mijsther*, formentlig med *ij* = *y*) ved siden af *misther* 271. 821. Den gamle vokal er bevaret i *slycker* slukker 595 (= 938). Adjektivet *tynd* findes kun med *y*. Den ældre form med *u* kan tænkes at have været brugt i *Naar gotz gaar paa grwnd tha wordh mentsken tynth* 220 (= 178) (jf. GG.I².196).

(i) *ij, y* som betegnelse for del af diftong

1. Som andet element bruges *ij* og *y*, men aldrig *i*. I gammel diftong: *boeyen* fangelænken 863. *ney* 668. *reyssæ* 1191. – I ny diftong (af vokal + g): med e som første del: *eyær* præs. 1007. *eyeræ* 40. *heyndh* indhegnet 431. *heyra* 51. *hoosleyen* beligget, forført 1042. *weijæ* flt. 606. *wfej* ufej 1136. *ey* 2 og mange. *eij* 20 og mange. Hybridskrivning (som i nydansk *fejg*) *feygren* prydelse (ChrP.: *feyring*. vn. *fegrindi*) 305. *seyglæ* 1114. Med æ som første del: *iæyæ* jage 818. *iæyeræ* jægere 705 (jf. GG.II.163f.). Med ø som første del: *bøyes* 48. *høyboren* 432. *høyt* ved siden af *høgt(h)* 82. 229. De få eksempler viser alle øy. Jf. ndf.

2. Som første element bruges næsten kun *i*, udenfor forbindelse *yw* se ndf. I stærktrykstavelse: *biergh*, *biærgh* 631. 955. *hiælp* 151. *hiem* 12. *hiemme* 60 ofl. *hijemmæ* 995. *giorth* part. 19. *diærff* 797. *biörn* 703. De to oprindelige forskellige ord *hiördhen* hyrden henh. *hjorden* 444 har fået samme lydform (jf. LU.II.78.97).

Det er bemærkelsesværdigt at der ikke angives palatalisering af g og k foran æ og ø undtagen i eet tilfælde: *giørsommæ* kostbarheder 1091 ved siden af *gørsommæ* 201. 654. Det kan nok sammenholdes med at to stærke verber der oprindeligt kun har iæ i inf. kan få monoftong i inf. og (ved ligedannelse) diftong i præs. Det er *gældhe*, *gælle* = betale, undgælde. Den monoftongiske form er gennemført i inf. undtagen een gang (i inf. pass.) *giælles* 148. Ligeledes i præs. undtagen een gang *giæller* 125. Det andet verbum er *bæriæ seg* bjerge sig, klare sig 650 ved siden af *biæriær seg* 403 (jf. GG.VI.67).

u

betegner lyden (kort) u, f.eks. i *hugghe* 194. *gudz* 342. *sculle* 601. *forbudh* 614. *drucken* 655. *fruwæ* 241. Normalbetegnelsen er *w* (se ndf.), i forlyd også *v*, f.eks. *vdhen* 328. *vsell* ussel 489. *vndher* 617. *vfødh* 686.

Særtilfælde: u er åbnet til o i *natzrom* 105. Adv. op har bevaret den gamle form *vpp* 682 og præp. *vppa* 632 *vppaa* 684 ved siden af den yngre lydåbnede *opp* 341. 931. Som første led af sammensætninger forekommer *opp dragher* 891. *ophages* 1193. *opræcke* 288 ved siden af *vphængdher* 1042. *oppe* har kun o-former: *oppæ* 14. 498. *oppæ holdhe* 985.

w

betegner kort og lang u-lyd: *wde* 16. *wlffwen* 30. *wghen* 278. *hwswrwe* 1054. *wvss* 489. *wvnne* 113. *wvn* 3. *wvøgell* 231. *dwen* best. f. 49. *brwdhet* part. 396 ved siden af *brodhet* 399.

Særtilfælde: den oprindelige intetkønsform af talordet to er bevaret i *tw* (*been*) 187 og, brugt udenfor sit oprindelige område, *tw herre* to herrer 639. Ordets normalform er *two*, sjældnere *thwo* 493 og *thwaa* 817. Den gamle uåbnede form er bevaret i *mwssgrootdh* mosgroet 661 og i *twmen* tommelfingeren 800. Foran -v findes sideformer med o i *thowæ* tue 439 ved siden af *twæ* 1102, i *how* hu 1048, ved siden af *hw* 594 og *hwgh* 751. Verbet *dwæ* dyppe 1028 har i 1508-udgaven *dowæ* der giver helrim på *soffvæ* i samme ordsprog. Formen *thwr* vasker 539 er vel snarest en fejl for *thwor*, jf. *twor* 563.

u og w som anden del af diftong

yw er den sædvanlige betegnelse for den gamle diftong iu, f.eks. *kyws* kyser præs. 575. 667. Nogen ordsprog viser monoftongering idet der skrives *y* (se ovf.) og *ij*. Det er den sædvanlige tidsforskel som vi kan iagttage ved alle de forskelle vi træffer af lydlig og anden art i ordsprogene. Det er også muligt at det undertiden er de nye former der skjuler sig under den diftongiske skrivemåde da der forekommer et tilfælde af omvendt skrivemåde *dywrt* dyrt 659 (*dyrt* 356 ofl., jf. LU.II.69). I 193 *Ringher presth saa han springher iegh kommer ey før han sywngher* vil *y*-form i det sidste ord give et bedre rim (rundet vokal som rim på urundet). Hvilken lydform *hywill* 11. 1185 dækker over er usikkert da der er flere muligheder (LU.II.59), snarest en *iu*-form.

iw er en ortografisk variant af *yw*, f.eks. *diwr* 104 (men *dywren* 825). *biwdher* 959 v.s. af *bywðhe* 1121. *siwgh* sygdom 282. *siwgh* 99 v.s. af *sywgh* 1030. *tiwrt* tørt 965 v.s. af *tywrt* 887. Foran *v*-lyd (af *v*, *f*, *g*): her er det muligt at *yw*, *yff* angiver en udtale med *y* + *v*-lyd, og *iw*, *iwff* o.l. en afrundet form med *i* (jf. LU.I.138): *tywff* tyv 325 ofl. *tiwff* 888. *tiwæ* høtyv 77. *tiwffuen* best. f. 371. 414 (rim på *rijwen*, *rijffuen* riven). *lywer*, *lyffwer*, *lywæ* 361. 629. 739 v.s. af *lijffwæ* 817. Hertil slutter sig talordet *syw* 319. 750 og *siw* 979.

øw af ældre -øw (-øf) og -øg findes i *døwæ* (den) døve 136. *øwæ* øje 271 ofl. *føwæ* føje 653. *nøwæ* nøje vb. ib. *høw* høj adj. 1025 ofl. *søwes* soves 311 (jf. LU.I.201).

aw af ældre -aw og -ag: *dawæ* dage 1128. *drawæ* drage vb. 204. *gnawer* 267. *mawæ* mave 83. *sawæ* sagn 140. *awlæt* 289. Sjældent bruges *u* som anden del af diftong: *aullen* 28.

aaw, *ow*, *oow* af ældre -ow og -og: *laaw* lov l. *vlaaw*, *vloow* 331. *skowen* 90. *lowe* rose vb. 177. *sower* 179. Om vokalismen i *bowen* buen og *thowe* tue se ndf. u. o. Se i øvrigt u. Konsonantismen om disse forbindelser.

I forlyd kan *w* stå for *wu*: *wrdher* vorder 171. 897 : *wurdher* 671. jf. latin *wlt* = vult 665.

e

1. angiver kort e- eller æ-lyd med *æ* som ortografisk variant f.eks. *becke* flt. 38 : *bæck* 39. *men* medens 224 : *mæn* 49. *hengher* 828 : *hængher* 817. *lenghe* 179 : *længe* 764. *gesth* 183 ofl. : *gæsther* 529 ofl. *swelthæ* sulte 356 : *swælther* 778. *hwer* 2 : *hwær* 203. *egh* æg 269 : *ægghedh* 625. *then*, *thet* skrives normalt med *e*, sjældent med *æ*: *thæn* 728.

Særtilfælde: ved siden af den gamle form *enghen* 712 ofl. *ænghen* 815. 305 findes den yngre lydslukkede *inghen* 171. 175. 711 ofl. *intheth* 136. Den gamle form er bevaret i *kelldhe* kilde 37. Ligeledes *wermæ* varme vb. 1190.

Skrivning med *e* og undertiden *æ* viser at et oprindeligt *i* er blevet åbnet i tilfælde som *bedher* 495 ofl. *bædhes* 974. *begheræ* 452. *bæghere* 451. *træffwen* driftig 332. *træffwen* 1010. *swedhe* svie sb. 849. *glemmer* glimrer 706. *lemmer* flt. 259 v.s. af *lijmmer* 618. De personlige pronominer mig, dig, sig skrives næsten altid med *e*: *megh*, *meg* 188. 587 ofl. *tegh*, *teg* 47. 620. *segh*, *seg* 67. 373, men *tig* 47. *sigh* 164. 177. Pronominet selv har sædvanligvis formerne *selff*, *sælffwer*, *selwer* 177. 245. 294, een gang forekommer diftong: *sielff* 579. En form *silff* forekommer i 647. En sådan form forekommer i gammeldansk (se LU.II.39) men er snarest en fejl (1508 har *sielff*).

2. kan i åben stavelse betegne langt e, undertiden vekslende med *ee* i samme ord: *wredhæ* 125 : *wreedhe* 771. *thet fedhe* 14 : *feedhe* 243. Kvantiteten viser forskelle: *leffwer* 943. 1192, med lydåbning til *læffwer* 1167, overfor *leeffwer* 963. 964.

e indgår i diftongen *ey*: *ey*, *ej*, *wey* osv. se s. 26. Ordet arbejde forekommer i to former: *arbedhe* 148 og *arbeydhe* 926 (ChrP. har det gamle ord *erfuede*, *erffuit*, jf. LU.I.230).

ee

betegner normalt langt e, men brugen er så omfattende at dobbeltskrivningen i nogen tilfælde må formodes at være et rent grafisk fænomen. Eks. i ord med gammelt langt e: *been* 187. *wee* 44. *ee* stedse, se ndf. *meess* kurv 51. *feeth* adj. inthk. 133. *tree* num. 529. *i geen*, *i gheen* 120. 76. *thee* 217. 708, som art. *thee feedhe draaber* 243 v.s. af *the* 1014. Talordet og artiklen *en*, et skrives oftest med dobbeltvokal *een* 77. 87. 94 osv. *eeth* 444. 954 osv., een gang skrives *enn* 510, vel fejl. – I ord med gammelt kort e, æ træffes dobbeltskrivning i følgende ord hvor det ikke kan afgøres om forlængelse har fundet sted (jf. LU.I.340. 385): konj. end skrives sædvanligt *en* 61. 92

ofl. eller *æn* 910 ofl., kun een gang *een*: *haardhere een steen* 851, hvor det nok er en fejl, misforstået som artikel. Dobbeltskrivning forekommer i *steeffnæ* og *eeffnæ* 1143 og i låneordet *steeffmodher* 911. I ord med oprindeligt i angiver *ee* lydåbning og evt. en følgende forlængelse (jf. LU.I.385): *hwss eeghel* istap 1086. *freedhen* 766. *seedh sæd*, skik 7. *weedh* ved, træ 53. 1081. *reeff* ribben 997. *reeffner* revner 628. *reeffwen* reven 412. *treeffnæ* dygtige 1112. *fæedreefft* 344. I præp. *weedh* 816. *eemodh* 559. I *kleer* føler kløe 691 foreligger en (endnu dial.) sideform til *kløør* 966 (se ODS u. III. klø).

Det såkaldte understøttende *e* der føjedes til en vokal for at betegne den som lang, er kun truffet i to tilfælde: *døe* 362 og *ræeth* ret 4.

I adskillige tilfælde er adv. *ee* og *ey* sammenblandede og forvekslede: *Han døør ee affhwngher dywrt køber* 659. Her er *ee* fejl for *eij*, *ey* som 1508 og S har (ChrP. har *icke*). Forveksling finder især sted i ordsprog der består af en nægtende første sætning efterfulgt af en ligeledes nægtende følgesætning. *Flycketh hængher eij saa høgt at hwndhen wenether segh ee beeneth* 740. Dubletten 82 har det rigtige *ey* i stedet for *ee* (jf. *Thu trijller ey æbleth saa langt at thet smagher ey aff rooden* 89 = 1023). *Man ær ee saa rundher at man seer ee effther sijn oosth* 865. Her er *ee* begge steder fejl for *ey* (ChrP. har i første sætning *icke*, i anden *ey*). *Freedhen ær eij saa godh att ee hoo skadhen faar han beholler hanum eij* 766. Her hører *ee* til *hoo* = ihvo og så er den i orden, ligesom 241 *Thet ær ey een fruwæ saa bæρθ hwn maa ey haffwe sijn pijssæ fiært*, men H 34 mangler den sidste nægtelse: *æy ær en sovert* (fejl for: *sobert*, dvs. *so* (*saa*) *bert*) *ath han ma hauæ sin pissa fierth*. Endelig er der det mærkelige ord der indleder 819 *Jegh ær grønt saar for gammæth*. Ordsproget har andre former hos ChrP. og i S (der har det sikkert oprindelige *gaman* for *gammæth*). *Jegh* må stå for *ee* (eller *ey* der så igen kan være trådt i stedet for *ee*). Formen kunne være en slags omvendt skrivemåde for *ey* ad modum *jegh* = *jeg* eller gå tilbage til ældre skriveformer som *eigh* (se LU.II.379). Det mærkelige er at denne på en eller anden måde fejlagtige form også forekommer i Dyrerim 10: *wære sek maan / i hoo wære kaandh / vngher gammell eller enkæ / geenwordhelse quydhe / noghel tiidhe / verdhen skaal hanum ieegh skeenkæ*. Her må ordet også betyde *ee* altid. Baggrunden for disse fejl eller sammenblandinger må ligge dels i en østdansk diftongeringstendens af langt *e* (i stærktryk), dels i lydlig berøring i svagtryksstilling (se LU.I.221; til eksemplerne dér kan føjes *ey* = *ee* KvRoseng.149), i de nævnte forbindelser med dobbelt nægtelse i forbindelse med logiske vanskeligheder ved at opfatte konstruktionen. Et par af de svenske ordsprog viser samme ejendommeligheder som de danske og samme forhold kendes også fra andre gammelsvenske kilder (se Söderwall u. ä 12).

æ

betegner kort eller lang æ-lyd (dobbeltskriving er lidet brugt), f.eks. *læth* let 56. *bædre* 61. *hædher* 432. *kædhelen* 1079. *flæsth*, *mæsth* flest, mest 1107. 925. Gammel lang vokal synes bevaret i *ræeth* sb. ret 4 (v.s. af *ræth* 70 ofl.). Svarende til glda. *biert* vn. *bjartr* forekommer monofontongisk form *bærth* blufærdig, pæn, høvisk 241. 333. Jf. ovf. u. e. Derimod er *stærth* stjært 132 formentlig den gamle ubrudte form (jf. GG.I².157). Karakteristisk for teksten er de mange tilfælde af åbning af langt eller forlænget e, f.eks. *bædhes* (vn. *beidask*) begæres 974. *æne* ene 619. *flæræ* 291. *mære* 814. 1158 (v.s. af *flere* 266. *mere* 712 ofl.). *hædesth* 812. *Pædher* 90 (*pedher* 16). *rædhe* sb. rede 231. *stæghernæ* kokkene 464 (*stegheræ* 1081). *fædhe* 785. *fæedhe* 730 (*fedhe* 14. *feedhe* 243. 498). Hertil hører formodentlig *lædies* blive led ved 477, men formelt kunne det også være glda. *lædies* blive lad, træet af. Foran labial og muligvis som del af diftong: *græben* redskabet greben 46. *græffiwæ* greve 683 (*greeffiwæ* 842). *pæfflingh* pebling 1185. Eks. på æ < e < i: *bæghere* bærer 451 v.s. af *begheræ* 452. *træffwien* driftig 1010 v.s. af *trewen* 1081. *hælbredhe* sund 994 v.s. af *helbredhe* 701. Se også u. e. Derimod er *slæbredh* 564 ikke en lydåbnet form af *slibredh* men hører til dialekt *slæbe*, *slævre* savle m.m. (se ODS u. slibrig). Verbet gilde = kastrere har bevaret sin gamle vokal *gælles* 844 (ChrP. har i-formen). Om *ænghen*, *enghen*, *inghen* se u. e.

Sært tilfælde: præs. *ær* har altid denne form. Formen *dræwæ* 604 drage, trække har sin vokal fra den gamle præs.-form (LU.I.203), alm. form er *drawæ* 204. *draghe* 1095. En entalsform *tændh* med vokalen fra flertal foreligger i *hwnde tændh* 1156. Formen kendes fra andre gammeldanske kilder (jf. LU.I.195) og fra mange dialekter (se ODS u. Tand). Formen *kær* flt. kar i 1110 *Ee ære ny kær hyon kære* er en skrive- eller trykfejl af en velkendt type. Teksten har æ-former i *læpp* lap 419. *sægn* udsagn 918. *vsændh* usand 918 (jf. LU.I.117. 94). Verbet *læne* låne (vn. *léna*) forekommer 537, medens *låne* ikke findes. Partiklen *at* har i 1070 formen *æt*. Hvis det ikke er en fejl kan det vise afsvækkelse af a til æ i svagtryk (se LU.I.301). Af *lenghe*, *længe*, *længhe* 65. 179. 265. 283 ofl. forekommer to gange formen *langhe* 343. *forlanghe* 347. Det kan skyldes indflydelse fra mnt. eller fra en tysk eller hollandsk sætter (jf. dog Mandeville lvi).

o

1. betegner kort eller langt o, i sidste tilfælde ofte dobbeltskrevet (dog er *oo* ikke altid et helt sikkert tegn på længde), f.eks. *bondhen* best. f. 182. *kone* 24 ofl. : *koone* 649. *gode* 20 ofl. : *goodh* 77. *krogh* 198 : *kroogh* 450. *iord* 727 :

joord 186. *gotz* gods 178. Lang vokal synes bevaret i *thoom* tom 31. *oothe sangh* 585. *oond* 381. *oont* 1191 v.s. af *ondh* 20. *ont* 27. Gammel kort vokal synes forlænget i *oosth* ost 298. 865. *froosen* 186. 727. Hyppigt foran r + konsonant *foordom* fordum 1038. *hoorn* 705 (*hornith* 215). *hoors* 713 (*horss* 362). *koorn* 207 ofl. (*korn* 335 ofl.). *oormen* 214 (*ormen* 470). *sthoorm* 244 (*sthorm* 1013). *foorn* adj. 58. *thoorn* 58 (*thornæn* 191). *oorloffs nymære* krigsnyheder 449. Herhen hører vistnok også *soorth* adj. 10 ofl. (*sort* 670 jf. LU.I.127).

2. betegner kort å-lyd, vekslende med *aa*-skrivning, f.eks. *frotzer* frådser 50 : *fraatzer* 571. *sotthe* enige 957 : *saathe* 961. *dotther* 377 : *daatther* 378. *holde*, *holler* 227. 770 : *haaldher* 901. Runding af oprindeligt a efter labial findes i *wor* præt. var 13. *hwor* hvorledes 164 : *hwaar* 403. *wong* 27. 794. *wondh* vant, vænnet 794 : *want* 27. *swongh* adj. 346 : *swaangh* 860 men *swangh* 736. *monghe* 38 men *manghe* 44 ofl. *fondhen* fanden 1108. *fongher* 830. 1072 : *faangher* 181 men *fangher* 335. *vondhen*, *wondhen* uvillig eller uforberedt 1093. 1160.

3. betegner en af oprindelig langt a udviklet lang å-lyd eller en deraf (især efter labial) opstået lang o-lyd (jf. LU.I.90). Betegnelsen veksler med *aa*: *koolen* 464 : *kaal* 123. *wodh* 622 : *waadh* 402. *wodhe* ildh 553 : *waadhe* ildh 786. *wower* vover 635 ofl. men *vawær* 505. *poskæ* 1096. *koo* kå, allike 268. *two* vaske 752 : *twaa* 13. *poo* på 470 ofl. : *po* 634 ofl. *paa* 8 ofl. *so* således 774 : *saa* 8 ofl.

Særtilfælde: *plockæ* 933 er en gammel sideform til eller udviklet af en u-form (mod. *plukke* jf. LU.I.41). u-form er hyppigst i *brwddhen* 303. *brwdhet* 396. *brwdnæ* kar 1108 men o-form i 399 *Raadhet ær snarth brodhet*. Ved siden af den almindelige form *bondhen* træffes een gang en lydslukket form *bwndhen* 685 (jf. LU.I.85). Om formen *orkeløss* 721 se ib. II.51. Den mærkelige form *trogghelighe* 1136 må være fejl for *trygghelighe* eller skyldes etymologisk tilknytning til adjektivet *tro*.

Foran w findes o som gammel sideform eller udviklet ved åbning af u, f.eks. i *bowen*, *bowæ* bue 49. 966. *trow* trug 630. Se videre u. u. I ordsproget *Saa leffwær hæffdingh aff rowff som fwgel aff klo* 943 må sidste ord formodes oprindeligt at have haft formen *klow*, som hos ChrP. (*kloff*), vistnok opstået ved diftongering. En sådan findes i sjællandsk og der er formodentlig et andet eksempel i *mowdhæ æblæ* 789 flt. af adj. *mod* = modne (ChrP. *Mode eble*). *soort hæst* 1043 er en misforståelse (af en skriver?) for *saar* = såret.

ø

betegner entydigt ø-lyden. Tilfældene er:

1. af gammeldansk ø. Dels bevaret langt ø der ofte dobbeltskrives, f.eks. *dødh*, *døødhe* 157. *grøødhe* 169. *grødth* 435. *grøne* adj. flt. 122. *brødhet* sb. 210. *løner* 753. *løøn* 982. *bøøn* bønne 257. *høøss* hoved 95. *snødth* 998. *snødigh* slet, ond (vn. *snauðr*) 832. Forlænget kort vokal synes at forekomme i *øøl* 92. 374. *øøll* 143 (jf. LU.I.342) v.s. af *øllæt* 554. – Dels bevaret kort ø eller tidligt forkortet langt ø: *gømmæ* gemme 654 ofl. v.s. af den nye afrundede form *gemmæ* 1091. *glømdh(er)* glemt 313. 506. *pølsæ* 126. *gør* præs. 392. *øpnæss* 349 (ChrP. *obniss*) synes en gammelskånsk form (jf. GG.I.128).

2. nye ø-former (evt. måske sideformer) findes i følgende tilfælde:

A. af ældre y-former: *døliæs* 119. *løsther* præs. 1116. *løckæ* vb. lukke 1062 v.s. af *lyckes* 349. *lyckæ* 877. *løckæ* lykke 321. 450. v.s. af *lycken* 558 ofl. *nødth* en nød 409 ofl. v.s. af *nydh* 72. *søskænæ* 323 v.s. af *sysskænæ* 961. *nøglæ* nøgler 1197. *ønsken* ungdom 988. *øppes* yppes, komme frem 285. *trøswær* tre gange 871. *tør*, *thør* adj. 53. 1081 (intk. har kun de brudte former *tywrt*, *tiwrt* 887. 965). *gølle* forgyldte 62. *møgher* skider 1055. *møghen*, *møghet* megen, meget er gennemgående former 208. 629 ofl. *oprøcke* 288 v.s. af *opp rycke* 457. Undertiden forekommer dobbeltskrivning der kan angive vokalforlængelse (jf. LU.I.340. 346): *køøn* slægt 757 v.s. af *køn* 1019. *skøøn* sb. 1014. *møøss* flt. mus 603 v.s. af *møss* 601. *tøøsth* tyst 501 v.s. af *tøsth* 42. Der skrives *døør* en dør 318 v.s. af *dør* 125. *døøre* 481 v.s. af *dørre* 142. *dørren* 499, der måske kan vise de ældre kortvokaliske former v.s. af de nye langvokaliske (jf. LU.I.370). Sml. *føre* tidligere 592. 807 v.s. af *førre* 13. 212 ofl.

B. af ældre o: *føvæ bævæ* fremføre 715 (måske fejl). *tørff* torv 1034 v.s. af *torffivet* 565. *mørghen* (1508 *morghen*) 603 (jf. LU.I.153). *følsken* dårskab 988. *almøsse* 585 (jf. LU.I.155). *tørmaanetz* 169. *frøst* frost 634 (LU.I.153. 155). Formerne *søwes* soves 311 og *øpnæss* åbnes 349 kræver særlig forklaring (se LU.I.153. 349).

Sært tilfælde: entalsformerne *lødh* lod 797 og *øxe* okse 108 (alm. *oxe* 23 ofl.) viser, hvis formerne er rigtige, vokaloverførsel fra flertal (LU.I.192). *sammen lødh* sammenloddet 1127 er part. af *lødde*, sideform til *lodde*. *Tørff* = *tarv* 1161 er også andetsteds forekommende, en sammenblanding af *tarfff* (jf. *tarweløsth* unyttigt 857 = 915) og *tørfft* (jf. LU.I.166). *nødherlighe* nederligt, langt ned 1015 har ø af ældre e (jf. LU.I.106).

a

har dels lydverdien kort a (af ældre kort a), f.eks. *scal* 1. *landh* 1. *haffvæ* 3. Dels langt a eller å (af ældre langt eller forlænget a, eller af a der, især efter labial, er blevet rundet). Ofte forekommer variantskrivning med *aa*

og undertiden *o*, f.eks. *nar* 32 : *naar* 832. *radhe* 832 (rim på *woodhe* våde) : *raadhe* 728. *swaresth* 718 : *swaar* 311.

I *traldh* 407 v.s. af *troldh* 667. *falsk* tåbelig 55 ofl. v.s. af *faalsk* 336 ofl. *folsk* 1027 ofl. *tag* dog 253 v.s. af *tog* 380. *tradher* træder 470 v.s. af *traader* 214 kan foreligge en udvikling kort *o* til kort *a* (jf. LU.I.56) eller en omvendt skrivemåde. Den gamle *a*-vokal er bevaret i *fram førjlsæ* 927 og *framgangh* 607 medens adverbiet har den nye form *fræm* 103. 184 ofl. (jf. LU.I.92).

aa

1. betegner langt *a* svarende til gammelt langt *a* eller efterkommeren deraf lang *å*-lyd, f.eks. *baade* begge 21. *maa* alm. men *ma* 555. *waabæn* 1010 v.s. af *wabn* 332. *laan* 12. *naaboo* 1139. *saade* præt. konj. af sidde 1134 v.s. af *sadhe* 400. *fraa* fra 170. 174 ofl. *thaa* da 2. 13 ofl. v.s. af *tha* 118. 220 ofl. *daare* rim på *fare* 379 (= 1075).

2. betegner langt *a* som forlængelse af ældre kort *a*. I stilling efter labial er det muligt at *aa* betegner kort rundet vokal. *laadh* imp. lad 41. *maadh* 304 v.s. af *madh* 17. 25. *faar* præs. farer 1174. *kaar* 940 v.s. af *kar* 92. 161 ofl. *laam* sb 26 v.s. af *lam* 920. *kaam* redekam 835. *waamæl* vadmæl 1124. Eks. på forlængelse i åben stavelse: *thaalæ* 629 v.s. af *tale* 131. *aawen* 781 v.s. af *awendh* 1036. Formen *gaaffn* 305 v.s. af *gaffn* 19 ofl. kan måske vise forlængelse af første del af diftong.

3. betegner kort *å*-lyd. Dels af ældre kort *a*, bl.a. efter labial: *baal* bold 567. *hwaar* hwor 250 v.s. af *hwar* 245 og *hwor* 164. *haand(h)* 98. 185 v.s. af *handh* 91 ofl. *kellde gaanghen* 37 v.s. af *ganghen* 570. Om skrivning med *o* se ofv. u. o. Dels af ældre *o*: *aaghes* spændes i åg 23. 115. *laaw* lov 1 ofl. I åben stavelse (vel forlænget): *baaren* født 30 ofl. *spaare* spore 634.

Særtilfælde: *saa* en so 1033 kan vise en udvikling af langt *o* til langt *å* (jf. LU.I.70). *faar* plovfure 1101 svarer til glsv., vn. *for* (mod. *fure* viser en anden vokalisme, jf. LU.I.86).

En særlig omtale kræver forholdet mellem *a* og *æ*. Som tidligere nævnt er *a*-typen og en nedslidt type *æ* ikke så sjældent (næsten) umulige at skelne fra hinanden. Som hele typer er de tydeligt forskellige, idet *a*-typen kun har een krølle øverst til venstre, *æ*-typen en både til venstre og til højre øverst. Det er den til højre der kan forsvinde (se f.eks. DgO.I.1 39 *ær*, 48 *bædre*, 209 *nær*, 259 *wærcker*, *wærcke*). I originalen skal det være noget lettere. I nogen af tilfældene skimtes en lille fin streg (som ikke er kommet med på fotografiet) som hører hjemme ved *æ*-typen (DgO.I.763). Det er klart at også sætteren kunne tage fejl af de to typer (jf. *æghe* for *aghe* 977. *æff* for *aff* 326. *hæn* for *han* 484). I følgende tilfælde kan der være tale om lydformer men muligvis er der blot tale om fejl. I forbindelse med *r* forekommer i

nogen ord a for det normale æ. Denne overgang kendes fra glda. som indslag fra østdanske (skånske) dialekter (LU.I.53 ff.). Hos PL forekommer *rathsle* rædsel 308. *prasth* 1096. *quarn* 874. *barme* bæreme 374. *skradhen* skrællen 571. *wææ* 1096 (alm. *wære*). *ar* er 450 (ellers *ær*). De øvrige tilfælde med a for æ er *man* for *mæn* medens to gange 537. 1115; det må være trykfejl. For det alm. *lenghe*, *længhe* bruges *langhe* 343. *forlanghe* 347 (1508 har *for langher* hvor PL har *for længher* 473 fejl for *for længhe*), det skyldes måske at sætteren har haft tysk *lange* eller hollandsk *lang* i øret. – Om æ for normalt a se u. æ.

Svagtryksvokalen

skrives snart *e* snart *æ*, endog i samme ordsprog: *Alle ære bædle rijghe oc fangher fattigæ* 254. Se herom K&P.I.12. I andet led af afsvækkede sammensætninger veksler også *æ* og *e*: *allweræ* 503. *alffwære* 608. *vsell* ussel 489. *vsæll* 1087. Jf. *iordens* (dvs. Jordans) *floodh* 592.

I nogen få tilfælde forekommer *i* som svagtryksvokal i lukket stavelse: *horith* 215. *ænghill* 734. *rædijs*, *rædiss* 474. 596. 792 (v.s. af *rædhes* 152). *nødijs* 616. *røgilsseth* 182. *røgijlset* 1031. *hørijlsæ* 927 (v.s. af *hørelsæ* 496). *fram fōrijlssæ* 927. *blæssinde* 244. *kastyndhe* 1198.

Svagtryksstavelsen glda. *-iæ*, *-ie*, især i verber og afledninger deraf, er for det meste bevaret, f.eks. foruden som i mod. i *tridiæ* tredie 465. 817, i *rædieløsth* som mangler testikler 574. *berye* slå 175. *dølies* 119. *hæriæ* 1140. *lædiæs* 477. *sæliæs* 769. *wænyæ*, *wæniæ* 27. 794 ofl. *weryæ*, *wariæ*, *wærijæ* vb. 175. 317 ofl., men *wææ* 807 (rim på *kææ*). *skillies* 655. 962. *skilias* 1173 v.s. af *skilles* 633. Hertil hører nomen agentis *bædiære* en der anmoder om noget 795 (men altid *bedhe* o.l.) og *syniære* en der afslår noget ib. De øvrige herhenhørende ord har den simplificerede form, f.eks. *glædhes* 176. *lyckæ*, *løckæ* at lukke 877. 1062. *ræckæ* 315. *setthæ* 229. *siddhe* 250. 957. *stødhe* støtte sig (ældre *stythiæ*) 488. *themme* 104. Om sekundært *-iæ* se u. g. Den til glsv. *viliogher*, vn. *viljugr* svarende form er bevaret i *williegh* 108. *vwilliegh* 1101 (ChrP. retter til de senere og moderne former *Villig*, *Vuillig*).

Foran -m forekommer *o* i (*i*) *mellom* 493. 680. 1070 (*mellem* 105. 128) og *stwndom* 741. 1168. og *u* i *han(n)um* 214. 288 ofl. Suffikset *-ug* er bevaret i *nødugh* nødigt 475 og med videre udvikling (jf. LU.II.377 f.) i *hwngredh* hungrig 221. Om *angrum* for *anger* se s. 23. Afsvækkelse i andet sammensætningsled viser *ædræ* ædru 527.

Apokope synes at foreligge i følgende tilfælde: *daar* dåre 120. *aarl* årle 65. *then warm sængh* 962. *somm* somme 401. Falder sammen med ubøjet form: *then førsthe kijndhest* 452 (*then førsthe pwesth* 451). Jf. i rim *Aff lidhen swijgh wordher faa mæn rijgh* 719. Formen *husfw* 951 viser bortfald af tredie stavelse som alm. i glda. v.s. af *husfrwe* 1054 (til *fruwæ* 129. 241). Formen *hustru* findes ikke. I *dyrbar* 843. 657 foreligger ikke apokope, men en side-

form (glsv. *dyrbar*, mnt. *durbar*) til *dyrebar* 453. Som første led af sammensætninger forekommer led der ser ud som apokoperede: *raghknijff* findes 835 v.s. af *raghe knijff* 698. *raghekniiff* 1187. I 769 hedder det *Saa manghe sæliæs faar skindh som lam skindh*. Her foreligger i hvert fald ikke apokope. Tilsvarende former findes hos ChrP. og i andre kilder samt i S 684. Een gang findes apokope i præf.-morfemet -ede: *spottheth* spottede 881 (jf. LU.I.251. II.295). – Der forekommer næppe apokope i *sandtalen* som taler sandt 368 (jf. K&P.II.162 samt ChrP. 285 *Qwersiden* som sidder i ro hjemme. PSyv nr. 4015 *Kversiden* svarende til PL 284 *Quer siddendhe*). – *rætzel(l)* 861. 1061 er gammel sideform til *ræthsle*, *rætzlæ* 308. 1076 (jf. LU.I.329).

Suffikset *-ere*, især i nom. agentis, er bevaret intakt i *bæghere*, *dommeræ*, *kælleræ*, *stymppere* og med apokope *frotzer* (*fraatzer*), *kringeldriffwer*, *ridder*, *eyer* 1007 v.s. af *eyeræ* 40.

Komp. *hwidher* hvidere 563 behøver ikke at vise apokope men kan skyldes indflydelse fra adverbiernes komp. (jf. *thess wær ringere* 682). – *flødh* 1151 = mod. fløde er en alm. form i glda. svarende til ent. af vn. *flautir*.

Mellem konsonant og n findes undertiden indskudt et e eller æ: *gaffen* gavn 148. *naffen* navn 1199. *haffen* havn ib. *sødh gæræn* som elsker sødt 1151. *løgen*, *løgn* 352. *wogen* 109. *waabæn* 1010.

Når en endelse som -en, -eth føjes til en lang dobbeltskrevet vokal markeres endelsvokalen ofte ikke: *koon* 729. *muessgrootdh* mosgroet 661. *træædh* træet 868.

I *men scal blædhe kaalen* 288 og .. *thet som men tijl howæ bærer* 776 kunne *men* mistænkes for at vidne om en svagtryks-udtale af *man* men snarest er det flertal (selvom verbet er ental) da talbegrebet her jo er det man har kaldt 'tal'. – Der er eet eksempel på enklise: *skrædhen* 624 af *skrædhe then* dvs. skrælle den (osten).

Konsonantismen

b, p

Gammelt langt b er bevaret i *næbbet* 1170. *stowben* stubmarken 1055. *skæbedh* adj. skabet 954. Mellem m og l er b-indskudt alm. i *gamblæ* 400. 447 ofl.

Intervokalisk og postvokalisk i udlyd repræsenteres gammelt p af *b*,

f.eks. *gab* 969. *gaber* 745. *tabeth* tabt 81. *kaabæ* 271. *hob* håb 720. *hobes* håbe 228. *skijb* 446. *køb* 126. *købe* 356. Nogen få gange er den gamle form eller skrivemåde bevaret: *køper* 66. *reep* 236 : *reeb* 204. 890. Der er et eksempel på videreudvikling til *w* i stavelse der formentlig har haft mindre stærkt tryk: *wenskaff* 867 : *wænskab* 1022.

Gammelt langt *p* (*pp*) og postkonsonantisk *p* er bevaret. Det dobbeltskrives altid (som i mod.) intervokalisk og ofte også i de andre stillinger, f.eks. *klappæ* 1155. *opp* 891. *dropper* drypper 243. *kæp* 488. *læpp* læderlap 419. *kropp* 195. *kropp* 572. *hielppe* 234. *hielper* 185. *hompper* 240. *stympperæ* 572. Antekonsonantisk er *p* bevaret foran ustemt kons.: *tapthe* 938. 595 men er som regel blevet til *b* foran stemt: *æble*, *æbleth* 20. 571. *wabn* 332. *dobleræ* en doubler 1064, men *øpnæss* 349. I denne stilling er der to eksempler på videreudvikling til *w* foran stemt kons.: *pæfflingh* pebling 1185. *skæffnæ* 1129 v.s. af *skæbnæ* 921. Mellem *m* og *t* er der *p*-indskud i *fæmpthe* femte 1185. – Kortformen *erchebis**p* forekommer i 50, *erchebis**co**p* i 330.

t, th, d, dh

Her er de ortografiske forhold temmelig indviklede og noget forvirrede.

I forlyd

d i forlyd af ældre *d* skrives altid *d*: *dagh*. *dø*. *diærff* osv. I bitrykstavelse: *foordom* fordom 1038. *sywgd* 515. *høffdingh* 943. *kyndegh* 118.

t i denne stilling betegner lyden *t*, dels som videreførelse af ældre *t*: *tijl* præp. *tuwnghe* en tunge 556. *tijt* tit, ofte 563. *tagher* præs. 262. *traldh* trold 407. Dels som efterkommer af *þ*: *tingh* 78. *tycker* synes 312. *tørsther* 264. *tiæne* 639. *trætthes* 251. *tree* num. 529. *tridiæ* 465. *twaa*, *twor* vaske(r) 13. 563 (men *thoo* 239).

th er dels betegnelse for *t*-lyd af ældre *t*: *thaalæ* tale vb. 629. *thaa* tå 1100. *thand* 194 (v.s. af *tandh* 744). *thom* 213. (*tomt* intetkøn 92). *i thide* 154 (*i tijdh* 52). *thwo* num. 493 (*two* 251). jf. *bethalæ* 195. Dels betegnelse for den af ældre *þ* udviklede konsonant. I almindelige stærktryksord: *thernæ* tjenestepige 391. *thiæneres* 375. *thiæ* vb. 269. *thoorn* torn 58. *thør* adj. 1081 (v.s. af *tør* 53).

Som eksemplerne viser bruges *t* og *th* i flæng om såvel oprindeligt *t* som oprindeligt *þ* hvad der må betyde at udtalen har været ens, nemlig *t*.

De ord der ofte står i svagtryk i sætningen viser et noget andet billede. Ordene *then*, *thet*, *the* skrives altid med *th*. Anden person pron. både *thw*, *thu* 80. 89 ofl. og *tw* 96. 198 ofl., oblikformen kun med *t*: *teg*, *tegh*, *tigh* 47. 185. 261. 620 ofl., possessivet kun med *th*: *thin* 96. 344 ofl. Adverbiet *tha*,

thaa skrives kun således: 2. 13. 118 ofl. Adv. dog skrives *togh* 180. 741. *tog* 380. *tag* 253, men efter *æn* med *d*: *æn dogh* 199. *theligh* sådan findes kun skrevet således: 499. 598 ofl. *tijdh*, *tijt* did skrives altid med *t*: 144. 1083 (jf. LU.II.274). Alle de nævnte ord har i mod. *d* og det er at bemærke at en skrivemåde med *d* eller *dh* aldrig findes, undtagen i *æn dogh* = selvom hvor konsonanten vel har stået postkonsonantisk. Alle ordene har, som i mod., i visse stillinger i talen kunnet stå trykstærke, i andre tryksvage, og materialet kan bedømmes således: der har i det tidsrum der dækkes af teksten stået en kamp mellem t-udtalen der fandtes ved ordene i stærktryksstillingen og de samme ords udtale med *d*, i svagtryksstillingen. Teksten viser endnu ikke spor af den afklaring hvorved *d* vandt sejr (jf. LU.II.272). Mod. *thi* skrives *thij* 312. 450 og fordi skrives *forthi* 28. 68 ofl. Der er ingen tegn på at disse ord allerede da er gået hver sin vej (mod.: *thi*: fordi).

Præp. *til*, ofte skrevet *tijl*, og pronominalformerne (gen.) *tis*, *thess* (= mod. *des*) og (opr. dativ) *thij* har kunnet falde sammen i udtalen i tryksvag stilling. Det forklarer skrivemåden i *Kraaghen ær eij tijlhwidher at hwn tijt twor seg* 563. Sml. *Thoo æy kaalen thess wær at han woxer syllæ vpp* 682. Det gslv. ordsprog har *thy hwitare* S 491 hvorfor det er muligt at det danske oprindeligt har haft dativen *thij* (jf. GG.V.66. 156. 183). I *Bædre troor iegh tijl heednæ pant æn thin cristnæ troo* 836 er der en fejl. Enten er *tijl* fejl for *thit*, eller der er brugt udtrykket 'tro til' = have tillid til, stole på (se Kalkar IV.449a) og så er *thit* glemt efter *tijl*.

I dækket forlyd skrives undertiden *th* for *t*: *stheen* 402. 453 ofl. *sthore* 85. 445. *sthoole* sb. flt. 493. *stho(o)rm* 244. 1013.

I intervokalisk indlyd

t-lyden betegnes enten ved *tt*: *fatteløs* 357. *fattigh* 383. *spotter* 1107 eller oftest ved *tth*: *daatther* 378. *katthen* 784. *nijtthe* nytte vb. 1177. *spytther* 782. *ootthe sangh* 585. *potthe* 1078. *then rætthe* 537.

ð-lyden af ældre ð eller *t* skrives som regel *dh*: *bydher* bider 1125. *swidher* svier 1058. *edher* edder 401. *brydher* 4. *godhe* 20. *modher* 761. *lwdher* præs. 481. *fadher* 761. *raadhe* 728. Noget mindre brugt er *d*: *skade* 222. *sødesth* 273. *døden* 765. *glædes* 421. *glader* glad 29. *wde* 16. *howedet* 278. *æmbede* 319. Foran afledningsendelse begyndende med fuldvokal skrives altid *d*, der muligvis kan dække over udtale med *d*: *nødugth*, *nødicht* 475. 478. *nijdingh* 543. – Intervokalisk bruges *th* aldrig. Der er eksempler på svind af ð: *om syær* omsider 622. *men*, *mæn* medens 707. 23. *skwæ* vb. 172 v.s. af *skudhe* 277. Jf. *swidher* rim på *mijær* 469. Da *q* kan svinde i samme stilling forekommer en

omvendt skrivemåde *swighe* 681 for *swidhe* = svie vb. ð er bevaret i *bidhe*, *bidhæ* bie 225. 347. ofl. og i *frødhen* frøen 1124. Særtilfælde: i *bydhe* sb. = bytte 324 kan foreligge en gammelskånsk form (se LU.II.218).

En skrivning *ddh* findes i et lille antal tilfælde. Her kan der evt. være tale om en udtale med *d* udviklet af ældre lang konsonant (jf. LU.II.245): *føddher* født 533. *ræddher* ræd 513. *ræddhelighe* 404. *spyddhet* spiddet sb. 47. Men i andre tilfælde synes *ddh* en variant af *dh*: *biddhet*, *bijddhet* part. bidt 532. 792. *striddher* præs. 597 (559: *strijdhæ*). Verbet *siddhe* skrives altid med *ddh* 106. 250 ofl. eller *dd* *siddendhe* 284 (jf. ndf.) hvad der kunne tyde på en udtale med *d* (jf. LU.II.215). Enkelte gange skrives *dd*: *nødden* frugten 929. *geddæ twnghe* gedens tunge 556 (*geedhen* 570). Her kunne fordoblingen af *d* måske være brugt som udtryk for at vokalen er kort. Desuden skrives *ridder* 284, der har oprindeligt langt *d*, hvorfor udtalen kan have været med *d*.

I postvokalisk udlyd

Oprindelig langt *t* skrives på tre måder: *t*: *kat* 542 ofl. *Eet got* et gode 1157. *ræt* adj. 1093. *spot* 320, sjældent *tt*: *katt* 787 og oftest *th*: *kath* 129. *eth* art. 954 (*eet* ib.). *goth* (*barn*) 839. *læth* let 56. *mæth* mæt 278. *tijth* ofte 924. *dræth* 1095. *flath* tåbeligt 887. *glath* (*hiærthe*) 589. *ræth* sb., adj. 70. 469. *spoth* 222. *sith* (*hældh*) 893.

Den bevarede ð-lyd betegnes *d*: *gud* 633. 761. *døð* 813. *god* 312. *dh*: *gudh* 1198. *godh* 650. *traadh* 519. *Then ær gladh* .. 552. *seedh* skik 7. og *th*: *Then ær glath* .. 879. *goth wiliæ* 441. *nøth* (vn. *nauð*) 754. *meth* 327. Denne sidste notation, der dog er forholdsvis sjældnere, kan volde vanskeligheder (fordi den også er betegnelse for *t*-lyden), især når der skelnes mellem *fk*- og *intk*-former af adj. på -ð.

Særtilfælde: Mærkelig er formen af det sidste part. i 1098 *Man scal gælle raath foræ illæ saadh*. Det skulle have været en *intk*-form (jf. ChrP. *saadet*. S 957 *sudhit*). Det må altså være en fejl. Man kan tænke sig at det rette havde været *saath* en sammentrukket form af *saadhet* som *lidt* af *lidet* (se K&P.II.396. GG.VI.59). – Påfaldende er skrivemåden *altijt* 414 v.s. af *al tijd*, *altijt*, *altijdh* 14. 371. 405. Hvis det ikke er en fejl må det være det *glholl*. *altijt* der via sætteren er smuttet ind. PL bruger ellers altid det hjemlige *ee*.

Det af ældre *t* udviklede ð skrives oftest *dh*: *hwidh* 36. *waadh*, *wodh* adj. 402. 622. *aadh* præt. 1120. *weedh* præs. 552. *vdh* 991. *madh* 17. Sjældnere *d*: *waad* 782. *mad* 1109. *wd* 669. Og sjældnere *th*: *skøth* legemsdel 529.

Som overgang til forholdene i svagtryksstavelse vil vi se på de ofte

tryksvage ord. Af ordene med oprindeligt *ð* i udlyd skrives præp. ved: *wed* 842. *weddh* 692. *wedh* 138. 379 ofl. Præp. med skrives kun få gange helt ud: *meth* 327, ellers altid med forkortelsestegn (se s. 22). Af ordene på oprindeligt *t* skrives *thet* altid således. Infinitivpartiklen og konj. *at* som regel således, sjældnere *ath* 442. 479. 545. 546. Præp. og adv. (= ad) *at*, f.eks. 535. 515. 655 eller *ath* 222. 879. 479. Hvad skrives som oftest *hwat*, f.eks. 289. 392. 652. 665 ofl., sjældnere *hwad* 455. 892. 897. Adv. mod. did (af *thi at*) optræder i formerne *tijdh* 1083 og *tijt* 144.

Vi kommer så til udlyden i svagtrykstavelse. Her er *d* temmelig sjælden: *bened*, *skibed* best. f. 82. 946. *maled* part. 874. Almindeligvis bruges følgende tre notationer, *dh*: *smøredh*. *lifffwedh*. *øwedh*. *ægghedh* 208. 210. 1099. 625. Part. og adj.: *skoredh*. *skabedh*. *øffredh* rigeligt. *hwngredh*. *heynehd* 772. 954. 1037. 221. 431. *annedh* 1005. – *th*: *wanneth*. *smøreth*. *æbleth*. *flycketh* flæskesiden. *hwsszeth*. *hornith* 68. 79. 89. 274. 859. 215. Part. og adj.: *dwneth*. *tabeth*. *wæreth*. *bedrøweth*. *giffweth*. *welsigneth*. *baareth*. *sadleth*. *stacketh*. 372. 81. 474. 594. 133. 209. 370. 1046. 986. Andre ord: *hoffweth* 396. – *t*: *flycket*. *stycket*. *røgjilset*. *næbbet*. *axæt*. *øllæt*. *wannet*. *torffwet*. 82. 379. 1031. 1170. 1029. 554. 566. 565. Part., adj. og pron.: *woxet* 1170. *bidhdet* 532. *læret* 279. *lidhet* 171. *annet*, *andhet* 667. 520. *inthet* 637. *møghet* 882. *eghet* 803. *kroghet* 1101. – Skrivningen med *t* er ejendommelig for svagtryksordene og svagtrykstavelserne. Det betyder formodentlig at vi her har haft variantudtalen -t / -d ved siden af *ð* (se LU.II.212). K&P.I.14 gør opmærksom på at ord hvis stamme ender på *ð* og *q* altid har endelsen skrevet -et. Det svarer til at moderne rigssprog ved stammer på *ð* (men ikke på *q*) foretrækker udtalen -et i stedet for -eð som i de andre tilfælde (se Udtalen 62). Afledningsendelsen -hed skrives undertiden med -et: *hoffærdighet* 381. *taalmodichet* 329 v.s. af -dh og -th: *sandhedh*, *sandheth* 285. 361. 307. Her er t-formerne snarest at forklare som påvirkede af mnt. (jf. LU.I.222).

Antekonsonantisk i ind- og udlyd

Foran stemt konsonant er gammelt *t* og *ð* faldet sammen efter skriften at dømme. De skrives ens, nemlig med *d*. Kun i eet ord kan den gamle *t*-form træffes: *watn* vand (se ndf.). Eks.: *bædle* bejler sb. 254. *nædlæ* nædle 747. *sadleth* part. 1046. *fortrudnæ*, *fortrodnæ* uvillige 483. 1117. Disse skriftformer må dække over *ð*-udtaler, men spiranten svandt i denne stilling hvad der ses af formerne *wan* 141. 180. *wanneth* 68. 652 overfor *watn* 42. 239 ofl. Der er også eksempler på de nye skriftformer med *ld* og *nd* for *l* og *n*: *bondhen* best. f. = bunden v.s. af *baadn* bund 858. 522. *windhær* vidner vb. v.s. af *widnær* 589. 517. *wandh* vand 581. *want* 445. – Foran *r*: *bædre*, *bædræ*

er normalformer for dette ord. – Foran s skrives dels *d*: *rædz* ræddes 1066. *helwedz* 1067. *hwarlædz* hvorledes 650, dels *th*: *ræthsle* 308 og oftest *t*: *bætzell* bidsel 508. *aatzell* 334. *døtzens* 410. *gutz* *hiælp* 151. *gotz*, *gots* gods 178. 188 ofl. *høtzell* trussel 645. *rætzell*, *rætzlæ* 861. 1076 ofl. *tørmaanzet* (dvs. marts måneds) *grødhæ* 169. *frotzer*, *fraatzer* sb. 50. 571. Den sidste skrivemåde betyder at konsonanten foran s har kunnet udtales med klusil (t/d jf. LU.II.226. 305). Særtilfælde: *hwitzell* fløjten 309 er en sideform til mod. *hwissel* vbs. til *hvisle*, jf. jy. *hwistel* (se Feilb. u. *hvisle*) og engelsk *whistle*.

Svind af konsonanten i sammensætninger forekommer i følgende tilfælde. Foran et andetled begyndende med *d* eller *t*: *brødisk* (af *brøddisk*) 267 (jf. LU.II.298). Jf. den omvendte skrivemåde *vdtreffwen* dovne 727 for *utreffnæ* 186. I trekonsonantgruppe: *spywstaghæ ændhæ* 549 (*spydstaghæ* 5).

Postkonsonantisk i ind- og udlyd

Gammelt *t* skrives normalt *th* med lydverdien *t*: *salth* 10. *kalth* koldt 153. *swlthen* adj. 1125. *mackthen* magten 57. *offthe* 798. *klijnthæ* 798. *intheth* 136. 463 ofl. *ænthæn* 361. *konsth* 56. *gesth* 183. *førsth* 79. *rigesth* 140. *ælstth* 413. *varnth* 33. *snarth* 133. *borthæ* 146. Undertiden skrives *t*: *tynt* 92. *tomt* 92. *siælsywt* sjældent set 36. *gammelt* 127. Og sjældent *dh*: *swrdh* surt 107. *Brændh barn* 1195 der dog kan indeholde *fk*-formen (532 og 792 har *Brænt barn*). Og ligeledes sjældent *d*: *halff baard barn* 337 : *halff baart barn* 283. *grwnd* (1152: *grwnt*) *want* 445. Her kan også være tale om manglende kongruensbøjning. Der er et eksempel på bortfald af udlydende *t* i superlativendelsen: *stijndhes* strammest 189 (jf. LU.II.236).

Gammelt *d* skrives som regel *dh*, sjældnere *d*.

Efter *l*: *ildhen* 400. *kaaldh* 33. *kellde* kilde 37. *sijldh*, *wildh* 35. *siældhen* 908. *haaldher* 901. *holde* 227. At *d* kunne forsvinde ved assimilation viser skrivningen med *ll*: *illæn* ilden 1110. 1134. *siællen*, *siælen* sjælden 919. 486. *giæller*, *gæller*, *geller* 125. 700. 823. *holles* 1022. 1130. *wollær* volder 518. Derved falder gammelt *ld* og *ll* sammen og *ld* kan bruges i ord med oprindeligt *ll*, f.eks. *faldh* 181. 789 (*fall* 127). *földh* 510. 768 (*fwoll* 382). *gwldh*, *guld* 61. 706 (og således altid, men *gwlfyngherne* guldfingerring 46). *trolde* 667. *hældh* held 462. 840 (*hæl* 583). *ildhe* ilde adv. 442. *spijllder* spilder 386 (*spiller* 1084). Hvor *d* var forlyd i et stavelsesdannende morfem blev det ikke assimileret: *taldhe faar* talte får 235. Skrivemåden *gammeldh* 901 for det normale *gammel* kunne være udtryk for palatalisering af den gamle maskulinumsform (jf. LU.II.434). Den mærkelige form *gammelt man* 955 kunne måske vise det samme men er snarest en fejl.

Efter *n*: *landh* 1. *ændhe* 5. *hwndh*, *hwnd* 13. *blijndher* blind 135. *vndher* præp.

75. *bondhen* best. f. 271. *syndhen* best. f. 311. *vnæffndh*, *vsændh* fk. 354. Eksempler der viser assimilation: *hwn* hund 87. *hwnnen* best. f. 82. *aawen* avind 781 (*awendh* 1036). *ødhkønnæ* flt. let at kende 763 (glsv. *ödhkänder*). Skrivemåden *nd(h)* findes overført til kortvokaliske trykstærke ord med gammelt *n(n)*, f.eks. *and(h)en* 23. 341 (*annen* 411. maskulinumsform *anner*, *anner* se s. 60). *skindh* 340 (*graaskijn* 391). *kendhe* 1149 (*kennæ* 697). *mwndh* 91 (*i mwn*, *mwnne* 277. 113). *windher* sejrer 505 (*winner* 711). Substantivet *man* en mand og pron. *man* og *han* skrives altid således. For *nd* skrives een gang *ndn*: *sendnijgh* 344 (jf. *sændingh* 598). I trekonsonantgruppen *ndr* skrives altid *d*: *hwndrede* 583. 720 ofl. *wndrer* præs. 932. Det tyder på at stavelsesgrænsen har ligget efter *n* så at *d* blev forlyd (jf. LU.II.258). Ved siden af den gamle form *mijnne* 137. 548. 1020 forekommer een gang den nye *mijndræ* 85 (jf. LU.II.258). – Særtilfælde: Adj. *ond* skrives normalt i fk. *ondh(e)* 10. 104 osv., men ved siden heraf forekommer ikke så sjældent formen *onth*: *Leeghen ær ej onth* 695. *en onth hijtthere* (dvs. finder) 888. *een onth skadhe* 1092. *onth quinne* 1067. *onth wæringh* (dvs. vare) 1068. Og *ont*: *een ont fwgell* 231. *en ont stallbrodher* 619. *Een ont man* 650. *Ont man* 1139. *Then penning ær ont at holde som vdh scal* 227. Da *th* og *t* ellers i denne stilling betegner *t*-lyd skulle man tro at skrivemåden betegnede en udtale med bevaret dental. Om den har eksisteret som sideform til en dentalløs form eller er en reliket fra det ældste sprogtrin der har sat sig spor i PL, kan ikke afgøres. Der er muligvis spor af tilsvarende former i Sydrak: *onth lykke* 72. *ont fuchtigheet* 89. Anderledes er forholdet ved former som *ontskap* der ikke så sjældent forekommer i gammeldanske tekster, f.eks. Sydrak 93. Klosterb.158. Her foreligger en overgang *d* til *t* foran *s*. Dobbeltformer synes at foreligge i *i blandh hwndhe* 1147 og *blant folk* 1088 (jf. LU.II.237). I *answar* 525 er oprindeligt *d* (vn. *andsvar*) > *t* i denne stilling. (1508 *answaar* viser svind af *t* som i mod.).

I svagtryksstavelse skrives som regel i præs. part. *-ende* eller *-endhe*: *ganghende* 778. *farendhe* 1045. *stagrende* 488. *wærkende* 886, men der findes også skriveformer der viser assimilation: *siddhenne* 778. *swidhenne* 1048. *bydhennæ* biende 1072. Formen *kærwendh* kærven 427 kan måske vise palataliseret form af artiklen ved maskulinum (glsv. *kärve* er mask.) (jf. LU.II.328). I ordsproget *Thet tywdher alt aff wlfffve ær kommendh* 1196 kan den sidste form i denne forbindelse ikke vise det samme med mindre man vil anse den for en af de reliketformer hvis funktion er glemt og derfor findes brugt forkert. *-ingh* forekommer een gang skrevet *-indh*: *nærindh* 996 (jf. LU.II.426).

Indskud af *d* eller *t* mellem *n* og *s* findes gennemført i *mandz* 31. 55 ofl.

mændz 772 overfor *man, men, mænd*. Andre eks.: *mentsken* velvilje 220. Samme konstellation findes i fremmedord lånt fra eller gennem tysk: *dandz* 29. *dantze* 194. Et t-indskud har fundet sted i *artz* af *ars* = anus 493. 1197 (se LU.II.241).

Gammelt *ð* skrives *dh* eller *d*. Efter *r*: *wordher* 9. *gaardh* 183. *haardhere* komp. 851. *joordh, iord* 186. 727. *byrd(h)* byrd 1025. 1193. *dawordh* davre 822. *færdes* 1136. Et eksempel på svind af *ð*: *gaar* gærde 969. Efter andre konsonanter: *dygdhen* dyden 868. 1132. *frygdhe* fryde 569. *haffde* 77. I *Geenslaw ær eij afflawdh* 676 vil vi få fuldtrim hvis vi antager svind af udlyden (jf. LU.II.312).

g, q

g i forlyd skrives *g*, nogen få gange *gh*: *i gheen* igen, tilbage 76. *gheen* præp. = mod. til 176. *ghangher* præs. 178.

Postvokalisk i ind- og udlyd

Oprindeligt langt *g* skrives i indlyd som regel *ggh*: *byggæ* 1. *hugghe* 194. *liggher* 5. 764. *trøgghe* trygt 1136. *stijggher* skræmmer 145. *skæggheth* adj. 97. *lægghe* præs. 633. *ægghedh* best. f. 625. Sjældent skrives *gh* (der ellers betegner spirant): *ligher* ligger 718. *gnæggher* gnægger 1047 og *gg*: *ligge* 31. *vægge* en kile 850. I udlyd skrives *gh* eller *g*: *lægh* imp. 1058. *hwgh* et hug 138 ofl. *hwg* 94. *glwgh* svælg, hals 556. *ægh* 746.

Oprindeligt kort *g* er spirantisk (*q*) og skrives *gh*, sjældnere *g*, og er undertiden videreudviklet til del af diftong. De to trin foreligger ofte ved samme ord, et af de mange tegn på at teksten er præget af forskellige tider. Eksempel efter *a*: *dagh, daghen, dagæ* 872. 1123. 1109 : *daffwe, dawæ* 266. 291. 1128. *draghe(r)* 221. 1095 : *drawæ, draffwe* 204. 211 ofl. *fawer* fager 360 (kun denne form). *geenslaw* det at slå igen 676. *mawæ* 83 ofl. (kun denne form). *gnawer* 267. *sawæ* udsagn (vn. *saga*) 140. *wawær, wowær* vover 505. 711. Verbet *rawer* i *Jllæ rawer rædieløsth ambwdh* 574 må være et ord der svarer til ty. *ragen* være, blive stiv (ty. *ragwurzel* om orchis som afrodisiakum. Sml. Lange Danmarks Plantenavne II.150), og altså forskelligt fra *ragher* skraber 912 (af ældre *rakæ*). Ordene med vokal *o* og *aa* har alle w-diftong: *laaw* lov 1. *skow* 63. *wedh bowe* ved boven 75. *trow* trug 630. *toffwet* toet, vasket 304. Ordet *hu* viser følgende udviklingstrin: *hwgh* 751. *hw* (med svind af udlyden) 594. *how* (med vokalåbning som i *trow* ovenfor) 1048. Ordene med *ø* findes i 3 former. Med bevaret konsonant: *ophøges* 1193. *øghen, øgen* 848. 516 ofl. Med w-diftong: *føwæ* adj. føje 653. *nøwæ* nøjes ib. *øwæ* øje 271. 389 ofl. flt. *øwen* 63. 275 ofl. *høw(æ)* høj(e) adj. 481.

1025. Med j-diftong (kun i få tilfælde): *bøyes* 48. *høyboren* 432. *høyt* 521. Af ordene med vokal e, æ har *eghen*, *eghet* altid denne form: 231. 463 ofl. Ellers er j-diftong det almindelige: *seyer* (*seyær*) *løse* 102. 790. *wey* 623. 841 ofl. *fey(æ)* adj. 406. 613. *wæyæ* vb. veje (vn. *vega*) 190. *weyæ* begave (vn. *vægja*) 1201. *eyæ(r)* 530. 648 v.s. af *egher* præs. 262. *eyeræ*, *eyær* en ejer 1007. 40. *eyæ* sb. 930. *leydreng* 425. *hoosleyen* beligget, forført 1042. Konsonant-svind kan ske efter i, y og u: *siær*, *syæ*, *syer* sige(r) 165. 251. 392. 999. *sie* vige (vn. *síga*) 138. *thiæ*, *thiændhæ*, *tie(nde)* (< gl. *thighiæ*) 269. 547. *Geenstij* genvej 973. *mijær* pisser 469. *blij* adj. bly 21. *flwæ* en flue 1125. *mwæ* formå 1158. *hw* se ovf. *flwæ* flyve 673, jf. *flyr* flyver 67. I stavelser med mindre stærkt tryk: *williæ drw* 485 v.s. af *wiliæ drugh* 733. *hwngredh* hungrig 221.

Ældre k skrives *gh* eller *g*, en enkelt gang (måske ved en fejltagelse) *ggh* i indlyd: *begghet* adj. beget 640. Lydværdi som ved ord med oprindeligt g. Eks.: *bwgh* 213. *ag(h)e(r)* vb. 90. 103. 609. *agher* ager sb. 923. 1055. *sagh* anklage 133. *tag(h)e(s)* tage(s) vb. 52. 634. 851. *øgh* 211. *nøghen* 649. *le(e)gher* præs. 224. 1189. *stegh* 243. *bæghere* 451. *rijg(h)* 372. 252. *qwigh* levende 1144. Den omvendte skrivemåde *swighe* for *swidhæ* 681 tyder på at q kunne svinde efter i. Der er eet (ikke helt sikkert) tilfælde der kunne tyde på videre udvikling til diftongelement efter bagtungevokal. 767 har *Ee haffwer fattigh man boo aff banghe*. De to sidste ord er tydeligt fejl for *aa baughe* (1508: *aff baugh*, S 682: *a bachi*) og *baughe* kan være en hybridskrivning (dvs. gammelt og nyt sammen som i nydansk *laug* for *lav* jf. LU.II.346) for *bawe* (vn. *á baki*). Overgangen er bl.a. sjællandsk. Ord-sproget bygger vel på det klassiske »omnia mea mecum porto« der tillægges den græske vismand Bias.

Antekonsonantisk

I denne stilling er mulighederne for oprindeligt g (q): bevarelse, overgang til diftongelement eller svind. Foran d, ð: *sagde* 854. *sagdhe* 1181. *sadhe* 853. 990. *sade* 566. *weyðher* betænkt med gaver 1133. *wæðher* d.s. 885. *lagdh* fk. lagt 1130 (jf. *Geenslaw er eij afflawdh* 676 hvor det sidste ord også synes at være fk.). q er bevaret i *dygdhen* dyden 868. 1132 og *frygdhe* fryde 569 (= 610), men svundet i *helbredhe*, *helbrædhe* den sunde 701. 950. – Foran t: *sawth* sagt 915. *tawt(h)* tiet (< gl. *thagt*) 857. – Foran l: *wglæ* ugle 700. 1088. *nafflæ* nagle 815. Sammenfald med oprindeligt k i samme stilling: *maglighe* langsomt 184. *nøglæ* nøgler 1197. At q efter e kunne danne diftongelement viser hybridskrivningen *seyglæ* sejle 1114. – Foran n: *gaffn* 19 ofl. *vogn(æ)* sb. 348. 609 ofl. *egnæ* adj. ft. 683. *rægner* latin pluit

926. *regen* regn 666. 796. *heyndh* indhegnet 431. *sægn* udsagn 918. *welsigneth* 209. *løgen* løgn 352. *øgnæ skalk* øjenskalk 1202. Der er sammenfald med ældre k: *regne(s)/(r)* vurdere(s)/(r) 366. 477. *lignæs* 631. *sognæ presth* 96. – Foran r: *fawræ* fagre 569. *swaawre* svogre 378. *heyren* hejren 67. 68. Hybrid-skrivning: *feygren* skønhed 305. Gammelt k synes at være repræsenteret i *stagrende* som går usikkert 488, svarende til skånsk-bornholmsk *stagra*, vn. *stakra*. – Særtilfælde: i *dawordh(en)* davre(n) 821. 822 er udlyden i første led (q, evt. w) og forlyden i andet led faldet sammen. Fælles for de gennemgåede stillinger er at ældre q efter a, aa kan danne w-diftong og efter e i-diftong, medens ældre k ikke danner diftong. Foran t kan g bevares: *høgt* 82. 740 (v.s. af *høyt* 521) eller der kan markeres afstemning foran den ustemte konsonant: *nødicht* nødigt 478 (475: *nødugth*). -ighet skrives een gang *-ichet*, en i senmiddelalderen almindelig skrivemåde efter mnt. forbillede: *taalmodichet* 329. Låneordet hovmod har to former *hoffmodh* 591 og *homodh* 188 (jf. LU.II.399).

Postkonsonantisk

Efter l er g (q) bevaret i *følghe(r)*, *følges* 7. 222. 1198 men assimileret i *tællebassæ* tællekniv 81. *skæll* skeløjet 914 (glsv. *skiälgher*, vn. *skjalgr*) og med q > j *skælier* nom. mask. 584 (se LU.II.411). Den omvendte skrivemåde *hwlgd* skjult 948 for *hwldh* 496 tyder på at q kunne svinde, i hvert fald i trekonsonantgruppe. Efter r er q bevaret i *argh* 852. *kargh* 1104. *biergh*, *biærgh* 631. 955. *sorgher* 167. *særgher* præs. 88. 391 ofl., det er direkte eller indirekte blevet til j i *seg(h)* *biærier*, *bæriæ* 403. 650 og til w i *torffwet* torvet 565. *tørff* torv 1034.

k

I forlyd skrives *k* undtagen foran w hvor der bruges *q*: *qwinner* 93. *qwern* 207 osv. og i låneord hvor undertiden træffes *c*: *Crist* 1199. *crisnæ* adj. 836 (men *kristnæ* vb. døbe 853). *clenodh* 968. *clart* adj. 796. I dækket forlyd forekommer de samme undtagelser: *q* foran w: *sqwaller* 696 v.s. af *skwaldher*, *skwaller* 394. 585, og *c* efter s i fremmedord: *biscop* 330. *scalck* 330 (v.s. af *skalk*, *skalck* 852. 753) samt i det hjemlige verbum *scal*. I indlyd skrives *x* for ks: *axæt* 1029. *oxe* 109. *voxer* 591.

Gammelt langt k og postkonsonantisk k skrives som regel *ck*: *bæck* 39. *fick* 114. *dricke* 94. *benck* 93. *kircken* 380. *melck* 542, *ch* i fremmedordet *erchiscop* 330. Foran t skrives *c*, *ck* og *ch*: *wockter* 539. *wockthe* 261. *nechter* 247. *slæckt* 663. *acht* 494. *luctt* part. lukket 313. Der er eet eksempel på afstemning (eller bevarelse) af gammelt k i denne stilling: *rickt barn* 1193

(jf. LU.II.354). Konj. og adv. og skrives *oc* eller *och*. Den gamle nordiske form *ackære* anker er bevaret 928. – I trekonsonantgruppe er *k* svundet i *faalsth* intk. 963 af *faalsk* tåbelig 336. – Om gammelt *k* i intervokalisk indlyd og postvokalisk udlyd se ovf. u. g.

w (v), f

I forlyd skrives *w* (*vel* 155 i K&P's udgave er en trykfejl). I dækket forlyd bruges også *w*. Den dertil svarende bilabiale konsonant kan svinde foran *o* og *ø*: *hoo* 184 ofl. v.s. af *hwo(o)* 256. 361 ofl. *thoo* vb. to, vaske 239 v.s. af *two* 752. *twaa* 13. *sort*, *soorth* 670. 10 ofl. v.s. af *sworth* 826. *sømme*, *sømmæ* 32. 68 (jf. LU.II.129-30). Gammel vekslen er bevaret i *the sornæ* 353 : *swærie* sværge 898 og i *swlthen* 1125 : *swelthæ*, *swælther* sulte(r) 356. 778.

Den bilabiale konsonant skrives postvokalisk i indlyd *ffw* (sjældent *ffu*) eller *w*: *leffwe* 8 ofl. *grawe* flt. 122. *haffwer* 296 ofl. *haffuer* 738. *hawer* 118. *drieffwer* præs. 6. *grewe* 183. *næffwe* 800. *diæffuelen* 245. Foran swarabhaktivokal skrives *ffi* *haffen* og *naffen* 1199. Svind efter *u* forekommer: *dwen* sb. best. f. 49. *dwæ* dyppe (vn. *dúfa*) 1028. *twæ* tue 1102 v.s. af *thowæ* 439. Ved *w* af ældre *g*: *dwær* præs. *duer* 657 ofl. Se videre u. g.

I udlyd skrives *ff*: *giff*, *gijff* imp. 684. 660. *haff* imp. 867. *staff* 545. *loff* ros 548. *røff* 677. Om udlyden har været ustemt kan ikke afgøres (se LU.II.136). Skrivemåden *rowff* rov 943 v.s. af *roff* 1167. 1192 kan måske være en hybridskrivning der kunne vise at konsonanten kunne blive anden del af diftong. Præp. *aff* 10 ofl. kunne miste sin udlyd, hvad der fremgår af den omvendte skrivemåde *aff* for *aa* på 718. 764. 767.

Antekonsonantisk skrives bilabialen *f* eller *ff*: *reeffner* 628. *ræffzæ* revse 805. *haffde* 77. *hoffmodh* 591 v.s. af *hoomodh* 188 (jf. ovf. s. 44). Om *hoffman* se under ordforrådet (ordlisten). Efter *a* kan også skrives *w* og *u*: *awll* 440. *aullen* 28. *awlæt* part. 289 v.s. af *afflæ* 458. Om *w* af opr. *p* se s. 36. Foran *t* skrives *f* eller *ff* der betegner labiodentalen: *effther* 807. *skafftheth* 479. *lywffti* yndigt 256. *offthe* alm.

Postkonsonantisk skrives bilabialen *ffw* (sjældent *ffu*) eller *w* i indlyd og *ff* i udlyd. Efter *l*: *halff* 637. *alffwære* alvor 608. *wlff* 235. *wlffue* 69. *wlffwe* 159. *kølfwehugh* køllehug 611. *w* har kunnet svinde, derom vidner *halqwædhen wijsæ* 528 (*halffqwædhen* 502) og de omvendte skrivemåder *hwalff* hval 145. 679. 723 (jf. LU.II.153), *elffsthes* ældstes 504. Der er to andre forkerte stavemåder som ikke kan forklares på samme måde: *halffwe* for *haffwe* 519 og *Halff* i: *Halff twmen* i *næffwæ* 800. Man venter imp. *holt* (*h*) forekommer 198 og 450. Derfor er det snarest fejl for *haff* og så er det samme fejl

som den foregående men jeg ser ingen forklaring på den. Efter r: *tarwæ-løsth* 857. *skurffwedhe* den skurvede 804. *diærffwesth* 60. *tørffwedh* behøver, *Naar thwo tørffwæ wedher* 1007. Svind viser *thør wedh* 130 og den omvendte skrivemåde eller sammenblanding med dette verbum (jf. GG.VII.418 f.) *tørff skælwæ (skæffwæ)* 513. 882.

Dobbeltskrivning aff i forlyd (jf. LU.II.158) findes ikke, dog muligvis i *gwlffyngherne* guldfingerring 46.

I

Dobbeltskrivning uden lydlig værdi findes i udlyd *all tijd* 18. *scall* 62. *hywll* 11. *øoll* 143. *sooll* 196. *pintell* penis 66. *fwgell* 231. 238. *fwgll* 301. *bætzell* bidsel 508 og antekonsonantisk: *skallk* 292. *kellde* kilde 37, sjældent post-konsonantisk: *stackarll* tiggere 125. *hoor karll* 844. I indlyd skrives som regel *l* efter lang vokal og *ll* eller *ld* eller *lld* (f.eks. *illde* 458. *spijllder* 386) efter kort, med kvantitetsforhold som i mod. Kun efter *a* synes der at have eksisteret kortvokaliske former i nogen tilfælde: *allen* en alen 1050. *gallen* 809 v.s. af *galen* 655. 716. *hallen* 530 v.s. af *halen* 67 ofl. *hallæ* 907. 1016 v.s. af *hale* 130 ofl. kunne tyde på tilstedeværelsen af kortvokaliske former (jf. LU.I.367). Tvivlsom er *siælen* sjælden 486 overfor *siellen* 937 ofl., formodentlig en fejl. I udlyd af enstavelsesord er dobbeltskrivning en ortografisk tradition som ikke angiver noget om den foregående vokals kvantitet: *naall* 938 v.s. af *naal* 595. *hywll* 11. 1185. *fwll* ful, ond 810. *iwill* jul 1096. *awll* avl 440. *sall* sal 930. I *Jegh ær grønt saar for gammæth* 819 er det sidste ord uoprindeligt for *gammen* (jf. LU.II.437).

n

Foran *n* er gammel lang vokal bevaret i en række ord, f.eks. *i geen* 217. *gheen* præp. mod 176. *grøne* 122. *bøon* bønne 257. *røon* erfaring 257. 500. 582. *rønes* erfares 285. *dønen* lugten 182. *swænæ* findes 483 v.s. af *swænæ* 1117. Ved nogen oprindelig kortvokaliske ord træffes tilsyneladende former med forskellig kvantitet: *wanæ* vane 480. 553. *wanne*, *wannæ* 434. 436. 437. *wene* venner 217. *wænæ* 1115. *honings trow* 630. *honningh* 996. Ordet *baner* banner 284 har sikkert haft kort *a* da trykket nok har ligget på anden stavelse (som i svensk og glsv. *baneer*, fra fransk *bannière*). Om forbindelsen *nn* og *nd* se s. 39.

Den gamle form *muln* mulm er bevaret 796. *anbwðhlæss* som mangler redskaber 15 v.s. af den yngre form *ambwðh* penis 574. I firekonsonant-gruppe er *n* tilsyneladende svundet i *qwersteen* kværnsten 376. – I *samme boo* bo sammen 773 og dubletten 989 synes nasalstreg glemt eller overset.

I Dyrerim 53 findes omvendt *slikth sammen* der synes at have fået en nasalstreg for meget, så måske er de to ord *samme* og *sammen* undertiden blevet sammenblandet.

ŋ (ng)

Bagtungenasalen skrives *ng* eller *ngħ* eller sjældnere *nggh*: *henger* 82. *hwnger* 83. *bang* 585. *langt* 111. *sprangh*, *drængħ* 21. *thingh* 78. *vnghe* 121. *manghe* 122. *kongghens* 930. *tænggher* 636. Der er eksempel på overgang til nasal + k foran t: *mankt*, *manckth*, *manckt* 562. 1116. 1128 (*mangt* 9), jf. *manck eeth* 698. Hvis formen *lægsth* længst 652 ikke er en fejl (glemt nasalstreg) viser den svind af nasalen i trekonsonantgruppe. I stedet for *-ing* findes i to tilfælde *-ig*: *kærligh* 842 (*kærlingh* 487). *honnigh* 996 (se LU.II.421). Andre særformer er *nærindh* næring 996 og *ønsken* ungdom 988 (se LU.II.426. 326).

Om de øvrige konsonanter er der kun lidt at sige. r kan dobbeltskrives i udlyd uden at der derved betegnes vokalkortheit: *hærr* hær 597.

Den velkendte ortografiske vanskelighed med visse r-forbindelser (se VvSpr².15) viser sig måske ved *gøre* for *gør* i *Wrangh hørijlsæ gøre wrangh fram førjilssæ* 927 og i *Hemmeligh herre gøre fortrodnæ swænnæ* 1117 (1508: *gør*). Hertil kunne høre ordet *forterræ* i 290 *Winther ær sommerens awls forterræ*, altså: en der fortærer, forbruger noget, en fortærer, hvis det ikke skyldes en hollandsk sætter, da gammelhollandsk har formerne *verteerre*, *verterre* v.s. af *verterer*.

Om kvantitetsforholdene ved ordet *dør* se ovf. u. ø.

s kan dobbeltskrives uden at det siger noget om den foregående vokals kvantitet: *mwss* 489. *hwss* 367. *hwsszeth* 859. *hoossen* 303. *grijss* 195. *grijssæ* 447. *møøss* flt. af *mus* 603 : *møss* 601. *blæssinde* 244. Også efter l kan s dobbeltskrives: *frælss* 607. *hørelssæ* 948. *drøffwelssens thoorn* 58. I stedet for s bruges et z-lignende tegn efter d og t se s. 22 f.

h bruges uden selvstændig værdi i forbindelserne *dh*, *th*, *gh*.

Sammensætninger skrives ofte i to ord. Visse småord især adv. *for*, findes undertiden sammenskrevet med det følgende ord: *forgode* for det gode 109. *forlanghe* for længe 347. *formøgghen* 310. *formøgghet* 978. 1037. *vdatræckæ* at udrække 315.

Der bruges ingen tegnsætning.

Sammenfatning

Helhedsindtrykket af sproget på grundlag af det ortografiske og lydlig, er at teksten hører hjemme i sidste halvdel af 1400tallet. Sproget er sjællandsk farvet, måske med et stæk af skånsk i. Vi ved at teksten, i hvert fald noget af den, er ældre, fra omkring århundredets begyndelse eller måske lidt før. Det er ikke svært at udpege enkelte lydformer som kan gå så langt tilbage, som regel side om side med yngre former, men det siger os ikke noget om samlingens alder, da dens indhold tilhører en genre til hvis stil det hører at bevare gamle sproglige træk. Gang på gang er der vidnesbyrd om to eller sjældent tre stadier i den lydlig udvikling. Snart er det ene snart er det andet der har overvægt. Det er ikke undersøgt i enkeltheder fordi jeg ikke tror det giver udbytte.

Her skal kun fremhæves nogen træk der giver bidrag til placering af teksten med hensyn til tid og sted, dvs. i dansk sprogudvikling og dialektalt.

Først vokalismen. Gammelt langt a var blevet til å, men som i mange andre kilder kunne enkelt a vedblive at blive brugt ved siden af det dobbeltskrevne a som efterhånden blev norm. Når 379 rimer *daare* på *fare* er det sandsynligt at rimet viser tilbage til en tid før denne overgang så vi har haft fuldrim. Ordsproget bærer altså præg af at være gammelt i sproget, men det behøver ikke at betyde at det hører til de ældste i samlingen. Der er (med een eneste undtagelse der kan tages som en fejl) ingen palatalisering af g, k foran æ og ø, et sjællandsk træk, og gammel iæ-diftong er ved at forsvinde (se LU.II.108 f.). Der er en tendens til åbning af gammelt langt eller forlænget e til langt æ, især i forbindelse med r, som kendes fra forskelligt farvede middelalderskrifter (se LU.I.59 ff.). Formen *bwndhen* der forekommer een gang for den sædvanlige form *bondæn* behøver ikke at være et jysk indslag: formen kendes også fra sjællandsk (se Thorsen Sprogarten på Sejerø). Som eksempler på sjællandske særformer kan nævnes *plockæ* plukke, *spære* en spore, *faar* en plovfure, *traadhe* træde, *trou* trug, *mowdhe* modne.

Der er en del eksempler på apokope i tostavellesord på -e som straks fører tanken hen på jysk. Da der ikke ellers er noget jysk i PL (som f.eks. i fragmentet) må en anden forklaring søges. Som vist af flere dialektforskere, bl.a. af Jørgen Larsen (StudPoul Andersen 193) kendes apokopen også i sjællandsk. Det er sandsynligt at den også har eksisteret i middelalderen og eksempler der kan bestyrke dette er fremdraget i LU.I.245. At vi så sjældent træffer den i gammeldanske tekster er ikke svært at forkla-

re. Hvis den overhovedet bemærkedes af dem der førte noget i pennen vidste de professionelle skrivere nok hvordan man skrev, og det var kun ved en lapsus at sådanne talesprogsfænomener kom med i skrift. Ved PL var det noget anderledes: teksten er taget direkte – i nogen tilfælde i hvert fald – fra sprogudøvelsen og derved kunne træk fra talen lettere smutte ind.

Konsonantismen. Men hensyn til klusilsvækkelsen viser t og k at hele udviklingen til spiranttrinet har fundet sted. Derimod er oprindeligt p kun nået til b-trinnet. Sjællandsk gik videre og fik spirant og har vistnok allerede nået dette trin i 1400tallet, men i de fleste sjællandskprægede kilder fra denne tid kommer det kun svagt til udtryk (se L̄U.II.171), her i PL er der kun eet eksempel. Det oprindelige -øgh udvikler sig dels til -øw dels til -øi. I tidens sjællandskprægede tekster finder man både det ene og det andet (se LU.II.381). PL viser flest former med -øw ved siden af de ældre med -øgh, kun enkelte har -øi.

2. Det morfologiske

Substantiver

Genus

Det gamle genus er bevaret i: *een asen* et æsel 94. *then sijsthe bæghere* 451 v.s. af *thet sijsthe beghere* 452. *eeth trolth* 667. *manck eeth fawert wijff* 698 v.s. af *manghen wijff* 835. *eet synne sinde*, gang 862. *røgilsseth* 182. *røgijlset* 1031.

Ved *næb* findes fælleskøn *sijn næb* 179 (fælleskøn er bl.a. sjællandsk jf. Dyrerim 99) v.s. af intk. *syt næb* 764. Ordet *ting* er oprindeligt intetkøn og har bevaret mindet herom i sin morfemløse flertalsform (se ndf.). Men ellers er det i betydningen genstand gået over til fælleskøn *een tingh* 262. *manghen tingh* 312. *thin fædrab* 598 må være en fejl. Dubletten 344 har *thin fædreefft*, ChrP. *dit fedreff*. Ordet *alder* er brugt som intetkøn i *langt alder* (ChrP. *lang alder*) 394. Intetkøn kendes også fra Rævebogen og Peder Palladius ofl. (Kalkar) og skyldes formentlig indflydelse fra tysk *das alter*. Med forskelligt genus optræder, foruden de allerede nævnte, ordet *kiv*: *sthoort kijff* 573 : *kijffwen* 884 og muligvis *reb*: *breedh reep* 236 : *hwærth goth reeb* 890.

Der er i brugen af *han* og *hun* spor af et tregenerasystem. *Han* bruges som genoptager af følgende betegnelser for dyr: *een bwck* .. *han* 774. *Hwær fivgel sywngher som hans næb ær woxeth* 203. *heyren* .. *han* 67. 68. *hwndh* .. *han* 630. *Katthen* .. *han* 784. *oormen* .. *han* 214. *wlff* .. *han* 999. Ved betegnelser for ting og forhold: *Affthen sangh* .. *hanum* 585. *gaardher* (fejl for *gaardhen* dvs. gærdet) .. *han* 314. *kaalen* .. *han(um)* 288. 682. *kaalstocken* .. *han* 1176. *leeghen* .. *han* 695. *skadhen* (dvs. hvad der skader) .. *hanum* 766. *strenghen* .. *han* 189. *Awll* .. *han* 440. Een gang er pronominet brugt hvor det repræsenterede substantiv er underforstået: *Thet ær ont at flwæ førre æn han* (dvs. fuglen) *wordher fiædreth* 673. – *Hun* er brugt ved følgende betegnelser for dyr: *gaasen* .. *henne* 90. *koen* .. *hwn* 1105. *kraaghen* .. *hwn* 563. *wijben* .. *hwn* 1165. *mwss* .. *hwn* 602. Ved betegnelser for andet: *dygdhen* .. *hwn* 1132. *haandh* .. *hwn* 640. *laaw* .. *hwn* 3. *leergrydhe* .. *hwn* 967. *leerpotthe* .. *henne* 1078. *pølsen* .. *hwn* 258. *ræffzelse* .. *hwn* 310. *Twnghen* .. *hwn* 741. *mæssén* .. *hun* 585. Jf. *Thet wore een goodh tiwæ haffde hun two grenæ* (her synes *hun* at henvise til *tiwæ*) 77. Alt er i overensstemmelse med de gamle genusforhold. *Then* bruges ikke henvisende til ord af maskulinum og femininum.

Kasus

Der findes følgende rester af gammel kasusbøjning efter præposition: *aa weyæ* 1135. *at aaræ* 535. 586. 620. *at qwellæ* 515. *fraa haandhe* 1001. *i binghe* 1159. *i haandhæ* 238. *i hendhe* 461. *i hwsæ* 116. 300. *i landhe* 2. *i mwunnæ* 172 (*i mwn* 277). *i mørkæ* 1056 (til *mørk* 249). *i salthe* 430. *i thide* 154 (*i tijdh* 52). *i waanæ (wonæ)* i udsigt, i vente 127. 789. *meth kæppæ* 508 (*meth kæp* 488). *paa sijn diske* 197. *paa grvndhe* 1104 (*paa grundh* 178). *paa handhe* 74. *paa iordhe* 493. *paa landhe* 446. *til bys* 704. *til gaardæ* 1100. *tijl landhe* 679. 723. *til skjibs* 658. *tijl strandhe* 141. 446 (men 321: *tijl land* .. *til strand*). *til tacke* 639. Jf. *tijl hobæ* 1173. *til howe* 80. *wedh bowe* 75. Vistnok fejlagtigt *Aff then fødhe steghe* 785. Varianten 243 har *stegh*.

Genitivmorfemet -s bruges også ved oprindelige femininer, f.eks. *kones* 232. *modhers* 377. I flertal er der kun eksempler på dette morfem ved oprindelige maskuliner: *wenners* 421. *twønnæ mændz skam* 772. Det gamle genitivmorfem for maskuline an-stammer, femininer i ental og hele flertal findes utvivlsomt, men det er vanskeligt at skelne forbindelserne fra sammensætninger. Der er et stort antal eksempler på dette. Hvis man, hvad man fra et nutidsstandpunkt kunne være tilbøjelig til, betragtede alle tilfældene som sammensætninger, ville antallet af denne ordtype blive påfaldende stort for en tekst som denne. Jeg giver et udvalg af eksempler. *Ee rijss kijff i ølkonæ hws* 561. *Eij ære allæ nøglæ bwndnæ wedh een qwinne* (ChrP.: *koniss*) artz 1197. *Lidhen ær wilie røon* 500 (= 257). *Stacket ær hønæ flw* 302. *Offthe giæller dør stackarlle wredhæ* 125. *Wijth ær weyæ modh* 149. *Manghe ære wæringhe i kræmere seck* 605. *Qwinne tale ær alt som krage galæ* 166. *barn gør barne gæringh* 599. *Thw scalt eij troo hæsthe how oc eij barnæ artz Och eij hwndhe tændh* 1156. *en blaagarnæ baglod* 1057. Påfaldende er *Kalth ær qwinner raadh* 153. Her må *qwinner* være fejl for *qwinne*, vel på grund af det følgende r (ChrP. har *qwinde raad*), men jeg har truffet et parallelt tilfælde: *qvinder-gild* = kvindegilde forekommer flere gange i et jysk håndskrift fra 1732 i DgF.VI.96. Jeg ved ikke hvordan det skal forklares. – Den samme vanskelighed ved at skelne mellem sammensat og ikke-sammensat forbindelse, og den skyldes jo brugen af nøgen form i begge tilfælde, hvor vi nu kun bruger den i det første, møder vi ved s-genitiv: *Dawordh ær dags madh* 822. *dags færdh* 710. *Mellem dags oc natzrom stilles hwer wrede* 105. *Siellen gæller hwndh aff beens hwgh* 919.

En gang forekommer en dobbelt genitiv: *Winther ær sommerens awls forter-ræ* 290.

Tal

En del flerstavelsesord af fælleskøn på -e har bevaret deres gamle morfemløse flertalsform: *Allæ baadhe hiælppæ* (baadhe = fordele) 806. *Aff daaræss tijlkomme wordher torffwet rijgh* 565. *the fødhe draabæ* 785 (men *draaber* 243). *fijændhene* fjenderne 859. *ondhe grande* onde naboer 117. *tw herre* 639, jf. 524. *Kæmppe fälle allæ seyær løsæ* 790 (men *Kemper* 102). *two liwskæ* to lysker, lårkrige 340. *Flere ær daffwe en traffwe* (dvs. traver) 266. *En fijinner kaghe sijne maghe* 22. *tage spaare po ben* 634. Nomina agentis: *ondhe gællere* 10 samt 233. 949. *iæyeræ* 705. *steghere* 1138. Derfor kan det ikke afgøres om følgende har ental eller flertal. *Dranckære wordher raadh oc doblere inghen* 1064.

Intetkønsordet *øræ* har flt. *øren* 63. *øwe, øwæ* (kun denne form) øje har flt. *øwen* 63 og et par gange den ældre form *øghen, øgen* 848. 1052. 516. To gange synes det at forekomme med uforandret flertal: *Blwæ ære gesthens øwæ* 466 og *Onth øwæ sculle aldrigh got see* 717 (jf. GG.III.221). Men i øvrigt kan betydningen blik (hvor der ikke tænkes på det enkelte øje) betegnes ved ental, f.eks. *Thet ær eij alth fore øwæ som æyæs scal* 702.

Nogen intetkønsord har bevaret den morfemløse flertalsform: *bij* 991 (den nye form *byer* bier er brugt 253). *Vlighe fadh gøre vlighe øwen* 275. *i wore landh* 194. *Kijffs nymære ære døde men oc saaræ* 101. *stooræ (sthøræ) skjib* 446. 581. *mange vlædhe* mange ulemper 762. *godhe æble* 20. 84. *Mowdhæ æblæ* 789. *manghe watn* 401.

Ordene på -ing har flertal på -e: *koninghe* 351. *wæringhe* 605. *pénninge* 31. *pénninghe* 139 ofl. Vistnok også med uforandret flertal: *Haffwer iegh penning i mijn pwng* 296. 738 (svarende til *pénningæ* i dubletten 364 og *pénninge* hos ChrP.). I *two pénningh herræ* 533 synes at mangle tegn på genitiv. Hade der stået *pénninghæ* kunne det være den oprindelige genitiv flertal. Den anden mulighed er at forbindelsen har været behandlet som en sammensætning (ordsproget er en oversættelse af det foranstående latinske, der kendes andetstedsfra (Singer.III.73) og hvis *dominus nummorum duorum* der gengives). *wor gèringæ* 998 er fejl for *gærningh, gèring* (f.eks. 576. 956). Den ny flertalsform forekommer i 748: *allæ gèringher*.

Ordet *ven* har forskellige former for flertal (jf. GG.III.99): *wene, wennæ, wænne* 217. 382. 1115. *wenner, wænner* 122. 157. 368 ofl. – Af andre former mærkes: *fiske, fiskæ* 197. 445. *two ildhe* 1070. *nøglæ* nøgler 1197 (jf. GG.III.25). *øghe* trækdyr, øg 551 (ordet er oprindeligt maskulinum, men går over til intetkøn *eet oont øgh* 1191). *Fattigh mandz færdhe ære alle ødhkænne* 763 (men her er *færdhe* en fejl læsning og/eller misforståelse for gl. *fore* adfærd (ChrP. har *forde*, S. *fora*)). *mwss* har bevaret sin gamle omlydte flertalsform *mæss* 601. – Det oprindelige intetkønsord *ting* er blevet til

fælleskøn med uforandret flertal (se ovf.). I en del tilfælde kan den gamle form være bevaret eller ligge bag: *Lønlich tingh scal man lønlighe bære* 78. *All offwerwætths tingh* 651. *Fattig mandz tingh kommer eij all paa een tijd til bys* 704. - *Sijn tacke* sit gevir 1193 viser den gamle entalsform svarende til mnt. *tacke, tagge*. Den blev opfattet som flertal (ChrP. har *sine tagge*) og dertil dannedes senere entalsform *tak*. I *ower sweednæ hedhe* 1056 foreligger flertal af den gamle enstavelsesform *hedh*, vn. *heiðr*. I *samledh sijldh* 145 er substantivet brugt i ental med kollektiv betydning.

Formen *man* forekommer een gang som flertal: *twænne mandz* 1076 (men 772: *twænnæ mændz*) dvs. i genitiv efter talord, et forhold som kendes fra det gamle lovsprog.

Bestemthed

Den oprindelige bestemthedsform i intetkøn flertal er bevaret i *beenen* benene 1027. *bijæn* bierne 996 (men *byerne* 146 til flertal *byer* 253). *dywren* dyrene 825. - *ærmen* 408 må være best. f. ental af den gamle enstavelsesform *ærm* mask. eller, mindre sandsynligt, af den yngre tostavellesform inden den har skiftet genus til intetkøn. S, ChrP. og latinen har alle flertal, men at det skulle være den gamle enstavelsesform som er overgået til intetkøn sammen med en genbrug af en gammel bøjningsform er en umulig tanke.

I attributivforbindelse bruges bestemt form, som i mod., i forbindelse med *al*: *all marcken* 1165. *Krancktt swerdhet* et dårligt sværd 1076 er en fejl for *krancktt swerdh*. I *Frændher ære wslæ wærst sagdhe ræffwen til røde hwnnen Han saa rødhe hwnde* 1181 er to varianter af slutningen slået sammen. ChrP. har kun sidste sætning, se ovf. s. 11. - Fastgroet artikel findes, som i senere dansk, i *werdhen* 485 ofl. Genitivbøjning af både stamme og morfem forekommer i *døtzens blomsther* 410. *tændzens* 736 er fejl for *tænderens* (forkortelsestegn for -er opfattet som z, K&P.II.298).

Brugen af nøgen form findes i vid udstrækning hvor nu bruges bestemt eller ubestemt form, dvs. især ved betegnelser for noget konkret og afgrænset. Brugen i PL går tilbage til en tid hvor nøgen form stort set var den eneste anvendte, og bevarelsen er i høj grad medvirkende til at skabe et stilistisk præg af noget gammelt og ærværdigt. Blot nogen få eks.: *Nødh brydher ræth* 4. *Hiemme ær hwnnd diærfwæsth* 60. *Skow haffwer øren og mark øwen* 63. *Joordh ær altid froosen for vtreffnæ swijn* 186. *Hoo eij haffwer grijs han scal bethalæ meth krop* 195. *Ee kommer sorgh oc slycker annen* 595.

Bestemt form bruges især hvor der er tale om to ting der sættes i modsætning til eller har sammenhæng med hinanden eller hvor en be-

stemt situation stilles for øje: *Reedh tegh paa spyddhet wor herre gißfwer tigh madhen* 47. *Mackthen gaar offthe foræ konsthen* 57. *Thu trijller ey æbleth saa langt at thet smagher ey aff rooden* 89. *Naar øllet gaar indh thaa gaar widhet vdh* 554. *Reed hwndenæ før æn haren løber* 43. *Man scal ædhe pølsen men hwn ær warm* 258. Desuden kan bestemt form bruges ved betegnelser for dyr når der tænkes på arten: *Heyren straffer wanneth forthi han kan ey sømmæ* 68. *Kraaighen ær forthi ondh at hwn siær sandhedh* 165. *J tøsth watn ære oormenæ* (42: oorme) *wærsth* 501.

Ubestemt artikel er jo udviklet af talordet og det er undertiden vanskeligt i det enkelte tilfælde at afgøre om der foreligger den ene eller den anden anvendelse. Som ubestemt artikel bruges *en, et* især ved betegnelser for levende væsner hvor det nævnte individ står som repræsentant for alle af den art: *Man ledher aldrig saa langt eth nød at thet bliwer ey eet nød* 111. *Thet ær ey een fruwæ saa bærth hwn maa ey haffwe sijn pißsæ fiært* 241. *Man kan eij see een man lengher æn tijl tændherne* 672. Ved attributivforbindelser: *Een drucken man oc een galen* 655. *Een onth hijththere ær eij bædre æn een tiwff* 888. *Een godh bediære scal haffwe een god syniære* 795. Ved betegnelse for ting: *Lidhet ær om een nød* 1142 (dubletten 929: *Lidhet ær om nødden*). *Thet ær een godh bwll som axæt woxer at ændhen* 1029. Den sædvanlige skrivemåde *een* kan måske være vidnesbyrd om at en tydelig udtaleforskel mellem talordet (med lang vokal og stød) og artiklen (med kort tryksvagt e) ikke eksisterede. Ubestemt artikel skrives normalt *eth*. I selvstændig anvendelse i betydningen 'eet og det samme' forekommer formen *eeth* 444.

Adjektiver

Kasus

Der er rester af ældre kasusbøjning. Den mest iøjnefaldende er brugen af nom. mask. ental på -er (jf. GG.IV.30). Alle tilfældene er ved gamle maskuliner og i de fleste tilfælde i nominativsfunktion. Eksemplerne er: *Blijndher ær barne mawæ* 135. *Frommer ær frælss mandz framgangh* 607. *Bædræ ær at wære skælier* (914: *skæll*) *æn blindher* (914: *blindh*) 584. *Walsker plandz* 29 (jf. ndf.). *Ladher oxæ ær eij hwijlæ wærdh* 960. *Ondher foghet* 1094 (jf. ndf.). *Man ær ee saa rundher at ..* 865. *Han ær ræddher* (882: *rædh*) .. 513. *Slemmer man ær selffwer godher* 219. *Vngher ænghil* 734. *Saa tywdher vngher wlfffeffther ..* 433. *Then widnær æy wel som wredher ær* 517. I selvstændig anvendelse: *Ladher* (475: *Ladh man*) *gaar nødicht paa stheen wey* 478. *Thet vngher nymmer thet*

gammeldh haaldher 901. I 334 er *fwldher* fejl for *swldner* soldat. Bøjede perf. part.: *Then ther foddher ær ..* 533. *Glømdher ær gwllen øræ* 506. *Sijldh ær selff skiffther madh* 34. *Bædræ ær hoosleyen dotther æn vphængdher søn* 1042. *Ee ær hwer weydher* (885: *wædher*) *bædræ* 1133. Knyttet til objektet: *Fattigh man scal ejj haffwe .. fedher oxæ* 942. *Han scal fødhe mawer hæsth ejj haffwer fedher* 759. *Wanarth haffwer een langher stærth* 132. *Walsker plandz gør glader dandz* 29. *Tør weedh gør rasker ildh* 53. I præpositionsled: *i heder mawæ* 83. *effther sødher klaadhe* 849. *offwer deeldher lødth* 797. Disse sidste grupper viser at her, i hvert fald delvis, er tale om relikter hvis rette brug er gået i glemme men som er bevaret, henholdsvis brugt i videre anvendelse, for at medvirke til at give ordsprogene et præg af ælde.

Hos ChrP. er brugen uden denne gamle forbindelse til maskulinum og han kan bruge formen ved hunkønsord, f.eks. *Onder* (PL 771: *Ondh*) *er hordkoniss wrede* 765. *metter kerling* (PL 435 *mæth konæ*) 435.

I særlige udtryk er gammel dativ intetkøn bevaret (jf. GG.IV.82): *forgode* for det gode i *Thet ær ey forgode at oxæ kommer i wogen* 109. *gøre en til gode* gøre noget godt for en i *Gør een skalk tijl gode ..* 1203 (dubletten 753 har *Gør wel modh een skalck*). *halffwe* + komparativ med betydningen: dobbelt så i *Effther onth wordher goth halffwe bædher* 541. *Man fonger offthe loff fore lidhet och lasth fore halffwe mijne* 548. *Ondher foghet ær ey godh føre ær halffwæ wærræ kommer* 1094. Den oprindelige akk. mask. findes kun i *lidhen* og *møgghen* der bruges som gennemgående form i fælleskøn overfor *lidhet*, *møgghet* i intetkøn. Formen *lille* forekommer ikke. Den oprindelige morfemløse form for intetkøn flertal er bevaret i *vdtreffwen swijn* (186 = *vtreffnæ swijn*) 727. *gammel swijn* gamle svin 1049. *vganghen tingh* hvad der ikke er sket (endnu) 898. *Lønligh tingh* 78. Men: *Alle tingh* 760. Jf. s. 60. Andre kasusbøjninger af adjektiver synes ikke at forekomme. 422 lyder *Ee glædes hion aff hwllæ komme*. Varianten 421 har *.. aff wenners tijl kommæ*. Axel Kock siger (K&P.II.185) at *hwllæ* er genitiv flertal. Det må så være af adjektivet *huld* = kær, brugt substantivisk, men det ville være et enestående tilfælde. S 370 har *æ fægghnas hioon aff hullom komande* og den simpleste forklaring er at antage at *komme* er fejl for *kommende*.

Kongruens

Den oprindelige intetkønsform af *glad* er bevaret: *glath hiærthe* 589. *Naar bwghen ær mæth tha ær howedet glath* 278. I nogen tilfælde mangler kongruensbøjning. I attributivforbindelser: *godh dricke horn* 206. *Bædræ ær halff*

brødh æn inthet 637. *kranck øwæ* 1188. *i grwnd* (1152: *grwnt*) *want* 445. I 955 er gammelt man trykfejl for *gammæl*. Om perf. part. se s. 74. Flertalskongruensen overholdes. I stillingen som prædikat mangler ikke så sjældent kongruensbøjningen. Her har rimhensyn spillet en rolle. Eks.: *Dræffiwelssens thoorn gør hiærtheth foorn* 58. *Man scal slaa iærneth naar thet ær heedh* 272. *Hwær ær sijn syndh sødh oc sith angrum leedh* 690 (jf. s. 23). *Syw aars gammelt barn ær qwæm tijll embede* 319. *Aff daaræss tijlkomme wordher torffwet rijgh* 565. *Gwldh ær eig saa rødh at thet gaar eig vdh fore brødh* 855. *Ther* (737: *Thet*) *ær eig alt i mawæ goth* (737: *got*) *i mwndh ær sødh* 808. I upersonlig subjektløs sætning: *Man scal saa leffwe som paa landh ær tijdh* (dvs. sædvanligt, vn. *tíðr*) 8. Ejendommelig er brugen af intetkøn i *wanne ær onth aff at ladhe* 437. Hvis det er intetkøn skyldes det vel indflydelse fra upersonlig sætning som *Onth ær wannæ at kastle* 434.

Derimod er følgende godt talesprog *Ræffzelsæ ær goth* (dvs. godt) (*om hwn ær ey formøghen*) 310 (jf. VvSpr.².59. MD.II.53 ff.). Manglende flertalskongruens er sjælden: *Aff lidhen swijgh wordher faa mæn riigh* 719, hvor hensynet til det stilistiske er gået forud for det grammatiske.

Selvstændig (substantivisk) brug af adjektivet træffes hyppigt, f.eks. i fælleskøn om person: *Naar kyndegh kommer tijl klogh tha hawer klogh tabeth* 118. *Hwaar scal vbwdhen siddhe* 250. *Vsæll ær vsæll wærsth* 1087. *Then gamlæ scal man ære then vnghe scal man lære* 121. I intetkøn: *Raadhet ær snarth brodhet* 399. *Ther ær hand* (dvs. hånd) *som saart øgen som kært* 516. *Gijffweth scal gælles* 1022. *Thet fedhe* 14. *thet godhe* 1103. Med talordet *en*: *Eet got kasther eig andhet vdh* 1157. I flertal om personer: *Thet ær onth at drawe reeb meth gamlæ* 338. *Ee swighes the sornæ oc icke the baarnæ* 353.

Den form på -e der bruges efter bestemt artikel og dermed ligestillede bestemmere er gennemført. Efter genitivisk tidsangivelse er der vaklen (jf. VvSpr.².93): *Syw aars gammelt barn* 319. *Siw aars gammelæ barn* 979. Ordene *første* og *sidste* har da som nu altid denne form i attributiv anvendelse, f.eks. 156. 335. 451. *then førsth kijndhest* 452 er en undtagelse men viser vist synkope.

Komparation

Attributiv brug er sjælden: *thet werræ hywill* det dårligste hjul 11. *wærræ wæt wærræ skabninger* 777. I *Kanne offuer gaardh oc kanne i gheen holler lengst wænskab* 76 kan *lengst* være brugt adverbielt. *ælstth raadh ær bæsth* 413 stemmer hverken med ChrP. eller S, ej heller med latinen. Derimod har udg. 1508 *ælsthe raadh*. Det tyder på attributiv anvendelse med betydning vel: de meget gamle råd, men det er muligt *ælsthe* egentlig har rummet en

genitiv flertal. En superlativ kan efterstilles: *wslæ ære koninghe flæsthæ* 350. Ubøjet: *Ee lihger twnghe aff tændher swaresth* 718. *J tæsth watn ære oorme wærsth* 42 (ChrP.: *verst orme*, S: *æro orna værste*. Omtydet til præd.-forb. i dubletten *J tæsth watn ære oormenæ wærsth* 501). Som prædikat er superlativ ubøjet: *Frændher ære wslæ wærsth* 557 (= 1181). *Braadhe men ære altijdh bæsth* 405. Formen *lawesth* 314 er en yngre form for ældre *lægst* (som ikke forekommer i PL). I 1107 *Hoo som leffwer som flæsth hanum spotter færsth* har det sidste ord haft formen *fæsth* der giver fuldtrim (jf. S 995: *hwa som liffwir som flæste honum spotta fæste*) (jf. GG.IV.131). Som prædikat bruges formen *bædher* og hyppigst *bædræ*: *Raad ær ey bædher* (dubletten 52 *bædre*) *æn vraad .. 154*. *Efffther onth wordher goth halffwe bædher* 541. *Bædher ær att haffwe .. 301*. I denne foranstilling bruges normalt *bædre*, f.eks. *Bædræ ær at køræ* 460. Se s. 89. *Bædher* bruges også som adverbium, f.eks. *Hoo ær bædræ vdhen han bædher gør* 894. *Thet qwæmmer bædher at .. 624*. Ved siden af den gamle komparativ *mijnne* 137. 548. 1020 forekommer een gang den nye: *mijndræ* 85.

Komparationsformerne bruges substantivisk. Fælleskøn om person: *Thet ær ey skam at then mijnne wijghe then større* 137. I genitiv med morfem -s overført fra substantivbøjningen: *then elffsthess* (dvs. den ældstes) *køb* 504. Substantivisk i intetkøn: *Enghen ær saa rijgh at han eig mere wil haffwæ* 712. *Then giiffwer mæsth ther mijnsth formaa* 925. *Meer wil meer* 435. Måske brugt adverbielt: *Naar two brydhes tha faller then som mijnne formaa* (komparativ brugt ved sammenligning mellem to, hvor nu bruges superlativ) 1020. *Mære mwæ two æn een* 1158.

I adverbial anvendelse bruges *snaaresth*: 189. 336 og *lengher*: *Man kan eig see een man lengher æn tijl tændherne* 672. *Ræck eig foddhen længher æn skjindfellen ræcker* 1164. – Komp. *førre* har sideformerne *føræ* og *før*. Betydningen er: tidligere eller forhen. *Then rædijs at komme i sæck som førre haffwer wæreth* 474. *Kastæ hwnd i iordens flodh tha ær hwnd som førre war* 592. I forbindelsen med følgende *æn*: *Bædræ ær føræ at wææ æn effther at kæræ* 807. *Førre* (dubletten 45: *Før*) *wordher skoen arm æn foddhen wordher warm* 212, jf. 631. 1099 ofl. Direkte fulgt af *æn* som indleder af ledsætning: *Thet ær ont at flwæ førre æn han wordher fiædreth* 673. *Reed hwndenæ før æn haren løber* 43. *Smaghæ eig før æn thw faar at ædhe* 689. *Æn* kan udelades og så står *før* alene som indleder: *iegh kommer ey før han sywngher* 193. Een gang findes formen *fore*: *Man scal eig slaa thet skidnæ watn wd fore* (dubletten 1089: *før*) *æn man faar thet reene indh* 669. Hvis formen er rigtig er den karakteristisk for sjællandsk-skånsk (LU.I.159). – I *thess wær* er den oprindelige form af adverbiet bevaret (jf. GG.IV.160): *Troo æy kaalen thess wær at han woxer syllæ vpp* 682. Kun adv. er *hæller* = hellere 638 og *hælsth* 846 brugt som komp. og superl. til *gerne*.

Særlige pronominer og pronominale ord

Substantiviske pronominer

Ordet *han* skrives altid således, aldrig *hand*. Det har oblik form *hanum*, *hannum*, f.eks. *Man maa ledhe oxen til wanneth man kan ey nøde hanum at dricke* 110. *Hannum wordher raadh ther rædhis* 902. Den gamle akkusativ *han* (som er bevaret i sjællandsk) findes muligvis i *Hoo som vlaaw festher han* (ChrP.: *hannem*) *wlaaw drijffwer* 6. I 331 foreligger en anden, vel omdannet form: *Hoo vloow drijffwer han vlaaw nijdher*. Om *han* som genoptager af maskuliner se s. 50. Ordet findes brugt, som i moderne talesprog, direkte efter substantivet: *Hwart heyren han flyer tha* .. 67. Særlig bemærkes at *han* er genoptager af *hwo* og *then* f.eks. *Hoo aarligh rijss han wordher mangt wijs* 9. *Then ther fæddher ær tijl try skærff han wordher aldrih two penningh herræ* 533. Sjældnere er brugen ved *man*: *Man kysser offthe then haand han willæ aff wore* 98. *Man seer saa offthe effther dawordhen at han* (ChrP.: *man*) *misther natwordhen* 821. *Han* bruges ofte i demonstrativ anvendelse, som konkurrent til *then*: *Han* (514: *Then*) *ær godh fore gwldh ær godh* 64. *Han ær næsth skadhen lengsth siddher fraa fadhet* 174.

Pron. *hun* har oblik form *henne*, f.eks. 90. 1078. Om brugen af ordet ved femininer se s. 50. Brugt lige efter det repræsenterede ord: *mæsser hun ær pryde* 585.

Pron. *man*, der ligesom i senere sprog kun bruges som subj., er et hyppigt forekommende ord, hvorimod *een* i samme anvendelse kun findes een gang: *Een maa prøwæ* (ChrP.: *Mand præffuer*) *en man i sith weldhe* 218. To gange forekommer formen *men*. Hvis formen er rigtig kan den være flertal med samme betydning som ental, eller en vokalsvækket form (ordet står altid mer eller mindre tryksvagt i sætningen). *Men scal blædhæ kaalen* 288. *Thet ær fortabeth thet som men tijl howæ bærer* 776 (ChrP. har i begge tilfælde *man*) (om forbindelsen *man scal* se Pipping i SNF.LIII.20 ff.).

Pron. *then* har intetkøn *thet*, flertal *the(e)*, oblik *them* (387). Som nævnt er ordet meget brugt som demonstrativ, f.eks. *Laadh then hæffwe goth ther gwldh andh goth* 41. *Manghe hunde bryde hwæss wee ær then inde gibes* 44. *Man scal ey gølle thet ey ær gwldh werth* 62. Genoptagende foran relativsætning: *Then ær saa god then som holler som then ther flaar* 770. *Thet kyws ej alt thet ther sort ær* 670 (men dubletten 575: *Thet kyws ej alth som soorth ær*). *Thet ær fortabeth thet som men tijl howæ bærer* 776. I *Then stheen maal oc then vndher ligghe* 418 er enten det andet *then* fejl for *ther* eller et relativ er udeladt efter det. Brugt i stilling lige efter subjekt: *Naar two the træthtes* .. 251 (262: *Naar two trættes*

..). Ved sætningskløvning indledes med *the* når det egentlige subjekt er flertal: *Thee ære eij alle ther kæde kunne mijsste* 708. Jf. *The sculle wære manghe mæss een kat sculle bijdhe* 601. *Mange ære the som køre ..* 604.

642 *Ædh eij then ther leffwendhe gaar* lyder underligt. Sagen er at det oprindelig er sidste halvdel af et rimordsprog hvis første del findes som 689: *Smaghæ eij før æn thw faar at ædhe* (at *ædhe* må være tilføjet, findes ikke hos ChrP., de to dele står sammen i S). Der findes et lignende ordsprog i *Proverbia Rusticorum* (1000-tallet) som Brix.AP.V.60 har gjort opmærksom på. *Then ther leffwendhe gaar* peger vistnok på den levende hare, muligvis er *hare* faldet ud efter *then*.

Det spørgende pron. *hwo*, *hoo*, forstærket *ee hwo* (*hoo*) 585. 766 har kun subjektfunktion. Oblik form er *hwem*: *see hwem thw tagher om haandh* 749. Dog synes i *Affthen sangh ær skwaller oc bang ee hwo som hanum wil lydæ* 585 *hwo* at være indirekte objekt. Ordet bruges oftest, og i stor udstrækning, demonstrativ-relativt, f.eks. *Hoo aarligh rijss han wordher mangt wijss* 9, sjældent indledende ledsætning: *Gud wedh hoo bæsth pelgrim ær* 162. Et relativ kan tilføjes *Hoo som intheth gjiffwer hannum intheth gjiffwes* 906. *Hoo som wmgaa meth wlfwe han nymmer at tydhe* 160. Intetkøn *hwat*, *hwad* bruges både indledende selvstændig sætning: 455. 735. 892 og indledende ledsætning med demonstrativ-relativ funktion: *Leegh hwat thw wilt ..* 804, jf. 392. 665. 897. I *Jegh wrdher eij hwad hwnndhen gør bijdher han meg eij* 897 synes ordet brugt i adverbial betydning: i hvor høj grad, hvor meget. Attributivt bruges det uden hensyn til genus: *Man weed eij i hwat hwlæ wanneth ær længsth vdhi* 652. Ordet *hwilken* forekommer ikke. Pron. *selv* bruges som subjekt både i den oprindelige nom. mask. form på -er og i enstavelsesformen: *Wijss barn i by oc gack selwer effther* 294. *Hwar diæffuelen kan eij sælffwer wære ..* 245. *Jnghen faar skam vdhen han sielff hielper tijl meth* 647. *Bædræ ær sielff* (910: *selffwer*) *at haffwe æn søsther at bedhe* 579. Som oblik form efter reflektivt pron. bruges også begge former: *Then scal sigh selff lowe ondhe haffwer grande* 177. *Thet ær een gallen rededeije seg sellfwer swælther* 809. *Gwdh ær hwer godh oc segh sælffwer bæsth* 345. *Slemmer man ær selffwer godher ..* 219. Flertal: *Selffwe rywes wlfwe ..* 69 (= 159).

De foregibende pron. *hwerken* (572) og *ænthen* (252. 1111) bruges som nu efterfulgt af to ved *eller* forbundne led.

Adjektiviske pronominer

Gammel kasusform af *sin* (akk. fem. ent. jf. GG.V.76) synes bevaret i *fore sijne eghen dør* 540, forudsat at der ikke foreligger en fejl. I *Søriæ wij til wore*

død tha wore wor germingæ ejj so snødh 998 må det første *wore* være en fejl for *wor* forårsaget af det følgende.

Følgende pronominer skal særlig omtales:

al hører til de meget brugte ord. I attributiv anvendelse: *alle kar* 161. *al(l) tijd* 14.18. *Alle tingh* 760. *alt got* 215. *alth thet han ædher* 477. *alt sijth eghet* 463. Kan forbindes med best. f. se s. 53. Den oprindelige morfemløse form i intetkøn flertal er bevaret nogen gange i forbindelse med *tingh* se ovf. s. 52 f. Intetkøn kan bruges foran fælleskønsord der betegner stof, masse (jf. MD.II.54): *alth madh* 476. I følgende citat er *alt thet* brugt som adverbial størrelsesangivelse: *Man soffwer ejj alt thet man skrydher* (dvs. snorker) 1175. I selvstændig anvendelse i intetkøn og flertal: *Man kan ey alth i skaale wæyæ* 190. *Alth forgaar* 732. *alle haffwer døden* 765. Brugt som frit prædikativ genoptagende subjekt: *Acht* (dvs. hvad man forventer) *kommer ejj all i pwngh* 494. Genoptagende og præciserende *thet*: *Thet wordher ejj alt til regen ther molnær* 666. *Thet kyws ejj alth som soorth ær* 575. En enkelt gang bruges *all*: *Thet ær all goth effther wiliæ gaar* 1012. Genoptagende *the* bruges *alle*: *The ære alle gladæ wel fares ath* 168. Ved sætningskløvning: *The ære ejj alle gammen kwønnæ skøøn* 1014. Intetkøn *alt* bruges i videre anvendelse med adverbial betydning: ganske, helt og holdent, visselig og; altid, stedse: *At haffwæ oc maa faa thet ær ejj alt eens* 538. *Wij see alt anden mantz liddhe* (dvs. lyde, fejl) *oc ejj wort eghet* 803. *Ther hører alth mære tijl hæsth æn sijæ hoo* 814. *Kændh wloff pater noster Han syer alth lam lam* 999. *Qwinne tale ær alt* (ChrP.: *all*) *som krage galæ* 166. Det er usikkert hvordan *all* skal opfattes i *Werdhen ær all wiliæ drw* 485 (= 733): det kan høre til *werdhen*, til *wiliæ* eller være brugt adverbialt (jf. ChrP. ved forrige citat).

anden. Den gamle form for nom. mask. ent. (jf. GG.V.418) findes brugt to gange, begge gange som attributiv til en genitiv: *anner mandz pønninge* 31. *anner mandz gaffn* 88. Hertil svarer genitiven *anners*, ligeledes brugt to gange: attributivt: *aff anners mandz fodh* 191 og selvstændigt: *Man skær offthe breedh reep aff annars hwdh* 236. (En gen. *annens* forekommer ikke). Ellers bruges *annen* som gennemgående entalsform udenfor gen., f.eks. *Ee hwilæ oxæ mæn andhen aaghes* 23. *Haand scal andhen two* 752. Med ubestemt artikel: .. *een leer oc een andhen grædher* 664. I genitivforbindelse (jf. ovf.): *anden mandz ærendhe* 341. *annen mandz skadhe* 411. Intetkønsformen er *annet* (*anneth*, *annedh*, *andhet*): *Eet haar oc annet ..* 117. Med artikler: *Sommæ ædhe eet oc somme eet andet ..* 476. *thet anneth (øre)* 54. Flertal: *Een vræth fanghen pønning draffwer bort andre thij* 295. *andræ stiærner* 867. En gammel anvendelse af *annen*, som vi vil finde overflødig, foreligger i 867: *Haffhæller wenskaaff meth maanen æn meth alle andræ stiærner* (ChrP. har kun *stiærnerne*). Det betyder

ikke at månen regnedes for en stjerne men at stjernerne er noget andet, forskelligt derfra. Sammenlign f.eks. *Drucnær man i giort watn .. ær oc annæt fæ* .. DgL.V.198 og Falk & Torp.Syntax 128. BUS 31.

inghen (enghen, ænghen). To gamle bøjningsformer er bevaret, hver een gang. Intetkøn *inthe*: .. *then blijndhe seer inthe* (136: *intheth*) 200. Der er dog her den mulighed at forkortelsestegnet for -eth er glemt eller overset på et eller andet trin af overleveringen. Flertal *inghe*: *Man kan manghe raad naar man tørfiff inghe wedh* 981. Genitiv forekommer ikke.

manghen er den gennemgående form i ental (udenfor genitiv der dog ikke forekommer), f.eks.: *Forthi ær manghen tingh god* .. 312. *Kaam oc ragh-knijff swigher manghen wijff* 835. Intetkøn *mangt, mankt* 9. 562. Jf. *manck eeth* 698 (se s. 47). Flertal *mang(h)e, monghe* 38. 44. 176. 604-6. Om *manghe lwndh* 612 se GG.III.119.

somme flertal bruges i selvstændig anvendelse i relation til *manghe* eller et andet *somme*: *Hwo manghe iærn haffwer i ildhen brændher somme* 456. *Hwo som ledher manghe watn han findher edher i somm* 401. *Somme tijl land oc somme til strand* 321. Desuden forekommer intetkøn *somt* der bruges på tilsvarende måde: *Hoo møghet haffwer aff smøredh han kasther somt i kaalen* 208. *Somth gællæ gudh oc somt østhen wedher* 945.

hwer forekommer med vokal e, æ og a (jf. GG.V.469 ff.). Attributivt: *hwar dagh* 788. *Hwær man* 74. Substantivisk: *Ee stwndher hwar tijt som han ær baaren* 144. *hwer haffwer syn ijdh* 163. Gen. *hwers* findes brugt een gang, attributivt: *hwers mandz hwitzell* 309 v. s. af *hwær mandz mwndh* 363 (jf. GG.V.479). I intetkøn findes kun former med e, æ: *Hwært kar* 522. *hwært aar* 723. *hwærth goth reeb* 890. *hwart* er adv. = hvorhen.

baade = begge. *meth baade skoo* 21. *meth baadhe been* 630. *baadhe sijne (øwen)* 1139. *the syæ icke baade eth* 251. (*the*) *gøre baade eeth* .. 444. *baade* .. oc 113. 297 ofl. Formen *begge* forekommer ikke.

theligh = sådan, slig 868. 870. 1097. *Theligh* (344: *Saa*) *ær thin sændingh som thin fædrab* 598. Intetkøn *theligt* 1063. ChrP. retter undertiden til *saadan, saadant* (dette ord forekommer ikke i PL): 499. 1063 (jf. Brøndum-Nielsen SF.62. Lindegård Hjorth.Filol.studier 275). I alle tilfælde (undt. 1063) efterfulgt af det sammenlignende-relative *som*.

Numeralier

Om talordet *een, eeth* se s. 54. Ordet to har følgende former: *two, thwo,*

f.eks. *two twngher* 95. *thwo sthoolæ* 493. *Naar two the trætthes* 251. *tw* oprindeligt intetkøn, således *paa tw (been)* 187, men også brugt ved et ord af fælleskøn: *tw herre* 639. Formen *twænne* bruges kun i genitivforbindelser: *twænne mændz skam* 772. *twænne mandz rætزلæ* 1076. *tøsswer, tøsswær* = to gange er brugt 106. 862.

Fælleskønsformen *tree* findes een gang: *tree ondhe gæsther* 529. Intetkønsformen *try* i *try skærff* 533 (*skærv* var i gammeldansk intetkøn) og i *Aldher oc sywgdøm kræghe til by oc gæstæ sorgh at qwælle saa ære the try* 515. ChrP. har .. *ere de sysken try* hvor genusforholdet er i orden, og det er nok den oprindelige form af ordsproget. Ordenstallet hertil *tridiæ* forekommer 465. 817. Taladverbiet *trøswær* = tre gange findes 871.

Af større tal forekommer kun *fijre, fijræ* 187. 301. *syw* 750. 319, *siw* 979. *thij* 295. 991. *hwndrede* 720.

Adverbier

De pronominale adv. *thij* = fordi eller thi bruges i 450: *holt om thw kanth thij offthe ær løckæ nær. forthi* = derfor: *Ondhe men aarynghe spijllæ forthi kommer aullen sijllæ* 28. Oftest i forbindelse med en følgende ledsætning indledt med *thi* eller *at*: *Forthi ær manghen tingh god thij hwær tycker sit got wære* 312. *Forthi ær werdhen wijdh at hwær haffwær syn ijdh* 163. *Kraaghen ær forthi ondh at hwn siær sandhedh* 165. *Smedhen haffwær forthi tænggher at han wil ej brændhe sijne hændher* 636. *Jeg [ær] ej forthi græffwæ at ieg ædher mijne egne leffwæ* (dvs. fordi jeg ikke tigger om brød) 683. *Forthi ær arbeydhe got at ..* 926. *Laaw ær forthi lagdh at bwdordh scal holles* 1130. Om *forthi* som konj. se s. 68.

Det spørgende *hwi(j)* = hvorfor er brugt to gange: 187. 191. *hwar, hwaar, hwor* har en række anvendelser. Som spørgende adv.: *Hwaar scal wbdhden siddhe* 250. Indledende en ledsætning, med betydningen: hvorledes, hvordan: *Ee spør then righe hwor* (403: *hwaar*) *then fattighe sigh fødher* 164. *Man spør alt hwar man skiliæs at och ej hwar man tijl hobæ kom* 1173. Indledende en ledsætning med betydningen (stedet) hvor: *Thet kenner paa beeneth hwar hoossen ær brwdhden* 303. Som demonstrativ-relativ: *Hwar diæffuelen kan ej sælffwær wære ther hawer han syne sendhe budh* 245. *hwore* = hvorledes er brugt 701, *hwart* = hvorhen 67. 558. 566. 671, *hwarlædz* = hvorledes 650.

Andre adv. (om komparationsformer se s. 57).

Ordene *ee, offthe, gerne* findes i mange ordsprog. Anvendelsen af disse

adv. hænger sammen med ordsprogenes væsen: at angive at det sagte gælder til alle tider eller kan ske igen og igen. Dette præciseres ved disse ord men det behøver ikke at siges udtrykkeligt. Det ligger implicit i typen egentlige ordsprog: *Hoo aarligh rijss han wordher mangt wijss* 9. Det er denne type der fastslår noget som uomtvisteligt, sandt, som har skabt ordsprogenes status som visdomsord selvom meget er ganske banale selvfølgeligheder, og det er denne type der i sprogsituationen spiller den største rolle ved at man påberåber sig dem som en højere instans, bruger den udtrykte kendsgerning i sin argumentation, som trøst i modgang osv.

ee berører sig undertiden med *en*, *æn* = end: *En kommer then dagh koon thør sijn hale wedh* 130, men det kan også være en tryk- eller skrivefejl som det utvivlsomt er det i *En fijner kaghe sijne maghe* 22 da H 2 har I (se LU.I.291) og S 20 *æ*. Om sammenblanding med *eij* se s. 91. Mindre brugt er *altijd* (se ndf.) og *aldrig(h)* 111. 533. Andre tidsadv. er *aarl(e)* 65. 192. *stwndom* 371. 414. 741. *foordom* 1038. *længhe* er temmelig hyppigt forekommende (se ordregisteret i K&P). *sijllæ* 28. *sidhen* 824. *siældhen* 908. Efter det ovenfor sagte skulle *nw* ikke høre hjemme i ordsprog. Det forekommer da også kun een gang i 5 (= 549): *Nw liggher laaw i spydstaghes ændhe* der ikke er noget (egentligt) ordsprog men en talemåde.

Adv. *tha(a)* bruges som indleder af en eftersætning efter visse forsætninger, især af betingede eller tidsangivende indhold, f.eks. *Naar strenghen ær stindhest tha brøsther han snaresth* 189, jf. 246. Ordet sammenfatter den foregående sætnings indhold, er et slags pronomen for det (om brugen i de gammeldanske love se P. Diderichsen. Sætningsbygningen. 112 ff.). I samme anvendelse kan *saa* forekomme: *Røør haandh oc fodh saa hielper tegh gwdh* 185. Et par gange bruges *thaa* = på det tidspunkt: *Thaa ær ildh godh indhe naar hwss eeghel hængher vdhe* 1086. *Man scal nijtthe then sool ther thaa skjijn* 1177. Undertiden kan der i *thaa* ligge noget af en modsætning, f.eks. i 592 og 13: *Twaa hwnth oc kæm hwnth thaa ær hwnth som førre wor* hvor ChrP. har *dog*. Det er vist kun en speciel anvendelse af den ovenfor nævnte sammenfattende funktion, og det er næppe nødvendigt heri at se en indflydelse fra glda. *tho* (se K&P.I.9-10).

Af stedsadv. findes *bort* 295. *borthē* 854. 1142. *indh* 196. 324 ofl. *indhe* 16. 1086. *vdh* 54. 991 ofl. *wde*, *vdhæ* 16. 313 ofl. *opp*, *vpp* 341. 886. 931. *oppæ* 14. 498. *hiem* 12. 139 ofl. *hiemme* 333. 467 ofl. *fræm* 103. 184 ofl. *tijdh* = did 1083. *samen* 352. *nær* 1004. 1008. En pendant til *nu* ved tidsadv. er *her* ved stedsadv. Ordet bruges ikke i PL. Det ville ligesom *nu* hindre den almen-gyldighed som præger de egl. ordsprog.

ther med tydelig stedsbetydning (der) kan bruges på en måde svarende

til den ved *tha* omtalte: sammenfattende en foregående sætning der angiver noget stedligt. *Hwar diæffuelen kan eig sælffwer wære ther hawer han syne sendhe budh* 245. I forbindelse med et følgende *som* er det demonstrativt: *Man scal eig klaa ther som man eig klee* 691. Oftest står *ther* først og som-sætningen senere, f.eks. *Ther ær ont i hwsæ som enghen ær kusæ* 116. *Ther bijdher biørn som bwndhen ær* 1166. Hovedanvendelsen er som indleder uden tilknytning til følgende relativsætning men som en forløber for subj., såkaldt foreløbigt subj. f.eks. *Ther faller een hest paa fijre been hwi eig man paa tw* 187. *Ther hører alth mære tijl hæt æn sijæ hoo* 814. *Ther gaar theligh man tijl dørren som indhen ær* 499. *Ther wordher manckt i manghe dawæ* 1128. 679 har *Ther kommer eig hwert aar hwalff tijl landhe* men dubletten 723 *Eij kommer hwært aar hwalff tijl landhe. Ther ær* kan berøre sig med *thet ær*, i nogen tilfælde er der fejl. Således skal *ther* vist være *thet* i *Ther ær ont at kenne gammel hwndh at kwræ* 697 og *Ther* (1508: *Thet*) *ær eig alt i mawæ goth i mwndh ær sødh* 808.

De pronominale begyndelser er som nærmere omtalt i kapitlet om Ordsprogstyper (ndf. s. 105 f.) typiske for ordsprogene. Hyppigt står også et sætningsadverbium først. Det er således næsten altid tilfældet med *ee* = altid (ca. 65 eks.). *Offthe* bruges også (18 gange) som indleder, men dette ord er også almindeligt inde i sætningen. *Offthe* betegner det hyppigt forekommende men bruges også litotisk = *ee*. Derimod bruges *gerne* aldrig som indleder, men er ellers alm. Det angiver glad villighed: *Godh wilæ draffwer gerne stoort læss* 86. *Siwgh man loffwer ey gerne kamp* 99, og hvad der er det normale, sædvanlige og kan nærme sig betydningen: stedse, altid: *Dotther farer gernæ i modhers særck* 377. *Goth trææ bær gerne godhe æble* 84. *Thet kommer gærne opp i thøø som man fiælær i snøø* 931.

De to mådesadv. *wel* og *ildhe, illæ* bruges en del. De sidste f.eks. 230. 356. Det første bruges også i videre betydning: tydeligt, let, nok, f.eks. 155. 201. 205. 248. Det bruges også i stilling som præd.: *Offthe ær wodhe nær wel* (ChrP.: *salig*) *ær then welsigneth ær* 209. Adv. *saa* = således bruges aldrig alene (selvstændigt) men kun i forbindelse med den følgende udfyldning. Dels ved hjælp af et sammenligningsled med *som*: *Saa fødæs byer som biørne ..* 253. Jf. 344. Med overgang til sideordnende betydning: både – og, såvel – som, f.eks. *Drick saa black som brwn saa barme som klart øøl* 374. I videre anvendelse med betydning af grad, f.eks. *Hwer ær saa hædh som han ær klædh* 358. – Dels bruges det i forbindelse med følgende *at*-sætning (også her er gradsbet. under udvikling).

Adverbier med indskrænkende betydning er *togh* = dog: *Kircken ær*

wijdh tog siwngher præsthen i then eene ændhe 380. *Twngghen ær eij been togh brydher hwn stwndom been* 741. Om *alligewel (at)* se ib. – *æn* = dog, end bruges et par gange: *Fadher oc modher ære gode æn ær gud bædræ* 761. *Goth ær gwld æn ær kaghen bædræ* 909.

Tilbage står at nævne gradsadv. *for* = altfor, f.eks. *formøgghet* 596, *oc, och* = også, f.eks. 103. 151. 383. 578.

Brugen af adjektivets intetkønsform med adverbial funktion er meget indskrænket. Mest anvendt er *snarth* = hurtigt, let, nemt, f.eks. 133. 234. 238. 240. Andre tilfælde: *saa (so) langt* 89. 111. 1023. *høgt(h)* 229. 740. *nødugh, nōdicht* 475. 478. Adv. *tijth* = ofte, tit 641. 924 er sikkert helt løsrevet fra fælleskøn *tijd* = brugelig, gængs 8.

Af adverbialer bestående af en attrib.-forb. forekommer: *manghe lwndh* 612. *langh wey* 841. *eet synne* en gang 862. *andhet sindhet* for anden gang, igen 1176 (jf. LU.II.462). Hertil hører *al tijd, al tijt*, f.eks. 14. 18, *altdj(h)* 186. 249. Adverbialer der er faste præp.-forbindelser er: *i gaar, i dagh* 595. *om syær* omsider 622. *til forn* foran, som den første 852. *i g(h)een* tilbage, til gengæld 76. 120. 268.

Konjunktioner og relativter

Den sideordnende konj. *oc* bruges som mod. og. Undertiden har den modsættende betydning svarende til mod. men: *Thw scalt wære gammel til howe oc vngh i klosther* 80. *Allæ wille fool findhe oc inghen fødhe* 1026. *Dranckære wordher raadh oc (ChrP. men) dobleræ inghen* 1064. I forbindelsen *oc ey*: *Man maa themme wilt diwr oc ey ondh qwinne* 104. Efter foregående nægtelse betyder forbindelsen: heller ikke: *Fattigh man scal eij haffwe fawer konæ oc eij fedher oxæ* 942. Der er eet eksempel på brugen af *oc* mellem to præpositionsled af hvilke det første angiver udgangspunktet, det andet endepunktet for en bevægelse (jf. ODS II. og 7.3): *Ont ær at hælppæ aff dynen oc i halmæn* 838. Ordet, der normalt skrives *oc*, undertiden *och*, bruges også som adv. = også: *Han komer och fræm meth øxne wogn agher* 103, jf. 235.

Ordet *som* har en mere omfattende anvendelse end nuomstunder:

1. som konj. med sammenlignende og deraf udviklede betydninger: *Møø ær blij som brwdh* 21. *At syæ daare raadh thet ær som at slaa kalt watn poo gaass* 1021. Ofte som sætningsindleder, dels efter foregående *saa* eller *theligh*: *Man scal saa leffwe som paa landh ær tijd* 8. *Gijff eij barn saa tijth som thet bedher* 641. *Saa sywngher fwgel som næbbet ær woxet tijl* 1170. (*Hwær fwgel sywngher*

som hans næb ær woxeth 203). *Theligh ær konæn som kaalen hwn giordhe* 1097. *Theligh ær fruckthen som dygdhen ær i træðdh* 868. Dels brugt alene: *Thaa ær hwnndh som førre wor* 13. *Ee far hwer som han ær før* 316. *Førstæ ieg maa som ieg wijl tha gør ieg som ieg ær tijl* 1169. – Som sætningsindleder kan *som* udelades i forbindelsen *saa* + adj.: *Wee wordhe teg so sort tw æst* 1079. Ved sætnings-led kan forbindelsen *saa* .. *som* angive sideordning: såvel .. *som*: *Gwdh gijffwer hwer saa kwldh som klædher* 1172. *Drick saa black som brwn saa barme som klart øøl* 374. Jf. *Nædlæ brændher saa snart wæn som vwæn* 747.

2. med (overgang til) funktion som demonstrativ-relativ: det som, hvad, f.eks. *Ee ær borthe som* (ChrP.: *det*) *borthe ær* 854. *hwer faar som han fortien* 869. Hertil hører *Wore ey laaw i landhe thaa toghe hwer som* (ChrP. *som han*) *finge* 2. Citatet er fra Jyske Lovs fortale men svarer ikke ordret til nogen af kilderne i DgL, heller ikke til stedet i Ghemens udgave af Eriks Sjællandske Lov 1505, hvor fortalen er trykt.

3. med stedlig betydning: hvor. Refererende til et foregående *ther*: se ovf. s. 63 f. Henvisende til andre adv. eller subst. der betegner noget rumligt: *Tijdh* (dvs. *did*) *kommer kaghe som konæ wil* 1083. *Wlffwen bidher ej paa then mark som han ær baaren* 30. *Thet ær een godh bwll som axæt woxer at ændhen* 1029. Som demonstrativ-relativ: der hvor: *Man scal ej klaa segh som* (ChrP.: *der som*) *man ej kløør* 966. I subjektløs sætning: *Ee kommer watn som wæreth haffwer* (ChrP.: *Ee kommer vand som vand haffwer vered*) 393.

4. som relativpronomen med substantivisk anvendelse. Alle relativ-sætningerne er bestemmende (nødvendige), der er ikke et eneste eksempel på parentetiske sætninger. Det skyldes ordsprogenes karakter af korte præcise udsagn. Det relative forhold kan angives ved hjælp af *som* eller *ther* eller være ubetegnet (som om relativet er udeladt). Efter *hwo* som demonstrativ-relativ er relativpronomen ikke nødvendigt, men forekommer dog ikke så sjældent (se s. 90). I øvrigt er at bemærke at både *som* og *ther* bruges som subjekt, undertiden som stilvarianter: *Then ær saa god then som holler som then ther flaar* 770. Brugen som subjekt er den hyppigste: *som* forekommer ca. 50 gange, *ther* ca. 45. Brugen som ikke-subjekt er mindre hyppig og her er *ther* i mindretal: 4 gange (41. 877. 889. 952) mod 12 tilfælde med *som*. ChrP. retter *ther* til *som* i 3 af de 4 tilfælde, så vi er her inde på den linie der førte til at *der* i mod. kun kan bruges som subjekt (jf. GG.V.352 ff.). Konstruktionen uden relativ mønstre ca. 52 tilfælde hvor et relativ ville stå i subjekt-stilling, og ca. 16 hvor relativet ville stå i andre stillinger. En adverbial relativsætning der er knyttet til en tidsangivelse bruger intet relativ (nu kan bruges *da*. Se MD.III.437): *En kommer then dagh koon* (ChrP. *ath koen*) *thør sijn hale wedh* 130. *Then dagh ær ganghen*

gedhen feedh war (ChrP. som *geden vaar fed*) 570. *Wee ær koen then dag hwn scal løbe fore spijwdh* 1105.

Konjunktionen *æn* (vel trykfejl *een* 851) bruges efter komparativ indledende dels led: *Thet træ ær bædre ther bøyes æn thet ther brysther* 48. *Bædræ ær heelth æn meth gwdh bøth* 339. *Ther hører alth mære till hæsth æn sijæ hoo* 814, dels ledsætning: *Hæller ædher ieg aff hwdhen æn han ædher aff megh* 638. *Gwdh kræffwer enghen man mere æn han faar hanum* 1163.

Konjunktioner der indleder ledsætninger er følgende:

at bruges som i mod. som indleder af substantivisk ledsætning: *Offthe gæller leergrydhe at hwn wil gernæ aghe* 967. *Bondhen kær at han faar ey aff røgilseth vdhen dønen* 182. Ofte knyttet til et indledende *thet*: *Thet staar ey tijl hwdhe at horss døe* 362. *Thet ær sedh at barn gør barne gerningh* 599. Konjunktionen kan udelades: *Gør wel modh een skalck oc bedh til gudh han løner teg ej* 753. Hvis et *at* er underforstået eller udeladt i det følgende foreligger en sætningsknode: *Man kysser offthe then haand han willæ aff wore* 98. Almindelig er brugen af en *at*-sætning der angiver følge, resultat og er knyttet til adv. *saa* i foregående sætning (jf. Pipping i SNF.XLIII.70 ff.): *Thu trijller ey æbleth saa langt at thet smagher ey aff rooden* 89. *Giff ej saa ængle at tw gaar selff vppaa træben* 684. *At* kan udelades: *Thet ær ey een fruwæ saa bærth hwn maa ey haffwe sijn pijssæ fiært* 241. *Then ær een daare som giffwer saa skjibæt han liggher selff vppa landhet* 632. Adv. *saa* og *at* kan stå sammen: *Ræck fodhen saa at skindfællen maa owegaa* 492, og når *at* udelades rykker *saa* op som indleder: *Ringher presth saa han springher ..* 193. – *At*-sætning kan knyttes til en komparativ: *Troo æy kaalen thess wær at han woxer sylle vpp* 682. *Kraaghen ær ej tijl-* (fejl for *tijss*?) *hwidher at hwn tijt twor seg* 563. Om *forthi .. at* se s. 62. – *at* indleder en ledsætning der angiver formål, hensigt: *Wockthe tegh at hæsthen slaar ej tegh* 261. *Forware thin haandh at hwn bliffwer ej begghet* 640. *Ont man mysther gernæ sijth eenæ øwe Ath hans naaboo mijsther baadhe sijnæ* 1139. Jf. 746.

Tidsbisætninger indledes med *men, mæn* = medens (f.eks. 23. 49. 922) og = sålænge som (224. 707. 660), *naar, nar* (f.eks. 32. 189); *tha* bruges ikke som konj. *Førsthe* bruges i betydningen: så snart som. *Førsthe pædher ær wde tha ær pawel indhe* 16. *Førstæ ieg maa som ieg wijl tha ..* 1169. *Dødhen ær kær førsthe lycken ær sæær* 1180. *Ther* = da er brugt een gang: *Pædher sagde gaasen iegh ager ther reffwen løb tijl skowen meth henne* 90. Præp. *til* bruges som konj. i betydning: indtil. *Ee soffwer herre tijl sooll skjyn syndhen indh* 196. *Barn scal krybæ tijl thet nymer at gaa* 438. *Ee staar folsk tijl beenen werckæ* 1027.

Betingelsessætninger indledes med *om* (ordet *hvis* bruges ikke): *Ræffzel-sæ ær goth om hwn ær ey formøgghen* 310. *holt om thw kanth* 450. I samme

anvendelse bruges konjunktionsløse sætninger med inverteret ordstilling: *Thet wore een goodh tiwæ haffde hun two grenæ* 77. *Awll fölgher wildh wordher han ey spyldh* 440.

Ledsætninger med indrømmende, koncessiv betydning. Her bruges *thet* = selvom. *Ee fryss then gambel thet han paa ildhen sadhe* 400 (= 1134). *Ee scal hwer segh ære thet han eenæ waare* 856. *Sorgh ær ej søsther thet hwn soffwær nær* 1008. Een gang bruges *æn dogh* = skønt. *Dødhen ær wiss æn dogh tijmen ær ej wiss* 199 (fra indledningen til testamenter (jf. Erslev.Test.207 ff.) med latinske aner. Ingen af de hos Erslev trykte bruger *æn dogh*). Også konjunktionsløse sætninger af den ovenfor nævnte type forekommer: *Lijdhæt ær williæ røon waar thet ey vdhen en bønn* 257. – *togh at* = selvom forekommer een gang: *Ee woxe børn togh at the wan dricke* 180. – *alligewel* (ungt lån fra mnt.) bruges een gang som konj.: *Mwss wil haffwe madroo alligewel thet ær meth rætzell* 861. Een gang bruges *forthi* som indleder af årsagssætningen: *Heyren straffer wanneth forthi han kan ey sømmæ* 68.

Særlig omtale tilkommer *vdhen* = med undtagelse af, undtagen; i forbindelse med en nægtelse: kun. Knyttet til et substantivisk ord eller led: *Alle herre børn ære skøghæ børn vdhen ieg* 1041. *Jegh loffwær allæ gawer vdhen kølffwehugh* 611. *Thet ær een vsell mwss ther ej haffwær vdhen eeth hwll* 489. Knyttet til et præp.-led: *Kasth megh hwart thw wilt vdhen i wannet* 566. *Een drucken man oc een galen skilies ej at vdhen meth een søffn* 655. *Fattig man haffwær ej vdhen aff haand oc i mwndh* 913. Knyttet til et verballid: *Hwat gør hæt i agher vdhen bijdher aff ax oc mōgher i stubben* 1055. Det bruges ofte som sætningsindleder (uden følgende *at*): *Raad ær ej bædre æn vraadhd vdhen the tages i tijdh* 52. *Hwat kærer then blindhe vdhen* (ChrP.: *vden at*) *han kan ej see* 735. *Jnghen faar skam vdhen han sielff hielper tijl meth* 647.

Præpositioner

Der bruges følgende præpositioner (om brugen som adverbium se ovf.): *aa* = på (jf. *vppa*, *vppaa* ndf. u. *paa*) forekommer een gang: *aa weyæ* 1135, men flere steder skjuler den sig under den omvendte skrivemåde *aff*, se s. 45. – *aff* alm. jf. *keedh aff* 385. – *at*, *ath* = ad, om bevægelse: gennem eller hen til, 54. 479. 912, med tidsbet.: *at aaræ* 535. 586. *at quellæ* om aftenen 515. Ejendommelig er brugen af *at* i 1029 *Thet ær een godh bwll som axæt woxer at ændhen*. Det er tænkeligt her foreligger en omvendt skrivemåde for *a* = på eller *aff*. PSyv nr. 9196 lyder *Det er en god bul, som axet voxer afenden paa*. – *blant*, i *blandh* 1088. 1147. – *effther* alm. – *fiærn* er brugt som præp.

(ligesom glsv. *fiärran*) i *Fawer ær hwldh fiærñ been* (dvs. benfrit kød) 801. – *fore* er den alm. form, *for* forekommer kun få gange: 186. 389. – *fraa* alm. f.eks. 170. 174. 633. 858. 1001 (en form *fra* findes ikke). – *gheen* = mod, ved. *Ee glædhes barn gheen baaldhe klædher* 176. *i geen* bruges kun postpositionelt, se ndf. – *i* er den almindelige form, *vdhi* ligeledes kun som postposition. – *indhen* = indenfor 499 (underforstået styrelse). – *meth* alm., skrives oftest med det z-lignende forkortelsestegn for udlydene. – *modh* 270. 753. 955. *e(e)modh* 559. 1077. *i modh* 997. – *næsth* = nærmest ved, *næsth beenen* 273. *næsth skadhen* 174. – *om* alm., af betydningerne mærkes: om tilbagevendende tidspunkter: *om poskæ*, *om fasthæ*, *om iwll*, *om hæsth* 1096. angivende mål for stræben: *Hwndhen løber om brødhet oc haren om liffwedh* 210. – *wære om* = være af betydning: *Lidhet ær om nødden oc æn mijnnæ om kærnen ær borthe* 929. *Lidhet ær om then mandz wredhe som inghen wrdher* 171. *Wærræ ær fattigh man om spot æn om skadhen* 320. – *offwer* (sjældent *ower* 1056) alm. – *paa*, *po* er de almindelige former; *vppa* er sjældent 632 (som præp.). *vppaa* noget hyppigere, som præp.: 581. 662, ellers postpositionelt. – *til*, *tijl* alm. – *vdhen*: *Sthoor herre vdhen swænne* 1183 eller *for vdhen*: 328. 454. 517. – *vndher* alm. 75. 284. – *wedh* alm. Undertiden skrevet med det under *meth* nævnte forkortelsestegn. Formen *wedher* forekommer een gang i adverbial anvendelse: 1007.

Anvendelse

1. Foranstillet styrelsen. Eks. overflødige.
2. Efterstillet, styrende et pronomen i samme sætning: *naar tegh faller løcken tijl* 800. *Hoo oormen traader paa halen han wendher hannum howedhet i geen* 214 (jf. 470). *Then hwngher ær hædesth oss næsth ær* 812.
3. Efterstillet, styrende det relative ord i en ledsætning: *Then stheen .. som hwær man spythter vppaa* 622 (samme ordsprog uden rel.: 402. 782). *Then skæppe .. ther gælleren sætter seg vppaa* 952. *Hwær nymmer theligh som han vmgaas meth* 870. *Then ær glath som lycken faress wæl ath* 879. *Then ær snarth snyth ther næsæn ær affwe* 889 (jf. ndf.). Overflødigt: *Man weed eig i hwat hwæ wanneth ær længsth vdhi* 652. Ofte er rel. udeladt: *thet øwæ ieg seer eig meth* 656. *Thet barn ær snart tijl at grædhe løbæn hengher paa* 828.
4. Efterstillet uden styrelse som er underforstået fra det foregående: *Ont ær at wænne thet swijn aff wong som i ær want* 27. *Hwo ormen tradher poo halen han wendher hoffwedhet i geen* 470. *Thet kommer eig alt wskadh aff wlfes mund ther i komer* 1148. *Jnghen faar skam vdhen han sielff hielper tijl meth* 647. *Ræck saa fodhen vdh at skindsællen ræcker offwer* 779. En præp. *i* synes at mangle i

Then rædijs at komme i sæck som førre haffwer wæreth 474 (= ChrP. – men S: *thæn rædhis koma i sæk thær førre i hawir warit*).

5. I selvstændig (såkaldt adverbial anvendelse) uden tanke på styrelse. Dels brugt i modsætningsforbindelse: *Saa tywdher vngher wlf ff effther som gamel fore* 433. *Syghen løbær tijl oc kryber fraa* 780. *Kan tw eij offwer komme thaa kryb vndher* 281. Dels i mer eller mindre faste forbindelser: *Then qwersteen mal oc som vndher liggheer* 376. *En kommer then dagh koon thær sijn hale wedh* 130 (ved siden af tilsvarende sammensætning *wedhertør*: 495. 594).

Så er der (talesprogs)forbindelser som *som ieg ær tijl* 1169. *som næbbet ær woxet tijl* 1170 (= 203 der ikke har det sidste ord) med betydning: således som noget foreligger fra naturens hånd (*til føles som overflødig*; samme udtryk i mod.).

Den i skrift sjældent forekommende talesprogsform *affwe* som påstedes-, tilstandsform til *aff* (jf. MD.III.218) findes i 889: *Then ær snarth snyth ther næsen ær affwe*, men 98: *Man kysser offthe then haand han willæ aff* (ChrP.: *affue*) *wore*.

Verber

Tid

Det er karakteristisk for teksten og den genre den tilhører, at det næsten udelukkende er præsens der bruges i almindelige (fortællende, indikative) sætninger, sædvanligvis om det der sker, gælder osv. nu og til alle tider. En sjælden gang bruges det om det fremtidige: *Føødh megh i aar iegh fødher* (ChrP.: *vil føde*) *tegh at aaræ* 586 (= 620). Præteritum får som sin hovedopgave at angive det tænkte, forestillede eller mulige. Med almindelig fortidsbetydning bruges formen i citatordsprogene og de anekdotiske udsagn (i 21 *Møø ær blij som brudh hwn sprangh i sæng .. er ær en fejl for war* som H 1 har det) samt i ledsætninger der angiver det fortidige eller foregående (1049. 1097), især i forbindelse med *førre* (13. 974) og *fordom* (1038). Mærkeligt er tempusskiftet i 842 *Kærligh sætther segh wed ildh sijn søn greffwæ och koningh kalledhe Oc kætthen siddher i wraa oc syer ribaldhæ ribaldæ*. Formen er måske brugt for at få et rim.

Verbet *kasthe* har bevaret sin gamle morfemløse form for præteritum: *Offthe bædhes thet i geen som føre borth kasthes* 974. Apokoperet form af verber med morfem -edhe, -ethe forekommer een gang: *spottheth* = spottede 881.

Præsens af verber hvis stamme ender på -l, -n, -r og -s har i mange

tilfælde bevaret den oprindelige morfemløse form i ental, undertiden vekslende med den nyere form på -er (jf. GG.VIII.33 ff.): *fiæl* 322 : *fiæler*, *fiæler* 617. 931. *stiæl* 322. *maal*, *mal* maler korn 376. 418 : *maler* 207. *toll* tåler 1191. *tiæn* 129. *fortiæn* 869. *døn* lugter 124. *skijn* 196. 706. 796. 1177. (med anden vokal, præterito-præsentisk) *andh* under 41. 219. 587. 877. *bær* 139. 407. 627 : *bærer* 776. *kær* klager 182 : *kærer* 392. 735. 1126. *skær* 236. 923. *smør* 397. *spør* 164. 289. *blæss* 675. 1006. *fryss* 400. *gyss* 1134. *kyws* kyser 667. 670. *nys* 1129. *rijss* står op 9. 562. Af præsensformer, hvoraf kun de nye findes, kan nævnes *meener* 292. *seliær* sælger 369.

Særtilfælde: *gaar* er den almindelige form, *gangher* findes een gang: *Nar gotz ghangher* (dubletten 220 har *gaar*) *paæ grundh* .. 178. – I 1072 *Bydhenne man fongher fæær bөөr* kunne det se ud som om en eller anden (jyde?) har tilskrevet variantformen og glemt at strege det foregående ord (om lignende tilfælde se s. 11). Simplest er at tage det som en læse- eller trykfejl for *faar* (om vanskeligheden æ : a se s. 10), *faar* er den almindelige form i teksten. Enkelte gange findes *fangher* 335. 764. *faangher*: *Then faangher* (dublet 972 *faar*) *offthe faldh* .. 181. *fongher* 830. – For den almindelige form *gør* træffes een gang *gører* 143. (jf. GG.VIII.42). – *wordher* bliver, vorder har i 220 formen *wordh*. Det kan vel være en lydform der kendes andetstedsfra (alm. i Dyrerim 12. 66. 77 ofl., jf. GG.VI.65), men snarest er det en fejl (et glemt eller overset forkortelsestegn).

I følgende citat *Hoo then annen slaa þo hals han slaar icke langt fraa howeth* 880 kan *slaa* vist kun forklares som en fejl (ChrP. har *slar*), og det samme gælder 927 *Wrangh hørjlsæ gøre wrangh fram førjlsæ* (jf. VvSpr².15). – Præs. *formaa* har endnu ikke fået r-form: 925 (ChrP. *formaart* fejl for *formaar*). 1020.

Tal

Som regel overholdes kongruenskravet, men ikke så sjældent forekommer verbet i ental ved flertalssubj., f.eks. *Alle tingh ær godhe* .. 760. *Aff then feedhe stegh dropper thee feedhe draaber* 243. *Flere ær* (291: *ære*) *daffwe en traffwe* 266. *thaa brysther manghe leergrydher* 384. Ved følgende ordsprog er der noget særligt at bemærke. *Kamm oc raghknijff swigher manghen wijff* 835: her kan der evt. tænkes på tingene hver for sig. *Graa haar ær dötzens blomsther* 410: subj. er flertal men opfattes kollektivt. *Blwæ ære gesthens øwæ* 466: *øwæ* kan være morfemløs flertal (GG.III.220) men også være en fejl. Den almindelige flertalsform er *øwen*, *øghen*. *Qwinner kysser offthe swennen for herren* 100: her maa *qwinner* være fejl for *qwinne* (ChrP.: *Qwinde*) eller *qwinnen* svarende til de andre entalsord i sætningen. *Mowdhæ æble ære faldh i wonæ* (dvs.

udsigt, vente) 789: det første led må være blevet opfattet som subj.

Ved modalverberne overholdes kongruensen altid. Formerne er: *kan* : *kwinne*. *maa* : *mwæ*. *scal* : *sculle*. *wil* : *wille*.

Person

Af de gamle former for anden person ental forekommer: *tw æst* een gang 1079. *t(h)w kant(h)* 198. 450. 896. 1146 (men ikke ved inversion: *Kan tw eij offwer komme* .. 281). *t(h)w scalt* 80. 96. ofl. *t(h)w wilt* 566. 1190 (men ved inversion: *wil thw* 1124).

Imperativ

I de fleste tilfælde bruges, som i mod., morfemløs form. Imp. af *holdhe* hedder *holt(h)* 198. 450. En form på -e forekommer ved en klasse (onverber) der har præt. på -ede: *Forware thin haandh* 640. *Kasthe paa kroogh* 450 (men 198: *Kasth paa krogh*). *Kastæ hund i iordens fiodh* 592. *Klappæ bondhen* 1155. *Kristnæ mith barn* 853. *Smaghæ eij* 689. *Wockthe tegh* 261. Imp. *gack* bruges een gang 294.

Konjunktiv og optativ

Jf. Pipping i SNF.L.7 ff. I en del tilfælde angives at noget er tænkt, muligt eller ønsket ved hjælp af særlige bøjningsformer. I præsens er det en form på -e (formelt = infinitiven): *Thet ær ey skam at then mijnne wijghe then større* 137. *Onth øwæ sculle aldrigh got see* 717. *Gwdh wordæ then wredh som* .. 536. *Wee wordhe kranck øwæ* 1188. *Hwer ær syn gawe lijgh wære seg ænthen fattigh eller rijgh* 252. Tvivlsomt eks.: *Somth gællæ gudh oc somt østhen wedher* 945 (jf. Pipping i SNF.L.99). I præt. udtrykkes konjunktiven ved en form der svarer til præt. flt.: *Wöre ey laaw i landhe thaa toghe hwer som finghe* 2 (lov citat). *E fryss then gambæ thet han paa ildhen sadhe* (1134: *saade*) 400. *Willæ hwer kænne segh tha spotteth inghen megh* 881. I 998 *Søriæ wij til wore død that wore wor germingæ eij so snødh* er det første ord fejl for *Soffwæ* som ChrP. har det. Det er præt. flt. (brugt som konjunktiv) af verbet *see* ældre *soghæ*, *saghæ* (jf. GG.VI.153). Især bruges konjunktiven ved *wære*: *Thet wore een goodh tiwæ haffde hun two grenæ* 77. *Man kysser offthe then haand han willæ aff wore* 98. *Goodh waare ønsken waare eij følsken* 988. *Godh waare hyon waare eij madhen* .. 990. 856 lyder *Ee scal hwer segh ære thet han eenæ waare*. Her ligger det nær at antage at *waare* er trådt i stedet for oprindeligt *wære* hvorved fås helrim. En præt. konj. *wære* er ikke sikkert bevidnet fra dansk (jf. GG.I.125. AphS.IV.70), men det kan være præs. konj. og betydningen er: selvom eller selv når han er ene (jf. om brugen i sætninger med glæde).

tho at Bjerrum.Gram.SkLov.60, vn. þó at Nygaard.Norrøn Syntax 310). Eksempler på brug af den almindelige (indikative) form: Lijdhen ær wiliæ røon waar (ChrP. vaare) thet ey vdhen en bøon 257.

Præs. konj. passiv lader sig ikke formelt skille fra aktivformen (jf. GG.VIII.258). Derfor kan det ikke afgøres om 105 *Mellem dags och natzrom stilles hwer wrede* indeholder en konjunktiv hvad der ville passe bedst til indholdet (se Pipping i SNFL.38 ff.).

Passiver og andre former på -s

1. med almindelig passiv betydning. Den er slet ikke så lidt brugt, hvis man hade troet det. Der er ca. 28 eksempler. Ligesom i aktiv og af samme grund træffes den næsten udelukkende i præs. Der er to eksempler på præet. i passiv.

2. med reciprok betydning. *brydhes 1020. følges .. ath 222. Ee swighes the sornæ .. 353. Ee søghes sellæ lighe 756. wmgas meth 160, jf. 870. trætthes 251.* Hertil vistnok *Førræ lignæs biergh oc dalæ æn køb oc salæ 631.* Reciprok form har *Selffwe rijffwes wloffwe naar the haffwe ej kalffwe 159.* Dubletten 69 *Sellffwe rywes wloffwe ..* hvor *Selffwe* synes opfattet som obj. (hvis det ikke er en trykfejl). Svarende til mod. *kives* bruges aktiv form *Tw scalt [ej] kijffwe meth thin foghet .. 96. Kijff ej meth thin dommeræ 560.*

3. med reflexiv betydning (dvs. tilfælde hvor dansk også bruger verb. + reflexivt pron.): *wondhes 415. wildhes ib. væniess wedh 555. Ee glædhes barn gheen baaldhe klædher 176. han skilles ej wel fraa hanum 633. Then skywles gærne som skjidhen ær 958. Ee hwiles oxæ mæn andhen aaghes 23. Jf. 1. gruppe: Mellem dags oc natzrom stilles hwer wrede 105.*

4. med intr. betydning. *Naar hoffwedhet wercker thaa bedrøffwes (dublet 259 wærcke) allæ lijmmæ 618. The ære alle gladæ wel fares ath 168, jf. 879. færdes 1136. hobes tijl thet bæsthe 228. Ee lætthes madh byrdhen 580. Ther qwælles ej som qwinner drickæ 1122. Hannum wordher raadher rædhis 902.*

5. med trans. betydning. *Thet mijnnes fingræ som forðum giordes 1038. jf. 1119. Offthe bædhes thet i geen som føre borth kasthes 974. Ont scal man rædiss 596. Hoo ær saa wijs han rædz ej syn skade 1066. jf. 1131. 1195. Then lædies (dvs. føler lede ved) at leffwe som .. 477. Han tæckes ej sin slæctt .. 663.*

En gammel upersonlig konstruktion *thet kenner* med passiv betydning: det ses, mærkes (jf. Fritzner kenna 12) er bevaret *Thet kenner vel paa kindh hwat man ædher 155. Thet kenner paa beeneth hwar hoossen ær bruddhen 303. Thet kenner paa hoosen hwar been ær saare 491.*

Infinitiv

Et par gange mangler *at* i tilfælde hvor det ellers normalt bruges: *Thet ær goth stinghe biørn meth skreff* 703. Jf. *Bædræ ær goth smør lycke* (vistnok: *licke* = slikke) *æn swr sijldh* 1000. Een gang skrives partiklen sammen med infinitiven: *vdatræckæ* 315.

Præsens participium

Som attribut bruges formen af intr. verber: *stagrende man* 488. *sørghende hwgh* 751 (jf. Lindegård Hjorth.Filol.Studier 267). *thijendhe mandz tørff* 1161. *ligghende wloff* 920. *farendhe læss* 1045. *swidhenne braa* 1048. Brugt substantivisk: *then fasthende* 665. – Der er eet eksempel på brugen ved trans. verbum: *Ee følger gudh kastyndhe madh* 1198. Hvis formen er rigtig (ChrP. har den også men S: *kastadhan math*) er part. her brugt med passiv betydning (jf. Falk & Torp.Syntax 216, Nygaard.Norrøn Syntax 246). Der er kun få eksempler på brugen som præd.: *Penninghe ære baadhe kommendæ oc farendæ* 992. Med passiv betydning *Ny glædher ære affslidendhæ meth sorgh* 428. Som løst præd.: *Hoo som illæ faller han staa wærckende vpp* 886.

Perfektum participium

Efter *haffwe* og *gidhe* bruges en form på -t (supinum), efter prædikatsverberne viser participiet normalt genus- og talkongruens. – De stærke verber: supinum er ikke meget brugt: *Then haffwer ædhet skade egh* .. 269. *Thet ær eth ont faar ey gidher sijn feth baareth* 370. *Ee kommer watn som wæreth haffwer* 393. Af de genus- og talbøjede former nævnes her de der senere afløstes af andre (og ikke findes i mod.): *brwddhen* 303. *brødhen* 37. intetkøn *brwdhet* 396. *brodhet* 399. flertal *brwdne* 1108. – til *gælle* betale: *gwllen* 506. til *hjelpe*: *hwlpæn* 420. til *sywdhe* koge, syde: (*illæ*) *saadh* 1098. til *twa* vaske, to: *toffwet* 304. til *faa*, *fanghe*: *fanghen* 295. til *gaa*, *gangher*: *ganghen* 570. jf. *nærganghen* 970. *kellde gaanghen* 37. til *liggher*: *hoosleyen* (dvs. forført, beligget, jf. LU.II.379) 1042. – PL har tostavelserformer hvor senere sprog har enstavelser: *bijddhet* bidt 792. *brwdhet* (se ovf.). *skwddhet* skudt 986. *ædhen* 17. 476. *ædhet* 577. til *bywdhe* indbyde: *vbwdhen* 250. Kongruensbøjning kan mangle: *Thet tywdher alt aff wloffwe ær kommendh* (ChrP.: *kommed*) 1196.

De svage verber falder i to grupper. Den ene har tostavelserformer på -æt, -et, -eth, -ed som fællesform for participium og supinum, f.eks. *haffwer tabeth* 81. *hawer awlæt* 289. *Thet korn wordher illæ maled* .. 874. *Then benck ær wel prydheth meth gode qwinner ær sæth* 93. Med variantform fra den anden gruppe: *Saa gør barn i by som hime ær læret* 279: .. som *hiemme ær lærth* 333 :

som *hijemæ ær lærdh* 995. Den anden gruppe har enstavelsesform på en-lyd (ð) i fælleskøn, en t-lyd i intetkøn, men formerne kan ikke altid identificeres på grund af den noget usystematiske ortografi, og forskellen mellem de to former synes ifærd med at udslettes til fordel for t-formen der jo blev den sejrende. Et par eksempler *Then ær glømdh* .. 313. *Hwer ær saa hædh som han ær klædh* 358 (jf. ODS u. hæd). *Bædræ ær heelth æn meth gwldh bøth* 339. *Then skæppe ær fowld maaldh* .. 952. *Bædræ ær tøsswær maalt æn eet synne wildh fareth* 862. Ikke saa sjældent bruges fælleskøn-formen ved intetkøns-subj., f.eks. *Thet kommer eij alt wskadh* (ChrP.: *wskadt*) *aff wlfss mwnd* .. 1148. *vfødh fææ* 686. *Brændh barn* 1195, men *Brænt barn* 532. 792. *halff baard barn* 337, men *halff baart barn* 283. *Thet ær ont at veniæ thet swijn aff wong i ær wondh* (men 27 *want*) 794. Der synes at have været en tendens til fælleskøns-kongruens ved betegnelser for levende væsner uden hensyn til grammatisk genus. Jf. *Thet ær ont at wære sillæ føødh* .. 984. Heller ikke supinumsformen ligger fast: *Got ær at haffwæ traadh* (til *traade* 214) *sijne barnæ skoo* 299. Tostavelsesform overfor senere enstavelsesform viser kun *tabeth* tabt 81 medens det omvendte findes i adskillige tilfælde: *bøth* bødte, repareret 339. *krysth* klemte ihjel 238. *kænth* 864. *luckt* lukket 313. *lønth* lønnet 1011. *mælt* 857. *sparth* 858. *Vskændh* uskændet 354. Jf. *hwilt* 106 hvor mod. har dobbeltformer.

Følgende svage verber har vokalændring i forhold til inf. og præs.: *hwldh* (948 *hwlgd*) *hørelsæ* 496 til *glda. hylie, hōlie* skjule. *lyckæ, løckæ* lukke 877. 1062 : *luckt* 313. *gør* alm. : *giorth* 19. 274. *berysæ* slå 175 : *baart* 283. *baard* 337. *glda. tælie* : *taldhe (faar)* 235. *glda. lægg(i)æ* : *lagdh* 1130. *afflawdh* aflagt 676. *sijæ* 814 : *sawth* 915. *thiæ* tie 269 : *tawt(h)* 857. 915. *wænyæ* vænne : *want* 27. *wondh* 794. Der er ikke som i mod. vokalveksel i *setthæ* 229 : *sæth* (ChrP. *sath*) 93.

Afledninger

Præfiksord

Af hjemlige præfikser er det kun *u-*, *v-* der udnyttes i større udstrækning: *vlaaw, vlædhe, vtijd, vraadth, vro, vræth, vwæn, vwædher, vfey, vligh, vreen, vskær, vsandh, vtreffwen, vtro, vwijss, vsæll, vwilliegh, vmaghe seg, vbwdhen, vfødth, vganghen, vgiordh, vkændh, vnæffndh, vskadh, vskændh, vspotteth*. Desuden forekommer eet ord med *wan-*: *wanart*, eet med *mis-*: *mistrodh* og eet med *ant-*: *antswar* = svar 525 (1508: *answaar*).

Af de fra mnt. lånte præfikser er *for-* det ældste (Skautrup I.292. II.84). Subst. *forbwrdh* 71 der hører sammen med *forbyde*, forekommer allerede i de ældste love og er måske en hjemlig (nordisk) dannelse. Verbet *formene* 658 synes dannet til gl. *menæ* = hindre, vn. *meina*. Det lånte præfiks findes i *forgaa*, *formaa*, *forstaa* (een gang forekommer det hjemlige *vndherstaa* 528), *fortabe*, *fortiæne*, *forsømelssæ*, *sommerens awls forterræ* en fortærer (fra gl. *verterre*, opfattet som ssg. Avlsfortærer i ODS og Krist.Ordsprog 386). – *fortrudnæ*, *fortrodnæ* genstridige, uvillige (ChrP. *fortrødne*, *faar trødne*) synes dannet i nordisk efter mnt. *vordroten* se ODS u. fortræden. Ordet er bevaret i jysk, se Feilb. u. fortrodden. I 640 *Forware thin haandh at hwn bliffwer ej begghet* er imp. af låneordet *forware* indsat for det hjemlige *ware*, som både ChrP. og S har (jf. ODS.XXVI.583).

Præfikset *be-* er endnu sjældent i slutningen af 1300-tallet (Skautrup II.83). Tilfældene er: *Bedrøweth* (*hw*) 594 i nuværende betydning. Anderledes med verbet. 618 *Naar hoffwedhet wercker thaa bedrøffwes allæ lijmmmer* stammer fra I.Kor. 12,26 *si quid patitur unum membrum compatiuntur omnia membra* (Vulgata) og det fik vistnok gennem kirkefædrene formen med hoved modsat de andre lemmer. Betydningen er fysisk: plages (af sygdom o.l.), lide. Det ses af dubletten 259 *Naar hoffwedhet wærcker thaa wærcke alle lemmer* og ChrP. 259 .. *da ere alle lemmerne siuge*. Samme ord uden præfiks findes som ældre lån i ChrP. 616 (svarende til PL 618) *drøffuiss* og i S 228 (svarende til PL 259) *drøuas*. – *beræffnæ* flt. hovmodige 1178 (ChrP. *hoffmodige*). *beholder* 766. *betale* er i 2 ordsprog trådt i stedet for det hjemlige *gælle*: 107 *Thet ær søth at dricke oc swrdt at betale* (S 91 har *gyëlla*, ChrP. *igen at giffue*). 195 *Hoo ej haffwer grijs han scal bethalæ meth krop* (dvs. med kropsarbejde; ordsproget hører til de senere, findes ikke i S).

Suffiksord

Af afledte substantiver forekommer følgende: Med *-dom*: *righdom*, *siwghdom*, *wngdom*. Med *-heth*: *hoffærdigheth*, *sandheth*, *taalmodichet* (329. af *tolmodh* 588). Med *-skab*: *boskab*, *bwdskab*, *hærskab*, *sælskab*, *troskab*, *wenskab*. Med *-sel*, *-sle*: *aatzell*, *hwitzell*, *høtzell*, *rætzell*, *ræthsle*. Med *-else*, *-ilse*: *drøffwelsse*, *fram førjlsæ*, *hørijlsæ*, *ræffzelse*, *røgilsse*. Med *-ing*: *aarynghe* 28, *sændingh* (598 v. s. af *sendnijng* 344), *windingh*, *wæringh* = vare, jf. *næringh*. Med *-ning*: *bygning* (i konkret anvendelse), *gerning*. Med *-en* (af *-ende*, *-inde*): *feygren* = skønhed (ChrP. *feyring*), *sandhen*. Med *-ske*: *ønsken* best. f., ungdommen (ChrP. *yngsken*, afledt af *ung*). Desuden findes *følsken* best. f., dårskaben (ChrP. *følsken*) svarende til vn. *følska*, afl. af *fol* eller af adj. *følsk*. Med *-st*: *herrehyllesth*, *tjänisthe*. Der er personbetegnelser med *-ing*: *fitting* (fed per-

son, jf. ODS u. *Fedting*), *høffding*, *kærlingh*, *nijdingh*. jf. *nøghlingh* (se s. 149). Der er mange med *-ere*, *-er* (den varierende skrivemåde med *-eræ* angives ikke ved de her anførte ord): *bediere*, *doblere*, *dommere*, *dranckere*, *eyere*, *forterre* (se ovf.), *fraatzer*, *gællere*, *hittere*, *iæyere*, *kringeldriffwer*, *kræmere*, *leghere*, *lismere*, *skænckere*, *spotthere*, *steghere*, *stympere*, *syniære*, *thiænere*, jf. *mesthere* samt (?) *tænderen* formodet form i stedet for *tændzens* 736.

Af afledte adjektiver findes følgende: Med *-bar*: *dyr(e)bar*. Med *-ig*: *lædher aadigh* som æder læder (*ådig* er endnu dial. se Feilb.), *bierigh* bjergsom, *gerigh*, *hoffmodigh*, *kwundigh*, *kyndigh*, *lijstigh* lystig, *modigh*, *nødigh*, *salign*, *snødigh*, *syndigh*, *vwilliegh*, *wiliegh*. jf. *hoffærdigheth*. Med *-ug*: *nødugh* v. s. af *nødigh*. Med *-ligh*: *angherligh* ødelæggende, *daarlig* tåbelig, *hemeligh*, *lønligh*, *maadelig*, jf. *tilbørlig*. Med *-eth*, *-edh*: *begghet* tilsmudset af beg, *blomstret* fuld af blomster (i *blomstræde* *bwskæ* 509, muligvis fejl for *blomstrænde*), *dwneth*, *fiædreth*, *hwngredh* hungrig 221 (se ovf. s. 34), *kwlledh*, *laadhet*, *skabedh*, *skalleth*, *skwrweth*, *skæggheth*, *slæbredh* slibrig (se ODS u. *slibrig*), *stacket* og bahuvihiidannelserne *eenøweth*, *rødskegghet*, *trestrength* (ChrP. *tre strenget*). Med *-sk*: *folsk* tåbelig.

Afledte adverbier med *-e*: *grædelighe*, *lønlighe*, *ildhe*, *illæ* til adj. (kun forekommende i intetkøn) *ilth*. Med *-lig*: *aarligh* v. s. af *aarle* tidligt (jf. vn. *ár*, *árla*, *árliga*), *gørligh* omhyggeligt (gl. har også *gørle*, vn. *gørta*, *gerla*). Med *-lige* (i nogen af tilfældene evt. med *-e*, jf. ovf.) *hordelighe*, *maglighe*, *offwørlighe* og *nødherlighe* (de to sidste i 1015, jf. ODS nederlig 2 slutn.), *ræddhelighe*, *sammerleghe* sammen, *trøggelighe*, *warlighe*. Suffikset *-ligen* forekommer ikke.

Sammensætninger

Man skulle vel ikke have ventet at finde så mange sammensatte ord i en folkelig tekst som der er. Det er vanskeligt ved en ældre tekst at skelne skarpt mellem sammensatte og usammensatte forbindelser, især ved de såkaldte juxtapositioner, fordi man må undvære den hjælp man har i udtalen. Her skal gives nogen få eksempler på tvivlsomme tilfælde. (I øvrigt er en del af de ndf. opregnede heller ikke sikre): *alle haande* (*koorn*) 207. *manghe lwndh* 612. (*wære*) *sillæ føødh* 984. (*at skindfællen maa*) *owergaa* (1508: *ower gaa*) 492. *dags færth* 710. *pennings leff* 1082. (*Lijdhæn ær*) *wiliæ røøn* (dvs. bevis på velvilje) 257 (PSyv nr. 2451: *vilge-røn*). Ejendommelig er forbindelsen *two penning herræ* i *Then ther føddher ær tijl try skærff han wordher aldrigh two penning herræ* 533. Måske er forbindelsen *wordher herræ*

brugt som et transitivt verbal (= komme til at besidde) med *two penningh* som objekt (sammenlign tysk *eines dinges herr werden*).

Sammensatte substantiver

Langt den største del af sammensætningerne er substantiver. De opregnes her i indholdsgrupper (sml. kapitlet Ordsprogenes verden).

Betegnelser for (hvad der hører til eller angår) dyr: *biørnæ hwalp* 1194. *dreffth øgh* (se ordlisten). *marswijn* 244. *gaasæ ægh* 746. *hønssæ ægh* ib. *skade egh* 269. *faar skindh* 769. *lam skindh* ib. *fædrab* 598. *fæædrefft* 344. *gaaze winghe* 298. *geddæ twnghe* 556. *hwnde halæ* 206. *hwndhe tændh* 1156. *hæsthe how* ib. *hønæ flw* 302. *øxne wogn* 103.

Personbetegnelser: *gaard kone* 75. *husfrw* 951. *køre swæn* 551. *leydreng* 425. *reedhe deyæ* 716. *hoor karll* 844. *hoor koonæ* 625. *porth konæ* 66. *spaa konæ* 921. *sendhe budh* 245. *sognæ presth* 96. *sta(a)lbrodher* 567. 619. *ste(e)ffmodher* 911. 1052. *skøghe børn* 1041. Om *lindhe herre* og *eeghe swænæ* 524 se ordlisten (Lindhe herre). – Af nedsættende betegnelser findes: *dryllegæsth* snyltegæst 213. *kringeldriffwer* vagabond 627. *halff skratthes (tale)* 131 (se ordlisten). *knaghe halss* stolt, overmodig person 481. *øgnæ skalk* 1202.

Betegnelser for legemsdele: *baglod* podeks 1057. *bagstack* d.s. 1077 (se ordlisten). *kindbeen* 1202. – Med personbetegnelse som første led: *barne artz* 1156. *barne gærningh* 599. *barne mawæ* 135. *barne skoo* 299. *kræmere seck* 605. *qwinne artz* (?) 1197. *qwinne tale* 166. *kærlinghe røff* 677.

Betegnelser for ting, især brugsgenstande: *brødisk* 267. *dijst kaghen* 783. *honings trow* 630. *isther leewen* 397. *dricke horn* 206. *krogstaff* 1033. *leergrydhe* 967. *leerpotthe* 1078. *raghe knijff* 698. *tællebassæ* tællekniv 81 (sml. Espersen. Bornholmsk Ordbog u. Bassa 2). *sandeløb* 1187 (se ordlisten). *plow iærn* 853. *qwersteen* kværnsten 376. *ladegwlff* 33. *teghelsteen* 539. *hwss eeghel* istap 1086. *halmskaghell* 1095. *iærn nafflæ* 270. *sænghe fiæll* 24. *lwnd styckæ* 348. *fæsthe penningh* 417.

Betegnelser for stoffer og deraf forarbejdede ting: *fijs ben* elfenben 706. *gwlfyngherne* guldfingerring 46. *graaskijn* 391. *skijndfellen* 1164. *thoo skæppe* 487 (se ordlisten). jf. *silkæ twngæ* 1057. *blaaarnæ baglod* ib.

Betegnelser for naturfænomener og -forhold: *kaalstocken* 1176. *skarntyw-dæ* 1120. *hwedhe sædh* 798. *østhen/syndhen wædher* 1077. *wglæ bør* 658 (jf. DSt.1937.151). *wodhe (waadhe) ildh* 553. 786. *geenstij* 973. *glæppe stij* ib. *sheen wey* 475. *weyæ modh* 150. *wæyskyl* 743. *pijssæ fiært* 241.

Betegnelser for tidsrum, -punkt og hvad dertil hører: *dags færdh* 710. *dags reyssæ* 286. *dags och natzrom* 105 (se ordlisten). *tijsdagh* 365. *tijmæ dagh*

gunstig eller hellig dag 365. *baghe dagh* 788. *ootthē sangh*, *affthen sangh* 585. *tørmaanz* 169.

Betegnelser for handlinger: *almøsse gangh* 585. *beens huwh* 919. *kølfwe-hugh* 611. *geenslaw* 676. *krage galæ* kragers skrig (?) 166. *arnæ bannæ* 791. *framgangh* 607. *fram førilssæ* 927. *tijl kommæ* tilkomst, besøg 421. *tijl sijn skue* 968.

Betegnelser der angår spisning: *madh byrdhen* 580. *madroo* 861. *natword* 473 ofl. *dawordh(en)* 821. 822. *Faare aadhe gør fawær effther aadhe* foregående, henh. efterfølgende måltid 755. 811 (vn. *áta*).

Restpartiet af sammensatte substantiver udgøres af følgende: *bwdordh* 1130. *nymære* 101. *domstool* 1147. *landhe ræth* 59. *herre hyllesth* 443. *ackære holdh* 928. *kyffwe bydhe* hvad man får ud af at strides 324. *trætthe traadh* 519 (se ordlisten). *tolmodh* 588 v. s. af *taalmodichet* 329.

Et tilbageblik på de mange substantiviske sammensætninger viser at der for de allerflestes vedkommende er tale om ord der tilhører det almindelige folkelige sprog. De specielle betegnelser der forekommer, tilhører landbolivet. De ordsprog der ikke hører til i det således afgrænsede milieu, kommer under mistanke for at være indkommet udefra.

Sammensatte adjektiver og adverbialer

næsæ diærff fræk 216. 287. *røds-kægghet* 939. 1106. *siælsywn* 36. *sørghefwld* 1048. *trestrength (reeb)* 890. *vdh fwss* begærlig efter at komme ud 406. *tijl børlich* 869. *lædher aadegh* som æder læder 419. *wil(l)ie drw (drugh)* 485. 733. (DSt.1957.128). *sødh gæræn* lækkersulten 1151. Det er ikke mange og nogen af dem kendes kun herfra, men det betyder ikke at ikke alle kan have været i almindelig brug. Som andet led er *løs* meget udnyttet: *an-bwdhløss* 15. *brodherløss* 395. *fatteløss* båndløs 357. 1044. *hande løss* 15. *hoff-weth løss* 597. *lackeløsth* 12. *naadeløsth* 170. *orkeløss* 721. *rædieløsth* 574. *seyer løsæ* 102. *tarweløssæ* 857. 915. *worløss* skødesløs 876. *æreløss* ib. Der er en del adjektiver med participialformer af andet led: *halff baart* halvpryglet, letpryglet 283. 337. *halff giordh* 956. *halffqwædhæn* 502. jf. 528. *hoosleyen* beligget, forført 1042. *høyboren* 432. *kellde gaanghen* om kande: som har taget turen til kilden, brønden 37. *Nærganghen*, nærgående 970 (ChrP. *Bygangen*). *mæssgrodh* 661. *quer siddendhe* hjemmesiddende 284 (ChrP. *Qwersiden*). *sandtaln* 368. *selff skiffther (madh)* 34. *vphængdher* 1042. *ødhkænne* 763.

Sammensatte adverbialer er få: *offwerwætths* 651. *for* = altfor er undertiden sammenskrevet med det ord det knytter sig til: *forlanghe* 347. (*for*

længher 473). Jf. *formøghen* 310. *formøghet* 596. 1037. Sammenskrivning af *præp. for* med styrelsen forekommer i *forgode* for det gode 109.

Sammensatte verber

i hw komme 481. *meenswerie* vistnok: sværge noget som man ikke vil holde 91. Resten har et adverbium (en *præp.*) som første led: *aff ladhe* holde op 263. *aff slide* slide af, bort 428. *afflawdh* aflagt, forbudt 676. *at løsther* har lyst til 1116. *attraa(r)* 348. 896. *borth kasthes* 974 (1200 *ild meth watn bortkasthe* = slukke ilden med vand). *fore agher* kører foran 900. *føræ bæræ* fremføre som undskyldninger 715. *i geen slaar* 884. *indgaa* (*at thet ene øre*) 54. *opp dragher* opdrætter 891. *ophøges* ophøjes 1193. *opp rycke*, *opræcke* 457. 288. *oppæ holdhe* bevare, fortsætte 985. *ower windher* 329. *paa slaa* begynde på noget 721. *sammen lødth* sammenloddet 1127. *tijl sætther* lægger (et husdyr) til 891. *vmgaas* 160. 870. *vndher staa* forstå 528. *wedhertør* behøver 495. 594.

Usammensat forbindelse af verbum og verbalpartikel

Den anses i reglen for mere gængs i det talte sprog end tilsvarende sammensætning. Ordstillingsforholdene er behandlet s. 91. *falle aff* 357. *hugghe aff* 194. *ladhe aff* aflægge (vane) 437. *skære aff* 379. *stryge aff* 46. *twaaf aff* 1154. *fares(s)* (*wel, wæl*) *ath* 168. 879. *følges ath* 222. *skilies at(h)* 655. 962. *draffwer bort* 295. *gack (selwer) effther* 294. *Bædræ ær føræ at wææ æn effther at kæræ* 807 (tvivlsomt om fast forbindelse. Det gælder også de to følgende). *Saa tywdher vngher wlf effther som gamel fore* 433. *Saa grynthe grijsse effther som gamblæ swijn fore* 447. *Syghen løbær tijl oc krybær fraa* 780. *fræm at gaa* 293. *tha springher han i* 630. *i geen at gaa* 1093. *han wendher hannum howedhet i geen* 214. *han wendher hannum skaffheth i geen* 479. *Daar giffwer ordh vdh oc tagher hwg i geen* 120. *Naar øllæt gaar indh thaa gaar widhet vdh* 554. *Bijdh biwdher andhen indh* 959. *taghe hwgh indh* 324. *hompper meth* 240. *komme opp* 931. *staa vpp* 886. *woxe vpp* 682. *ladhe vpp* 947. *holle oppæ* 32. *ræcke offwer* 779. *Kasth paa krogh* 198. 450. *reedhe paa* 47. *komme samen* 352. *ridhe sammen* 756. *falle [en] tijl* tilfalde 800. *hielpe tijl* 647. *løbe tijl* 780. *thet som eij ær tijl* dvs. ikke findes 851. *komme tijl hobæ* 1173. *gaa vdh* 554. *giffwe vdh* 120. *kasthe vdh* 1157. *ræcke vdh* 779. *slaa vdh* 1089. *lucke wdhe* 313. *krybe vndher* 281. *ligghe vndher* 418. *mijæ vndher tisse i sengen* 469 (jf. *pisse under PSyv* 11121). *tør(we) wedh behøve* 130. 981. 1007.

Særlige forbindelser af verbum og præpositionsled

komme aff [goth] være af god familie, om herkomst: *Thet ær goth ath kommæ aff goth* 546 (jf. Rimkr.I.9). *widhe aff* kende til: *Then ær gladh ther eij weedh*

aff waandhe 552. *ledhe* at lede efter: *Man ledher offthe at thet man wil ey haffwe* 158. *see effther* beskæftige sig med, være optaget af, holde øje med, værne om: *Man seer saa offthe effther dawordhen at han misther natwordhen* 821. .. *at man seer ee effther sijn oosth* 865. *swæriæ fore* benægte (eksistensen af), forsværge: *Thw scalt ej swæriæ fore vganghen tingh* 898. *taghe om haandh* tage i hånden 749. *gøre [en] til gode* gøre godt for en 1203. *hobes tijl håbe på* 228. *staa til afhænge af, bestemmes af: Thet staar ej tijl hwdhe at hors døø* 362 (= 713). *taghe til gribe (fat i): .. tagh tijl græben* 46. *være til i sammenlignings-sætninger: .. tha gør ieg som ieg ær tijl* som jeg har sind eller lyst til 1169. .. *som næbbet ær woxet tijl* efter som næbbet er skabt 1170. *kunne bæsth wedh* lettest kunne tåle, magte: *Han kan bæsth weedh harm* (dvs. modgang) *inghen haffuer* 816. *komme wedh* komme i berøring med: *Kommer tw wedh een daare* (måske: når han holder fast i dine klæder) *thaa skær aff stycket och ladh hannum fare* 379. 1075. *see wedh* lære at tage sig i agt: *Saligh ær then ther kan see wedh annen mandz skadhe* 411 (jf. *Thi rader ieg allæ danskæ men .. Ath .. se wed wor skade .. Rimkr.I.126, vn. sjá við*). *slaa wedh* slå med, slå sammen med: *Slaa steen wed wglæ oc wglæ wedh steen thet gæller vglæs ben* 700. *Slaa gammen wedh allweræ* 503. *taghe wedh* tage i hånden, tage imod: *Hoo som tagher weedh bæghere han tagher wedh gældh* 692. *wæniess wedh* vænne sig til: *Man ma so længæ wæniess wedh ont at man tycker ont wære got* 555.

Der er tilfælde hvor PL bruger et verbum alene transitivt i stedet for med præp.-led: *Hwo som ledher manghe watn* leder i, gennemsøger 401. *Han tencker swigh* (tænker på svig) *som isther leewen smør* 397. *Ee græder gammel man tørmaanetz grøødhæ* 169. jf. *Man wndrer thet mæst som siællen skeer* 932, hvor mod. bruger refl. + præp.

3. Det syntaktiske

Sætningen og større enheder

Omtrent halvdelen af ordsprogene består af een (selvstændig) sætning. Af disse er de mindste på 3 ord: *Nødh brydher ræth* 4. *Madh haffwer meniske* 25. *Wannæ bidher bæsth* 436. *Harm wollær helffvedhe* 518. *Nijdingh haffwer pëningh* 543. *Aawen rijss aarle* 781. *Allæ baadhe hielppe* 806. Alle viser normal ordstilling og består af subjekt + verbum + bestemmelse (objekt eller adverbial). Et har fremdraging af adverbial og følgelig inversion: *Ee lætthes madh byrdhen* 580. Der er ca. 30 ordsprog bestående af 4 ord. Af resten har de fleste 5-9 ord. De længste eensætnings-ordsprog har et komplekst, ved sideordning opbygget subjekt eller objekt: *Barn scal haffue dricke som een falk hwg som een asen Fødhe som nødh oc klædher som een wædher* 94. *Thet ær sedh i wore landh at hugghe aff been Oc stoppæ i pwngh oc dantze meth thandh* 194 (synes at være et vers). *Ild i skøth oorm i barm oc mwss i taskæ The ære tree ondhe gæsther* 529.

Den anden halvdel af ordsprogene, bestående af mere end een sætning, viser en rig variation. Men i tilfælde hvor udeladelse eller underforståelse af led (ellipse) har skabt ytringer der kan minde om een-sætningstypen kan det undertiden være vanskeligt at holde dem ude herfra. To sammenhørende, oftest sideordnede sætninger kan have samme verbum som ikke altid gentages i sætning nr. 2. Denne sprogbrug, som nu er et talesprogs-træk, er meget anvendt og et bidrag til den tilstræbte kortfattedhed, f.eks. *Skow haffwer øren oc mark øwen* 63. *Kath tiæn sijn fruwæ oc hwndhen sijn herre* 129. *Ther faller een hæst paa fijre been hwi eij man paa tw* 187. *Dranckære wordher raadh oc dobleræ inghen* 1064. Ofte er det *ær* og *scal* der underforstås: *Manghe ære wennæ oc faa fwll troo* 382. *Haand scal andhen two eller baade* (underforstået: *sculle*) *vreenæ wære* 752. Undertiden udelades også direkte eller indirekte objekt: *Sax gør barn blint oc kniff eenøweth* 416. *Allæ wille fool findhe oc inghen fødhe* 1026. Hvor både verbum og subjekt mangler i den sideordnede forbindelse, er det vanskeligt at afgøre om der foreligger een eller to sætninger: *Gwdh giffwer alt got men icke oxen om hornith* 215. *Man fonger offthe loff fore lidhet Och lasth fore halffwe mijnne* 548 (426 er en forvanskelse heraf: *Offthe faar stoorth loff lidhen æræ*). Særlig almindelig er underforståelse af verbet i ledsætninger indledt med *som* eller *æn*: *Saa leffwer høffdingh aff rowff som fwgel aff klo* 943. *Saa ær steffmodher wedh barn*

som salt i saare øghen 1052. Før wordher skoen arm æn fodhen warm 45. I visse ledsætninger der har samme subjekt som den foregående overordnede sætning, kan subjektet underforstås: *Hwat gør hæst i agher vdhen bijdher aff ax oc møgher i stwbben* 1055. *Ther bijdher biørn som bwndhen ær* 1166. *Ee kommer watn som wæreth haffwer* 393. ... *thaa toghe hwer som finghe* 2. *Saa gør barn i by som hime ær læret* 279. *Saa dwær leeff som lønth ær* 1011. Om andre kortudtryk se s. 103. To sideordnede imperativer som hver har sine bestemmelser må regnes for to sætninger: *Fødh koo oc tagh skarn i geen* 268. *Wijss barn i by oc gack selwer effther* 294. Er verbet det samme kan det underforstås ved den anden imperativ: *Slaa steen wed wglæ oc wglæ wedh steen thet gæller vglæs ben* 700.

De største ordsprogsenheder karakteriserer de indslag der ikke er ord-sprog men anekdoter, skæmtevers og citatordsprog (se s. 108): *Smedhen sadhe til præsthen mijn kære herræ Kristnæ mith barn ieg smedher tegh eet plow iærn* 853. *Kærligh sætther segh wed ildh sijn søn greeffwæ och koningh kalledhe Oc kætthen siddher i wraa oc syer ribaldhæ ribaldæ* 842. *Ootthe sangh ær almæssæ gangh / oc massen hun ær prydhe / Affthen sangh ær skwaller oc bang / ee hwo som hanum wil lydæ* 585. Der er nogen få eksempler på to storsætninger. De indeholder alle relativsætning og er forbundne med konjunktion: *Then bedher som wedhertør oc then wedher hanum bøn som wil* 495. *Mange æræ the som køræ men wee then som dræwæ scall* 604. Med ellipse i anden storsætning: *Thet ær ej alt guld som glemmer oc ej alt fijs ben som skjyn* 706. *The ær ej allæ møør som sawert haffwæ haar oc ej alle steghere langhe knijffwæ bære* 1138. To almindelige sætninger i forbindelse med en storsætning eller tre selvstændige sætninger hører også til sjældenhederne: *Een pløyer andhen saaer tridiæ weedh ej hwo thet faar* 465. *Sommæ ædhæ eet oc somme eet annet saa bliffwer alth madh ædhen* 476. Almindelig sætning + storsætning: *Gør wel modh een skalck oc bedh til gudh han løner teg ej* 753. Følgende viser formel lighed: *Wijth ær weyæ modh wel* (359: *saligh*) *ær then som wel gør* 150. *Offthe ær wodhe nær wel ær then welsigneth ær* 209. *Manghe hwnde brydhe hwss wee ær then inde gribes* 44.

Når vi kommer til forbindelsen to selvstændige sætninger bliver eksemplerne mange. De forbindes oftest med *oc*: *Manghe tingh øppes oc sandhedh rønes* 285. Ofte bruges *oc* med modsættende betydning f.eks.: *Faa haffwæ løckæ oc alle haffwæ døden* 765. *Allæ willæ lēnghe leffwæ oc enghen gammel hedhe* 1182. Med ellipse i anden sætning: *Dranckære wordher raadh oc* (ChrP.: *men*) *doblere inghen* 1064. Den modsættende konj. *men*, som er ny i 1400tallet, findes kun brugt få gange: 215. 604. 760. 784. Konj. *eller*, der er almindelig ved forbindelser af led, er kun brugt forbindende to sætninger een gang: 752. Asyndetisk forbindelse er også almindelig. Ofte er det

et modsætningsforhold der udtrykkes og det er altså tilsyneladende uden sprogligt udtryk. Men vi udtaler den slags sætninger med en særlig intonation (se Alf Bo Tonegangen i dansk Rigsmaal), og sådan har det sikkert også været dengang. Eks.: *Then gamlæ scal man ære den vnghe scal man lære* 121. *Bwdskab maa iegh bære antswar kan ieg eig woldæ* 525. *Man maa ledhe oxen til wanneth man kan eig nøde hanum at dricke* 110. I enkelte tilfælde indeholder den anden sætning i et sætningspar en eksemplifikation af den førstes indhold: *Lighe om lighe fijs fick fierthens dotther* (jf. Krist. Ordsprog 452: *Lige børn leger bedst, sagde fiseren, han fik skiderens datter*). *Ee søghes sellæ lighe sammen ridhe nidinghe* 756. Det betydningsmæssige forhold mellem to sammenkoblede sætninger kan angives ved hjælp af et adverbium i den sidste: *Ondhe men aarynghe spjllæ forthi kommer aullen sijllæ* 28. *Twnghen ær eig been togh brydher hwn stwndom been* 741. *Meer wil meer so wil oc mæth konæ aff grødh* 435. Den ene sætning kan være bydende eller (en sjælden gang) spørgende: *Reedh tegh paa spyddhet wor herre giffwer tigh madhen* 47. *Føødh megh i aar ieg fødher teg at aaræ* 620. *Ther faller een hæst paa fijre been hwi eig man paa tw* 187.

Vi kommer så til de enheder hvori der indgår en eller flere ledsætninger (storsætninger). Af disse ledsætninger er relativsætningerne langt de hyppigste. Der er ca. 200 af dem. Som tidligere nævnt er de alle bestemte (nødvendige). De knytter sig til et led i den foregående overordnede sætning, sjældent til et led i den foregående ledsætning: *Then lædies at leffwe som regner alth thet han ædher* 477. De næsthypigste ledsætninger er dem der har *naar* som indleder (ca. 30). De kan stå foran den overordnede sætning (og i så fald regelmæssigt fulgt af *tha* senere) eller efter. Betydningen af *naar* glider fra det tidsmæssige over til det betingende (konditionelle). Ordet angiver som i mod. at noget kommer igen regelmæssigt eller lejlighedsvist eller kan tænkes at ske igen og igen. Mange ordsprog med *naar* udtrykker at noget under de givne omstændigheder er almengyldigt. Konj. *tha* = mod. da, der angiver et bestemt aktuelt tilfælde er der ingen brug for i ordsprogene og det forekommer da heller ikke. *Ther* i samme anvendelse findes brugt een gang og det er i et citatordsprog se s. 109. Derimod er tidskonj. *men, mæn* = medens en del brugt. Den kan berøre sig med *naar*: *Man scal slaa iærneht naar thet ær heedh* 272 : *Man scal ædhe pølsen men hwn ær warm* 258. Se i øvrigt om ledsætningsindledere under 2. Det Morfologiske. I stedet for betingende og indrømmende ledsætning med konj. bruges spørgeformede og imperativiske sætninger. De spørgeformede bruges som i mod. (dog ofte med verbet i konjunktiv, se s. 72), f.eks. *Ringher præstha saa han springher iegh kommer ey før han sywngher* 193. *Faller*

hemmelen thaa brysther manghe leergrydher 384. Disse ledsætninger står som regel først men kan også stå sidst: *Awll følgher wildh wordher han ey spyldh* 440. *Godh waare ønsken waare eig følsken* 988. Se også under 5. Ordsprogstyper. Imperativsætninger der indeholder en betingelse, forudsætning, synes at stå som selvstændige sætninger: *Kænd wolff pater noster han syer lam lam* 1162. Se også ovf. s. 83.

Sætningsleddene

Subjektet kan mangle i upersonlige sætninger hvor nu kræves *det* eller *der* på subjektpladsen: *Hwer ær syn gawe lijgh wære seg ænthen fattigh eller rijgh* 252. *Wer nær tijl hjælp naar nær brændher* 1004. *Ee faller aff farendhe læss* 1045. *Stwodom faller oc stwodom flødher* (dvs. snart er det ebbe og snart flod) 1168. Om visse subjektløse ledsætninger se s. 83.

Der er andre sætninger der synes os at mangle subjekt, men meget tyder på at der ikke stilledes det krav til subjektet at det skulle være substantivisk. Vi er tilbøjelig til i tilfælde som de følgende at se noget elliptisk, men det synes at have været nok at der i indholdet lå noget substantivisk, noget der kunne omskrives til et formelt substantivisk led: *Gijffweth scal gælles om wænskab scall holles* 1022. *Kanne offuer gaard oc kanne i gheen holler lengst wænskab* 76. *Bædræ ær heelth æn meth gwldh bøth* 339. I tilfælde med hvad vi opfatter som et fremdraget prædikat som *got ær, ont ær* og *bædre ær* .. med følgende inf. som egentligt subj. bruger mod. formelt subj. *det*, PL aldrig (i 1200 *Got ær thet at fasthe som man maa ild meth watn bort kasthe* er *thet* fejl for *ther*. ChrP. har: *der*). *Bædræ ær at køre æn at draffwæ* 460. Ved siden heraf findes sætninger uden fremdraget prædikat der indledes med *Thet* som foreløbigt subj. for infinitiv: *Thet ær eig goth at deele meth syn dommere* 678. I samme stilling som inf. bruges perf. part.: *Bædræ ær tawt æn tarweløsth målt* 857. *Bædræ ær tæsswær maalt æn eet synne wildh fareth* 862. *Bædræ ær sparth fraa brædh æn fraa bondhen* 858.

Ther som sætningsindleder har egentlig repræsentativ funktion i forhold til en senere angivelse af sted, spec. en med *som* = hvor indledt ledsætning: *Ther qwælles eig som qwinner drickæ* 1122. Se s. 64. Gennem tilfælde hvor den stedlige tilknytning er afbleget som *Ther kommer eig hwert aar hwalff tijl landhe* 679 (jf. 723 *Eig kommer hwært aar hwalff til landhe*) kommer *ther* til at stå som et skinsubjekt i en sætning der angiver en situation eller tilstand (se MD.I.164 ff.): *Ther faller een hæst paa fjire been* 187. *Ther hører alth mære tijl hæsth æn sijæ hoo* 814. *Ther wordher manckt i*

manghe dawæ 1128. Derved nærmer brugen af *ther* og *thet* sig hinanden, men de nuværende skillelinier er endnu ikke lagt fast: *Ther* (dubletten 1149: *Thet*) *ær ont at kennæ gammel hwnd at kwæ* 697. *Ther* (dubletten 737: *Thet*) *ær eig alt i mawæ goth i mwndh ær sødh* 808. *Thet ær snart sadleth meth een giordh* 1046. *Thet* (ChrP.: *der*) *ær ey een fruwæ saa bærth hwn ..* 241. Den nævnte videre anvendelse af *ther* er endnu i sin vorden. Sætninger som *Lidhet ær om then mandz wredhe som inghen wrdher* 171. *Flere ær daffwe en traffwe* 266. *Saa manghe sælies faar skindh som lam skindh* 769. *Manghe ære wæringhe i kræmere seck* 605, hvor i mod. der-konstruktion bruges, er den normale udtryksform. *Thet ær ..* bruges også, som nu med udpegende funktion: *Thet ær eig hwar dagh baghe dagh* 788, således også ved sætnings-kløvning: *Thet ær eth ont faar ey gidher sijn fæth baareth* 370. *Thet ær een ondh haand eig wil sith howeth wærijæ* 317. Er det egentlige subj. flt. bruges *The ære ..: Thee ære eig alle ther kædæ kunne mijsthe* 708. *The ære eig alle gammen kwnnæ skøon* 1014. *The sculle wære manghe møss een kat sculle bijdhe* 601.

Det indirekte obj. er bevaret i mange tilfælde hvor mod. har erstattet det med præp.-led, f.eks. *Thet ær skam skæggheth haghe at dandzæ* 97. *Swarth ær gammelt man modh biærggh at rijsæ* 955. *Jlt ær racke at leeghe meth biørne hwalppæ* 1194. *Afflidhet oc lidhet sancker fattigh kone sith barn* 147. *Hoo giffwer dwmme laam* 26. *Hanum wordher raadth som rædijs* 459 (jf. 902 og 152). I sætninger som: *Bædræ ær fey man i hwss æn vdh fwss* 406. *Wærræ ær fattigh man om spot æn om skadhen* 320 er det substantiviske led indirekte objekt (jf. ChrP.: *Værræ ær fattig mand spotten en skaden*), men måske sekundært opfattet som subjekt.

En mellemtung mellem et objekt og et adverbial forekommer i 1175. *Man soffwer eig alth thet man skrydher* (dvs. snorker) (overfor PC 790 *zi en slapen niet alle die snuuen*).

En særlig konstruktion forekommer i 1014 *The ære eig alle gammen kwnnæ skøon* hvor udtrykket *kwnnæ skøon* med sb. *skøon* har foranstående obj. Det betyder: forstå (sig på). Det syntaktiske er i modstrid med vor moderne sprogforneemmelse medens det passede hvis *skøon* havde været inf. af verbet *skønne*. Men konstruktionen har aner og sidestykker. Feilberg har u. verbet *skjønne kunne skøn åpå* (med stød på *skøn*). Alle Kalkars eksempler, der er yngre end PL, har samme forbindelse med *paa*. I Hr. Michaels Rimværker er det brugt 3 gange ligesom i PL med obj., f.eks. *kant thu thet skijøn* (rim på *søn*) (se Brøndum-Nielsen SF.97). Udtrykket forekommer een gang i de gamle love (JyLov, se DgL.II.496). Af de mange håndskrifter bruger nogen *kan skyn a*, andre *kan skyn* uden præp. og andre igen bruger verbet i stedet for substantivet. Glsv. har *kunna skyn*

med obj. med gen. (i funktion som obj.) og i forbindelse med præp. *a, oppa*. Vn. bruger *kunna skyn á* eller *kunna skyn* + gen. Den konstruktion vi finder i PL har formodentlig afløst den med genitiv (i mange substantivers bøjning var der jo – før genitiv -s blev gennemført i alle substantiver – ingen forskel mellem de oblikke kasus).

Visse adj. kan være tilknyttet et foranstående substantiv angivende at det adjektivet betegner, er rettet mod eller angår det eller den som substantivet betegner. I mod. bruges normalt et præp.-led til at angive forholdet, f.eks. .. *han wordher mangt wijs 9. Gwdh er hwer godh oc segh sælffwer bæsth* 345. *Ee ære ny kær* (dvs. kar) *hyon kære* .. 1110. *Frændher ære wslæ wærsth* 557. *Siellen er green bwll bædræ* (ChrP.: *bedre en bullen*) 937. *Syn er sawæ rigesth* 140 (her er superlativ vist uoprindelig for komparativ, jf. S 121 *syyn er saghu rikare* og Nygaard.Norrøn Syntax 124). Er adj. stillet foran kommer det til at fungere som præp.: *Han ær werdh sith koth som* .. 123 (sml. *Ladher oxæ er eig hwijlæ wærdh* 960). *Han ær næsth skadhen* .. 174.

Særtillælde: adj. *lijgh* kan ligesom i senere sprog efterstilles: *Hwer ær sijn gaffwæ lijgh* 895. I 757 (= 1019) *Bædræ ær at wære kœon ligh æn koningh er kœon ligh* måske trådt i stedet for et adj. ChrP. 752 har nemlig *Bedre er at vere kœnlig en kongelig* og S 912 *bætræ ær wara kœnlik en konunghxlik*. Vn. har adj. *kynlikr* = som slægter en på. Betydningen er så: det er bedre at være ligesom sin slægt end ligesom en konge, dvs. en advarsel mod at være stor på det, have for store aspirationer, »spille greve«.

Ordet *wee*, der er en i indoeuropæisk sprog almindelig interjektion, forbindes med indirekte obj. (dativ) som i mod. og andre sprog: .. *wee then som dræwæ* (dvs. drage) *scall* 604. Denne brug synes altid i dansk at have tilhørt skriftsproget (ikke i dial.) og være kommet udefra, sandsynligvis gennem bibelsproget. Ordet bruges hyppigt i Vulgata i forbindelse som *væ tibi, væ vobis*. Sekundært er ordet brugt i forbindelse med *vorde* og *vere*: *Wee wordhe teg* .. 1079. *Wee wordhe kranck øwæ* 1188. .. *wee ær then* (dvs. den hund) *inde gribes* 44. *Wee ær koen* .. 1105. Her står ordet som et adv. (eller som det fra interjektionen stammende subst.) (jf. ODS II. ve). Derved er det blevet et modstykke til adv. *vel* i .. *wel ær then wel gør* 150. .. *wel ær then welsigneth ær* 209.

I *Vngher ænghil wordher gerne gammel diæffwel* 734, der svarer til S 647 *vngir ænghil ær gamal fændin*, foreligger måske ikke en attrib.-forb. men en talesprogskonstruktion med ophold mellem adjektiverne og substantiverne og bet.: een der er en engel som ung bliver gerne en djævel som gammel (sml. *Unggal det får én gang ende, men gammelgal det får aldrig ende* Krist.Ordsprog 47).

I 901 *Thet vngher nymmer thet gammeldh haaldher* er adjektiverne brugt substantivisk, måske med en lille nuance i brugen: det man som ung .. (om paralleller til dette ordsprog se Singer.III.126).

Som eks. på appositioner til nærmere bestemmelse af indholdet i et foregående substantiv kan anføres: *Hwer ær sijn gaffwæ lijgh baade fattigh oc rijgh* 297. *Tagh raadh aff rødsækgeth man fleræ ondhe æn godhe* 939. Om *al, alle* i denne anvendelse se s. 60.

Ved visse verber er infinitiven, oftest med partiklen *at*, knyttet til sætningens objekt sådan at dette bliver agens for infinitiven (infinitiv-neksus o.l.): *Wglæ bør formener man at wære til skjibs før* 658. .. *man kan ey nøde hanum at dricke* 110 (ChrP.: *til at dricke*. jf. 616: *Then haffwer swarth køb ther nødijs til at løbæ*). *Stangh kener hæsth at draffwæ* 758. Uden personobj.: *Madh kener at mælæ oc klæder fræm at gaa* 293. Ved menings- og ytringsverber: .. *han meener segh at wære herre* 292. *Thet tycker man at wære goth* .. 941. Uden partikel: .. *hwer tycker sit got wære* (ChrP.: *gaat at vere*) 312. .. *so længe .. at man tycker ont wære got* 555.

Ordstillingsforhold

Før vi går over til at behandle leddenes stilling, især betragtet i forhold til ordstillingen i nutidens sprog, må visse forbehold tages. Vi kan ikke altid være sikker på at det er tidens almindelige ordstilling der præger denne tekst. Ligesom ordstillingen i vers er og var anderledes end i prosa og til en vis grad kan underordnes de rytmiske og versifikatoriske krav i modstrid med den almindelige sprognorm, således synes også ordsprogene i nogen tilfælde at kunne tage sig friheder overfor normen. I de rimede ordsprog står det sidste rimord som slutord og det første gerne i midten. Her kan tænkes at være foretaget forskellige manipulationer for at få rimene til at stå hvor de skal, f.eks. i følgende eksempel: *Liden hæsth ær i wandhe mæsth* (ChrP.: *mest i vandet*) 626. *Een gerigh man aff fowæ ladher segh ej nówæ* 653. *Onde men aarynghe spjllæ forthi kommer aullen sjllæ* 28. Også rytmiske forhold og anbringelsen af antitetiske ord kan have spillet en rolle, f.eks. i *Thet ær ej alt i mawæ got i mwnd ær sødh* 737. Flere eksempler i det følgende. I et vers der formentlig ikke oprindeligt hører med til samlingen (det findes ikke i den svenske samling) har vi poetisk ordstilling: *Kærligh sætther segh wed ildh sijn søn greeffwæ och koningh kalledhe* (rim på *ribaldæ*) 842.

I de fleste tilfælde indledes et ordsprog af subjekt, et virkeligt eller et

formelt. Af de virkelige skal nævnes infinitiv som er et ufolkeligt træk. Det forekommer to gange: *At gijffwe madh for vdhen drijcke ær lidhen tack wært* 328 og *At sye daare raadh thet ær som at slaa kalt watn poo gaass* 1021 (kan være en udbygget talemåde, se s. 100).

Fremdragning af et andet led til førstepladsen er dog ganske almindelig, f.eks. af et direkte eller indirekte objekt: *Then gamlæ scal man ære then vnghe scal man lære* 121. *Feeth swijn ær snarth sagh gijffweth* 133. Fremdragningen er et middel til at opbygge sætningen på ønsket vis med hensyn til rytme, placering af rim og modstillede led. Selve fremdragningen tilhører den almindelige sprognorm. Et subst. som præd. kan også fremdrages i talesproget, hvor udtalen, især trykket, kan karakterisere det som ikke-subj. (f.eks.: lærer er N.N. ikke, overfor: N.N. er ikke lærer). Der er vistnok eet eksempel på dette i ordsprogene: *Wlff ær vkændh man oc mistroth* 688. Grundlaget er lat. *lupus est homo homini* Otto 201. Fremdragning af adj. + præd. er særlig almindelig i forbindelserne *got ær .., ont ær .., bædre ær ..* hvor subj. er en infinitiv. Eksempel på fremdragning af adverbial: *Hiemme ær bæsth at hwilæ* 497. *Och* (dvs. også) *scal hiælp tijl gutz hiælp* 151. Hyppigt begynder ordsprogene med *Ee* eller *Offthe*.

En eftersætning uden indleder viser almindelig ordstilling (subj. + verb.): *Naar two the trætthes the sye* (ChrP.: *da sige de*) *icke baade eth* 251. Når der indledes med det demonstrativ-relative *hwo* behøves ikke noget subj. i eftersætningen, men der kan også bruges et genoptagende *han* (se s. 58). Undertiden træffes et nyt, forskelligt subj. i disse eftersætninger (anacoluti): *Ho som ladher vatn offwer howeth thet løber snarth i ærmen* 408. *Hoo oormen traader paa halen han* (dvs. slangen) *wendher hannum howedhet i geen* 214. *Hwo som kasther bwlæxe ath wor herre han* (dvs. vorherre) *wendher hannum skaffthet i geen* 479 (jf. Harpestræng 32: *hwa sum ætær grøn kal ithelic thet skærær hans øghæn af myrk* (udførligt er forholdet behandlet af Brøndum-Nielsen i Et gammeldansk Digt om Christi Opstandelse 49 ff.)). – Indledes en eftersætning med et fremdraget objekt skulle man vente inversion men det sker ikke altid: *Thet vngher nymmer thet gammeldh haaldher* 901. Her foreligger vel ligedannelse efter den første sætning. Inversion efter konjunktionen *oc* forekommer ikke. I *Offthe kommer regen effther soolskijn Oc skyn effther mwln clart wedher* 796 er de to sidste ord indsat af en skriver der har opfattet *skyn* som præsens af verbet *skinne* og derfor har tilføjet et subj. (ChrP. og den svenske parallel har ikke ordene).

Der er eksempler på at verbet ved inversion trækker en dertil hørende bestemmelse med sig foran subj.: *Ee windher goth* (dvs. vidner godt) *glath hiærthe* 589. *Ee faller aff fatteløss byrdhe* 357.

I ledsætning står verbet som regel sidst, f.eks. .. *thaa ær hwnth som førre wor* 13. *Ee woxe børn togh at the wan dricke* 180. *Then dagh ær ganghen geedhen feedh war* (ChrP.: *som geden vaar fed*) 570. *Hoo ær bædræ vdhen han bædher gør* 894. *Then gømmer til møss til mørghen gømmer* 603. *Saligh ær then wel gør* 149. *Hoo aarligh rijss* 9. Der er mange undtagelser. De skyldes dels en modvilje mod at skille bestemmelser som er lange eller som er del af en fast forbindelse fra verbet. Dels skyldes det de rytmiske og rimtekniske hensyn. Nogen enkelte eksempler. *Han ær godh fore gwth ær godh* 64. *Dommen ær then ey kær segh weedh vskær* 523. *Then grædher ey fore guldh aldrigh fick guldh at eyæ* 648.

Relativsætningen står normalt efter hele den sætning der indeholder korrelatet: *Then pwngh ær thoom anner mandz pænninge ligge vdhi* 31. *han kan ildhæ køre ej kan wendhe* 230. *Then wordher wel hwlpfen gwth wil hiælpe* 420. Sjældent står relativsætningen, som i mod., lige efter korrelatet: *Thet man meth syndh faar thet meth sorghen gaar* 934. Hvor den overordnede sætning indeholder *alt* eller *alle* som løst prædikat synes relativsætningen at knytte sig til disse ord: *Thet kyws ej alth som soorth ær* 575. *Thet ær ej alt guld som glemmer* 706. *The ære ej alle iæyere i hoorn blæsæ* 705 (sammenlign ValdLov (DgL.VIII.355): *the ære ey allæ thiufæ thær thiuf sach warthær giuæn*).

De til verbet hørende bestemmelser (objekt, prædikat, adverbial) står i selvstændige sætninger med almindelig stilling (subj.-vb.) efter verbet som i mod. I ledsætninger hvor verbet står sidst må bestemmelsen naturligvis stå foran, og hvor verbet ikke står i slutstilling følger bestemmelsen efter verbet. I sætninger med det demonstrativ-relative *hwo* er reglen den at hvor intet relativ følger står bestemmelsen foran verbet: *Hoo oormen traader paa halen* .. 214. *Hoo møghet haffwer aff smøredh* .. 208. *Hoo manghe brønnæ ledher* .. 1137. Har *hwo* derimod følge af et relativ bruges både foran- og efterstilling: *Hoo som vlaaw festher* .. 6. *Hwo som skalken kener* .. 424. *Hoo som haffwer flesk oc meel* .. 205. *Hwo som ledher manghe watn* .. 401.

Ved modalverbum + infinitiv står bestemmelsen som regel efter den finite form af modalverbet og foran infinitiven (der altså får sidstepladsen): *Man scal seedh følghæ eller landh fly* 7. *Man scal seg fore syn kaghe vmaghe* 373. *Allæ wille fool findhe oc inghen fødhe* 1026. Hvis bestemmelsen er lang sættes den efter infinitiven: *Barn scal haffue dricke som een falk* .. 94. *Man scal fyllæ paa een skalk førre øwedh æn mawen* 1099. I ledsætning kan det finite modalverbum stå sidst: *Thet ær ej alth fore øwæ som øyæs scal* 702. *Man driffwer gernæ then wægge ther gaa wil* 850. .. *wee then som dræwæ* (dvs. drage, trække) *scall* 604. Men oftere, når der er bestemmelse til infinitiven, står infinitiven sidst: *Thet scal aarle krøghes godh krogh scal wordhe* 192. .. *saa rijgh*

at han *eij mere wil haffwæ* 712. *Then lyffwæ offthe ther mōghet maa thaalæ* (dvs. tale) 629. Ved infinitiv i selvstændig anvendelse, som egentligt subj., står bestemmelserne normalt foran (og infinitiven altså sidst): *Bædræ ær ath fly æn ildhe at fyckthe* 442. *Thet ær onth thom haandh vd at ræckæ* 315. *Swarth ær gammælt man modh biærg h at rijsæ* 955. Kun i få tilfælde træffes efterstilling: *Thet ær sielsywnat at see hwidh raffn* 36. *Bædræ ær at wære død æn ..* 813.

Ved sammensatte verbalformer bestående af *wære* eller *have* (*gide*) + perf. part. står part. oftest sidst: *Thenne wærdhens ødh ær affont malm sammen lød h* 1127. Der er næsten kun eksempler fra relativsætninger. *Saa gør barn i by som hime ær læret* 279. *Thet tywdher alt affwlffwæ ær kommend h* 1196. *Thet ær eth ont faar ey gidher sijn fæth baareth* 370. *Then rædijs at komme i sæck som førre haffwæ wæreth* 474. Sjældnere står finittet sidst: *Ther bijdher biørn som bwndhen ær* 1166. *Ee kommer watn som* (dvs. hvor) *wæreth haffwæ* 393.

De såkaldte verbalpartikler står på to måder. 1. foran verbet. Det findes især i relativsætninger: *Then ær glømd h som wdæ ær luckt* 313. *Then stheen maal oc then vndher ligg h* 418 og ved infinitiv: *Theet ær onth thom haand vdatræckæ* 315. *Gammel ærpæ ær eij got aff at twaa* 1154. *Wanne ær onth aff at lad h* 437. 2. efter verbet. .. *tha kryb vndher* 281. .. *at skindfællen ræcker offwæ* 779. Er der objekt kan dette stå efter enheden *verbum* + partikel som i moderne svensk og norsk men i modsætning til mod.: *Stryg aff gwllffyngherne* 46. .. *at hugg h aff been* 194. *Een vræth fanghen pæning draffwæ bort andre thi j* 295. *Slaa eij vdh thet vreenæ watn* 1089. *Ladh vpp sæcken* 947. *Kast h paa kroogh* 450. Den nuværende ordstilling med objektet mellem verbet og partiklen forekommer også: .. *nar en andhen holler howedet oppæ* 32. *Ræck saa fodhen vdh at ..* 779. Ved infinitiv: .. *at tag h hu gh ind h* 324.

Med hensyn til sætningsnægtelsens plads er følgende at mærke.

Kun i nogen få tilfælde står nægtelsen først, forårsagende inversion (de latinske ordsprog har derimod hyppigt *non* i samme stilling): *Ey ære alle fæwglæ høg h* 674, jf. 723. 1197.

I almindelige selvstændige sætninger har nægtelsen (som i mod.) sin plads efter det finitte *verbum* (ved forbindelse med modalverber altså efter dette), undertiden slutter dog et personligt pron. sig til finittet, f.eks. *Ond h rood h gifwæ eij god h æble* 20. *Een gerigh man aff fowæ lad h segh eij nœwæ* 653. *Hoo segh eij æd h mæth han slijcker segh ikke mæth* 643 (i eftersætning). I 270 *Ladh steen eij mod h iærn nafflæ* viser ordstillingen at der er noget galt, hvad der også fremgår af de andre overleveringer samt af latinen der ikke indeholder nogen nægtelse. Axel Kock (K&P.II.132) antager at *eij mod h* er en fejl for *e mod h* = imod. Denne form af præpositionen forekommer ikke i PL men antagelsen er dog i højeste grad sandsynlig.

Ved inverteret ordstilling er der følgende tilfælde. Hvor inversionen skyldes et fremdraget led står nægtelsen efter subjektet: *Bwdskab maa iegh bære antwar kan ieg eig woldæ* 525. *Ladh barneth haffwer* (fejl for *haffwe*) *sjn wilie thaa grædher thet eig* 531. I selvstændig spørgesætning indledt med spørgende adv. står nægtelsen efter verbet: *Ther faller een hæst paa fjire been hwi [faller] eig man paa tw* 187. I spørgeformet ledsætning uden indleder, almindeligt brugt med betingende betydning, er nægtelsens plads efter subjektet *Kan tw eig offwer komme thaa kryb vndher* 281. *Awll følgher wildh wordher han ey spyldh* 440. Jf. (med tilsluttet personligt pron. som objekt): *Jegh wrdher eig hwad hwndhen gør bijdher han meg eig* 897. Et par gange træffes nægtelsen efter verbet: *Godh waare hyon waare eig madhen* 990. *Goodh waare ønsken waare eig følsken* 988.

I almindelige ledsætninger står nægtelsen efter verbet, f.eks. *Heyren straffer wanneth forthi han kan ey sømmæ* 68. *Selffwe rywes wlfvæ naar the haffwe ey kalffwæ* 69. I at-sætning: *Gør wel modh een skalck oc bedh til gudh han løner teg eig* 753. Undtagelser kan skyldes stilistiske hensyn: *Enghen ær saa rijgh at han eig mere wil haffwæ* 712. I den relativsætning der følger efter det demonstrativ-relative *hwo* (med eller uden relativt pron.) står nægtelsen foran verbet, f.eks. *Hoo segh eig ædher mæth han slijcker seg icke mæth* 643. *Hoo som eig føder hwnd eller kat han fødher wærræ wæt* 777 (med tilsluttet pron.). I almindelig relativsætning (med eller uden pron.) har nægtelsen sin plads foran verbet, f.eks. *Han kan ildhæ køre eig kan wendhe* 230. *Then ær gladh ther eig weedh aff waandhe* 552. *Han wil eig lenghe leffwe som eig wil sorgh lidhe* 644. Hvis det relative pron. ikke er subj. står nægtelsen efter verbet: .. *thet øwæ ieg seer eig meth* 656.

Om ordstillingen i den attributive forbindelse er følgende at bemærke. Der er eksempler på placering af adjektivet efter substantivet: *Ee lihger twnghe aff tændher swaresth* 718. *Sijldh ær madh wildh* 35. *Ee søghes sellæ lighe* 756 viser det samme (= lige fæller) (jf. ordlisten u. wildh), men forbindelsen synes at være en omdannelse af adjektivet *sellighe* (vistnok = mnt. *sellik*, ty. *gesellig*) brugt substantivisk (ChrP. har *sellige*, S 669 *sælike*). Også 323 (= 961) *Saatthæ ære søskenæ wredhe* er en omdannelse af en form der har svaret til S 300: *saat ær syzkenæ wredhe* (let) forligelig er søskendes vrede. *Søskenæ wredhe* har altså været en gen.-forbindelse evt. en sammensætning men er opfattet som en attrib.-forbindelse med efterstillet adjektiv hvorefter første del af sætningen er omsat til flertal (se K&P.II.146). Om efterstilling af *flesth* se s. 57.

Er der to attributiver kan det ene sættes bagefter substantiver indledt med *oc*: *Monghe becke oc smaa gøre een stoor aa* 38. *Kijffs nymære ære døde men oc*

saaræ 101 (jf. *døde men oc soræ* Rimkr.I.85). *Wlff ær vkændh man oc mistroth* 688, jf. *Eet haar oc annet gør bondhen skalleth* 117. Det finitte verbum kan i visse tilfælde stilles mellem attributivet og substantivet. Således ved tal- og mængde-adjektiver: *Alle ære bædle rjghe oc fangher fattigæ* 254. *Saa manghe sæliæs faar skindh som lam skindh* 769. *Møghet løber watn men mølleren soffwer* 1074. Og ved almindeligt adjektiv i relativsætning med verbet *haffwe*: *Han scal lwde ther lawæ haffwer dørre* 142. *Han haffwer faa wenner som manghe haffwer* (ChrP.: *haffuer mange*) *grøne grawe* 122. *Then scal sigh selff lowe ondhe haffwer grande* 177. *The ære eig allæ møør som fawert haffwer haar* 1138 (jf. Harpestræng 7: *them thær kranct hauæ hiartæ*. 30: *thæt ær bæst thær hwit hauær blostær* (ofl.)).

Sammenfatning

Selvom det er det stilistiske der især præger ordsprogene og i nogen grad tilslører det syntaktiske så viser gennemgangen af syntaksen i de ordsprog der har været i brug herhjemme og i det øvrige Norden – i modsætning til dem der er indkommet ad lærd vej ved oversættelse fra det fremmede – forskellige talesprogstræk. Der er først og fremmest den kortfattethed af forskellig slags der er et gennemgående træk. Det kan være så gennemført at det gør forståelsen vanskelig eller flertydig for os der ikke kender baggrunden eller den situation i hvilken ordsproget bruges. Også det fuldstændige fravær af parentetiske ledsætninger kan tages som udtryk for samme kortfattethed og for det talesprogsagtige.

4. Det stilistiske

Det stilistiske hører nært sammen med det syntaktiske og det typologiske (se næste afsnit), især hvad angår de ydre sproglige fænomener som vi først skal se på. Som tidligere nævnt indtager ordsprog ofte en mellemstilling mellem almindelig prosa og poesi. De er ikke sjældent præget af rytme og kan skanderes som vers. Et par eksempler. *Hoo intheth wawær han intheth windher* 505. *Mærck aff marswijn blæssinde sthoorm* 244. I forbindelse med rim: *Hoo som lidhet saar han lidhet faar* 593. *Willæ hwer kennæ segh tha spottheth inghen megh* 881 (indeholder eneste eksempel på apokoperet præteritum, er det sket for rytmens skyld?). Men det er umuligt i enkeltheder at afgøre hvor det rytmiske er tilstræbt og hvor det er en tilfældighed fordi også sætninger og især fraser i almindelig tale kan være rytmisk prægede. I nogen tilfælde synes det dog højst sandsynligt at en ualmindelig ordstilling skyldes en 'poetisk frihed' med det formål at skabe en bedre rytme, fremhæve rim o.l.

De fleste danske tostavelles-ord og -former er jo trokæiske, og indledes ordsproget med en sådan størrelse kan det let få en trokæisk rytme. På den anden side har vi et større antal tryksvage småord der som indledere kan starte en jambisk rytme. Eks.: *Kemper fallæ alle seyer løsæ* 102 viser et femfodet trokæisk vers som ordsprog men også som almindeligt udsagn, og *Thet træ ær bædre ther bøyes æn thet ther brysther* 48 et jambisk forløb, også i almindelig tale. Man skal altså være lidt forsigtig med at tale om det rytmiske som et særtræk ved ordsprogene. Man kan også træffe daktylisk rytme: *Vlighe fadh gøre vlighe øwen* 275. I *Ee groor ganghende foodh oc swælther siddhenne kraghe* 778 finder Axel Kock et heksameter (K&P.I.121). Et heksameter finder han ligeledes i 1123 *Kærlingh kændher sijn søn at taghe klædher naar daghen ær blijdesth*. Brix finder et heksameter i *Haand scal andhen two eller baade vreenæ wææ* 752 (AP.V.99).

Alliteration, bogstavrim, er det mest brugte stiltræk ved ordsprogene. Af de første 200 er der alliteration i ca. 90. Også her er det langt fra alt som er tilstræbt, meget er gået lige ind fra almindelig tale, og der er faste allittererende forbindelser i almindeligt sprog hvoraf nogen indgår i ordsprogene, f.eks. *koorn oc kærne* (jf. Pipping i SNF.XLIII.45). Ligesom rimordene skal de allittererende ord for at virke iørefaldende stå tryk-

stærkt og adskilt fra hinanden med det sidste i slutningen eller som sidste ord. Sml. *Meth laaw scal man landh bygghæ* 1. *Man scal seedh følghe eller landh fly* 7 med: *Falsk mandz madh ær først ædhen* 55. *Tagh soort salth affondhe gællere* 10. *Skæth ær gaffn giorth* 19. – Et ord kan allitterere med samme ord: *Lønligh tingh scal man lønlighe bære* 78. Eksempler på vokalisk allitteration: *Øøll gører sthoræ ordh* 143. *Ee hwilæs oxæ mæn andhen aaghes* 23. *Aawen rijss aarle* 781. – Største antal allitterationer er fire: *Swaar ær then søffn meth syndhen søwes* 311. *Ee soffwer herre tijl sooll skjyn syndhen indh* 196. *Gesth kommer offthe tijl gaard oc gør segh til grewe* 183. Undertiden er der to par, eet i hver halvdel af ordsproget: *Handh scal hand faa eller mwndh meenswerie* 91. *Haffwer iegh penning i mijn pwng tha haffwer iegh madh i mijn mwndh* 296. *Han scal wel woghe gørsommæ scal gømmæ* 654. I forbindelse med rim: *Thiæneres trooskab styrcker bondhens boskab* 375. Det er muligt at der er allitteration mellem en konsonant i forlyd og samme konsonant i dækket forlyd: *Ont ær at wænæ thet swijn affwong som i ær want* 27. *Hwo som skalken kenneer han køber hanum ey* 424.

Allitterationen er et gammelt træk i nordiske ordsprog (som i nordisk poesi). Når vi af et ordsprog har varianter med og uden allitteration må vi som regel regne med at de første er de oprindelige. Eks.: *E fryss then gambæ thet han paa ildhen sadhe* 400 overfor *Ee gyss then gambæ man thet han paa illæn saade* 1134 (både ChrP. og S har den sidste form). På den anden side kan man ikke gå ud fra at den variant der har de fleste bogstavrim er den ældste. 333 lyder *Saa ær barn i by bæerth som hiemme ær læerth* men *bæerth* synes ikke rigtig at passe i sammenhængen. Dubletten 279 har *Saa gør barn i by som hime ær læret* og tilsvarende har 995, og da dette svarer til formerne hos ChrP. og i S kan der næppe være tvivl om at 333 har fået en senere forsiring.

Af assonanser er de såkaldte konsonant-halvrime, dvs. forskellig vokal efterfulgt af samme konsonantgruppe (Recke.Verslære.150) de hyppigste, f.eks. *Wanarth haffwer een langher stærth* 132. *mæth* (dvs. mæt) : *glath* 278. *sødh* : *ledh* 690. *wwijss* : *lywss* 714. *kat* : *wæt* 777. *wlffwe* : *kalfwe* 159. *springher* : *sywngher* 193. *tiwffuen* : *rijwen* 371. *nymære* : *saare* 449. *drybæ* : *draabæ* 785. *radhe* : *woodhe* 832. *ære* : *waare* 856. *føræ bæeræ* : *gøræ* 715. Mindre hyppige er vokal-halvrime hvor vokalen er den samme men følgende konsonant(er) forskellig(e), f.eks. *Man ær ther hælsth som eldhen brennder bæerth* 846. *Ho lenghe sower paa syn bæerth han faar lidhet fore sijn næb* 179. *Goodh waaræ ønsken waare eij følsken* 988. *Hwo noghet wil giffwe han scal eij lenghæ bidhe* 225.

Helrim er det mest iørefaldende stilistiske virkemiddel, dog i nogen grad afhængig af placeringen. Rimordene kan, ligesom tilfældigt, stå nær

hinanden: *Man scal seg fore syn kaghe vmaghe* 373. *Møø ær blij som brwdh hwn sprangh i sæng Tijl drængh meth baade skoo* 21. *Thw kant eij baadhe spynne oc rynnæ* 1146. Mest virkningsfulde er rimene når det ene står i den første del af sætningen eller i den første sætning og det andet som afslutning på ordsproget: *Saa gaar laaw som hwn haffwer thow* 3. *Monghe becke oc smaa gøre een stoor aa* 38. *Før wordher skoen arm æn fodhen warm* 45. *Then gamlæ scal man ære then vnghe scal man lære* 121. *Then ær godh at werye som inghen wil berye* 175. Rimordene kan være identiske: *Then faar offthe faldh ther andhen akther faldh* 972. Rundet og urundet vokal rimer: *Han ær vwijss som staar i sith eghet lywss* 714. Vokal + ng (ŋ) rimer på vokal + nd (ñ): *tænggher : hændher* 636. *pwng : mwndh* 296. *flæsth* (= flest) rimer på *færsth* (= færrest) 1107 hvad der vel betyder at det sidste ord har haft den gamle form *fæsth* (jf. GG.IV.132). *rowff* rimer på *klo* 943 hvor en diftongisk form ville give fuldrim (PSyv nr. 7652 har *klov*). *roff* synes at halvrime på *skrab* 1167 (= 1192) hvad der forudsætter en form *skraw*. *Geenslaw* danner rim på *afflawdh* 676 hvis udlyd kunne svinde (LU.II.312). I nogen tilfælde synes rimene at have lidt skade under overleveringen: *tha swidher haandh* (opr. *hand*) *oc ickæ brandh* 1058. *soffwæ* ville rime på *dwæ* (= dyppe brødet i sovs o.l.) 1028 hvis det havde formen *dowæ* som i 1508-udgaven. *gaardhen* (ChrP.: *gaard*) rim på *faar* 951. *kwndigh* (ChrP.: *kyndig*) rim på *syndigh* 993. I *Swigh och falsk slaar offthe sijn herre paa halss* 398 giver den gamle form *fals* fuldrim (LU.II.361). I *Ee mæn gaffwer wijnnæ tha ær modher oc dotther wænne* 1115 har den ældre form af sidste ord vokalen i. *Kalledhe* rimer på *ribaldæ* 842 når det første udtales i to stavelser.

Rimene er ikke så meget brugt som alliterationerne. Af de første 200 ordsprog er der fuldrim i 21. Tilsammen udgør de de væsentligste ydre stiltræk. At begge dele, men vel mest rimene, gør ordsprogene lettere at huske ordret end tilsvarende ytring på almindelig prosa, er vistnok uomtvisteligt. – Om rim og alliteration i PL se også K&P.I.111 ff.

De nu omtalte stilfænomener taler til høresansen, er sanselige fænomener. De øvrige, som vi nu går over til, virker på områderne erkendelse, forståelse, forestilling, fantasi. De træffes overalt i skrift og tale, er altså ikke ejendommelige for ordsprogene, men nogen af dem udnyttes her på en særlig måde.

Sammenligninger

Denne stilfigur er ikke særlig meget benyttet, i stedet anvendes billeder.

De to slags kan for øvrigt ikke altid holdes skarpt ude fra hinanden. Formelle sammenligninger foreligger hvor der bruges sammenligningskonjunktioner og komparerede adjektiver. *Han ær saa godh ther fiæl som then ther stiel* 322. *At syæ daare raadh thet ær som at slaa kalt watn paa gaass* 1021. *Barn scal haffue dricke som en falk ..* 94. *Saa ær folsk man blant folk som wglæ blant kragher* 1088. *Theligh ær konæn som kaalen hwn giordhe* 1097. *Godhe ordh ære bædre en gwldh* 61. *Førræ lignæs biergh oc dalæ æn køb oc salæ* 631. En enhed af en sammenligning og et billede foreligger ved substantiviske led brugt som prædikat i tilfælde som *Langh siwghæ ær wiss døddh* 282. *Røøn ær goodh dræng* 582. *Tærningh ær onth wærmingh* 1068. *Barn ær modherens bæsthe leghere* 726. *Then ær modher som madh giffiwer* 600.

Reelt foreligger en sammenligning mellem en manuel handling og en virksomhed af anden art i ordsprog som *Han øzer watn meth saaldh som nymmer forwdhen bogh* 454. *Then thwr rødh teghelsteen som wockter een quinnæ* 539. En ejendommelig tænkt sammenligning findes i *Thet ær haardhere een steen at taghe thet som eig ær tijl* 851 (af fremmed oprindelse).

Billedlig anvendelse af det enkelte ord eller led

Hyppigst brugt i denne anvendelse er substantialer. De vigtigste tilfælde er følgende. Betegnelser for legemsdele bruges om eller med tanke på levende væsner, især mennesker (pars pro toto) f.eks. *Manghe hendher gøre snart gerningh* 621. *Thet ær skam skæggheth haghe at dandzæ* 97. *Ee groor* (dvs. trives) *ganghende foodh* (dvs. et virksomt væsen) *oc swælther siddhenne kraghe* 778. *Fly øgnæ skalk oc farwedhe kindbeen* 1202. jf. *Ee skober fowldh bwgh oc eig fawræ klædher* 768. Månen og stjernerne er brugt om den vigtigste, henholdsvis de mindre vigtige personer i to ordsprog: *Wey* (dvs. begav, bestik) *heller maanen æn allæ stiærner* 837. *Haff heller wenskaff meth maanen æn meth alle andræ stiærner* 867. Ordsprogene virker afstikkende og er formodentlig efter fremmed forbillede. Månen og stjernerne bruges om personer i en folkevis: DgF.IV.333. Mon kilden er Josefs drøm i 1. Mos. 37,9? – Betegnelser for ting kan bruges om besiddelse af dem, hvad de anvendes til, hvad der frembringes med dem o.l.: *Sax oc raghe knijff daarer manck eeth fawert wijff* 698. *Stangh kener hæsth at draffwe* 758. *Madh kener at mælæ oc klæder fræm at gaa* 293. *Aff then sijsthe bæghere kommer gernæ then førsthe pwrsth* 451. Jf. *Thet sijsthe begheræ* (med tanke på den drikkende) *faar then førsth kijndhest* 452 (i et glsv. glossarium – se s. 20 – har det en mere prosaisk form: *Hwar som drikkir ytersta bekarin han faar första kinhæstin*, jf.

DSt.1936.132). *Rijss gør goth barn* 839. – Betegnelser for abstrakte forhold får ofte et anstrøg af personificering: *Naar sandhen oc løgen komme samen tha hawer løgn tabeth* 352. *Spoth oc skade følges gernæ ath* 222. Skæbnen kan personificeres: .. *naar lycken ær wreedh* 866. Hvad der betegner menneskers foreteelser, egenskaber, tilstande medfører ofte tanke på mennesket der står bag: *Nødh brydher ræth* 4. *Bedrøweth hw wedhertør goth raadh* 594. *Taalmodichet ower windher all tingh* 329. *Goth wiliæ draffwer stoort læss til by* 441. *Twckt hawer ære oc troo haffwer brødh* 1073. *Stoore ordh gøræ siældhen from gerningh* 1060. Abstrakter kan få ren konkret betydning: *Ther ær ilt i hwææ som inghen ær ræthsle* (116. 300: *kusæ, kwææ*) 308. *Acht* (dvs. hvad man venter sig) *kommer eij all i pwngh* 494. *Offthe ær huldh hørelæ nær* 496.

Adjektiver der betegner menneskelige egenskaber kan overføres til brug om ting: *Blijndher ær barne mawæ* 135. *Gerigh qweru maler alle haande koorn* 207.

Verber og verbalforbindelser der betegner menneskelige foreteelser kan forbindes med ting eller forhold: *Panth bær penninghe hiem* 139. Især i forbindelse med besjæling: *Bijdh biwdher andhen indh* 959. *Thet mijnnes fin-græ som foordom giordes* 1038.

I visse sammensætninger og genitivforbindelser bruges navne på træer, tøjstoffer som symbol på egenskaber: *Lindhe herre haffwer gernæ eeghæ swænæ* 524 (jf. ordlisten u. lindhe herre). *Offthe ær skartaghens hiærthe vndher reeffwen kaabæ* 412. *Een lismæræ hawer en silkæ twngæ oc en blaagarnæ baglod* 1057. – Billedlige genitivforbindelser træffes som prædikat til subjekt: *Graa haar ær dötzens blomsther* 410. *Blomsther ær fruckthens fæsthe penningh* (dvs. blomsten giver løfte om frugt) 417. *Onth qwinne ær helwedz dørs nafflæ* 1067 (jf. (?) Aab. 1,18). En ejendommelig lille gruppe har et abstraktum som første led og betegnelse for en ting som sidsteled: *Draffwelssens thoorn gør hiærtheth foorn* 58. *Ee wil kærling halffwæ sijn trætthe traadh* 519 (se ordlisten u. trætte traadh).

PSyv har flere af den slags: *Dyde-træet bær dejlig frukt* nr. 1282. *rig hustru er trætte-tynder. fomes litis* 2473. *Leg i taalmode-posen* 7031. *Taals-vognen bryster ikke* 7034. *Hand telger tanke-spaaner* 8686. *Taks-kisten er aldtid tom* 7073. Det er kunstarbejde efter en given model der står i modsætning til det folkelige livsnære grundpræg i PL som helhed. Man kan finde eksempler i bibelen som: *Suavis est homini panis mendacii* Proverb. 20,17 (Vulgata) og i middelalderens kirkelige litteratur f.eks. *nostræ sustentationis baculus* (oversat: (O Mildhe fader Jeronime), *Wâr vpholtz kæpp*. Mariagerleg.166).

Billedlig anvendelse af flere led eller hele ordsprog

Følgende fremhæves. Et udtryk der betegner noget reelt, især noget konkret, oftest taget fra dagliglivet, forbindes med et udtryk fra et helt andet felt: *Nw liggher laaw i spydstaghes ændhe* (dvs. nu er det våbnene, magten, volden der hersker) 5. *Wanarth haffwer een langher stærth* 132. *Swigh oc skwaldher hawer langt aldher* 394. *Man scal ej alle ordh ædæ giffue* (dvs. give dem foder ligesom husdyrene så de vokser og trives, jf. Kousgård Sørensen i Danica 15) 355. *Længhe ligger sagh i salthe* (dvs. ligesom kød i saltkarret) 430. *Eeth hwngredh maal dragher annet i haar* (trækker det næste måltid hurtigt efter sig) 221. *Werdhen staar ej wedh staghe bwndhen* (som et tøjret dyr) 1080.

Hele ordsproget kan være præget af personifikation eller besjæling: *Skow haffwer øren oc mark øwen* 63. *Ee spør winther hwat sommer hawer awlet* 289. *Aldher oc sywgdøm kraghe til by ..* 515. *Aawen* (dvs. avind) *rijs aarle* 781. *Ee wil waaldh sijn wiliæ haffwæ* 1017. *Dødhen blæss ej lywdh* (dvs. i lur) *fore segh* 675. En sjov opfindsomhed lægger sig for dagen i eksemplificeringen i følgende ordsprog: *Lighe om lighe fijs fick fierthens* (banaliseret hos ChrP.: *fiseren fick fierterenss*) *dotther* 114. Hvor dyr og ting tænker, føler, taler er vi ovre på fabelens og eventyrets enemærker: *Naar hoffwedhet wercker thaa bedrøffwes allæ lijmmær* 618 (grundlaget vistnok i 1.Kor. 12,26). *Heyren straffer wanneth forthi han kan ey sømmæ* 68. *Pædher sagde gaasen iegh ager ..* 90. *Offthe gæller leergrydhe at hwn wil gernæ aghe* 967. *Wee wordhe teg so sort tw æst sagde grydhen til kædhelen* 1079.

Hele ordsproget kan rumme en iagttagelse eller erfaring fra dagliglivet eller fra naturen. Det er udtrykt på en sådan måde at det får et videre perspektiv. Den egentlige, bogstavelige betydning bliver basis for anvendelse om andre situationer. Det er denne mulighed for overførelse der adskiller ordsproget fra en almindelig oplysende udtalelse om det samme. Eks.: *Tør weedh gør rasker ildh* 53. *Hwær man haffwer ey høgh paa handhe* (dvs. er ridder) 74. *Stacket ær hønæ stw* 302. *Han kan ildhæ køre ej kan wendhe* 230. *Lidhen thowæ wælther offthe stort læss* 439. Her er det et konstateret faktum der danner grundlaget. Det kan også være en vurdering, dom eller slutning på grundlag af et reelt, konkret tilfælde: *Hwer fwigell siwngher aff sith næb* 326. *Bædræ ær swongh hæsth æn thom grimæ* 346.

Fra sådanne erfaringsætninger er der kun et lille spring til en tænkt situation der bruges i en tilsvarende videre anvendelse: *Thet ær onth at komme heyre i meess* 51. *Thu trijller ey æbleth saa langt at thet smagher ey aff*

rooden 89. Den tænkte situation kan være drastisk, paradoksal, umulig, meningsløs og virker da humoristisk, se s. 111.

Ikke få af erfaringsordsprogene udtrykker selvfølgheder, banaliteter, men det er jo ikke oplysningerne, derimod den videre anvendelse der ordsprogligt har betydning. Se s. 110 f.

Et ordsprog er en selvstændig enhed og derved afgrænses denne størrelse overfor frasen, der er en uselvstændig ordforbindelse der kan indkobles i talens kæde. Der er en del tilfælde i samlingen hvor en frase synes udbygget til en sætning eller en større enhed: *Man maa oc forstaa halffqwædhæn wijsæ* 502. *Saa ær krank pæfflingh i skolæ Som fæmpthe hywll paa wogn* 1185. *Then thwr rødth teghelsteen som wockter een qwinne* (jf. lat. *laterem lavare*) 539. *Han øzer watn meth saaldh som nymmer forvdhen bogh* 454 (tilsvarende frase i græsk og latin, se Otto 98). *Han tæckes ej sijn slæct som liggheer i asken* (dvs. som askefis) 663. *Man scal ej haffwe two twngheer i een hæss* (udtrykket er bibelsk, se Sir. 5,14. 6,1) 95. *Got ær at haffwe traadh sijne barnæ skoo* 299. *Fattig man haffwær ej vdhen aff haand oc i mwndh* 913.

Øvrige stilfænomener

Mange ordsprog har en symmetrisk og/eller antitetisk opbygning: *Ondh roodh giffwær ej godhe æble* 20. *Thet ær søth at dricke oc swrdh at betale* 107. *Kaaldh sommer gør warmth ladegwlf33*. *Thw scalt wære gammel til howe oc vngheer i kloster* 80. *Vngheer ænghijl wordher gernæ gammel diæffwel* 734. *Hoo segh ej ædher mæth han slijcker seg ickæ mæth* 643. *Een godh bediære scal haffwe een god syniære* 795.

En sammenstilling af led kan virke overraskende og morsom fordi det sidestillede omfatter forskellige begrebsområder: *Man scal ej forsmæ gamblæ venner eller gamblæ wæye* 646. *Thet ær got at haffwe møghen mad oc mangæ hellige dagæ* 1109. *Flære folk dræbes aff natwordh æn aff swerdh* 1179.

Ved ordsprog der består af to sætninger træffes ligeledes en overraskende side- eller modstilling af to substantiviske led med samme verbum hvoraf det sidste kan udelades, f.eks. *Somth gællæ gudh oc somt østhen wedher* 945. Ved den dobbelte tilknytning får verbet ofte forskellig betydning, f.eks. en egentlig og en overført. Eks.: *Styr hæsth meth bætzell oc konæ meth kæppæ* 508. *Hoo som tagher weedh bæghere han tagher wedh gældh* 692. *Almæssæ tømmær ej pwngh oc ej messæ dags færth* 710. *Korn giiffwær kaghe oc pennings leff hwngheer* 1082. *Jlt scal emodh ilth oc bagstack modh østhen syndhen wædher* 1077. *Gøm thin mwndh oc gøm thin wæn* 1003.

Spil på ords forskellige indhold forekommer: *Jegh loffwer allæ gawer* (dvs. hvad der gives, uddeles) *vdhen kølffwehugh* 611. *Jnthet ær goth i øwæ och ont i mawæ* 615 (hvor fraværelsen af noget er et gode, henholdsvis et onde, en mangel. Jf. *ingenting er godt for øjnene* i ODS I. *Ingenting*, og *Intet i maven er værre end grød, intet i øjet er bedre end røg* Krist.Ordsprog 145). Rene ordspil er der måske et par eksempler på: *Ee soffwer herre tijl sooll skijn syndhen indh* 196 og *Alle herre børn ære skøghæ børn vdhen ieg sadhe from man* 1041 (*herre* = adelsmand, fornem mand og *hære* (*hærie*) = skøge).

Litotiske udtryk er der mange af, f.eks. *Man gør ey godh erchebisþ aff een frotzer* 50. *Siwgh man loffwer ey gerne kamp* 99. *Ont ær øffredh oc goth ær ejj formøghet* 1037. *Siellen* bruges ofte i lignende betydning som aldrig.

Ironiske ordsprog der ikke siger hvad der menes men det modsatte, er der ikke sikre eksempler på i PL. Tilsyneladende er der to: *Man gør goth finghernæ aff kærlinghe røff* 677 og *Thet ær goth stinghe biørn meth skreff* 703. I begge tilfælde har ChrP. og S nægtelsen *ey* så det er vel trykfejl i PL, men en mulighed er også at de to sekundære kilder ikke har forstået ironien og derfor har indsat en nægtelse. Pipping bruger 'ironisk' i videre anvendelse om ordsprog der indeholder imperativsætninger når »resultatet har negativ værd«, f.eks. *Fødh koo* (dvs. allike) *oc tagh skarn i geen* 268 (se SNF.XLIII.162). Satire kan man finde i verset om kirketiderne 585 men det er jo ikke noget ordsprog. Hvis *Alle ære bædle rijghe oc [alle] fangher fattighæ* 254 betyder at alle bejlere giver sig ud for at være rige og alle fanger (af hensyn til løsepenge) foregiver at være fattige, har vi her en blanding af ironi og satire. Ordspil, ironi, satire o.l. er eller kan være humoristisk men det er ikke den slags humor der præger PL.

De fleste ordsprog i PL er alvorlige men en god del er humoristiske. Humoren betragtes her som en egenskab ved udsagnet der gør at det virker morende, morsomt, kalder på smilet hos tilhøreren. Den kan være knyttet til formen, som vi har set, eller til indholdet. Det er især den sidste slags vi finder i PL. At den er folkelig kan man overbevise sig om ved at kigge i Evald Tang Kristensens samling af ordsprog, talemåder osv. optegnet fra folkemunde. Den folkelige humor har som grobund en livlig fantasi, en hittepåsomhed der opererer med tænkte mærkelige eller umulige situationer eller sammenstillinger hvis elementer er konkrete. Nogen få eks.: *Thet wore een goodh tiwe* (dvs. høtyv) *haffde hun two grenæ* 77. *Man gør ejj godh dricke horn aff hwunde halæ* 206 (jf. Singer.I.132). *Hoo segh blandher meth saadher hanum ædher swijn* 827. *Han scal haffwe fingræ aff iærn fændhen scal flaa* 793. Den specielle gruppe der går ud fra en manglende forudsætning (se s. 111) kan også være fuld af humor: *Then ær snarth snyth ther næsæn ær*

affwe 889. Årsagsforholdet kan danne grundlaget for humoren: *Kraaghen ær forthi graa at hun hawer manghe sorgher* 167. *Sworth koo gijffwer hwijdh mælck* 826. *Mwss fiærther eig som hæst vdhen røffwen reeffner* 628. *Faller hemmelen thaa brysther manghe leergrydher* 384. *Han ær ræddher ther eig tørff skælwæ* 513.

Der er andre former for humor, mindre markante, især knyttet til sammenligninger og billeder i stilistisk forstand, som det er nævnt tidligere i dette afsnit. Men i hvilken grad disse tilfælde er opfattet som spøgefulde i middelalderen, kan ikke siges. Det gælder f.eks. *Møghen ær madh i gudz kællæræ* 342. *Hwo som kasther bwløxæ ath wor herre han wendher hannum skafftheth i geen* 479. Sammenstilling af to ting eller forhold der ikke har noget med hinanden at gøre, virker i hvert fald morsom for os, eks. ovf. Et videregående mål i retning af latterliggørelse kan måske ses i f.eks. følgende ordsprog, men det er langt fra sikkert at de har været opfattet således: *Bondhen kær at han faar ey aff røgilsseth vdhen dønen* 182. *Hwoo som spaar han ænthen lywer eller syer sandhedh* 361.

Humoren kulminerer i citatordsprogene hvor det er modsætningen mellem udtalelsen og situationen der er så grotesk at den virker komisk. Se s. 108 f.

Kortfattethed

Et hovedtræk ved ordsprogene er deres udprægede kortfattethed. Mange er så kortfattede at de mangler de oplysninger der sikrer den rette opfattelse af det sagte. Kortfattetheden er dels syntaktisk art, bl.a. udeladelser, f.eks. *Brænt barn rædiss ildh oc bijddhet hwndh* 792 (= 532) (jf. ChrP. 532 *Hand rediss ild som brender er og hwnd som biden er*). Sådanne tilfælde af ellipse er nævnt under Det syntaktiske (s. 82). Dels består kortfattetheden i savnet af nærmere oplysninger. Som tidligere berørt hører ordsprog af denne art, der er en stor del af PL, hjemme i et talesprogsmiljø hvor ordene, det sagte, præges af den talendes udtale med hensyn til accentuation, intonation o.l. og virker sammen med hans mimik, gestus o.l. (f.eks. visende om han mener noget alvorligt eller ironisk). Og endelig betyder talesituationen, hvad der ses eller sker for øjeblikket, hvad der er aktuelt, optager sindene osv., overordentlig meget for at lette opfattelsen og altså overflødiggøre meget af det vi savner udtrykt. Alt dette går tabt når ordsprogene bruges i skrift, men der står de dog i en sammenhæng hvori de er indsat af een der har kendt dem, hvad der kan yde god hjælp for os ved tydingen af for os ukendte ordsprog. Men når så ordsproget indgår

som nummer i en samling så står vi helt på bar bund, og det gælder ikke blot os i nutiden der er uforstående overfor mange af de gamle ordsprog, også de der har bragt PL frem til os, afskriverne, har været ude for de samme vanskeligheder, og ikke så sjældent har de ladet sig friste til at søge at få mening i dunkle ordsprog ved at ændre ved dem, 'forbedre' dem, som vi har set mange eksempler på.

Undertiden kan det være vanskeligt at afgøre om ordsproget foreligger i sin oprindelige korte form eller noget er faldet ud under overleveringen. *Hwer man ær sijn eghen smedh* 725; samme form i ChrP. og S, men jf. lat. *faber status sui est*. Vi synes der mangler noget men udtrykket 'sin egen lykkes smed' synes yngre (se ODS Lykke sp. 182 lin. 47).

Her skal først nævnes nogen korte udtryksmåder der syntaktisk er videregående end de der er nævnt s. 83. *Then ær wiss* (dvs. sikker på at få noget) i *hendhe haffwer* 490. *Baard kone scal haffwe wld vndher bugh oc eij wedh bowe* (dvs. gårdkone (kone der bor til leje hos en gårdmand) må nøjes med den ringere uld der sidder under bugen hos fåret og ikke på boven) 75. *Ther ær hand som saart [,] øgen som kært [,] oc hiærthe som rijgdom* 516. *Gwdh giffwer alt got men ickæ oxen om hornith* 215. *Ther hører alth mære tijl hæsth* (dvs. til at ride og køre og omgås heste) *æn sijæ hoo* 814. *Han scal tijl halen ther koen eyer* (dvs. når den skal trækkes op af dynd, det hårdeste og smudsigste arbejde) 112. *Eet haar oc annet gør bondhen skalleth* 117 er på grund af ordet *skalleth* let at forstå selvom der ikke siges noget om håraffald. Sværere er det i følgende *Barn kærer hwat thet faar* (ChrP. forklarer: *at det fonger hwg*) *oc syer eij hwat thet gør* 392. *Lidhen hæsth ær i wandhe mæsth* 626 kan efter ordene betyde forskelligt. Først når man bliver klar over situationen er meningen tydelig: ved overgang over et vadested går en lille hest dybest i vandet (misforstået af ChrP.). Således også *Siellen gæller* (= gøer, hyler) *hwndh aff beens hwgh* (når den rammes af et tilkastet kødben) 919. *Ee kommer køgh aff kærwendh* 427 er først forståelig når man finder frem til situationen: tien-detagningen (se ordlisten u. kærff). Undertiden kan et ordsprog oplyses af et andet. *Thet ær seent tijl hwndhe naar dywren løbæ* (dvs. at kalde på hundene). Sammenlign: *Reed hwndenæ før æn haren løber* 43. Men der er stadig adskillige af ordsprogene der er usikre og uklare, f.eks. *Kemper fallæ alle seyer løsæ* 102 kan jo udlægges på flere måder (se K&P.II.56), mest sandsynlige er vel følgende forklaringer: store modige stridsmænd falder før eller senere i en kamp uden at opleve udfaldet, eller de bliver tilsidst besejret af døden. ChrP. har formuleringen *Alle kempe fælde seyer løsæ*. Hvis det ikke er noget ChrP. har lavet (*fælde* = faldt) kan det rumme en henvisning til den historiske erfaring, men en sådan brug af præteritums-

formen kendes ellers ikke fra PL. – *Hoo sijn hwndh stæcker oc robær meth* (ChrP.: *ved*) *tha robæ alle grandhe* 883 fortæller jo tydeligt om handlingen og dog forstår man ikke meningen. Et ordsprog som *Kasth paa krogh oc holth om tw kanth* 198 (450 tilføjer *thij offthe ær løckæ nær*) siger også noget om handlingen men ikke noget om den specielle situation der tænkes på (jf. Pipping SNF.XLIII.116).

5. Ordsprogstyper

Jeg skal ikke blande mig i diskussionen om hvad man bør forstå ved et ordsprog eller om hvad samlerne og udgiverne lader indgå i deres samlinger under samlingsmærket ordsprog. Disse vanskelige sager er bedst behandlet af Archer Taylor i *The Proverb*. Der kan også henvises til Iver Kjær og Bengt Holbek *Ordsprog i Danmark*, s. 9 ff. Selv har jeg forsøgt at klassificere indholdet i PSyvs samling *Danske Ordsprog* i min udgave 1944 I. s. IX f.

Nedenfor er det kun PL det gælder. En inddeling på syntaktisk grundlag med gennemgang og forklaring til de ordsprog der falder ind under hver type er foretaget af Rolf Pipping. Der er nedlagt et stort arbejde i de grundige afhandlinger i SNF (se litteraturlisten), desværre nåede han ikke at fuldføre det. Denne opstilling af typer af ordsprog i PL er uden krav på fuldkommenhed, endsige originalitet, men jeg synes der må siges lidt om det.

Ydre former (udtrykstyper)

De formelle typer har vi allerede talt noget om i de foregående kapitler. Her skal de vigtigste nævnes, især med hensyn til deres begyndelse. Anslaget er af betydning fordi det er bestemmende for hvordan resten af ordsproget formes, og fordi det giver os oplysning om dets særlige karakter.

Almindelige sætninger med et finit verbum i såkaldt tredje person

Ved almindelig ordstilling begyndes jo med subjektet og vi får straks at vide hvad ordsproget drejer sig om, eller der begyndes med et pronomen som giver en bred orientering om subjektet der ofte nærmere bestemmes i det følgende. Dette sidste, indledningen med et pronomen, er et så hyppigt fænomen at det bliver karakteristisk for ordsprogene, her hos PL og i det hele taget. De oftest forekommende personlige pronomener i denne stilling er *hvo* og *man*, hver ca. 65 gange. Derefter kommer *then* og *han* (med følgende nærmere bestemmelse, f.eks. *Then ær goodh foræ gwdh ær*

godh 514, dubletten 64 *Han ær godh ..*) ca. 45 og 36 eksempler. Det bemærkes at *hun* aldrig bruges i tilsvarende anvendelse. *Man*, der som nu kun bruges som subjekt, har selvstændig anvendelse medens de tre andre forudsætter en oplysende relativ sætning. *Man* er den mest omfattende personbetegnelse = alle i verden eller samfundet eller alle i den aktuelle situation men oftest betragtet som eet individ. *Hwo* dækker et område fra: hvemsomhelst, enhver til det påpegende: vedkommende, og derved berører det sig med *then* og *han* der kun har denne udpegende betydning. Mange ordsprog indledes med *thet*. Dette i sig selv næsten indholdsløse ord får indholdspåfyldning i det følgende eller udpeger et ord i den følgende del af sætningen som det i denne sammenhæng kommer særlig an på. Det er begyndelsen *Thet ær* der møder os så tit at det bliver et karakteristikum, i alt ca. 83 gange. Se om disse ord u. Det morfologiske. Oftest udpeger *Thet ær* et adjektivisk prædikat som i *Thet ær got, ont* o.l. Denne udtryksmåde har en konkurrent i fremdraget prædikat på førstepladsen f.eks. *Stacket ær hænø flw* 302. *Flere ær daffive en traffive* 266, og hyppigst træffes her ligeledes de vurderende adjektiver *Got ær, Ont ær* og allerhyppigst *Bædræ ær*. Det sidste bruges hele 42 gange.

Ved en anden typisk fremdraging indledes med et adverbium og her er eet meget fremtrædende, nemlig *Ee* med ca. 65 eksempler, jf. ovf. u. Det morfologiske (s. 63).

De eneste ledsætninger med konjunktion der findes som indledere er sætninger med *naar* (ca. 30 eksempler, jf. ovf. u. Det syntaktiske (s. 84)).

Sætninger i anden person (tiltaleformede sætninger)

1. Sætninger med *thin, thit*: *Saa* (598 *Theligh*) *ær thin sendnijng* som *thin fæedreefft* (598 *fædræp*) 344.

2. Sætninger med *thu* som subjekt: *Thu trijller ey æbleth saa langt at thet smagher ey aff rooden* 89. *Thw kant eig baadhe spynne oc rynnæ* 1146. Særlig almindelig er *Thu scalt ..* f.eks. *Thw scalt wære gammel til howe oc vngh i kloster* 80. *Thw scalt eig ædhe kijrssæ bær meth herre børn* 429. *Thu* bruges i spørgeformede sætninger med funktion som betingende ledsætning (jf. næste gruppe): *Kan tw eig offwær komme thaa kryb vndher* 281. *Wil thw i leegh gaa thaa scal thw leegh oppæ holdhe* 985. Tilsyneladende er ordsprogene af denne slags som de andre tiltalesætninger rettet til en enkelt person, men det er kun i citatordsprogene (se ndf.), ellers kunne ordsproget lige så godt være forment med *man* som subjekt eller som en imperativisk sætning. Sammenlign: *Thw scalt taghe soorth salth aff onde geldere* 233 : *Tagh soorth salth aff ondhe gællere* 10.

3. Imperativsætninger (se Pipping i SNF.XLIII). De optræder i stort tal, ca. 65 tilfælde. Et par eksempler: *Laadh then haffwe goth ther gwdh andh goth* 41. *Kijff eig meth thin dommeræ* 560. *Smaghæ eig før æn thw faar at ædhe* 689. Ikke sjældent har en imperativsætning funktion af en betingende hypotetisk sætning. Det træffes dels i forbindelse med en anden sideordnet sætning af samme slags f.eks.: *Wijss barn i by oc gack selwer effther* 294. *Føør leydrengh tijl hoffwæ oc haff skam* 425. Dels i forbindelse med en almindelig eftersætning: *Røør haandh oc fodh saa hielper tegh gwdh* 185. *Kastæ hwnd i iordens flodh tha ær hwnd som føre war* 592. Eftersætningen kan være elliptisk: *Tagh raadh aff rødskegghet man flære ondhe æn godhe* 1106. Dels i forbindelse med en almindelig sideordnet sætning: *Føødth megh i aar iegh fødher tegh at aaræ* 586. Pipping har viet tiltalesætningen en ganske særlig interesse, med en meget grundig og detaljeret, undertiden næsten pedantisk gennemgang af de gammeldanske og gammelsvenske ordsprog af denne slags. Se om imperativsætninger SNF XLIII, om sætninger med *tu scal* ib. LII, om *man scal* og andre sætninger med *scal* ib. LIII.

Spørgende sætninger

Af de selvstændige spørgesætninger bruges de der indledes med *hwo*, *hoo* en del. *Hoo giffwæ dwimme lam* 26. *Hoo scal lyckæ thet øwæ ther gudh andh at see* 877. *Hoo ær bædræ vdhen han bædher gør* 894. *Hoo ær saa wijss at han rædz eig syn skade* 1066. *Hoo mynnes ædhen madh eller slijdne klædher* 1119. Spørgsmålene er retoriske, af den slags der kan besvares med: ingen! og derved bliver de konkurrenter til ordsprog med *inghen*. De øvrige spørgende pronominer træffes kun som indledere få gange: *Hwad scal then stackede hwndh paa then høwæ gwern* 455 (den søger efter klid som var hundefoder, se Singer.I.142). *Hwad scal han i skow ther [ær] hwæ bwsck ræd* 892. *Hwat kærer then blindhe vdhen han kan eig see* 735. Med jeg-form (se følgende gruppe): *Hwij scal iegh tagæ thornæn aff anners mandz fodh och sætte i mijn* 191. Disse ordsprog beskriver en bestemt situation, det ordsproglige består deri at de kan bruges om andre situationer.

Spørgsmål karakteriserede ved omvendt ordstilling bruges kun med ledsætningens funktion med betingende, forudsættende betydning: *Wöre ey laaw i landhe thaa toghe hwer som finghe* 2 (af Jyske Lovs fortale). *Faller hemmelen thaa brysther manghe leergrydher* 384. Resten er i tiltalesætninger: 281. 379 (= 1075). 749. 1124 og jeg-sætninger: 193. 296. 881. 998. Se også Det syntaktiske s. 84.

Sætninger i første person

Det virker overraskende at møde *jeg* (*mig*) osv. i ordsprog. I nogen af tilfældene er det brugt med et videre perspektiv så det dækker over det universelle der normalt udtrykkes ved *man*: *Naar megh woxer gots thaa woxer megh hoomodh* 188. *Megh ær ej gaffn aff thet øwæ ieg seer ej meth* 656. *Haffwer iegh penning i mijn þwng tha haffwer iegh madh i mijn mwndh* 296 (= 364). 191 (se u. foregående gruppe). *Jeg wurdher ej hwart kooen gaar faar ieg melcken* 671. *Førstæ ieg maa som ieg wijl tha gør eig som ieg ær tijl* 1169. I andre tilfælde er det individuelle mere fremtrædende og i nogen savner man oplysning om hvem det er der taler så vi får en overgang til næste gruppe. Vi kender bl.a. fra Tang Kristensen fraser bestående af hvad en bestemt person har sagt ved en bestemt lejlighed og som af en eller anden grund ofte citeres, egentlig i en snæver kres men derefter undertiden i videre krese. Det er ikke ordsprog fordi de ikke har den almene karakter vi forbinder med det ordsproglige, og fordi de kan føres tilbage til en bestemt person der ofte nævnes ved navn og hvor han hører hjemme, f.eks. *Jeg syer, og min kone syer, og min datter syer, og det løber sgu op, sagde skrædderen i Fensmark* Krist.-Ordsprog 449. *Nu kan jeg nok selv, sa' matrosen, han havde bedt til Vorherre, så længe faren stod på ib.* 454. – Tilfældene hos PL kan være løsrevet fra sådanne citatordsprog. Eks.: *Bædræ tror iegh tijl heednæ pant æn thin cristnæ troo* 836. *Ringher presth saa han springher iegh kommer ey før han sywngher* 193. *Jegh giffwer ej mith hob fore hundrede marck* 720. *Jegh døn wel hwat thw stegher* 124. *Willæ hwer kænne segh tha spottheth inghen megh* 881. *Jeg [ær] ej forthi græffwæ at ieg ædher mijne egnæ leeffwæ* 683. I flertal er der ingen vanskeligheder idet *wij* = vi mennesker, *man*. *Wij see alt anden mantz lidhe oc ej wort eghet* 803. *Søræ wij til wore død tha wore wor gerningæ ej saa snødth* 998.

Citatordsprog

De består af en ytring efterfulgt af en angivelse af hvem der taler. De kaldes af Archer Taylor i *The Proverb* 200 Wellerisms, hvorefter nogen kalder dem på dansk wellerismer. Jeg foretrækker i stedet for dette anglo-cistiske ord at bruge citatordsprog, selvom ordet kan misforstås. Eksemplerne er: *Kasth megh hwart thw wilt sade odheren vdhen i wannet* 566. *Leegh hwat thw wilt oc leegh ej kijphat sadhe then skurffwedhe man* 804. *Ee ær borthe som borthe ær sagde kærlingh om sith øræ* 854. *Goth waare hyon waare ej madhen sadhe kærlinghen* 990. *Alle herre børn ære skøghæ børn vdhen ieg sadhe from man* 1041. *Wee wordhe teg so sort tw æst sagde grydhen til kædhelen* 1079. Med følgende angivelse af situationen der danner baggrunden for udtalelsen og gør den morsom: *Frændher ære wslæ wærst sagdhe ræffwen til røde hunnen*

Han saa rødhe hwindhe 1181. *Pædher sagde gaasen iegh ager ther reffwen løb tijl skowen meth henne* 90. *Jeg kenne wel karssæ sadhe bondhen han aadh skarntywde* 1120. I følgende nævnes den talende ikke men det fremgår af udtalelsen at det er en kvinde: *Ee kommer sorgh oc slycker annen i gaar dødhe mijn man i dagh tapthe iegh mijn naal* 595 (= 938). Lidt for sig selv står 853, mindende om de ovenfor nævnte tilfælde: *Smedhen sadhe til præsthen mijn kære herræ Kristnæ mith barn ieg smedher tegh eet plow iærn*. Citatordsprogene er alle humoristiske, især ved modsætningen mellem den talende og situationen.

Iver Kjær har fremdraget disse i en artikel i Proverbium 16. Han medtager ikke 595 og tager ikke forbehold overfor 853 da han bruger en lidt anden afgrænsning af typen, og han gør opmærksom på at kun eet af dem er påvist i fremmed tradition i middelalderen (1079).

Følgende minder om denne gruppe idet de indeholder et ytringsverbum: *Heyren straffer wanneth forthi han kan ey sømmæ* 68 (sammenlign *Tes quæet water sprac die reigher ende en conde niet zwemmen* PC 664). *Bondhen kær at han faar ey aff røgilsseth vdhen dønen* 182 (var.: *Folsk man syer at han faar eij aff røjilset vdhen røghen* 1031).

De talende dyr og ting har vist som forudsætning den klassiske fabeldigtning og dens efterkommere og indflydelsen er i så fald litterær. I den forbindelse kan nævnes at Tang Kristensen, som har en meget stor samling citatordsprog, kun har 77 hvor det er dyr og ting der taler medens der er ca. 1510 hvor det er mennesker (og fanden) der udtaler sig. I den samling islandske ordsprog fra 1400tallet der er udgivet af Kålund i »Småstykker« er der 5 citatordsprog (ingen af dem svarende til PL) alle om mennesker (nr. 14. 28. 70. 103. 171).

Undertiden er den tale der findes i citatordsprogene en talemåde eller et ordsprog. Se de ovf. citerede. Der er også eksempler på at almindelige ordsprog hos PL træffes andetsteds som del af citatordsprog. Nogen eksempler: 1063 *Theligh* (ChrP. *sadan*) *fisk ær i theligt* (ChrP. *saadant*) *watn* : Mau 2146 »*Saadanne Fiske i saadanne Vande,*« *sagde Fanden, han fandt Munke i Røverkulen* : Krist.Ordsprog 470 *Sådanne fisk i forskjelligt vand, sagde Fanden, da han traf munken i røverkulen. Allæ baadhe hielppe* 806 indgår i *Alle Baade hielpe, sagde Soen, hun greb et Myg* Parthenay 289. *Hwer ær saa hædh som han ær klædh* 358 indgår i *Man er hedd som klæd, sagde Tudsens, hun sprang af Fløde-Bytten* Parthenay 277 (jf. ODS u. hæd(t)).

Den indre form

Det lyder måske lidt mærkeligt at tale om indre form men når det define-

res så kan udtrykket vel passere. Hermed tænkes på indholdets art, hvad det er baseret på: iagttagelse, erfaring, forestilling, fantasi, bedømmelse og hvad hensigten er med at fremsætte det. Det siger sig selv at en skarp afgrænsning af grupper, som ved den ydre form, ikke er gørlig. Fælles for de fleste ordsprog, det ordsprogliges kerne kunne man sige, er at de siger mere end efter bogstaven. Det ordrette udsagn, f.eks. konstatering af et faktum eller udpegning af en almindelig kendt situation, danner udgangspunktet for meningen og er således at det lader sig overføre til helt andre forhold der på en eller anden måde minder om eller kan sammenlignes med det. F.eks. *Man kan eig baade blæsæ oc haffwe meel i mwnnen* 113 kan bruges overalt hvor det drejer sig om to uforenelige (samtidige) handlinger. *Monghe becke oc smaa gøre een stoor aa* 38 kan bruges om alt muligt som i tilstrækkelig mængde kan blive noget stort eller betydningsfuldt. Der er en del i PL, som i de fleste ordsprogsamlinger, som ikke består denne prøve. PL 199 lyder *Dødhen ær wiss æn dogh tijmen ær eig wiss* (det er den gamle indledning til middelalderlige testamenter, egentlig på latin: *cum nichil cercius morte hora mortis nichil incercius* (Erslev.Test.8) og altså ikke noget ordsprog). Et ordsprog om det samme har vi i 675 (1006) *Dødhen blæss eig lywdh fore segh*. Og der er en anden gruppe der falder udenfor, de der giver et råd eller afsiger en dom. De har ikke eller kun i ringe grad mulighed for at udvide deres anvendelsesområde.

Gruppe I

Ordsprogene i denne gruppe udtrykker en almen iagttagelse eller erfaring, især fra naturen, miljøet, dagliglivet, omgang med mennesker osv. (se om dette næste kapitel), hvad der er eller menes at være en kendsgerning. Eks.: *Tør weedh gør rasker ildh* 53. *Thet ær ey forgode at oxæ kommer i wogen* (dvs. når den skal slagtes eller er død) 109. *øll gører sthoræ ordh* 143. Ofte vidner indholdet om en primitiv naturlighed og djærvhed, intet er tabu: *Thet ær ey een fruwæ saa bærth hun maa ey haffwe sijn pijsse fiært* 241. *Jllæ rawer rædieløsth ambwdh* (dvs. dårligt fungerer, erigerer det mandlige lem når testiklerne mangler) 574. *Naar konen ær drucken thaa ær kwssen galen* 246.

Der er mange velkendte, trivielle, selvfølgeligelige konstateringer som man ville kvie sig ved at fremkomme med i almindelig tale. Når de udtrykkes i ordsprogsform bliver de som en slags citater: 'som man siger', 'som det hedder', 'som ordsproget lyder', og ansvaret for det trivielle, banale er lagt over på den sproglige tradition, på 'folket'. Eksempler på sådanne ordsprog: *Naar two the trætthes the syæ icke baade eth* 251. *Hwært kar staar paa sijn baadn* 522. *Man wordher oc keedh aff een haande madh* 385. *Mære*

mwæ two æn een 1158. Der er mange af den slags og her er vi ved en af ordsprogets opgaver i den sproglige kommunikation: at sige banaliteter på en måde der ikke virker banalt.

Modsat finder vi også livs- og verdens-erfaring i disse ordsprog hvorved de kan berøre sig med gruppe IV: *Barn syer gernæ sandheth* 307. *Hoo som worløss leffwer han æreløss dør* 876. *Vngher ænghil wordher gernæ gammel diæffwel* 734. *Faa haffwæ løckæ oc alle haffwe døden* 765. *Goth trææ bær gerne godhe æble* 84.

Ligesom besiddelse eller tilstedeværelse af noget er forudsætning for at der gøres eller sker noget med det, f.eks. *Han scal lwde ther lawæ haffwer dørre* 142. *Then brydher skjib ther skjib haffwer* 471, således kan også manglende grundlag bruges, f.eks. *Ont ær at plockæ haar afflowæ* (dvs. af håndfladen der er hårløs) 933. *Thet ær ont at draffwe wedh dreffth øgh* (dvs. en hest der strejfer om eller er løbet bort) 211. *Then ær godh at weryæ som inghen wil beryæ* 175. *Then grædher ey fore guldh aldrih fick guldh at eyæ* 648. *Han kan bæsth weedh harm inghen haffuer* 816. *Then ær snarth snyth ther næsæn ær affwe* 889. Ved nogen af disse har fantasien spillet en rolle og således glider vi over i næste gruppe. Fremmedartet lyder 851 *Thet ær haardhere een* [æn] *steen at taghe thet som ej ær tijl*. Det må være en oversættelse af den latinske modpart *prendere quod desit vi durius est adamantis* (adamas = stål der altså gengives ved sten, DgO oversætter det: diamant).

Gruppe II

opererer med en foreteelse, handling, situation o.l. der ikke er oplevet, erfaret men beror på forestillingsevne, fantasi. Det forestillede kan være noget umuligt eller paradoksalt og kan så få et humoristisk skær (jf. s. 102). Eks.: *Sax gør barn blint oc kniff eenoweth* 416. *Thet ær onth at komme heyre i meess* 51. *Faller hemmelen thaa brysther manghe leergrydher* 384. *Thet ær daarligt* (dvs. tåbeligt) *at drwcknæ paa tiwrt landh* 965. *Han scal haffwe lange armæ alle mwonnæ wijl løckæ* 1062. De fleste i gruppen indeholder negativsætninger, f.eks. *Man gømmer ej wel gwldh vndher geddæ twnghe* (dvs. den spytter det ud eller sluger det) 556. *Mwss fiærther ej som hæst vdhen røffwen reeffner* 628. *Man gør ej godh dricke horn aff hwnde halæ* 206.

Gruppe III

udtrykker en forudsigelse (udfra visse kriterier), tro, overtro: *Wlffwen bidher ej paa then mark som han ær baaren* 30. *Tijsdagh ær tijmæ dagh* 365. *Ee græder gammel man tørmaanz grødhæ* (vel: de erfarne gamle begræder for tidlig grøde) 169.

Gruppe IV

indeholder et vurderende udsagn af almen gyldighed. Bedømmelsen, dommen kan undertiden opfattes som en belæring og danner så en overgang til gruppe V. *Ræffzelsæ ær goth om hwn ær ey formøgghen* 310. *Kalth ær qwinner raadh* 153. *Fadher oc modher ære gode æn ær gud bødre* 761. *Han ær saa godh ther fiæl som then ther stiel* 322. *Thet war wel at stackæ fick ickæ hallæ* (uvis bet.) 907. *Then benck ær wel prydheth meth gode qwinner ær sæth* 93. *Thet ær skam skæggheth haghe at dandzæ* 97. For sig står *Naadeløsth herskab ær skjilth fraa gwdh* 170 der lyder bibelsk (jf. Jacobs brev 2,13).

Gruppe V

rummer direkte belæring, råd, påbud o.l. Dette udtrykkes især imperativisk eller ved hjælp af *scal*: *meth laaw scal man landh bygghe* 1. *Laan scal gaa lackeløsth hiem* 12. *Tw scalt altid hobes tijl thet bæsthe* 228. *Thw scalt ej attraa thet thw kant ej faa* 896. *Gaar thw i dandz see hwem thw tagher om haandh* 749. Disse ordsprog giver kun råd om (abstrakte) forhold: optræden, handling, fremgangsmåde osv. Der er dog een undtagelse: 1043 *Thw scalt gjiffwe soort* (dvs. såret) *hæst salth oc ickæ oliæ*, formentlig et lægeråd fra en lægebog der har sneget sig ind.

Gruppe VI

fører os bort fra det jævne, folkelige miljø der synes at præge de fleste ordsprog i PL. Disse er mere kunstige eller kunstfærdige, de bevæger sig på et højere abstrakt intellektuelt plan. De er eller nærmer sig hvad man kalder tankesprog, sentenser, maksimer. Eks.: *Laaw ær ræthens stwdh och vræthens forbwdh* 71. *Gammel syndh gør gernæ ny skam* 242. *Ny glædher ære aff slidhendhæ meth sorgh* 428. *Herre hyllesth ær ej fattigh mandz arffwæ* 443. *Bedrøweth hw wedhertør goth raadh* 594. *Wilæ oc mackt gøre allæ gerningerh* 748. Mange af disse kommer under mistanke for at være indvandrere eller oversættelser. Også ordsprog der indeholder kunstige, digteriske billeder hører til gruppen: *Blomsther ær frucktens fæsthe penningh* 417. *Winther ær sommerens awls forterre* 290.

Gruppe VII

Hvis man ved selvstændige talemåder forstår en udtalelse som ikke har et almengyldigt indhold og/eller mulighed for videre sigt og anvendelse men blot er noget man siger ved en vis lejlighed, så er der nogen af slagsen i PL. *Then dagh ær ganghen geedhen feedh war* 570 der formentlig har kunnet siges når det var slut med noget godt. *Nw liggher laaw i spydstaghes*

ændhe 5 som kan have været brugt når der var krig eller retsløse tilstande i landet. *Førsthe pedher ær wde thaa ær pawel indhe* 16. ChrP. forklarer Peder som husets herre og Paul som en der lægger an på hans kone.

Gruppe VIII

Herunder samler jeg alt det der ligger længst fra begrebet ordsprog som vi har beskrevet det: rimerier, vrøvlerier, anekdoter i kortform som alle synes at have humoristisk formål. Der er 3 der handler om den gamle kone og hendes søn: 842 (se s. 83), 1123: *Kærtingh kændher sijn søn at taghe klædher naar daghen ær blijdesth* og 634: *I frøst oc kwold kenner kerling sijn søn at tage spaare pø ben*. Det sidste har hos ChrP. og i S 551 en forklarende tilføjelse: *Tag gaat men dw kan fonge og: ok tak æ goth hwar thu kan ffa*. Se om de tre i Brix AP.V.77. – 194 er en vrøvleremse om skik og brug i *'wore landh'* og 585 er et vers om de forskellige katolske kirketjenester.

Det har altid været svært for ordsprogssamlere at holde sig til sagen.

6. Ordsprogenes verden

Før vi går i lag med at beskrive de ydre forhold, det miljø, de mennesker osv. vi møder i ordsprogene i PL, må der tages visse forbehold. Det er jo kun indirekte at ordsprogene giver oplysninger om alt dette, og det er derfor i nogen grad tilfældigt hvad der forekommer af oplysninger i det udsnit af en bestemt litterær genre vi her har for os. Når vi nedenfor nævner at det og det ikke omtales kan det bero på en tilfældighed, men det kan også være karakteristisk for miljøet. Vi ved at ordsprog ofte er vandrefugle og at en del af dem er kommet udefra og kan vidne om et fremmed miljø, men de fleste giver indtryk af en hjemlig verden. Denne lille gennemgang skal bl.a. vise om dette holder stik.

Naturforholdene

I landet er der bakker og dale, mark og hede og skov, åer og bække, strand og hav. Der er solskin vekslende med regn, der er blæst og storm og uvej. Der er hårde vintre med sne og frost med istapper (*hwseghel*) i tagskægget. Ord som fjeld og klippe forekommer ikke. *Biærgh* er brugt to gange men betydningen synes at være bakke, en brug der var almindelig i dansk, jf. den hyppige anvendelse i stednavne.

Faunaen. Af vilde dyr (*wilt diwr* 104 jf. KultLeks.XX.66) er ulven det der optræder flest gange (14). Desuden forekommer bjørn, ræv, hare, odder, vildsvin (*wilbassæ* 87) og hjort (*dywren* dyrene 825 betyder dyr der jages, vel især hjortevildt). Af disse har bjørnen ikke levet vild men har været et tamdyr, opfostret af hvalpe der importeredes fra Nordskandinavien, dresseredes og fremvistes af omkringdragende gøglere (se KultLeks.I.661 ff.). Det er de forhold de gammeldanske love giver indblik i (se bl.a. DgL.I.78. II.204. FlensbSt. § 44). *Ther bijdher biørn som bundhen ær* 1166. *Jlt ær racke at leeghe meth biørnæ hwalppæ* 1194. Musen nævnes i 9 ordsprog, rotter omtales ikke. Der er slanger (*ormæ*): 214 (= 470). 509. *oorm i barn* nævnes i 529 blandt *ondhe gæsther* der nok går tilbage til det klassiske *viperam sub ala nutricare* som grunder sig på en fabel hos Phædrus og Æsop (Otto 372). Det hedder i 42 (= 501) *I tæsth watn ære oorme wærsth*. I middelalderen skelnede man ikke altid mellem snoge og hugorme. Begge

ansås for giftige (KultLeks.XVI.178). Snøge holder ofte til ved vandhuller, damme o.l. hvor man kan se dem svømme rundt efter føde. Måske har man også troet at de boede i vandet. Ordet slange bruges ikke. Løven nævnes i eet ordsprog 1167 (= 1192). Sandsynligvis er ordsproget importeret men dyret var ellers velbekendt, bl.a. fra bibelen og billedkunsten, og tæmmede løver, vel til fremvisning, omtales i Flensborg Stadsret. I havet lever fisk og marsvin. Om hvaler hedder det *Ther kommer ej hwert aar hwalff tijl landhe* 679 (i de gammeldanske love tales om strandede hvaler der regnes for 'vrag'). Af fiskearter nævnes kun sild og stint (se ordlisten). Fuglelivet er rigt repræsenteret, af skaden, kragen, kåen (alliken), hejren, falken, høgen (om jagtfalken: 74, 674, jf. Dyrerim 14), uglen, ravn (om hvid ravn 36, jf. KultLeks.IX.168), viben (bl.a. i verset *Wijben wil wæriæ all marcken oc hwn kan ej wæriæ syn eghen reedhe* 1165 (jf. K&P.II.415. Dyrerim 23. 107. Feilb.IV.1043b)), duen, storken (der her nævnes ved sit fabelnavn *Pædher* 90). Af smådyr forekommer frøen og af insekter bier (med dronningen *wijsen* 146), fluer, bremses. Lopper og lus nævnes ikke (jf. Singer.I.99).

Så kommer vi til husdyrene. Her er hunden (*hwndh, racke*) nr. eet med 45 forekomster medens katten kun optræder 6 gange (*Kath tien sijn fruwæ oc hwndhen sijn herre* 129 jf. KultLeks.VIII.364 f.). Kreaturerne: *fæ* bruges kun een gang, *nød* ligeledes een gang, okse (*oxæ*, derved forstås tyre og stude) 8 gange. Koen og kalven spiller en forholdsvis stor rolle (23 gange). Samme tal mønstrer hesten (*hæsth, hors, føl*). *Øgh* om hesten som trækdyr (jf. KultLeks.XIV.8; se også *dreffthogh* i ordlisten) bruges 2 gange, svin (*swijn, so, grijs*) 20 gange. Desuden forekommer fåret (vædderen, lammet) og geden. Det fremmede husdyr æslet (*asen*) bruges i 94. Fabeldyr som drage, lindorm forekommer ikke.

Floraen. En betegnelse for urteagtige vækster svarende til mod. plante og blomst, findes ikke. (et) *blomsther* bruges kun om den plantedel hvoraf frugten udvikler sig (410. 417). Om træagtige vækster bruges *bwsk* og *træ* (kun een gang, i et sent ordsprog, bruges det om veddet: *raghekniff aff træ* 1187, ellers bruges *weedh*). Om korn se s. 118. Af kornsorter forekommer kun hvede, at køkkenurter kun kål og karse. Ukrudt kaldes *ondhe yrter* 802. Af vilde planter nævnes skarntyde, nælde og klinte (der vel har rod i Matth. 13,24 ff.). Frugterne der findes nævnt er nødder, æbler og kirsebær. Drue, vindrue (og vin) forekommer ikke. Hvis vi ser bort fra *Lindhe herre* og *eeghæ swænæ* i 524 (se ordlisten u. lindhe herre) nævnes ingen træarter.

Samfundet

I de to første ordsprog, der er taget fra Jyske Lovs fortale, bruges ordet *landh* i betydningen provins, landsdel (der danner et retsområde), og i det ironiske eller satiriske 194 tales om de forrykte forhold i *vore landh* dvs. i vore landsdele = vort land. Ordet rige forekommer ikke. Landet er åbenbart et kongerige. Ordsprogene taler kun om konger i almindelighed, deres lod beklages eller deres stilling vurderes (negativt) i forhold til den almindelige borger: *wslæ ære koninghe flæsthe* 351. *Bædræ ær at wære køonligh æn koningh* 757. *Man findher thet offthe i bondhens eyæ som man findher ey i kongghens sall* 930. Fire ordsprog handler om forholdene ved hove: *Thw scalt wære gammel* (vel: gammel og erfaren) *til howe oc vngh* (vel: ung og uskyldig) *i klosther* 80. *Hwer scal meth sith hældh tijl hoffwæ rijdhe* (dvs. forsøge sin lykke (som ridder) ved hove (således som det sker i folkeviserne, jf. også Dyrerim 34)) 893. *Føør leyedrengh tijl hoffwæ oc haff skam* 425. *Thet ær fortabeth thet som men tijl howæ bærer* (usikker bet.) 776. Hvad der menes med *hæffding* i 943 *Saa leffwær hæffding aff rowff som fægel aff klo* er uklart. I SkLov bruges ordet om hovedmanden ved overfald. I fortalen til JyLov forekommer det flere gange brugt om stormand med en vis myndighed (se Skautrup i Med lov skal land bygges.246). Af lokale øvrighedspersoner nævnes dommeren og fogden (se KultLeks.IV.462). Af standspersoner forekommer greven (se KultLeks.V.461) tre gange, alle i sammenligninger, og ridderen, een gang direkte i 284 og een gang indirekte: *Hwær man haffwær ey høgh paa handhe* 74. Ordet adel forekommer ikke men (*høw*) *byrd(h)* 1025. 1193 og *Høyboren fattigh man* 432. Nogen gange tales om herrer med svende, med hensyn til hjemlige forhold tænkes vel især på herremænd.

Landet har sine love. Deres nødvendighed og overholdelse indskærpes. Der værnes om ret og retfærdighed. Om krig siges nogen almindeligheder (ordet krig findes ikke): *Jllæ striddher hoffweth løss hærr* 597. *Oorloffs nymære ære dødhe mæn oc saare* 449. *Kemper fallæ alle seyter løæ* 101. *Bædræ ær ath fly æn ildhe at fyckthe* 442. I to ordsprog synes vi at være krigen på nærmere hold: *Brændh ej hwsszeth før æn fijændhene komme* 859 og *Nw liggher laaw i spydstaghes ændhe* 5. Muligvis også i 1105 *Wee ær koen then dag hwn scal løbæ fore spijwdh* hvis der tænkes på plyndringer under krig. Modsætningen: fredelige tilstande nævnes i 766 *Freedhen ær ej saa godh at ee hoo skadhen faar han beholler hanum ej*. Af betegnelser for militærpersoner: et ord for soldat *swld(n)er* der vistnok skjuler sig under *fwldher* i 334 (se K&P.II.148). Ordet våben (*wabn, waabæn*) nævnes to steder, af våbenarter: sværd, spyd og buer.

Kirken

Ordet kirke bruges kun een gang, om bygningen (380). Om præsten får vi at vide at han også ringer til gudstjenesten og synger i kirken (193. 380), at *Thet ær goth at waræ præsth om þoskæ* (fordi han da får offer) 1096, og at han driver landbrug (smeden lover ham et plovjærn for at døbe et barn 853). Af kirkelige personer nævnes foruden præsten kun ærkebisp (50). De kirkelige handlinger og fester nævnes: dåben i 853 (*kristnæ* er ordet for at døbe), signelse med krucifikset 209 (jf. ODS u. Kors 4.1), messen (585. 710), fasten, påske og jul (1096). 585, der ikke er noget ordsprog, bedømmer hvad der sker i kirken på følgende måde: *Ootthe sangh ær almæsse gangh og mæssen hun ær pryðhe Affthen sangh ær skwaller oc bang ee hoo som hanum wil lydæ*. Prædiken og skrifte nævnes ikke.

Kloster- og skolevæsen

spiller en ringe rolle i ordsprogene. Kloster nævnes een gang, ord som abbed, munk, nonne forekommer ikke. Ordet skole forekommer ligeledes kun een gang, sammen med pebling (*þæffling*) i 1185. Boglige sysler omtales to gange: *Somme nymmæ bogh oc somme hiogh* 388. *Han øzer watn meth saaldh som nymmer forvden bogh* 454.

Det lille samfund

Det samfund vi får indblik i er et landsbysamfund hvis hovederhverv er agerbrug og kvægavl. Et stort antal ordsprog har som baggrund livet på landet. Kun et par eksempler der viser landmandens besværligheder og ærgrelser: *Ont ær at wænye thet swijn af wong som i ær want* 27. *Han scal tijl halen ther koen eyer* (dvs. have det beskidte arbejde at stå ved og løfte bagparten når en ko skal løftes op af en sump o.l.) 112. *Hwat gør hæst i agher vdhen bijdher aff ax oc møgher i stwbben* 1055. *Hoo ej hæffwer grijs han scal bethalæ meth krop* 195 (jf. lat. *luat in corpore qui non habet in ære*).

Boligen kaldes *hws* i 10 tilfælde. *Gaardh* bruges kun to gange (ordet bruges også i betydningen: gærde). Der hører lade til (*ladegwlff* 33) og brønd der kaldes således (flt. *brønnæ* 1137) eller *kellðhe* 37 eller *watn* 401, brøndskakten kaldes *hwle* 652. Ordet *teghelsteen* hører ikke hjemme i dette miljø: teglsten, mursten brugtes i middelalderen ikke til almindelig husbygning. Det forekommer i 539 *Then thwr rødth teghelsteen som wockter een qwinne*, der i hvert fald for første dels vedkommende er lånt fra latin *laterem lavare* (se Otto 187) om forgæves arbejde som at vaske den røde farve af teglstenen. Egentlige byforhold synes ikke at danne baggrund for noget ordsprog. Ordene: stad og købstad forekommer ikke. Ordet by

bruges om landsbyen, måske også om nærmeste købstad: *Godh wilie draffwer gerne stoort læss tijl by* 86. *Saa gør barn i by som hime er læret* 279 (med varianterne 333 og 995), dvs. udenfor hjemmet, ude hos andre i landsbyen. Ligeledes i 294 *Wijss barn i by oc gack selwer effther*. Det eneste ord som kan vise hen til byforhold er ordet *strædhe* i 963: *Stolth paa strædhe oc lidhet i pwngh thet ær faalsth*, men stræde kan også være brugt om vejen gennem landsbyen.

At det er et landbrugersamfund vi har at gøre med i PL bevidnes af en række faglige ord: pløje, så, hø (*høsth* forekommer, vel tilfældigvis kun om tiden 1096), trave om række af neg, båse = indrette en bås, kørerne bisser. Af redskaber nævnes plov, harve, greb, høtyv (*tiwffuen* 371) rive, buløkse (om skovøkse). Der nævnes specialdele: lundstikke, skagle, og dræt om indretning hvori ploven trækkes af forspanedet, plovdræt.

Kornet spiller en stor rolle i ordsprogene, svarende til den betydning det har for bonden og hele det lille samfund. I 899 hedder det *Thet ær alth goth aff korn komer*. Ordet bruges også om frøene der kollektivt betegnes kærne (512). Aks nævnes i to ordsprog. Stængelen, strået, kaldes *buwl* 1029 der også bruges om træstamme 937. Et neg af det høstede korn kaldes kær (ordet neg findes ikke). Ordet halm er brugt een gang 838.

Vi stifter bekendtskab med beboerne. De kan skjule sig under *man*, *then*, *hvo* osv. *Bondhen* betegner den jævne mand eller mand i almindelighed: *Eet haar oc annet gør bondhen skalleth* 117. Da han i de fleste tilfælde var landmand har det også denne betydning. Videre bruges det om manden i huset (852) og ægtemanden (se ndf.). Endelig anvendes det om den uvidende, naive, tåbelige i citatordsproget 1120 og i 182 *Bondhen kær at han faar ey affrøgilsseth vdhen dønen* hvor dubletten 1031 har *Folsk man*. – Konen i huset kaldes simpelthen *konæ* (jf. flg. gruppe). *Gaard kone* (ved en trykfejl *Baard kone*) 75 må betegne en innsidders kone; i de gammeldanske love hedder manden *garthsetæ* eller *innæst*, jf. *innæst kunæ* DgL.II.321. 329 og KultLeks.VII.143. Der er tjenenestefolk, tyende (*hion* eller *thiænere*) og (velsagtens kun i større husholdninger) stegeren, dvs. kokken, *redhedejen* dvs. kokkepigen eller husholdersken (716 og 809, første sted har ChrP. i stedet: *redeswend*), skænkeren. Terne, der vistnok betegner en fornem frues kammerpige, forekommer een gang i et folkeviseagtigt billede: *Ther-næ setter hand vndher kindh oc sørgher fore graaskijn* 391. Til det lille samfund hører også hyrden (*hiørdhen* 444) og de lokale næringsdrivende: smeden, mølleren og ølkonen. Der er en omvandrende kræmmer 605. I denne forbindelse kan også nævnes skøgen: *skøgæ* 1041. *porth konæ* 66. *herre* 196 = glda. *hæriæ*.

Den snævre kres: familie, venner, naboer osv.

Manden i forhold til ægtefællen benævnes af hende *mijn man* 595, af andre *bondhe(n)* 625. 938. Ordet husbond forekommer ikke. Hustruen kaldes husfrue 951. 1054. Almindeligvis benævnes hun kone, f.eks. 232, der også bruges om hende som husmoder der har nøglerne til skabe og kister (ChrP. 1195, jf. KultLeks.XII.386). – Det er manden der er den herskende i huset og i forhold til konen. Det ovenfor citerede ordsprog råder ham til at sikre sig denne stilling, et andet til evt. at bruge magt: *Styr hæsth meth bätzell oc konæ meth kæppæ* 508. Men det kan være vanskeligt og de der er under tøffelen er at beklage: *Man maa themme wilt diwr oc ey ondh qwinne* (ChrP.: kone) 104. *Thet ær ont at wære sin kones nøglingh* 232. Den utro hustru optræder i to ordsprog. Hun kaldes som i de gammeldanske love *Hoor kone* (625. 771). Det mandlige sidestykke, horkarlen, nævnes ikke. Ordet *fruwæ* bruges dels om fornem kvinde (241), dels om husmoder i forhold til tyendet (129). Ordet *wijff* bruges i ordsproget *Sax oc raghe knijff daarer manck eeth fawert wijff* 698 (*Kaam oc raghknijff swigher manghen wijff* 835) hvor det vel nærmest er brugt om ung ugift kvinde (jf. Lis Jacobsen Kvinde og Mand 181 f.). *Mø* bruges om den ugifte og/eller uberørte kvinde (21. 1138). I samme betydning anvendes *iomfrwe* (709). *Mø* bruges også om ugift tjenestekvinde (161). Den unge, ugifte mand kaldes *dræng*. I 21 bruges det om brudgommen (hvor H1 bruger: *suen*). Det bruges også i betydningen: medhjælper, (tjeneste)karl 582. Det er vist denne betydning vi har i 962 *Then warm sængh oc ladhe dræng kannæ eij wel skilies ath*. I sidste betydning forekommer også *leydreng* 425. Svend (*swæn*) bruges kun om tjenere og følgesvende hos store herrer (i 9 ordsprog). Barnet er et stort emne. 35 ordsprog handler om børn. De skal opdrages strengt: *Ræffzelsæ ær goth om hwn ær ey formøghen* 310, jf. 805. *Rijss gør goth barn* 73. De skal have hug som et asen (94), og det skal være en ordentlig omgang for *Længe grædher halff baart barn* 283. Den samme indstilling til børneopdragelse findes som bekendt i Bibelen, se f.eks. Ords. 13,24. Sir. 30,1. Når børn er 7 år skal de begynde at tage del i arbejdet (319). Faderen nævnes kun een gang, moderen 7 gange. Stedmoderen optræder i to ordsprog. Hun er naturligvis ond. Om søn og datter hedder det: *Bædræ ær hoosleyen* (dvs.: forført) *dotther æn vphængdher* (dvs. som forbryder hængt) *søn* 1042. Datteren går gerne i moderens fodspor: *Dotther farer gernæ i modhers særck* 377. Om søskende siges at de forliges hurtigt når de er blevet vrede på hinanden. Broder nævnes kun indirekte: *Bar ær brodherløss man* 395 der beklager den der ikke har en broder til at hjælpe sig i nødens stund. Søsteren optræder i to ordsprog (579 = 910 og 1008). 378 omtaler sviger-

sønner der betegnes ved det indlånte ord svogre: *Tw scalt eij haffwe two swaawre* (ChrP. har det gamle nordiske ord *moffue*, se ODS Maag) *tijl een daatther* (dvs. love hende bort til to).

Ven og venskab er et stort emne i de fleste landes ordsprog, ligesom det er det i skrifter som Hávamál og bibelskrifterne Salomons Ordsprog og Jesu Sirachs Bog (se Ewalds Concordantz). I PL er der 18 stykker. De ser både positivt og negativt på forholdet. Ordet bruges ikke blot om person man står i et nært og varigt venskabsforhold til, men også om tilfældig person der er en venligsindet, hjælpsom o.l. Således *Thet ær got at fjinnæ wen aa weyæ* 1135 som Axel Kock har sammenstillet med Hávamál 47 (K&P.II.407). Gæsten er en anden person der hyppigt omtales i ordsprog i almindelighed. Ordet betyder hos PL specielt en vejfarende der søger husly og/eller mad. Der har været uskrevne love for hvordan han skal opføre sig (jf. Hávamál 7. 28). Hertil hører PL 183. 466. 467. Særlig skal nævnes 250 der ikke har meget med ordsprog at gøre *Hwaar scal vbwdhen siddhe*. Det svarer til Hávamál 2 *gestr 's inn komenn / hvar skal sitja sjá* og svaret er at han skal blive siddende ved døren indtil han evt. bydes indenfor. Sammenlign Krist.Ordsprog 369 *Ubuden gjæst skal sidde døren næst*. Jf. ib. 276 og PC s. 179 samt K&P.II.124.

Forholdet til naboen (*naaboo* 1139. *grande* 177) behandles negativt. For kammerat bruges betegnelserne *stalbrodher* 567. 619, *sellæ* 756 og *kompanæ* 205.

Mennesker i almindelighed

Man leder forgæves i PL efter ordet: menneske. Også her er det det mandlige der dominerer. Ordet *man* kan bruges om manden med hensyn til de mandlige egenskaber: *Then ær man ther gør mandz gærningh* 576. *Thw scalt ænthen wære man eller mwss* 1111. Men det bruges ofte således at det også repræsenterer kvindekønnet, hvor vi nu ville bruge ordet menneske: *Ther faller een hæst paa fjire been hwi eij man paa tw* 187. *Ladh man gaar nødughth paa stheen wey* 475. Og det er denne anvendelse der som subjekt (uden bestemmelser af nogen art) får pronominal karakter = mod. man. På det sprogstadium vi her har at gøre med, er det ikke altid let at skelne mellem det substantiviske og det pronominale *man* hvor det første står uden bøjning eller bestemmelser. Også udenfor subjektstillingen kan der være tvivlstilfælde: *Wglæ bør formener man at wære til skjibs før* 658. Her betyder *man* vel mand, men pronominal betydning (i mod.: en) ligger nær.

At det er manden der sprogligt og indholdsmæssigt (hans syn, mening, tankegang) præger ordsprogene, er tydeligt. Jf. den evige brug af

han (se s. 106). Det ses også tydeligt ved omtalen af kvinderne. Den gode kvinde hyldes: *Then benck ær wel prydheth meth gode qwinner ær sæth* 93. *Ee druckner sqwaller fore goodh koness dør* 696. Men i de allerfleste tilfælde får de stakkels kvinder læst og påskrevet: hun er en engel som ung men en djævel som gammel 734. hun er svigefuld og løs på tråden 100. 507. hun er let at lokke, det er umuligt at vogte hende og når hun er drukken bliver hun lysten 1040. 539. 246. hun har nøglen til helvede 1067. Denne indstilling til kvinderne er ikke noget der specielt er karakteristisk for PL. Sådan er kvindernes lod i ordsprogenes verden, ikke blot i Danmark (se f.eks. Mau Dansk Ordsprogsskat u. Kvinde) og Norden men også i mange andre lande (se Carl Benzon Kvinden i Ordsproget).

De gamle (underforstået: mænd) skal man ære, de taler altid sandt 121. 918. De gamle kvinder benævnes *kærlinghe*. Ordet har ikke som kælling i moderne dansk nedsættende betydning og brug som skældsord, men i ordsprogene er det ikke for det gode at de gamle kvinder nævnes: De er trættekære og opfører sig fjollet overfor deres afkom 519. 634. 842. 1123. I to af citatordsprogene optræder en kærling 854. 990. Der er en af kærlingens legemsdele der bruges i en humoristisk sammenligning: *Man gør goth finghernæ* (dvs. god fingerring) *aff kærlinghe røff* 677. *Man gør ey god ring aff kerlinge artz* ChrP. 671.

Der er rige og fattige, og folk der må gå tiggergang 315. *Fattigh man* er et stående udtryk (9 gange). Sympatien er hos de fattige.

Vi kommer nu til en gruppe personer som kun får spot og spe i ordsprogene. Der er først og fremmest den naive, dumme eller tåbelige. Han kaldes *daare* (12 tilfælde), *fool* 1026, *folsk man* (7 tilfælde) eller *then fladhe* 983. Dåren må holde for i mange landes ordsprog og ikke mindst i bibelens visdomsbøger (se Ewalds Concordantz u. Daare). Hans handlinger er *daarligh*e 686. 965. 1039. Så er der *skalken* der nævnes 7 gange. Betydningen er noget ubestemt: bedrager, døgenigt, ubehøvlet person. *Øgnæ skalk* 1202 har den nuværende betydning: falsk, hyklerisk person. Gnieren (*nidhingh* 543. 756) og frådseren (*fraatzer* 50. 571) nævnes to gange, de følgende kun een: den omvandrende tigger (*stackarll* 125), vagabonden (*kringeldriffwer* 627), snyltegæsten (*dryllegæsth* 213), den stolte, overmodige (*knaghe halss* 481), fedebassen, grovæderen (*fitting* 81), fuskeren (*stympperæ* 572). Drankeren og spillefuglen (*dobleræ*) nævnes sammen i 1064. Om *hallfskratthe* og *ribaldhe* se ordlisten. Af forbrydere nævnes kun tyven.

Religion, tro og overtro

Gud (*gwdh*) er i ordsprogene alfaderen der sørger for sine børn, som så til gengæld har fuld tillid og tiltro til ham. Der er aldrig udtryk for tilbedelse eller ydmyghed eller syndsbeholdelse. Gud er god fordi han giver fornødenhederne: korn og kerne, mad og klæder 512. 387. 1172. Han kræver at menneskene arbejder, selv gør deres bedste, han yder kun hjælp til selvhjælp 185. 151. 215. 536. 1069. Man skal lade gud råde, ikke sætte sig op mod hans vilje 41. 64. 693. 877. Han gennemskuer alle: *Gudh wedh hoo bæsth pelgrim ær* 162. *Han ær godh fore gwdh ær godh* 64 (jf. 514). Kristenkirkelig tankegang ligger bag flere af ordsprogene: *Offthe ær wodhe nær wel ær then welsigneth ær* 209. *Alth forgaar vdhen gwdz naadhe* 732. Gud kaldes enkelte gange *wor herre* 47. 479. 1015 og een gang *Drotthen* 40. Helt for sig selv står det forkyndende *Crist ær thet naffen ther lycken ær tijl godh haffen* 1199 (dvs. i himlen, saligheden, jf. f.eks. *salighetz haffn* (latin: *salutis attin-gam portum*) Mariagerleg.190). Et ordsprog advarer mod at stole på et menneske alene fordi vedkommende henviser til at han er et kristent menneske: *Bædræ troor iegh tijt heednæ pant æn thin christnæ troo* 836. Fadervor (*pater noster*) nævnes i det humoristiske 999. Ordet *syndh* forekommer 4 gange men næppe i egentlig religiøs betydning. Det synes at betyde: hvad der strider mod ret og god moral, og ingen af ordsprogene er folkelige, snarest af fremmed oprindelse (242 *Gammel syndh gør gernæ ny skam* svarer til PC 582 *oude sonden maken niewe scande*). *Saligh* betyder lykkelig, heldig i al almindelighed 367. 411. 1001. 1145. *Wijth ær weyæ modh saligh* (dublet 150: *wel*) *ær then wel gør* 149. Adjektivet *sæl* forekommer ikke undtagen i præfiksordet *vsæll*. *From* har heller ikke religiøs betydning men den oprindelige betydning: fornem, dygtig, lykkelig 607. 1041. 1060.

Himlen (*hemmelen*) bruges kun een gang, og det er om himmelhvælvingen, ikke om guds og de saliges bolig. Ordet *ænghil* bruges billedligt om ungt godsindet menneske 734. Den onde, djævelen: *Hwar diæffuelen kan eig sælffwer wære ther hawer han syne sendhe budh* 245. Der spøges med ham og så kaldes han fanden: *Han scal haffwe fingræ aff iærn fændhen scal flaa* 793. *Hoo fondhen hawer tijl skænkeræ han faar brwdnæ kar* 1108. Djævel bruges også som modsætning til *ænghil* om ondsindet person 734. Helvede bruges ligeledes kun billedligt 390. 1067.

Af overnaturlige væsener fra folketroen forekommer kun trolde. Om dem får vi at vide at de skræmmer folk men ikke hinanden (jf. talemåden: *Æd mig ikke kære djævel, jeg er selv et gespenst*, se ODS u. Gespenst). De gør onde gerninger 699. 407 lyder *Traldh bær træ i legh*. Der menes vel at de gigantiske væsener bruger træstammer til leg ligesom børn bruger kæppe.

Hos Saxo (185) fortælles om Halvdan Bjørngram at da han ene mand skal kæmpe mod Syvald og hans syv sønner, rykker han et egetræ op med rode, river grenene af og har så en udmærket kølle hvormed han dræber dem alle (jf. Vedel.Saxo 138. 153. Krøn.212. Rimkr.I.45. 53). I folkeviseerne gør halvtrolden Alf i Oddenskær det samme: DgF.I.255. Trolddom nævnes ikke, derimod forskellige overtroiske forestillinger. *Ondhe men aarynghe spjllæ* .. 28 hentyder formentlig til at visse folk mentes ad overnaturlig vej at kunne volde skader og ulykker. *Wee wordhe kranck* (ChrP. ont) *øwæ* 1188. Det var især folk med 'onde øjne' der var farlige (se KultLeks. XII.607. Om andre forklaringer af dette ordsprog se Pipping i SNF.L.104). Rødt hår og skæg var tegn på ondskab og falskhed (jf. KultLeks.VII.221). *Tagh raadh aff rødskegghet man fleræ ondhe æn godhe* 939 (jf. Proverbs of Alfred 133: *þe rede mon he is a quet, for he wole þe þin iwil red*, dvs. den røde mand er en ond person for han vil dig ondt råd). Om den sorte farve se s. 154 f. – *Thw scalt ej haffwe hwlk wndher bwlk* 694 viser en af de mange overtroiske forestillinger der er knyttet til kærning af smør: kærnen måtte ikke stå under en bjælke (Feilb.II.155b. Pipping i SNF.LII.24 ff.). *Hoo som hordelighe nys han faar godh skæffnæ* 1129 (se ODS u. II. nyse 1.3). *Then haffwær ædhet skade egh ey kan thie* 269: baggrunden for det er at fuglens skræppen kan minde om menneskelig tale (se KultLeks.XV.410. Paralleller fra andre sprog se PC s. 158). *Halff twmen i næffwæ naar tegh faller løcken tijl* 800 hentyder til en oprindelig magisk handling når noget godt skal fastholdes eller noget ondt afværges (kendt lige fra oldtiden, se K&P.II.319. Singer.I.153). Derimod synes *J modh bodeløsth maal kryst wedh reeffoc taal* 997 ikke at høre herhen. Det må betyde at i en sag som man ikke kan rede sig ud af (egentlig med bøde men dømmes fredløs) må man møde lidelsen med fasthed og som tegn derpå stemme hænderne mod brystet, ligesom vi (siger at vi) bider tænderne sammen. Man er skeptisk overfor spådomskunst: *Hwoo som spaar han ænthen lywer eller syer sandhedh* 361. *Siællen fangher spaa konæ goodh skæbnæ* 921.

Forskellig herfra er forudsigelser der er grundet på lang erfaring og/eller naturiagttagelse: *Kaald sommer gør warmth ladegwlff* 33 dvs.: kold sommer giver meget korn at tærskes. *Ee græder gammel man tørmaanetz grødhæ* 169 dvs. det er ulykkeligt når grøden begynder for tidligt om foråret. *Wee ær then sith høø selier naar wiben kommer* (dvs. så tidligt på foråret at han vil komme til at mangle det inden der bliver græsning på marken) 369. *Mærck aff marswijn blæssinde sthoorm* 244. Tydeligere S 233 *mærkh storm aff marsswina sprangh*. Når marsvinene springer er det varsel om storm, en iagttagelse allerede Plinius har gjort om delfiner (se KultLeks.XIX.450.

jf. note til min udgave af Peder Syv nr. 7773). *Wglæ bør formener man at være til skjibs før 658* (se ordlisten u. wglæ bør).

Skæbne, liv og død

Ordet skæbne bruges om livsforløb i forbindelsen *faa godh skæbnæ, skæffnæ* 921. 1129. Ordet *lycke, løcke* bruges om den overnaturlige magt der råder over menneskers ve og vel. Den er tænkt som et højere væsen der kan være lunefuld, vred, god 1180. 866. 1025. Ordet kan også betyde lykkeligt liv 765. 1145. Døden er alle vis 199. 765, man kan ikke forhindre den 614 og den kommer uventet 675. I den korrumperede 998 synes en kristen tankegang at komme til udtryk: hvis vi tænkte mere på døden (og dommen) levede vi ikke så slet.

Alderdøm, sygdom, svagheder

Den gamle skal man ære for med alderen vokser 'visdom' og derfor er råd af gamle bedst 121. 327. 413. 504. 728. 918. Den gamle føler alderens tryk 400. 515 og *Ee ær gammelt træ fall i waanæ* (dvs. i udsigt, nær) 127. Om sygdom og syge mennesker i almindelighed handler 7 ordsprog. Den der er rask, sund kaldes *then helbredhe* 701. 950. 994 (ord som: sund, rask findes ikke). Af specielle sygdomme og svagheder nævnes blindhed, døvhed, skeløjethed, skurv og arp.

Erotik og kærlighed

Kønsorganerne og deres virksomhed omtales frit og naturligt, som andre legemsdele og legemsfunktioner: *pintell* 66. *Jllæ rawer rædieløsth ambwdh* 574. *kwssen* 246. Men ejendommeligt er at erotik, elskov, forelskelse, kærlighed, jalousi slet ikke indgår i ordsprogene og de herhenhørende ord findes ikke. Ordet elske bruges to gange, men ikke om kærlighedsforholdet: *Tiwffiwænæ elske altid gernæ mørk* 249. *Man maa elskæ* (dublet 753: *Gør wel modh*) *en skallk saa længhe at han meener segh at være een herre* 292. PSyv har et stort afsnit med overskriften: Kjerlighed og der henhørende. Der kan være flere forklaringer på PL's tavshed på dette punkt. I det folkelige miljø hvori hovedparten hører hjemme findes (ridderlig) tilbedelse og forherligelse af kvinden, flirt, erotik og kærlighedssnak ikke fordi der ikke var baggrund for det. Og har der været noget af den slags i det PL havde for sig (vel af en mere primitiv, grovere art) kan det være vraget af den klosterets eller kirkens mand der må antages at være samleren, især når han har holdt sig for øje at hans samling skulle være til skolebrug. Det

eneste som tangerer disse forhold er 100 *Qwinner kysser offthe swennen fore herren* og 21 *Møø ær blij som brwdh ..* (se Iver Kjær i Danica 21ff.) og 1042 *Bædræ ær hoosleyen dotther æn vphængdher søn.*

Arbejde, næringsveje, sysler

Det er tidligere nævnt at det er livet på landet der præger ordsprogene. Det daglige arbejde og liv på gården og i marken med kreaturpasning, med kornavl, slagtning osv. har skabt de mange erfaringer, sammenligninger og billeder. Kun en bondemand har den viden der ligger bag f.eks. *Ey ær thet skindh ey haffwær two liwskæ* 340. *Thet ær løøss dræth at draghe meth halmsskaghell* 1095. Konen i huset passer malkningen: *Koo giffwær eij melck men* (dvs. så længe som) *kone wil* 707. Af hendes huslige gøremål nævnes madlavningen og bagningen 1097. 1083. Af kvindelige sysler omtales vævning 1103, spinding 487. 649. 1146 og syning 595. 938.

Der drives handel. Køb og salg nævnes i 126. 504. 616. 631. Den kan foregå på torvet: 565. 1034. Varen benævnes *wæringh* 605. 1068. 1171 (ordet vare findes ikke). Den har bestået i landbrugsvarer, køkkenurter, kød og skind. *Saa manghe sæliæs faar skindh som lam skindh* 769 har byttet om på substantiverne hvad S, ChrP. og latinen viser. Det skal betyde: der dør lige så mange i en ung alder som ældre, og er vidt udbredt (oprindelig kalve- og kohuder se K&P.II.310. Singer.I.107. II.93). Der er et ord-sprog om en vandrende handelsmand, en bissekræmmer: *Manghe ære wæringhe i kræmere seck* 605.

Der drives sejlads, skibsfart 928. 1013. 1114. Den eneste betegnelse for fartøj er *skib*, der bl.a. bruges i det gamle fællesnordiske udtryk for at lide skibbrud *brydhe skjipp* 471. Det tager personligt subjekt der betegner skibets fører eller ejer som den der er skyld i eller rammes af ulykken. Om farvandet bruges ordet *strandh*, egentlig om havet nærmest kysten. Det forekommer kun i forbindelsen *ti(j)l strand(he)* = til søs 141. 446. 321. Dubletten til 446 har .. *gaa po wandh* 581. Ordet *haf* bruges kun i *Then wey .. som skibed gaar i haffweth* 946 (som bygger på et af Salomons ordsprog). Ordet *siø* forekommer ikke hverken i betydningen hav eller indsø (S har i 507 *gaa til sio* i det til PL 581 svarende ordsprog). Ord som fjord, sund, vig forekommer ikke. Ordet *hafn* er kun brugt een gang i billedlig religiøs betydning: *Crist ær thet naffen ther lycken ær tijl godh haffen* 1199.

Noget almindeligt om fisk(eri) siges i 445 og 1063. Uklart og uforståeligt er 1032 *Man scal stanghe vndher andhen mandz bwls* (læs *blws*). Billedet synes at være fra ålestangning fra båd om natten hvor fiskeren har et lys,

en lygte anbragt i forstavnen med det formål at lokke ålene til. Muligvis kunne det betyde at man (helst) skal være to om fiskeriet, een der ror og een der bruger stangjernet, lysteren i forstavnen.

Adspredelser og fornøjelser

Jagt som adspredelse eller som tidsfordriv hører ikke hjemme i bondemiljøet. Det er ridderen som bruger jagtfalken, og at sigte til højere krese synes også følgende der i øvrigt synes kommet udefra *The ære eij alle iæyeræ i hoorn blæsæ* 705, jf. ODS u. Jæger 1.1, samt *ten sijn niet al iaghers die horen blasen* PC 649 og noten hertil. Følgende synes at bero på erfaring *Ee koxer dwen mæn bowen spendhes* 49. Verbet *koxe*, som endnu er dialektalt er en afledning af *koge*, *kaage* stirre (se ODS u. *kaage*). Man kan selv iagttagte når man går i skoven at en due der sidder i et højt træ ikke straks flygter fordi man stiller sig under træet, men lægger hovedet på skrå og kigger ned en tid før den evt. flyver bort.

Af idrætter taler 1020 *Naar two brydhes tha faller then som mijnne formaa* formentlig om brydning, brydekamp (jf. KultLeks.IV.161). 204 *Onth ær meth ramme stærcke reeb at drawæ* er et gammelt nordisk ordsprog (se K&P.II.107) om en slags tovtrækning. PSyv har det som nr. 4444 og føjer en forklaring til: *thi da drager dend sterckere dend swagere i vandet*.

Om leg handler 263. 695. 985 (jf. Singer.II.61) om boldspil 567, om kiphat 804 (se ordlisten u. kiphat).

Om terningspil taler 271. 568. 1068. Måske også 156 *Ee winner daare førsthe leegh*. – Om dans handler 29. 97. 194. 749. Der fandtes i middelalderen en person der hed *legeren*. Det kunne være en omrejsende gøgler og danser: *Legeren dantzer gerne fore windinghen* 306. *Barn ær modherens bæsthe legheræ* 726 er en videre billedlig anvendelse heraf. I folkeviserne spillede legerne til dans (fast udtryk: *der vor icke guld for lieggerne spart* DgF.I.4). I PL savnes spillemanden men der nævnes nogen musikinstrumenter (ingen af dem til underholdning eller dans, f.eks. ikke *fedel*): *hoorn* om jagthorn 705 og lur *lywdh* 675 (ChrP. *baswne*).

Spisning, mad og drikke

Over 60 ordsprog handler herom. Af madvarer og retter nævnes kål, grød, kød, pølse, flæsk, steg (*stegh(e)* 243. 785. *bradh* bruges om dyrs bytte 1153), fisk, sild, brød (*bradh*, *kaghe*, *leef*, *isther leewen* om brød smurt med indvoldsfedt 397), mel, æg, smør, honning. Det hedder at *ædhe* (spise forekommer ikke).

Af måltider nævnes morgenmåltidet (*dawordhen*) og aftenmåltidet (*nat-*

wordhen). Det første er det vigtigste måltid: *Dawordh er dags madh* 822 (jf. Krist.Ordsprog 562 *Dawri de æ dawsens ma, fār vi mer, så sejer vi a*). Af drikke forekommer (foruden vand) kun øl og mælk (fløde). Mjød, vin og brændevin findes ikke. Drikkeri og drukkenskab omtales i 107. 246. 451. 452. 1122. Et godt måltid skaber glæde og lystighed og danselyst, 29. 278. 768.

Klæder, smykker, kostbarheder

Man er agtet som man er klædt til (358), pænt tøj giver selvtilid (293). Af klædningsstykker nævnes kåben, overtøjet for mænd og kvinder (617), kvindesærken (1174) og *hwit lyn*, vel om brudelin eller hovedlin (se ODS Lin 2.4) 980. Af stoffer omtales *graaskijn*, pels af gråt (egern)skind i det lille folkevisagtige interiør *Thernæ setter hand vndher kindh oc sørgher fore graaskijn* 391. Modsætningerne silke og blaagarn (dvs. blågarn) bruges billedligt i 1057 *Een liseræ* (dvs. smigrer) *hawer en silkæ twngæ oc en blaagarnæ baglod*. Det kostbare stof skarlagen bruges også billedligt: *Offthe ær skarlagens hiærthe vndher reeffwen kaabæ* (S 328 *wadhmal's kapo*) 412 (jf. Kult-Leks.XV.404). Ordet vadmel findes ikke nævnt i de danske ordsprog, men har vist oprindeligt hørt hjemme i det sidstnævnte.

Guld nævnes i 9 tilfælde (sølv forekommer ikke). Elfenben (*fijls ben*) nævnes i 706. Den eneste slags smykker der omtales, er fingerringe (*Finghernæ*) 677. Låncordet klenodie (*clenodh*) findes brugt een gang 968, ellers bruges det hjemlige *g(i)ørsom(mæ)*: 201 (variant 1091). 654. Ordet perle er ikke brugt. I det fra Matth. 7,6 stammende 453 (= 657 og 843) bruges *dyrebar stheen*.

Penge, mål, vægt

Penningh(e) bruges om penge i almindelighed. Ental *penningh* er betegnelsen for den mindste mønt *Een vræth fanghen penning draffwer bort andre thij* 295. *Then ther føddher ær tijl try skærff han wordher aldrigh two penningh herræ* 533. Dette ordsprog indeholder også det bibelske: skærv der kunne anvendes om en endnu mindre mønt, af værdi en halv penning. Pengeværdien mark forekommer kun i forbindelsen 100 mark som betegnelse for en stor sum penge: *Bædræ ær hæl æn hwndrede marck* 583 (= 840). *Jegh giffiwer ej mith hob fore hwndrede marck* 720 (= 742). Øre, som var 1/8 mark, bruges een gang med videre betydning: penge som betaling: *Glømdher ær gwllen* (dvs. betalt) *øræ* 506. Rummålet (for korn) er skæppe 510 (= 952). Længdemålene alen og spand nævnes i samme ordsprog 1050. Skålvægten ligger bag 190 *Man kan ey alth i skaale wæyæ*.

Det var en kort gennemgang af de vigtigste ydre omstændigheder og forhold der kommer til udtryk i eller danner baggrunden for Peder Laales ordsprog. Ser vi på det sjælelige hos menneskene, deres sindelag, følelser, tankegang og udslag deraf, er vi i det almenmenneskelige som spiller en stor rolle i alle ordsprog verden over. Peder Laale er ingen undtagelse, og der er vistnok ikke noget på dette område som kan kaldes ejendommeligt for hans samling. I det samfund vi har fået indblik i er det som i andre samfund: der findes løgn og sandhed, enighed og uenighed, tvist og trøtte, troskab og svig, glæde og sorg, alvor og gammen, klogskab og dumhed, nogen æres og roses, andre foragtes og spottes, der hersker avind og frygt osv.

Derfor må fremmede ordsprog om disse emner have særlig let ved at glide ind i det nordiske forråd. Sammen med andre forhold skaber det vanskeligheder ved at skelne mellem de verdener vi får indblik i ved at studere PL's ordsprog.

7. Ordforrådet

Det er temmelig sikkert at ikke alle de ordsprog vi finder i 1506-udgaven stammer fra den oprindelige samling. Det er ligeså sikkert at der ved den oprindelige floks march fra engang i 1300tallet gennem hele 1400tallet til trykning har været tilløbere der har forøget antallet. Det var jo ikke en sakrosankt samling som f.eks. Salomons ordsprog men en samling verdslige latinske og danske ordsprog som enhver interesseret der hade en afskrift af dem let kunne forøge med adskillige danske hvortil der kunne findes eller skabes latinske paralleller. Ordforrådet og bøjningsformer fra forskellige stadier i dansk sprogudvikling bekræfter dette: vi finder gammelt ved siden af nyt eller nyere. Man skulle tro at man ad denne vej kunne udpege de ordsprog der tilhørte de forskellige lag i samlingens opbyggelse til det vi har i trykket. Men det er vanskeligt at anvende disse kriterier. Jeg tør ikke med bestemthed sige at et ordsprog der viser et gammelt ord eller en gammel form som ikke ellers kendes efter skal vi sige 1400 hører til de ældste lag. Ord og form kan nemt leve videre per tradition i særlige antikiserende genrer og kan derfor ikke bruges som tidsbestemmelse. Blot et eks.: endelsen -er i mask. ent. af adjektiv er bevaret i mange ordsprog (se s. 54), men den bruges ofte uden for sit område som oprindelig nominativ. Tør man nu sige: hvor det er brugt rigtigt har vi et af samlingens oprindelige ordsprog, hvor det er brugt forkert, et af de senere. Nej! allerede på den tid da samlingen blev skabt, var formen muligvis et relik, en antikvitet hvis oprindelige funktion var glemt, men formen levede videre fordi den hørte til i genren. Det er muligt at man vil kunne finde ud af et eller andet med hensyn til de enkelte ordsprogs alder, men i hvert fald kræver det besværlige særundersøgelser som jeg viger tilbage for. Jeg vil nøjes med at udpege formelt gamle og sjældne ord.

Almindelig karakteristik

Det umiddelbare indtryk er at det er den jævne mands ordforråd vi her har for os. Som vi så i kapitlet Ordsprogenes verden repræsenterer den

jævne mand i ordsprogene især landbefolkningen. Hvis man ser på ordene med sproghistoriske øjne vil man måske blive forbavset over så mange oprindelig indlånte ord der er. Der er en del ord af den strøm der kom ind i tidsrummet 1000 til 1350. De må på den tid samlingen blev til, for de flestes vedkommende, for længst være indgået i det almindelige talesprog (de er samlet i MKrist.Fr. og behandlet af Skautrup I.168 ff. og 298 ff.). I tiden fra 1350 og igennem 1400tallet sker der en meget betydelig forøgelse af ordforrådet gennem lån, især fra eller gennem middelnedertysk, ikke blot ved lån af ord men også gennem afledning ved hjælp af lånte elementer (se Skautrup II.81 ff. og 98 ff.). Også denne udvikling har sat sig tydelige spor i PL. Om alle de oprindelige låneord, ældre som yngre, i PL gælder at de tilbører almensproget. Der er ingen der forudsætter specialviden eller højere dannelse. De fleste er især ord der er indkommet med kulturstrømninger, ny viden, nye institutioner og ting, indretninger osv. som berørte alle, alt sammen noget som der ikke fandtes betegnelser for. De lånte ord blev således nødvendige elementer i sproget.

Forud for teksten i PL ligger en skriftlig tradition gennem mindst 100 år. Man kunne derfor tro at en gradvis ajourføring muligvis havde fundet sted, specielt bestående i udskiftning af gamle, ikke mere gængse ord. Det sidste er påviseligt sket i nogen tilfælde, men ikke ofte og slet ikke systematisk. Det gammeldags præg som er et af ordsprogenes virkemidler, hemmer denne tendens. Gennemgangen af det lydige, morfologiske og syntaktiske har vist at der værnes om gammeldags træk, og det er også sket med ordstoffet. Først med ChrP.s udgave moderniseres sproget og forældede ord bliver undertiden, ganske usystematisk, udskiftede.

At gennemgå hele det ældre og yngre lånte sprogstof og at bruge fremmedordene til datering af de enkelte ordsprog, er en umulig opgave med vort nuværende kendskab til de pågældende låneords indkomsttider. En del af fremmedordene er nævnt i afsnittet Ordsprogenes verden under omtalen af institutioner og andre forhold. Her skal kun fremdrages enkelte generelle ting.

I tilknytning til det ovenfor sagte skal nævnes en række hjemlige ord som er bevaret skønt der – såvidt vi kan se – hade været mulighed for at udskifte dem med fremmedord. Disse er i det følgende sat i parentes (findes altså ikke i PL): *ræddhes* (frygte). *stacket* (kort). *flw* i *hønæ flw* (fluct). *helbredh* adj. (sund). *fawer*, *lywff* (skøn jf. ndf.). *tøsth* adj. (stille). *anbwdh*(løs), *ambwdh* (redskab). *meess*, *løb* i *sandeløb* (kurv). *kæræ* (klage). *gølle* (forgylde). *leggh*, *leghe* (spil, spille). *loff*, *loffwe* (pris, prise). *døn*, *døne* (luct, lucte). *theligh* (saadan(t)). *ædhe* (spise).

En udskiftning er sket i 398 *Swigh och falsk slaar offthe sijn herre paa halss* hvor rimet viser at den ældste form har været *fals* (S 361: *fals*).

I ikke ret mange tilfælde træffes fremmedordet ved siden af det hjemlige: *clenodh* 968 : flt. *g(i)ørsumme* 201. 654. 1091. *slem* 219 (kun her) : *ondh* (alm.). *regne* (= vurdere o.l.) 366. 477 : *wurdhe* 171. 671. 897. Et gammelt lån i nordisk er verbet *lære*. Det bruges kun et par gange 121. 279 (= 333. 995), begge steder i rimstilling. Ellers bruges altid det hjemlige *kennæ*. Som prædikatsverbum bruges almindelig *wordhe* (ca. 35 gange), indvandrerer *bliffwe* kun nogen få gange (908. 993. 1150), det sidste også i betydningen: forblive (65. 111). I 1118 *Hoo aarligh wil wære herre han scal lenghe wære swæn* er i dubletten 65 slutningen ændret til *han bliwer lenghe swæn*.

Hvis man ikke afgrænser begrebet synonymitet altfor snævert er der ikke så få synonyme ord (mange variantord stammer fra dublet-ord-sprog). De vigtigste er (foruden de lige nævnte): *affthen* (i *affthen sangh* 585) : *qwell* 515. *bædh* 179 (= 764) : *sæng* 21. *daare* (ofte) : *fool* 1026. *døn* 182 : *røgh* 1031. *grande* 177 : *naaboo* 1139. *herre* 196 : *porth konæ* 66 : *skøghæ* (i *skøghæ børn* 1041). *kompanæ* flt. 205 : *sellæ* flt. 756 : *sta(a)lbrodher* 567. 619. *hale* (ofte) : *stærth* 132. *brønnæ* 1137 : *kellde* (i *kellde gaanghen*) 37. *poosæ* 602 : *taskæ* 529. – *daarligh* 686. 965. 1039 : *folsk* 55. 79 o.fl. : *fladh* 887. 983. *gerigh* 207. 653 : *kargh* 1104. *hwldh* 284 : *tro* 773. *ilth* (ær) 953. 1144. 1194 : *onth* (ær) 27. 51 og alm. *lywfft* 256 (= 905) : *fawert* 1138 (ChrP. *deyligt*; *skøn* og *deylig* forekommer ikke i PL). *qwich* 1144 : *leffwende* 642. *skøth* 19. 274 : *snarth* 133. 238 o.fl. *swaangh* (*swongh*) 346. 763 : *mawer* 759. – *biærie segh* 403 : *fødhe sigh* 164. *daare* 698 : *swighe* 835. *deleæ meth* 678 : *kiffwe meth* 96. 560. *drybæ* 785 : *droppe* 243. *skywles* = skjule sig 958 (kun her) : *fiæle* 322. 482 o.fl. *lycke* dvs. *lijcke* 1000 : *slijcke* 643. *qwædher* 1160 : *sywngher* 193. 203 o.fl. *skudhe* 277 : *see* alm. *spyydhet* 47 : *skaffheth* 479. Jf. *necther* nægter en noget, afslår bøn 247 overfor *syniære*, person der afslår 795 (til gl. *syniæ*).

Ordliste

Mange ord i PL trænger til forklaring, ikke blot ord der er udgået af sproget, specielt ord der ellers ikke synes brugt i gammeldansk, men også ord der stadig er i brug, men har haft anden betydning eller betydningsnuance dengang. Det er ikke kun for os at mange ord er dunkle, også for de middelalderlige formidlere af samlingen har et og andet været uforståeligt eller forkert, og de har så sat et andet ord ind som efter deres

mening passede. Dette i forbindelse med de mange fejl og misforståelser som har sat sine tydelige spor i den foreliggende tekst gør det undertiden meget svært at tyde et ord rigtigt.

I den lille ordbog nedenfor medtages kun de sjældne og vanskelige ord som der kan siges noget nyt eller noget mere bestemt om end man kan finde hos Kalkar og i Axel Kocks kommentar. Undertiden har omtale af et ord ført til lidt videre sprogligt snakkeri end det egentlig var nødvendigt. Af de almindelig brugte ord medtages ord med et større betydningsfelt. Formålet er her at præcisere betydningen i det enkelte ordsprog samt at se hvilke betydninger og nuancer der særlig bruges i ordsprogene og evt. er karakteristiske for dem.

aaldhe forekommer een gang i 728 *Ladh then aaldhe raadhe*. Ordet er et lån fra nt. Det må, uvist af hvilken grund, være blevet indsat i stedet for *gamble* som både S og ChrP. har. Et nogenlunde tilsvarende ordsprog findes i PC: *den ouden salmen raets vraghen* og den nt. oversættelse deraf: *den alden salmen raets vraghen* (se PC 181). Verbet *raadhe* må betyde: give råd, tages med på råd. Det lånte adjektiv kendes ellers først fra 1500-tallet. ChrP. bruger det selv i 504 hvor PL har *Ee ær then elffsthess* (fejl for: *elsthes*, ChrP.: *den oldiss*) *køb bæsth*. Da ordsproget ikke hører til de sent tilkomne må udskiftningen være sket sent i det hs. der blev trykforlæg (eller kan det tænkes at det er en tysk sætter der er den skyldige?) Jf. Pipping i SNF.XLIII.13 f.

ackære holdh 928 betyder et sted hvor skibe kan ankre op. Det er en gammel faglig betegnelse der bruges i Flensbst. § 89 (*akkerhald*) og i den på latin skrevne Slesvigs gamle stadsret § 57 (*akkerhaald*).

ambwdh 574, ældre form *anboth*, *-buth* er den almindelige betegnelse for det mandlige lem i de gammeldanske love og Harpestræng, egentlig i forbindelsen *manz a.* = mandens redskab, f.eks. DgL.VII.100, Harpestræng 15. Andre eufemistiske betegnelser af lignende art i gammeldansk er *manz scap* DgL.V.111, Harpestræng 89 (vn. *skøp* flt., oprindeligt: noget skabt, formet), *manz wand* Harpestræng 30. 45. oprindeligt: mands vånd, kæp. Endvidere forekommer i gllda. (*manz*) *irdh*, *irth*, *yrth*, *yrth* (DgL.I.72. V.111), af uvis oprindelse, *manz kwgh* DgL.VII.100 (se også Kalkar), også af usikker oprindelse. *Pint* om den omtalte legemsdel bruges i SkLov (DgL.I.72) svarende til mnt. og oldfris. *pint*. Formodentlig en afledning heraf foreligger i *pintell* PL 66, også brugt i AM 187. Det svarer til eng. *pintle*, oeng. *pintel*. Ordet er bevaret i dialekter (se Feilb.), især sammensætningen *præstepintel* der bruges som navn på

forskellige planter parallelt med præstepik (se Lange Danmarks Plantenavne, reg.).

arpæ om udslæt, nu: arp bruges 1154. Ordets oprindelse er ifølge ordbøgerne uvis. Ordet har i nordisk former med og uden h: jy. dial. *hærp*, sv. dial. *harpe* ved siden af *arp*, *arpe*, glsv. *härpa*. Der kan ikke være tvivl om at ordet gennem mlat. stammer fra latin *herpes* udslæt. Det latinske h er som bekendt ustabil. I moderne medicinsk terminologi bruges *herpes* om en særlig slags udslæt.

bagstack 1077 betyder bagdel på legemet (egentlig klædningsbagstykke). ChrP. har bevaret ordet i sin udgave og har også brugt det andetsteds (se Kalkar). I glsv. kendes det kun fra det tilsvarende ordsprog. Vn. har *bakstakkr*. Det almindelige ord for podex er *baglod* der er brugt 1057. Det er det ord der bruges i de gammeldanske lægebøger Harpestræng (f.eks. 31) og AM 187 (se reg.). I KvUrtg. bruges *bagreed* (14. 18). Dette ord bruges endnu dialektalt (se MDL 27, Espersen Bornholmsk Ordbog 14, Feilb.) dels om bagdel på kreatur, dels om parti af en vogns bagerste del. Ordsproget har måske egentlig som baggrund den vidtudbredte skik at kvinder skræmmer eller viser foragt ved at vende den blottede podex mod en (jf. Pipping i SNF.LIII.277 ff.). Krist.Ord-sprog 444 har blandt varianter af dette ordsprog: *Hårdt imod hårdt, sagde kjællingen, hun satte bagen imod en herremand*.

bar betyder: ubeskyttet i *Bar ær brodherløs man* 395. Ordet *man* der også findes i S og hos ChrP. må være tidligt indsat for: *bag* der giver 3 allitterationer. Derpå tyder Saxos gengivelse af ordsproget: *nudum habere tergum fraternitatis inopem* (I.115). Njála (jf. Fritzner u. berr) *berr er hverr á baki nema sér bróður eigi*. Det er det der i folkevisen udtrykkes ved: *saa kaaste dy derris bag till-samell* DgF.VI.414. Jf. PSyv 7886 og noten hertil. Billedet er taget fra en kamp hvor to kæmper mod flere og stiller sig ryg mod ryg.

bedhe i *Jwngdom scal man segh bedhe oc barckæ* 944. *bedhe* er ligesom *barcke* et garveriudtryk. Forbindelsen af de to verber bruges billedligt om at udvikle sine fysiske kræfter, hærde sig (se ODS u. barke 2.2).

berigh i *Berigh qvern maler alle haande koorn* 207. Samme form i 1508-udgaven. ChrP. har *Gerig* og K&P retter til *Gerigh*. *Berigh* kan dog være den oprindelige form, hørende til verbet *beria seg* (650), *biaria segh* (403) (jf. ODS. bjærge 4). Jy. har *bjærø* = driftig, som er om sig, og mod. *bjærksom* i lignende betydning. Se StudKock 312.

blwæ i *Blwæ ære gesthens øwæ* 466 er, som almindeligt antaget, en fejl for *Glwæ* eller snarest *Glwøge* hvorved allitterationen er gået tabt. Et så-

dant adjektiv kendes ellers ikke. Den svenske samling har *glugguth ær gæsta øgha* som kun kendes herfra. Det må være et adjektiv der er gået tabt i gammel tid. Ordet svarer til no. dial. *gløgg*, vn. *gløgg* (got. *glaggwus*) skarpseende. ChrP. har heller ikke kendt ordet og sat det i forbindelse med *glug* = kighul og skabt *glwg actigt* i bet.: som et kighul (for den nysgerrige gæst). *Blwæ* i PL behøver ikke at være en simpel tryk- eller skrivefejl. En skriver kan have antaget et ham ukendt *Glugg* for en fejl og rettet det til *Blwæ* der i glda. endnu kunne forekomme som den ældre form *blwg*, der jo ligner det andet ord meget, og det gav jo også mening, bare en anden end den der lå i latinen.

bodeløs, *bodeløsth maal* 997 betyder: noget der ikke kan rådes bod på, noget som man står hjælpeløs overfor. Det er eneste gang *maal* bruges i PL i bet.: foreteelse, sag. *botløs* eller *bodeløs mal* bruges i tillæg til SkL om visse svære forbrydelser som ikke kan klares med bøder (DgL.I.721). Det ligger nær at antage at det er dette juridiske udtryk der er brugt i en videre anvendelse.

bodh i *Thet ær got at haffwæ bodh i binghe* 1159 (dvs. korn- eller melkiste). *bodh* må her betyde: hvad der råder bod på mangel, nød.

bogh i *Somme nymmæ bogh oc somme hiogh* 388. At *nymmæ bogh* er et fast udtryk med bet.: lære noget gennem boglige studier, specielt lære de klassiske sprog. Jf. *tha foer han till Rom oc nam ther fulkommeligh bogh paa gretzskæ, lathinæ oc jødske* Mariagerleg.364. *studere velthw ok nømme bogh* Dyrerim 49.

braadh i *Braadhe men ære altijdh bæsth* 405 (= 1035) er den lydrette form svarende til vn. *brådr* (jf. II. *braa* i ODS). Betydningen er heftig, hidsig, jf. Krist.Ordsprog 113 *De hidsige folk er de bedste* og PC 385 *haestich man en was nie verrader*; lat.: *qui furit ex capite vir non est traditor ille non est festinus vir traditor ymmo diuinus*.

brædh i *Bædræ ær sparh fraa brædh æn fraa bondhen* 858 betyder den øverste rand af beholder (se ODS I. Bred 2.1). Jf. *Spar på æ bred, æ bund skal nok spare på sig selv* Krist.Ordsprog 314.

bwll betyder ikke blot træstamme (937) men også stængel, kornstrå: 1029 (jf. ODS I. Bul 3.4).

bædh = seng 179 (= 746) i halvrim på *næb*. Dette til vn. *beðr* underlag i seng (eng. *bed*, ty. *bett*) svarende ord kendes i dansk kun herfra, og glsv. har kun ordet i det hertil svarende ordsprog.

bære i *Goth ær at leeghe naar tærninghen wil bære* 568. *bære* er her intransitivt tilsyneladende i bet.: være en gunstig. Måske kan billedet egentlig være taget fra isens egenskab når den er tyk nok. Jf. udtrykket *briste eller bære*

(ODS briste 1). En anden mulighed er at et *wel* er udfaldet efter *wil* og bære fejl for *wære*. ChrP. har: *vil vell*. S: *Wæl fallir*. Sml.: *Det er godt at spille, når tæringerne falder, som man vil*. Krist.Ordsprog 315. Se K&P.II.234.

dags och natzrom 105: tidsrum af en dag og den følgende nat. Det er et fast udtryk kendt fra de gammeldanske love: *dahs rum ok nata*. DgL.I.183. *dag(h)s oc nata rum* ib. V. 91. VIII.356. Jf. Pipping i SNF.L.38. Ordsproget er indarbejdet i vers i Dyrerim 32: *nødhes tw til ath wære vbliidh, / nath ok daw thw een biidh, / ok laad then wredhææ sakthæ*.

disk og **wijsk** i *Thet dwær ej at drawæ then til disk som baaren ær til wijsk* 1053. S 929 og ChrP. har det samme. Latinen lyder: *Scopius imbutum non pompa cacuminet vllum* der i DgO.I.686 oversættes: Pragt vil ikke bringe nogen til tops, som er vænnet til fejekoste. *Disk* betyder vel spisebord og *visk* noget til at støve af med, feje støv o.l. af med. Måske er der også en anden mulighed: *visk* har speciel anvendelse = arsvisk = visk af halm til at tørre enden med efter forrettelsen af nødtørft; båren til visk ville så sige: født til noget meget ringe og ufint. PSyv nr. 10976 sammenligner en person med en arsvisk: *En foget og en arsvisk ere snart gjorde og snart igen bortkaste*. Det må også være betydningen arsvisk der foreligger i talemåden *gå fra disken til visken* = gå lige fra spisningen hen for at forrette sin nødtørft (se ODS Visk sp. 283). Krist.Ordsprog 588 har: *Han løber fra visk til disk* uden forklaring.

diærff bruges i den almindelige betydning: dristig, modig i *Hiemme ær hwnth diærffwesth* 60. S 244 har *hema ær hundir rikast* og denne form har åbenbart også været gængs. Den forekommer i Rydårbogen i et håndskrift fra ca. 1400. Om den sjællandske konge Hundægær fortælles at når han førte krig tabte han, når han forsvarede sig mod angreb sejrede han: *Thær afhawæ wi eet bysprog: Hund ær heme rigest* (Krøn.81, jf. 148). Naturligvis er etymologien ikke rigtig, men stedet viser at ordsproget har været brugt om mennesker. Noget lignende har Saxo om Hano, konge over Fyn: han taber også i sine angreb og så skriver Saxo: *In cuius exprobrationem proverbium manavit: In proprio plus lare Hanonem valere* Saxo I.202. Også i denne form findes ordsproget i PL: *Hiemme ær hane diærffwesth* 423 (jf. K&P.II.37. StudKock 31). Adjektivet *rih* i ovennævnte ordsprog har betydningen: som har magt, styrke, mægtig. Traditionen med *rig* i ordsproget er fortsat hos PSyv nr. 3447 og Krist. Ordsprog 116. Ordsprog af lignende former kendes fra oldtiden og middelalderen se PC s. 188. En anden betydning foreligger i *Hwer ær diærff offwer deeldher lødth* 797, der må betyde at når hver har fået sit, så

først kan han være sikker på og råde over sin part. Her foreligger vist også eksempel på den tidligere (s. 102 ff.) omtalte kortfattetthed i udtrykket idet *deeldh* må betyde: som er ham tildelt, som han har fået. Anderledes tydelig er et herom mindende ordsprog der er udbredt i germansk og som på glholl. lyder *alleman wat dat deelt schoen* noget til enhver, det er god deling PC 59. 470.

dreffth øgh i 211 *Thet ær ont at draffwe wedh dreffth øgh* betyder et øg der er løbet bort og strejfer omkring. Sådant fæ, kvæg og heste omtales i DL 5-9-4 hvor betegnelsen er *driftefæ*, i ErLov 3.54 er betegnelsen *af faræ fæ* (DgL.V.338). Se KultLeks.III.310. Ordsproget siger altså at det er vanskeligt (umuligt) at bruge et bortløbet øg som trækdyr, en kendt type (se s. 111). I stedet for *dreffth øgh* bruger ChrP. 210 *dreff* og *S driiff*. Da *drift* i ældre sprog kan bruges i bet.: *driftefæ* er det muligt at også *drev* har kunnet have denne betydning (jf. K&P.II.112). ChrP. har fejlagtigt *iuuencum* for *iuumentum* og misforstår det hele.

drotthen (ChrP.: *draattin*) i *Drotthen ær aars eyeræ* 40 (H 20: *æyer man*) er formentlig den gamle ubøjede form. Ligesom i de andre nordiske sprog blev dette ord for 'herre' brugt til gengivelse af Vulgatas *Dominus* om gud. Vulgata anvender også *Dominus Deus*, der i gl'da. oversættes til *Gudtroten* (HellKv.87), i vn. til *guð dróttinn* og *dróttinn guð*. Det afløses i dansk bibeltradition af *herren* og *herre gudh* (f.eks. ÆB 1.Mos. 2. Kempis 123. 154), *den Herre Gud* (Tausen. Det gamle Testamente (1535)). Chr. III's bibel (1550) fastlægger den terminologi der bruges i de senere oversættelser: *Herren* og *Gud Herren*.

drøffwelsse i 58 *Drøffwelssens thoorn gør hiærtheth foorn* betyder: modgang, sorger. Udtrykket er fundet hos Suso 99: *drøfuelses torn* og stammer vel fra en af kirkefædrene. Ikke fundet i bibelen.

eens lighe i *Thet ær eij eens lighe leegh at en leer oc een andhen grædher* 664. ChrP. har kun: *eens* og *S: olika*. Derfor formoder Axel Kock (K&P.II.268) at en eller anden skriver har villet indsætte det ene af adjektiverne i stedet for det andet men glemt at strege dette ud. Ordet findes imidlertid i Dyrerim 42: *vatn ok jord er megh* (dvs. en søfugl) *eens lighe*. Hvis forfatteren har ordet fra sin Peder Laale, hvad jeg tror (se s. 166) så har det også stået i denne form i hans 'udgave', og han har ikke opfattet det som en fejl. Det kan tænkes at være en tautologisk forbindelse med emfatisk funktion (som f.eks. mod.: den rene skære sandhed).

faa (vb.) har som oftest den nuværende betydning: modtage, erhverve. Den gamle betydning: give, overlevere findes i 1163 *Gwdh kræffwer*

enghen man mere æn han faar hanum. Det er vistnok også denne betydning vi har i 91 *Handh scal hand faa eller mwndh meenswerie.* Det siger at noget lånt eller betroet skal leveres tilbage (fra lånerens hånd til ejerens hånd) med mindre ihændehaveren sværger falsk (at det tilhører ham). Det synes at være et retsudtryk fra en gammel lov. Det er ikke fundet i de gammeldanske love, men ordsproget hører til de senere (findes ikke i den svenske samling) og er nok indkommet udefra. Det kendes fra forskellige germanske dialekter, i noget afvigende form, f.eks. glloll. *hant sal hant waren* (det sidste ord synes at betyde: forsvare). *Palme quando datur quid palme restitatur* PC 382 s. 205.

faa (adj.) i 366 *Naar gaffwer regnes thaa ære wenner faa.* Da betydningen: ikke mange ingen mening giver, har Axel Kock foreslået at forbinde det med vn. *får* i betydningen: ordknap, uvenlig, et ord der, såvidt jeg kan se, hverken findes i dansk eller svensk. Den gammelsvenske pendant lyder *grath ær mællan wini naar gawo tælias* med allitteration. Det danske ordsprog må oprindeligt have lydt *Naar gaffwer regnes thaa ære wenner graa.* Dette adjektiv kunne i ældre sprog bruges i betydningen: fjendtlig, ond og i tilsvarende betydning både i svensk og norsk dialekt. Og det bruges specielt om venner. Hans Thomissøns Ordsprog nr. 1481 (DgO.II.76) *Kald hannem graa oc lad hannem gaa.* Nysteds Rhetorica 49: *Hans U-venner maatte kalde ham graa og lade ham gaae.* Se også ODS u. II. graa 3.3. If. Fritzner, der nævner den norske talemåde u. grår, skal brugen af *grå* gå tilbage til ulvens farve (gråben). Om ven må det vel nærmest betyde: ikke til at stole på, upålidelig.

fatteløss i *Ee faller aff fatteløss byrdhe* 357 (= 1044). Adjektivet (S har *fataløs*, ChrP. 1042: *fadeløss*, 359: *fødeløss* (!)) må være en afskrivers fejl eller 'forbedring' af et ord, hvis første led har været en form af et ord svarende til vn. *fetill*, dat. *fatli*, flt. *fatlar* (en form *fatlæ løs* ville bedst forklare en fejllæsning). Ordet kendes ellers ikke fra dansk men *fætilløs byrþe* er brugt i en af de gammelsvenske love (se K&P.II.156). Ordsproget lever i en norsk dialekt: *snart fødte fatteless byr* (Norsk Ordbog II.1011). Betydningen af vn. *fetill* er: bånd hvori noget bæres over skulderen, og hertil hører verbet *fetla* sætte skulderrem på sværd. Dette findes i de gammeldanske love: *fæthlæth sværd* (Se Lunds ordbog). Denne ordgruppe synes tidligt at være uddød i dansk hvor et oprindeligt tl blev assimileret til ll hvorved der blev (ville blive) lydligt sammenfald med en række ord.

feygren i 305 *Then feygren ær lidhet werdh ænghen fanger gaaffn aff* betyder skønhed, pryd, men her er det (ligesom vn. *fegrindi*, *fagrendi*, *fagryndi*)

brugt med konkret betydning: noget smukt (ordsproget siger så: det er ikke nok at noget kun ser godt ud hvis det ikke kan bruges).

fitting i 81 *Fitting haffwer tabeth sijn tællebassø*. ChrP. har *ffetting* (S 63 bruger et andet ord *kinfethir*). Det kendes kun herfra og må betyde: en fed person, en grovæder. PSyv (glossaret) forklarer det: Feed bamsing. Se ODS u. Fedting. Feilberg har *fedting* (IV.138b) = kreaturfoder der feder. Sjællandsk har et ord der minder om det: *omfjotting* eller *omfjotning* om en frådser (Krist.Ordsprog 233).

fly i 1110 *Ee ære ny kær* (dvs. kar) *hyon kære oc gambel flyde i illæn*. Verbet *flyde* giver ingen mening. Der er vist ingen tvivl om at der foreligger en afskriverfejl for *fly the* = overleverer, giver, kaster dem (på ilden, der er naturligvis tale om trækar).

from bruges dels om person: brav, retskaffen, fornem 1041. Dels: dygtig, fremragende 1060. Det er vel denne betydning der foreligger i 607 *Frommer ær frælss mandz framganh*. Ordsproget, der er dunkelt og findes i afvigende former hos ChrP. og i gammelsvensk, kan måske betyde at den frie, fribårne har mulighed for at skaffe sig bedre, lykkeligere kår i modsætning til trællen.

færdhe i *Fattigh mandz færdhe ære alle ødhkænne* 763 er flt. af glda. *færdh*. Formen synes at have afløst *fore*, idet ChrP. 758 har *Fattig mandz forde ere alle økende* (svarende til formen hos PSyv) og S 678 *fatigh mans fora ær ful wæl kændh*. *Fore* er almindelig brugt i gammeldansk (særlig kendt fra folkevisen) og betyder: en persons ydre optræden der viser eller svarer til hans stand eller økonomiske formåen; i videre anvendelse om persons udstyr, udrustning, klæder o.l., evt. evne til at skaffe sig det. Det er den sidste betydning vi har i det nævnte ordsprog. Påfaldende er flertal *færdhe*, der synes at have overtaget formen fra forgængerens: at *forde* hos ChrP. er flertal viser verbet. Ord af lignende betydning bruges ofte (næsten kun) i flertal. Jf. sv. *folor* (1<rð) optræden, *folkfolor* gode manerer, da. *manerer* (se ODS Manér 2), eng. *manners*, fr. *manières*, lat. *mores*, da. (*lære*) *mores*.

fæsthe penningh i *Blomster ær fruckthens fæsthe penningh* 417. Ordsproget virker lovlig udspekuleret til at være folkeligt. Et herom mindende ordsprog findes i en islandsk samling (se K&P.II.183) hvor det kan være overtaget fra PL. Ellers kendes ordsproget ikke. Det kan være et af de selvlavede der øjensynlig findes i PL. Modellen synes at være bibelsk. I Ephes. 1,14 hedder det (i Vulgata): *Qui est pignus hereditatis nostræ* der i Chr. IV's bibel gengives: *vor arves fæstepenge* og i 2. Kor. 1,22: *qui dedit pignus Spiritus in cordibus nostris*, da. 1717 oversættelse

lyder: *som .. gav Aandens festpenge i vore hierter*. Det er troen, beseglet af Helligånden, som er pant på syndernes forladelse og det evige liv, ligesom fæstepenge (se KultLeks.IV.230) er sikkerhed for at en kontrakt, forpligtelse overholdes o.l. I ordsproget er frugttræets blomst eller blomstring sikkerhed for at der bliver frugt.

før (adj.) betyder om person: som er i stand til at fare, rejse. *Ee far hwer som han ær før* 316. *Wglæ bør formener man at wære til skjibs før* 658. Se f.eks. ErLov *Then callæ man siuken wære. ær ey [ær] føør til things ællær andræ stæfnæ at rithæ* DgL.V.39 f. S 624 har en tilsvarende sammensætning *skipsfør*. ChrP. 317 har *Ee fonger huer som han er før* = duelig, (arbejds-) dygtig (en betydning som findes endnu i dansk dialekt).

gengle I 684 har ChrP. dette ord og det findes også i Poul Enevoldsens Farrago (*giengle* se DgO.II.149). Det må også oprindeligt have stået hos PL som rim på *ængle*, men er blevet erstattet af *træben* der svarer til ordets betydning (jf. sv. dial. *gängla* stylte).

glæppæ stij i *Geenstij wordher offthe glæppæ stij* 973 om vej der ikke fører mod målet, slår fejl. Det er et engangsord der sikkert er en omdannelse (med tilknytning til glda. *glæppe*, glippe, slå fejl) af ældre *glapsti*, den form ChrP. har, svarende til vn. *glapstigr*. Dette ord er bevaret i dette ordsprog i dialekt, se ODS u. Glapsti.

godh og *ondh* er de to hyppigst brugte adjektiver. Begge har en skala af betydninger og det er ikke altid let at bestemme betydningen i det enkelte tilfælde.

I. om person. 1. som gør fyldest i sin gerning, dygtig, f.eks. *Røøn ær goodh dræng* 582. *Man gør ey godh erchebisþ aff een frotzer* 50. – 2. som har fysisk eller/og åndelig styrke, stærk. *Enghen ær saa godh at hanum* (fejl for *han*) *wordher ej modh* (dvs. træet) 1065. – 3. retskaffen, redelig, ærlig, f.eks. *Han ær godh fore gwðh ær godh* 64. *Een ont man scal ej widhe hwarlædz een godh man kan seg bæriæ* 650. *Ee druckner sqwaller fore goodh koness dør* 696. – 4. om barn som opfører sig 'pænt', velopdragen. *Rijsz gør goth barn* 839. – 5. som viser venlighed, kærlighed og/eller velvilje, gavmildhed. *Then ær goodh som glwgh fyllær* 550. *Fadher oc modher ære gode æn ær gud bædræ* 761.

II. om ting. 6. i alm. af tilfredsstillende kvalitet, upåklagelig. *Ondh roodh giffwer ej godhe æble* 20. *Eeth lidhet grandh spijllder offthe got øwæ* 386. *Han fører goth læss i gaardhen een godh husfrw faar* 951. – 7. velegnet til sit brug. *Thet wore een goodh tiwæ haffde hun two grenæ* 77. *Ee ær hwærth goth reeb trestrength* 890. – 8. nyttig, gavnlig. *Thet ær ej alt i mawæ got i mwnd ær sødh* 737. *Goth ær gwld æn ær kaghen bædræ* 909.

III. om forhold. 9. af god kvalitet, især formålstjenlig eller/og nyttig, gavnlig. *Gwdh giffwer alt got* 215. *Ræffzelse ær goth om hwn ær ey formøghen* 310. *goth raadh* 594. – 10. fordelagtig og/eller behagelig. *Freedhen ær godh* 766. *godh løøn* 982. *Thet ær goth at wææ præsth om þoskæ* 1086. – 11. af god eller fornem slægt. *Thet ær goth ath kommæ aff goth* 546 (udtrykket 'at komme af godt' bruges endnu dialektalt, se Feilb. under 1. godt. jf. Krist.Ordsprog 572: *Af godt kommer godt, siger adelen*). – 12. lykkelig, heldig. *goodh skæbnæ* 921. *Thet ær got at stackæ fick ej hallæ* 1016. – 13. præget af lyst, energi, udholdenhed. *Goth wilæ draffwer stoort læss til by* 441. *Goth tolmodh faar gærnæ godh ændhe* 588. – 14. venlig, kærlig. *Godhe ordh ære bædre en gwldh* 61. – 15. uden vanskeligheder, besvær, let. *Thet ær bædre at stemme bæck en aa* 39. *Got ær thet at fasthe som man maa ild meth watn bort kasthe* 1200. *Gammel arpæ ær ej got* (ChrP.: *god*) *aff at twaa* 1154. Med person-subj. (som i mod.: han er let at overtale): *Then ær godh at weryæ som inghen wil beryæ* 175. Jf. *Then haffwer goth at* (har let ved at) *fasthe ther findher fiske paa sijn diske* 197.

grøn i *grønt* saar 819, den almindelige betegnelse i glða. for frisk, nyt sår. Bruges f.eks. i Harpestræng 21. 46. 135. Og i ErLov (DgL.V.129. 160). Eng. har *green wound*.

gælle 1. i egl. betydning: betale. *Glømdher ær gullen øræ* 506. – 2. yde noget som gengæld for. *Gaffen scal meth arbedhe giælles* 148. *Giffweth scal gælles om wænskab scal holdes* 1022. Tvivlsomt: *Somth gællæ gudh oc somt æsthen wedher* 945. – 3. undgælde for egen eller (uforskyldt) andres gerning. *Offthe gæller leergrydhe at hwn wil gerne aghe* 977. *Offthe gæller grijs thet gammel swijn giordhe* 1049. Også: være det en handling går ud over: *Slaa steen wed wglæ oc wglæ wedh steen thet gæller wglæs ben* 700. Spec. gå ud over ved afreagering af vrede, ondskab: *Offthe giæller dør stackarlle wre-dhæ* 125 (i mod. form hos Krist.Ordsprog 324: *Når stodderen er vred, må stuedøren betale*). *Offthe gældher øghe ondh køre swæn* 551. – 4. (et etymologisk forskelligt ord) om hund: gø vredt. *Siellen gæller hwn dh aff beens hwgh* (dvs. når den rammes af et kødben der tilkastes den) 919.

gøre bruges i følgende transitive anvendelser: 1. udføre, forrette (et arbejde, hverv). *Liden hæsth gør stacket dags reyssæ* 286. *Then ær man ther gør mandz gærningh* 576. – 2. forfærdige, fremstille, lave. *Man gør offthe lijnæ tijl sijn eghen hwdh* 971. *Theligh ær konæn som kaalen hwn giordhe* 1097. – 3. bevirke at noget opstår, skabe, frembringe. *Tør weedh gør rasker ildh* 53. *Then vrenæ haandh gør then fædhe mwndh* 730. *Rijsz gør goth barn* 73. – 4. være årsag til, forårsage, fremkalde. *Vlighe fadh gøre vlighe øwen* 275. *Øøll gører sthoræ ordh* 143. *Harm gør* (518: *wollær*) *offthe helwedhe* 390. – 5. i

forbindelse med *af* eller *til*: om omskabelse eller omskiftning. *Man gør ey godh erchebisp aff en frotzer* 50. *Jnghen gør segh tijl trolth vdhen han ær een daare* 699. – 6. i forbindelse med objekt-prædikat: bevirke at det objektet betegner får den ved adjektivet angivne egenskab. *Sax gør barn blint* 416. *Drøffwelssens thoorn gør hiærtheth foorn* 58. Objektet kan udelades: *Nødh gør næsæ diærff* 216.

haffwe *wære* og *haffwe* er de to hyppigst brugte verber; *haffwe* har en række fra mod. afvigende betydninger, delvis karakteristiske for ordsprogene. 1. anbringe, holde, stille. *Thw scalt ej haffwe hwlk wndher bwlk* 694. *Halff* (vel fejl for *haff*, se s. 45) *twmen i næffwæ* 800. – 2. få tildelt, modtage. *Hoo kan haffwe forbudh foræ dødhen* 614. *Faa haffwæ løckæ oc alle haffwe døden* 765. *Fødh koo* (dvs. kå, allike) *oc haff skarn tijl løn* 1059. – 3. medføre, skabe. *Twckth hawer ære oc troo haffwer brødh* 1073, hertil måske: *Madh haffwer meniske* 25.

halff skratthe *Halff skratthes tale haffwer hverken howeth eller hale* 131. Jysk har med en anden afledningsendelse *halvskratting* »om noget, der er hverken det ene el. det andet, hverken hund el. kat, hverken bonde el. herremand; også sjældnere brugt i betydn.: tvetulle« Feilb. Den oprindelige betydning synes at være den sidstnævnte. Latinen til 131 har *hermofroditus*. Andet led svarer til sv. dial. *skratte* nisse, spøgelse, nar, glsv. *skratte* nisse, vn. *skratti* trolldmand, isl. i best. f. om fanden. Grundbetydningen er formentlig overnaturligt væsen. Ordet *halff skratte*, som kun kendes herfra, må betyde en halvtosset, halvfjøllet person. I S 114 er det blevet til *halfth skræt* (*ordh*) og i ChrP. til *Halffkratatz*, herfra Parthenay 544 *Halffratz Tale* der oversættes *Le discours d'un Hermaphrodite*.

hemmeligh i *Hemmeligh herre* 483 = 1117 (se u. Saxo s. 170). Axel Kock diskuterer betydningen af *hemmeligh* (K&P.II.204). ChrP. har *Lad herre haffuer fortrødne swene* og latinen *Jgnauus*, henh. *improbus*. Ordsproget findes hos Saxo og tyder på at betydningen fortrolig, venskabelig er det oprindelige. Således også Proverbia Rusticorum: *Priue seiner fel fol uasal* som Singer (II.28) oversætter »vertrauter Herr macht frechen Knecht«.

herre hyllest i *Herre hyllest ær ej fattigh mandz arffwæ* (= arvelod, ChrP. har *erffueløn*) 443. Dette sjældne ord forekommer også i Dyrerim 83: *gotz ok penninghe ok megith veldhe, / herræ hillesth ok veerddhens bællæ*. Ordsproget svarer til glholl. *Heeren hulde en es gheen erue* PC 388 (jf. note hertil og Singer II.16 f.). Latinen genfindes i et Basel-håndskrift (jf. Kjær (1962-63) 102).

hiogh i *Somme nymmæ bogh oc somme hiogh* (ChrP. *iog*) 388. Det er et

sjældent ord i dansk. Rimkrøniken bruger det to gange: *Han sade .. ieg foor aldels meth hiogh* (I.23), *thet syer ieg edher for wthen hiog* (I.84). Det kan se ud til at Rimkrøniken har ordet fra PL ligesom de (hos Kalkar) nævnte senere brugere. Ordet kendes fra sv. dial. *jåk*, og det kan måske have været gammelsvensk. Betydningen er (enfoldig) snak, pjat, narrierier. – Dyrerim 2 har i stedet *gogh* i samme betydning i forbindelsen *i vynnwæ hollæ gogh* (rimer på *boogh*). Dette ord er forklaret som identisk med glsv. *gok* nar, lånt fra mnt. *gôch* gøg, dumrian, men det passer ikke i betydningen. Mon ikke det er en fejl (måske fejlhusken) for *hiogh*.

hiördhen (ChrP. *hyrden*) i *Naar hiördhen* (dvs. hyrden) *oc wloffwen gøre baade eeth tha hawer hiördhen* (dvs. hjorden) *tabeth* 444. Svarer til latinen: *grex substat fato pastore lupo sociato*. Men at hyrden og ulven skulle slå sig sammen lyder utroligt. Bedre mening giver den form der bringes af Parthenay 292: *Naar ey allene Ulven men endog Hunden æder Faarene, bliver Hiorden til intet*. Men jeg kan ikke se hvor han har formen fra. I klassisk latin bruges *canis* og *lupus* om to onder i forbindelser som *hac lupi*, *hac canes*. *Hac canis*, *hac lupus* urget Otto 199. Men har dette noget med vort ordsprog at gøre? Derimod kunne det tænkes at lat. *pastor* kunne bruges om hyrdehunden som så er blevet misforstået.

hoffman i *Hoffmandz hæsth kommer oc til harffwen* 578 betyder en person der går i krigstjeneste hos en fyrste eller stormand (ODS Hovmand 2). Han har brug for en god stridshest. Når den bliver gammel kommer den i bondens tjeneste som plovhest o.l. Både latinen (der vel er en oversættelse af det danske) og ChrP.s forklaring opfatter ordet i betydningen hofmand, men det må være en misforståelse. En hofmand har ikke særlig brug for en hest.

hwgh bruges hos PL specielt om slag eller tærsk rettet mod mennesker eller trækdyr (94. 120. 138) og udført med en stok eller stang. Det er de samme udtryk der bruges i de gamle love, specielt udtrykket *stangæ hog* o.l. i DgL.I.73. V.134. VII.117. VIII.64 (= *stafs hog* i JyLov DgL.II.418).

hærensøn i *Han scal haffwe hærensønen ther hanen wændher* 903. Som de gammelsvenske og latinske paralleller viser er ordet her brugt om hansen hals. Der må have været noget særligt ved halsen siden den er belønningen for at dreje ved stegningen. Da det næppe kan være som lækkerbisen, kunne man byde på at den har været brugt til et eller andet, f.eks. på lignende måde som gåsens hals (se Feilb. u. gåse-ralle, -strube). Betegnelsen er mærkelig fordi ordet ellers betyder: *skøgesøn*,

især brugt som skældsord, således f.eks. i Dyrerim 90: *hun kaller thek herriensøn ok ey herre.*

isterleff i 397 om et stykke brød besmurt med ister (indvoldsfedt af svin). Ordet lever i jysk om et sammenrullet stykke ister (se Feilb.).

kaghe i 22 indeholder muligvis et gammeldansk ord for allike, se Stud Kock 306 ff.

kan bruges i selvstændig anvendelse: 1. intr., dels i forbindelse med *sammen* om gensidig overensstemmelse, forståelse: *Alffwære oc gammen kwnne bæsth sammen* 608. *Then troo oc then vtroo kwnne iilæ sammen boo* 773. Dels i forbindelse med *wedh*: finde sig i, forsone sig med, tåle: *Han kan bæsth weedh harm* (vistnok: krænkelser, fornærmelser) *inghen haffuer* 816. S 750: *then kan best widh wandan som ængin hawir*. ChrP. har ved åbenbar trykfejl *kend*. – 2. trans., vide, kende: *Man kan manghe raad naar man tøfff inghe wedh* 981. – 3. Den almindelige anvendelse er som modalverbum med betydningen: være i stand til. Her berører ordet sig med *maa*: *Man maa ledhe oxen til wanneth man kan ey nøde hannum at dricke* 110. *Bwdskab maa iegh bære antswar kan ieg ej woldæ* 525.

kiff betydningen strækker sig fra: ordstrid, trætte over slagsmål til kamp, krig (sml. Rimkr.II.117: *wi hadhe sammen storth orloff och kiiff*). 11. 561. 573. 884. *Kijffs nymære* 101 er i dubletten 449 erstattet af *oorloffs nymære*. Ejendommeligt er anvendelsen af *kijff* i *Ee rijss kijff aff thet werræ hywell* 11. *Kijff* i betydningen trætte svarer til latinens *iurgia*. Men det passer ikke ind i billedet. Det gør derimod *murmura* = larm i det latinske ordsprog i Basel-håndskriftet (Kjær (1962-63) 98): *A peiore rota semper sunt murmura mota*. Man må tro at vi her har det oprindelige, men der har været forskellige latinske ordsprog der kan have smittet af på hinanden (jf. Singer.I.90 f. II.104 og Krist.Ordsprog 116: *Det dårligste hjul knarker mest*).

kijphat i 804. Ordet kendes i dansk og svensk kun fra dette ordsprog. Første led hører til da. *kippe*, vn. *kippa* rykke, nappe. PSyV I.573 forklarer: *Fordum Leeg naar Hatten kippedes og sattes af og paa* (han har næppe kendt legen men givet definitionen på grundlag af sammensætningen). En sådan leg synes ikke at have været kendt i Norden så ordsproget er nok en oversættelse fra et fremmed sprog. Singer.I.78 har fremdraget et gammelfransk ordsprog: *Points ne fault a gens qui ont taigne* (dvs. skurv) *jouer a »tirer chaperon«* (formodentlig en gammel fransk selskabsleg) der i dansk er gjort til et citatordsprog: *Leegh hwat thw wilt oc leegh ej kijphat sadhe then skurffwedhe man.*

klogh, se u. *wijs*.

konsth er et låneord. Det kendes først fra 1400tallet, så ordsprog med dette ord kan ikke være gamle i dansk. Ordsprogene med dette ord kan nævnes som eksempler på indslag i PL med et ufolkeligt præg: til de abstrakte substantiver deri svarer et abstrakt indhold der minder om tankesprog, sentenser. Ordet *konsth* dækker et betydningsfelt der strækker sig fra: håndværksmæssig og kunstnerisk dygtighed til klogskab, visdom, snildhed. *Konsth ær læth at bære* 56 (jf. *konst es goet te draghen* PC 444). *Manghe ære konsthens* (ChrP.: *vissdomss*) *weijæ* 606. Der er to ordsprog der synes at modsige hinanden: *Mackthen gaar offthe foræ konsthen* 57 og *Konsthen gaar offthe fore mackthen* 799.

kraghe gale i *Qvinnæ tale ær alt som krage galæ* 166. Der er uenighed om slutningen, *krage galæ* opfattes af Kalkar og flere som en sammensætning. Axel Kock udtaler sig ikke direkte om det men i registeret opføres det som sammensætning. Herimod kan indvendes at et vbs. *gale* til vb. af samme form er mærkeligt og kendes ikke andetsteds fra. ChrP. har samme form som PL. S har det ikke. PSyV 4080 laver både subjektet og prædiketet om til vbs. på -en: *Kvindetalen, kragegalen*. Hvis PL-formen er rigtig så er prædiketet en ledsætning: *som krage gale*. Verbet *gala* bruges i glsv. og vn. om kragens lyd, og flertalsformen her kan skyldes at *krage* er den morfemløse form der må være den gamle (overfor den nye *kragher* 1088). Det er netop en sådan form (med ledsætningsprædiket) der optegnes i Krist.Ordsprog 178: *Kvinder taler, som krager galer*. Latinen synes at have et helt andet indhold.

krogh betyder et krumt stykke træ, gren eller et stykke der ender i en hage. Hvilke specielle anvendelser der i ordsprogene tænkes på kan ikke altid siges med sikkerhed. I *Thet scal aarle krøghes goth krogh scal wordhe* 192 menes at den gren eller det træ må tidligt krumme sig som skal blive til en krog (et kroget stykke der kan bruges som redskab). I forbindelse med *kaste* bruges det om redskaber hvormed man kan gribe fat i noget. Et sådant redskab brugte man til at fiske kødstykker op af store gryder. Det hed *madkrog* (Gammeldanske Glosser 48), *kaste madkrog i gryte* (Suso 35). Denne betydning synes ikke at foreligge i nogen af ordsprogene. Derimod kunne betydningen: hage til at hugge i store havdyr, marsvin, sæler o.l. passe på 198 *Kasth paa krogh oc holth om tw kanth* (jf. Brix.AP.V.97 og ChrP.s kommentar), men dubletten 450 tilføjer *thij offthe ær lockæ nær* og det kunne tyde på at der var tale om en såkaldt gillekrog (se StudKock 310).

krop i *Han scal gællæ meth kropp ejj haffwer koo* 987 har grund i en gammel

retsregel: *Ær ey fæ til. tha gaar thet a crop thar ey ær co til.* ErLov (DgL.V.175). Lignende i gammelsvenske love (se Pipping i SNF.L.28 ff.). *Krop* betyder her formodentlig kropsligt (tvangs)arbejde. Ordsproget forekommer i moderniseret form i 195: *Hoo eij haffwer grijs han scal bethalæ meth krop.*

kusæ i *Ther ær ont i hwsæ som enghen ær kusæ* 116 (= 300). Dette gamle ord for en der kan skræmme, sætte skræk i folk (og sætte sig i respekt) synes i glda. og glsv. kun at forekomme i dette ordsprog hvor det er rimord. I 308 er det erstattet med *ræthsle*. Det findes i no. dial. *kuse* = bussemand. Det hører til verbet glda. *kiuse*, mod. *kyse*, der hade en sideform *kuse* (se GG.I.350). J. H. S.(midth).Mundheld.13 citerer et gammelt rim: *Tord* (dvs. marts) *med sit Skiæg / Lokker Børn til Væg / April Kuse / Jager dem i Huse*. I dial. synes det at være blevet knyttet til et fra latin *custos* lånt ord. Krist.Ordsprog 178: *Nu er Kuste nok kommen hjem* (den der har magten i huset). Der nævnes også formerne *Kusted* og *Kustis*. Se videre Feilb. u. *kustos* og ODS u. *Kustos* 4.

kærff i *Ee kommer køgh aff kærwendh* 427. Ordet er best. f. af *kærff* = et neg. Jf.: *Tiende .. den Tiende Neeg eller Kerff aff alle slags Korn* Osterssøn Weylle (1665) 765, DL 2-23-1. Tiendetageren udtog hvert tiende neg på marken. Det hed 'tiende i kærven', se ODS I *Kærv* 1. At der ved den lejlighed opstod skænderier (da ikke alle neg var lige gode) kan man roligt gå ud fra.

købe i *Hwo som skalken kener han køber hanum ey* 424 synes at være en talemåde der (af samleren af PL?) er udbygget til et ordsprog. Talemåden, der er allittererende, kendes fra dial.: *Jeg kjender hende (ham) nok, jeg kjøber hende (ham) ikke* o.l. Krist.Ordsprog 156. 160. Jf. *Wer dich kennt der kauft dich nicht* DWB kaufen sp. 329. *de se kennt, köfft se nich* (den der kender hende tager hende ikke til hustru) Mensing.III.95 (Holsten). Citaterne kan tyde på at grundlaget for talemåden er det gamle brudekøb. Man kunne jo også købe trælle. Endvidere synes *købe* at have kunnet dække: hyre, leje, fæste. Jf. dial. talemåde *købe en for en tosse* antage en for at være en tosse, se ODS *købe* sp. 1193.

køgh i 427 betyder skænderi. Det bruges også i Dyrerim 91: *ladh faræ thin møglæ kiøgh*. Ellers er det et sjældent ord i østnordisk. Færøsk (Svabo) har *kjøkur* skænderi.

lackeløs i *Laan scal gaa lackeløsth hiem* 12 betyder: ubeskadiget, uforringet. Det er et lovudtryk, men de gamle love har *liuteløs*, og det må ordsproget også have haft. Jeg har først fundet *lakke løs* i et lovhs. fra 1497 (DgL.II.466). Det subst. *lak* hvormed adjektivet er sammensat, er lånt

fra mnt. og kendes først i slutningen af 1400tallet. Se også ODS u. lakkeløs. Osterstrøm Weylle (1665) 465 citerer ordsproget med både det gamle og det nye adj.: *Laan bør at gaa lydeløs oc lackeløs Hiem*. Der findes et andet ordsprog om tilbagelevering af lånte ting, og det synes også at grunde sig på lovsteder. De gammelsvenske love har bestemmelser som: *laan scal læende atær bæres* (Södermannalagen kap. 6.2, jf. SNF LIII.260) dvs. at låneren ikke skal vise modvilje eller surhed ved at komme af med det lånte. Og det kendes udenfor Norden. Hendings Proverbs fra 1200tallet har *Selden comeþ lone Lauinde home* sjældent kommer lån leende hjem (Singer.III.132) med allitteration som det danske ordsprog. Se Pipping i SNF.LIII.255 ff.

leeff i *Saa dwær leeff som lønth ær* 1011 har bet.: trolddomsmiddel. I denne betydning kendes det fra Reformationstiden (se Kalkar) i formerne *lef* og *løf*. Ordet er med forskellig vokalisme udbredt over hele det germaniske område: glsv. *lif*, *lef*, vn. *lyflæg*emiddel, trolddomsmiddel, oeng. *lyb* gift, i ft. osteløbe (eng. *cheeselip*), oht. *luppig* giftig saft, trolddom, ty. dial. *lip*, *lippe* osteløbe, holl. *lep*, *leppe*, mht. *lap*, mnt. *laf*, *lip*, *lebbe* i samme betydning. Gotisk har afledningerne *lubjaleisei* giftblanding, trolddom, *lubjaleis* giftkyndig, troldkyndig. Grundbetydningen er vel: hvad der bruges som trolddomsmiddel og bet.: osteløbe vel en billedlig anvendelse med henblik på den virkning som løben (af kalvens fjerde mave) har. Ordet synes ikke at have været meget brugt på dansk. Det faldt sammen med *lev* brød, og i den sekundære betydning brugtes et andet ord: (*oste*)løbe der er ubeslægtet = vn. *hleypir* til verbet *løbe*.

lindhe herre i *Lindhe herre haffwær gernæ eeghæ swænæ* 524. Dette ordsprog hører til de senere tilkomne da det ikke findes i den svenske samling og det findes ikke i andre nordiske kilder. Det må være et lån. PSyv forklarer nr. 3061 *Linde-herre skal have ege-svende* (ɔ: *milde herrer haarde tjener*). Forbilledet er fundet af Singer.II.28 i en gammel tysk kilde: *Linden heren verwint eygen kneicht*. Det menes at der ligger et ordspil i de to første ord mellem adj. *lind* mild og trænavnet, og det har så ført til skabelsen af modstykket med tysk *eiche*. Jf. u. hemmeligh.

lwnd styckæ i *Hwo som attraar en vogn aff guld han faar en lwnd styckæ* 348. Ordsproget mangler i S og er derfor nok sent tilkommet. Hvis 'vogn aff guld' dækker over en realitet må det betyde en forgyldt vogn som de brugtes af de tyske fyrster (if. KultLeks. u. vagn), og det er netop på tysk område vi finder ordsproget udbredt. F.eks. i PC 315 *die nae een gulden wagen staet krijcht daer gerne een naghel af*. Flere eksempler i noten dertil s. 189 i udgaven. Der er vist ingen tvivl om at *naghel* i disse

tilfælde betyder det samme som *lund styckæ* (dvs. *stickæ*). Dette fagord defineres i ODS: pind eller jernstift, der stikkes i et hul i vognakslen for at hindre hjulet i at glide af. Det er jo en sammensætning og det egentlige fagord skjuler sig i første led. DWB u. Lünse har ordsproget i formen *wer nâ'n goldenen wâgen ringet, de krigt gewisz 'ne lünze dervon*. Germansk har haft en fælles betegnelse for dette ord for en ganske lille men meget vigtig del af en vogn. Det foreligger i oeng. *lynis*, i moderne eng. *linch-pin* og (dial.) *lin-pin, lin-nail*, oldsax. *lunisa*, oht. *lun, luna*, mnt. *luns(s)*. Latinen til PL *Ex auri plaustro lumbestica fit cupienti* er en oversættelse af en der ligesom ChrP. ikke har forstået fagordet og forsøgt at latinisere det. ChrP. forklarer det som en dannelse til lat. *lumbus* = lænd, hofte og forklarer det som 'den lange del der ligesom ved et hofteben knytter hele vognen sammen' (overs. i DgO.I.531).

lycke (sb.) har tre betydninger. 1. skæbne som en over menneskenes liv, ve, vel rådende magt. 559. 879. Personificeret: *lycken ær wreedh* 866. *lycken ær sæær* 1180. – 2. en persons livsskæbne. 321. 1025. – 3. god skæbne, lykke. 765. 800. 1145. Uklart er *Christ ær thet naffen ther lycken ær tijl godh haffen* 1199, et af de få kristeligt forkyndende 'ordsprog' i PL. Billedet er vel fra sejlads men udtrykket er stærkt komprimeret. Meningen vel: Kristus (troen på ham) er som den gode vind der fører den troende i havn i himmerig.

lycke 1000 = vb. *lycke*, slikke (senere indsat i ordsproget).

lywdh i 675 (= 1006) om blæseinstrument (se nærmere KultLeks.XI.9). Den i glδα. almindelige form er *ludh* svarende til vn. *luðr*, men da glδα. *liuth* = lyd kunne have lydformen *luth* (se LU.II.90) smittede det af på *ludh* (der måske identificeredes med det) så det også kunne få diftongisk form (jf. Lindegård Hjorth.Filol.Studier 240).

maa i selvstændig anvendelse: 1. formå (at yde). *Mære mwæ two æn een* 1158. – 2. som udtryk for at indrette sig efter omstændighederne. *Ee ær mwæss som hwn maa* (bedst kan) *i fattigh kones poosæ* 602. – 3. få tilladelse, lov. *Førstæ ieg maa som ieg wijl tha gør ieg som ieg ær tijl* 1169. Som modalverbum. – 4. være i stand til fysisk at gennemføre noget. *Manghe mwæ snarth hielppe een* 234. *Meth lidhet watn maa reen man segh thoo* 239. – 5. have mulighed for. *At haffwæ oc maa faa thet ær eij alt eens* 538 (parallel hos Singer.II.60. Latinen genfindes hos Werner 44). Ofte om mulighed i forbindelse med evne: *Man maa saa klæde een bwck at han ær so god som en hæst* 774. *Thwaa mwæ saa lijffwæ* (dvs. lyve) *at then tridie hænger* (dvs. bliver hængt) 817. *Man ma so længæ væniess wedh ont at man tycker ont wære got* 555. Berøring med *kan* (se kan 3). En gang synes *maa* at

konkurrere med *scal* som påbydende eller rådgivende: *Een maa prøwæ en man i sith weldhe* 218 (S har *thu scal prøua*). – 6. betegnende nødvendighed, tvang (bl.a. fra naturens eller skæbnens side). *Thet ær ey een fruwæ saa bæρθ hwn maa ey haffwæ sijn pijsæ fiært* 241. *Then lyffwer offthe ther mōghet maa thaalæ* 629. *Mordh maa ej dølies* 119. – 7. få tilladelse eller lejlighed til. *Naar een snōdigh swæn maa radhe tha ær hans herre i woodhe* 832. *Then ær saligh meth lycken maa leffwæ* 1145.

maanen i *Wey* (dvs. giv gaver til el. bestik) *heller maanen æn allæ stiærner* 837 og *Haff heller wenscaff meth maanen æn meth alle andræ stiærner* 867. Stedet kan sammenholdes med folkevisecitatet (DgF.IV.321): *Langt helder sier* (dvs. ser) *ieg, at maanen er wred, / end solenn och thi ander smaa stiærne*. Og der fortsættes: *Then maane, then mienner* (dvs. mener) *ieg* (dvs. jomfruen) *ether* (dvs. den bejlende ridder) *med, / ieg haffuer ether ickæ saa (kier): / Krest giemme min fader och moder / som meg haffuer thogt och lerd*. Det fremgår heraf at maanen har været brugt om den næsthøjeste, -vigtigste person, under solen og over stjernerne. Sml. også ODS Maane 2. log 4. Forholdet solen : månen : stjerner er også benyttet af Freidank (1200tallet, se Singer III.68). Grundlaget er utvivlsomt Josephs drøm i 1. Mos. 37,9 ff.: han drømmer at solen, månen og 11 stjerner bøjer sig ydmygt for ham, og den udlægges som hans far og hans mor og hans 11 brødre skal komme til at ydmyge sig for ham.

meniske forekommer i *Madh haffwer meniske* 25. I hs.-fragmentet nr. 6 findes det i formen *minskæ* der er en jysk form (hs. er jysk præget). Ordet forekommer endvidere i 220: *Naar gotz gaar paa grwnd tha woord mentsken tynth* (her har ordet fået t-inds kud jf. LU.II.236). Betydningen er gavmildhed. Ordet svarer til glsv. *mānska*, vn. *mennska* menneskelighed. Ordet har allerede i middelalderen været ukendt, hvortil kom at det kunne falde lydligt sammen med *menneske*. I 178 der er en dublet af 220, er *wenskabeth* sat i stedet, og i 1508-udg. er det i 220 rettet til *wenskab*. Betydningen af 25 er usikker. Måske betyder det: mad skaber gavmildhed eller velvilje hos modtageren (så han lønner en eller gør gengæld). Ordet kendes i dansk kun herfra. Det hertil hørende adj. *meensker* mask. = mild, gavmild, er brugt i Dyrerim 47, svarende til glsv. *mānsker*, vn. *menskr* menneskelig, oeng. *menisc* d.s.

nijdingh er brugt to steder = den gerrige: 543. 756. Denne betydning er en yngre. I de gamle love betyder ordet en ond person, person der begår forskellige forbrydelser der kaldes nidingsværk (DgL.V.317) og derved pådrager sig vanære, skam. I 543 *Nijdingh haffwer pænningh* har ChrP. *Nenning* og S 471 *nænningh hawir pænningh* i stedet for *Nijdingh* og

det er givet det oprindelige (jf. rimet). Ordet har været ukendt for en af traditionsbærerne, og han har troet det betød nidding, i betydningen: gnier hvad jo også kan give mening. *Nønning* hører sammen med eller er måske identisk med vn. *nenning* driftighed (K&P.II.221). Skautrup forklarer ordet som hørende sammen med (*ikke*) *nænne*, *nænsom*, og *nænning* om person kan så have betydningen »den der har hjerte for, skåner, er varsom med eller sparer« (Vejen Sparekasse 1861-1961.14).

nøghlingh i *Thet ær ont at wære sijn kones nøghlingh* 232. ChrP. har det samme og H 23 *Wnt ær ath wære sin konæs nyghing* der viser jy. y for ø og afledningsendelsen -ing. S 204 har erstattet ordet med *vndirdaan*. Ordet kendes kun fra dette sted. Axel Kock har søgt en forklaring af ordet (K&P.II.119). Et andet forsøg gøres her. Ordet kan tænkes at være en afledning af glsv. *nøpgha* (nysv. *nödga*), der har sideformerne *nøggha*, *nøgha* tvinge med myndighed, magt, vold, vn. *nauðga* nøde, tvinge. Konsonanten ð foran anden konsonant kunne svinde i glsv. som i glda. (se LU.II.297). Betydningen af ordet kan ansættes som: underkuet person, person som er under tøffelen.

om præp. *om* har nogen særanvendelser. 1. det kan angive formålet for verbalvirksomheden. *Hwundhen løber om brødhet oc haren om liffwedh* 210 (jf. Krist.Ordsprog 126: *Hunden har klæderne og går om føden*). – 2. i forbindelse med *wære*: være af betydning, værdi, styrke. *Lidhet ær om nødden oc æn mijnnæ om kærnen ær borthe* 929 (jf. 1142). *Lidhet ær om then mandz wredhe som inghen wrdher* 171. *Wærre ær fattigh man om spot æn om skadhen* 320. – 3. angivende et forhold af ensartethed, ens værdi. *Lighe om lighe fijs fick fierthens dotther* 114.

ondh er modsætningen til *godh* selvom de to ord ikke helt svarer til hinanden. I. om person 1. ikke fyldestgørende som. *ondhe gællere* (dvs. dårlige betalere) 10. *en ont staalbrodher* 619. – 2. uredelig, uærlig 650. *Een onth hijtthere* 888. – 3. om barn: uartig. 805. – 4. ubehagelig, generende. *ondhe gæster* 529. – 5. fjendtlighedsindet, ondsindet eller/og streng, barsk overfor andre. *ondhe grande* 177. *Ondher foghet* 1094. Måske med bibetydning af at have overnaturlig kraft til at gøre ondt 28. Spec.: arrig, umedgørlig, hidsig, vred. 104. 1067. *Offthe gældher øghe ondh køre swæn* 551 (jf. Krist.Ordsprog 629: *Ofte gjælder hors, at kjøresvend er vred*). metonymisk: *Onth øwæ sculle aldrig got see* 717. – II. om dyr. 6. som ikke har sine naturlige kræfter eller egenskaber i behold. 231. 370. 1191. – 7. ubehagelig, afskyet, led. *Kraaghen ær forthi ondh at hwn siær sandheth* (dvs. ved at varsle ulykker se Feilb.II.285)165. – III. om ting. 8. af dårlig, utilfredsstillende kvalitet. *Ondh roodh* 20. *een ont kniff* 202.

ondh agher 923. – 9. skadelig. *ondhe yrther* 457. – IV. om forhold. 10. uden fordel, nytte, gavn. *ont kyffwe bydhe* 324. *ondhe raadh* 1106. – 11. uheldig, ulykkelig. *oondh ændhe* 381. *ondh wanæ* 553. *Thet ær ont at wære sijn kones nøghlingh* 232. – 12. upassende, usømmelig. *Leeghen ær eij onth om han ær maadeligh* 695. – 13. præget af mangel på ro og orden. *Ther ær ont i hwse som enghen ær kusæ* 116. – 14. vanskelig, umulig. *Then penning ær ont at holde som vdh scal* 227. *Thet ær onth at komme heyræ i meess* 51. – 15. usædvanlig, mærkelig. *Thet ær een onth skadhe ther inghen kommer tijl gaffn* 1092.

plandz i *Walsker plandz gør glader dandz* 29. S 65: *Wærsthir (!) planz gør blidhan danz*. ChrP. har *Valsker dantz gør gladher plantz*. Det latinske lyder *Agmina leticie citant celeres balarie*, raske danse fremkalder glædens skarer, noget det danske ordsprog ikke kan betyde, men det er ikke det eneste tilfælde hvor forbindelsen mellem det latinske og det danske er en meget tynd tråd. Jeg tror her foreligger et forsøg på at fordanske et almindeligt fransk ordsprog. Det foreligger i former som *de la pance vient la dance. après la pance vient la dance*. Provensalsk: *la panso fai la danso* (Mistral Dictionnaire Provençal-Français II.472). Holberg har kendt det. I Epistel nr. 339 siger han: »Det heder efter det gamle Franske Ordsprog: *Apres la pance vient la dance*«. Som man ser er der i den danske form kommet to adjektiver til. *Walsker* betyder fransk eller (især) italiensk. Det er måske brugt for at angive *plantz* som et vælsk ord, som når vi taler om en engelsk breakfast, den italienske prima colazione o.l., og *glader* er vel så indsat for at skabe balance. Ordet *planz* som ikke kendes andetstedsfra, er snarest en fejl eller en omdannelse med forskellige tilknytninger (se K&P.II.21). En form med pl- er forgæves eftersøgt i fransk og italiensk. Man må tænke på italiensk *pranzo* middagsmåltid (latinsk *pransus*), men på italiensk rimer *pranzo* ikke på *danza* så ordet stammer nok fra fransk. I sin kommentar (til latinen) siger ChrP. at *balariæ* er et almindeligt ord hos italienerne, selvom det er ulatinsk. Men der er ellers ikke noget der tyder på ordsprogets italienske oprindelse. Der er flere forhold i PL der viser fransk indflydelse (se s. 173 ff.). Indholdet er klart nok. Man kan sammenligne 768: *Ee skober* (dvs. danser) *fjoldh bwgh oc eij sawræ klædher* og PSyv nr. 1037: *For* (dvs. før) *maaltiud bliver ej dands af*. Mnt. har et ord *plans*, som betyder dans, men det kan ikke passe i sammenhængen.

planther i *Mackt brydher offthe stooræ planther* 590 er som flere har set fejl for *plancker* (K&P.II.244). Sml. *Riber Vlff lader en Slot opbygge .. / Hand*

lader den giøre saa høy oc sterck / med dybe Graffve oc høye Planckverck.
DgF.III.18. Parallelordsprog PC s. 234.

quer siddendhe i *Quer siddendhe ridder ær ey hwlth vndher baner* 284. Udtrykket *sitiæ quær* er en fast forbindelse der bruges i de gammeldanske love i betydningen: blive siddende hjemme og ikke give møde som man skal (se f.eks. DgL.I.61. 152. VIII.339). Ordsproget siger at den ridder der bliver hjemme er ikke tro under banneret, dvs. ham kan man ikke regne med deltager i slaget. Det er et af de (banale) ordsprog der siger at hvad man ikke har eller hvad ikke er til har man ingen gavn af.

raad bruges 1. om persons egen beslutning eller plan med hensyn til udvej af en vanskelighed eller om det middel, den fremgangsmåde der anvendes. *Raad ær ej bædre æn vraad* (dvs. mangel på råd) *vdhen the tages i tijdh* 52. 415. 981. – 2. om en udefra (fra en anden person) kommende anvisning, vejledning til at komme ud af en vanskelighed. 54. 413 ofl. – 3. i forbindelsen *hannum wordher raad* han får hjælp, hjælpes, reddes uden at det angives hvorfra hjælpen kommer. *Dranckære wordher raad* *oc doblere inghen* 1064. *Then wordher raad* *som rædhes* 152 (= 459. 902) er mærkeligt. Det er muligt at der ligger noget særligt i *rædhes*, f.eks. frygter for at noget skal ske, forudser vanskeligheder, er forberedt på dem. Latinen har nemlig *proba* (ChrP.: *bona*) *formido*. Altså evt. igen et eksempel på den kortfattethed der præger ordsprogene (se s. 102 ff.).

rabæ i *Siælen ær rabæ goodh* 486. *Siællen ær raben goodh* 917. Ordet kendes i glda. kun herfra. Glsv. *rapan* (i S 813), vn. *hrapan* nedstyrtning, meng. *rap*, *rape*, *rapen* hast, jf. vn. *hrapaðr* d.s. Disse substantiver hører til vb. glda. *rabe*, *rape* (Kalkar) skynde sig, glsv. *rapa*, vn. *hrapa* d.s., meng. *rape*. ChrP. erstatter ordet med *haste* i 486 men bevarer det (i formen *rabe*) i 911. I Proverbs of Hending fra 1200tallet findes et ordsprog med dette ord og med samme mening men anderledes formet (se s. 176).

ram i *Onth ær meth ramme stærcke reeb at drawæ* 204. Her er *stærcke* indsat som erstatning for *ramme* der skulle have været overstreget. Dette ord var nemlig blevet forældet eller udgået i betydningen: som har stærke legemskræfter, ligeledes i glsv. (hvor det kun kendes i dette ordsprog), men det er alm. i vn. der også har udtrykket *við ramman (man) reip at draga*. I overført betydning bruges det i folkevisen i udtrykket *ramme runer* (dvs. som virker med stærk tryllekraft).

ribaldhæ er et skældsord som katten bruger om kællingens søn i 842. Ordet stammer fra oldfransk *ribauld* der latiniseredes til *ribaldus* (det bruges i latinen til dette ordsprog og til 125 i betydningen: tigger), og i

denne form fik ordet en vid udbredelse i romanske og germanske sprog. I nordisk kendes det fra vn., glsv. og glða. Det betyder egentlig lejesoldat derefter landstryger, vagabond (jf. ChrP. i kommentaren til 125). Det har også været brugt i latinskolerne om opsætsig elev (se V. Bang Latinskoleliv og Studenterliv 25). ChrP. siger i sin kommentar til 836a at det er et lydord der efterligner kattens mjaven. Ordet forekommer i Dyrerim 90 hvor katten siger *thw blywer prelatæ ey met allæ / hør thu thet, thin gamlæ rybaldhe*. Brøndum-Nielsen mener (Dyrerim 135): det er meget sandsynligt at man på grundlag af ordsproget har sat ordet i forbindelse med kattens mjaven og at det er grunden til ordets anvendelse her. Forklaringen er snarere den at forfatteren af Dyrerimene har kendt PL, der jo brugtes i skolerne (jf. s. 166).

risæ Dette gamle intr. verbum, der er i almindelig brug i lovsproget og som i løbet af middelalderen glider ud af sproget, lever i bedste velgående i PL. Betydningen er: 1. gå, stige opad. *Swarth ær gammelt man modh biærgh at rijsæ* 955. – 2. stå op af sengen. *Hoo aarligh rijss han wordher mangt wijss* 9. 562 (sml. Hávamál 46. 47: *Ár skal rísa / sás ..*). *Awendh rijss aarligh* 1036. – 3. opstå, udvikle sig. *Ee rijss kijff i ølkonæ hws* 561.

sagh i *Feeth swijn ær snarth sagh giffweth* 133. *Giffwe sagh* er det i de gammeldanske love brugte udtryk for at anklage. Der er humor i ord-sproget. Det fede, dvs. opfedede og slagtefærdige svin anklages med krav om dødsøksen (jf. latinens *causa necis*).

salæ i *Førræ lignæs biergh oc dalæ æn køb oc salæ* 631. Den gamle tostavelserform, der ellers fortrængtes af enstavelserformen *sal*, nu skrevet *salg*, holdt sig længe i denne forbindelse med *køb*, f.eks. i Dyrerim 41. 69. Rævebogen I.493. Forbindelsen bruges i de gammeldanske love: *i køp ok i salu* DgL.I.18. *i køp oc i salæ* ib. V.48.

sandeløb (1187) må betyde kurv til sand, men et sådant ord med denne betydning kendes ellers ikke og ordet beror derfor nok på en fejl. Det ligger nær at antage at det oprindelige ord har været *sædeløb*, en almindelig betegnelse for sædemandens kurv (se Kalkar IV.262. ODS u. Sædeløb. Skautrup Et Hardsysselsmål I.268).

scal Som selvstændigt verbum (med underforstået bevægelsesverbum i inf.). 1. i udtryk for at det er en pligt eller nødvendighed at foretage en ved et adverbial angivet bevægelse. *Han scal tijl halen ther koen eyer* 112 (jf. foruden K&P.II.60, Feilb.II.238, PC s. 174, Singer.I.73). *Then penning ær ont at holde som vdh scal* 227. *Hwad scal han i skow ther hwær bwsk ræd* (ChrP.: *rediss*) 892. – Som modalverbum. 2. angiver at noget tilrådes eller indskærpes som pligt, eller er passende, sømmer sig. *Man scal*

seedh følghe eller landh fly 7. *Fattigh man scal ej haffwe fawer konæ oc ej fedher oxæ* 942. – 3. angiver at noget er en (følge af) en naturlig drift, trang eller udvikling. *Barn scal krybæ tijl thet nymer at gaa* 438. *Orkeløss scal ee noghet paa slaa* 721. – 4. angiver eneste mulighed eller udvej. *Then scal sigh selff lowe ondhe haffwer grande* 177. *Han scal fødhe mawer hæsth ej haffwer fedher* 759. – 5. angiver en forudsætning eller nødvendighed. *The sculle wære manghe møss een kat sculle* (jf. 6) *bijdhe* 601. *Och scal* (ChrP.: *Der hør*) *hiælp tijl gutz hiælp* 151. – 6. angiver evne: være i stand til, kunne. *Een ont man scal ej widhe wharlædz een godh man kan seg bæriæ* 650. *Onth øwæ sculle aldrigh got see* 717. Muligvis med bibetydning: vover, tør: *hoo scal lyckæ thet øwæ ther gudh andh at see* 877. – 7. angiver det fremtidige, kommende, også med bibetydning af forvisning om at noget sker. *Hwo som ædher i wtijd han scal fasthe i tijdh* 534. *Wee ær koen then dag hwn scal løbæ fore spijwdh* 1105. En nøje gennemgang af brugen af *scal* i PL findes hos Pipping i SNF.LII.

sellæ i *Ee søghes sellæ lighe* 756 betyder: fælle, kammerat (se ODS I. Selle). Forbindelsen *sellæ lighe* er flertydig. Enten kan *lighe* være efterstillet adj. til *sellæ* og udtrykket betyder så ligemænd. Eller *søghes* kan være fejl for *søghe(r)* og betydningen bliver så: altid søger en fælle (et menneske) sin ligemand. Sml. *Selle søger lige* Krist.Ordsprog 340. ChrP. og efter ham PSyv har i stedet for *sellæ lighe*: *sellige*, et ord der ellers ikke kendes fra dansk. Det kunne tænkes lånt fra mnt. *sellik* (jf. tysk *gesellig*), men det betyder: omgængelig, fredsommelig. Den glsv. parallel har erstattet udtrykket med *sælike* (S 669 *æ søkias sælike*) der er glsv. sideform til *sliker* sliq (Noreen.Altschw. Gram.402). At dette ord skulle være det oprindelige i det danske ordsprog, som Axel Kock synes at mene (K&P.II.305), kan ikke være rigtigt.

skaffth i *Hwo som kaster bwløxæ ath wor herre han wendher hannum skafftheth i geen* 479. At ordet her ikke betyder økseskaft men spyd er forklaret af Axel Kock, men de forslag til ændring han fremsætter (K&P.II.202) er næppe nødvendige. Ordsproget skal vel forstås således: Den der i vrede, hidsighed kaster en skovøkse (i retning) mod vorherre, naturligvis uden at kunne skade ham, får til gengæld spyddet, et rigtigt krigsvåben, der kan ramme over stor afstand, rettet mod sig.

skalck er næst efter *daare* den hyppigst brugte nedsættende personbetegnelse i PL. Betydningen er: 1. en ond, nedrig, lumsk person. 292. 424. For *Een ont man* 650 har ChrP.: *en skalk. argh skalk* 852 var et fast udtryk der levede videre i bibelsprog (se Ewalds konkordans III.519) og dial. (se ODS u. I. Skalk 2, Krist.Ordsprog 281, Feilb.). – 2. nar. *Man tørff*

eij henghe klockæ vppaa een skalck (jf nt. *Men derff gheynen gecken schellen an hangen* PC s. 81) 662. – 3. grovæder, fyldebøtte. *Man gør eij godh erchebiscope aff een skalck* (50: en frotzer) 330. *Man scal fyllæ paa een skalk førre æwedh æn mawen* 1099 (Levin skriver (stedet ikke noteret, vistnok en ordbogsseddel): Før Maven end Øiet er det Almindelige hos sultne Mskr. Før Øiet end Maven betegner den Graadige med et stærkt Udtryk).

skobe = danse, lege 768 (= 1113) er eneste kendte eksempel på ordet i dansk. Det bruges i svensk dial. i betydningen: løbe, hoppe, danse og kan tænkes at have tilhørt gammelskånsk. Vn. *skopa* betyder løbe.

skwrffwet som har skurv, skab el. fnat: *Skwrffwet hoffweth ær snart brwdhet* 396 viser at disse hudsygdomme mentes at vise at hovedet var råddent indeni (ligesom svampe o.l. på træstammer viser at der er trøske i træet). Bag ordsproget ligger det mere almene *Raadhet ær snarth brodhet* 399. Forbindelse mellem dem viser *Rådent er snart brådent, sagde kjællingen, hun rev øret af sin skurvede søn* Krist.Ordsprog 443 (jf. K&P.II.175). Det er uvist om 804 hører hertil: *Leegh hwat thw wilt oc leegh eij kijphat sadhe then skurffwedhe man*. Det tilsvarende latinske ordsprog er helt anderledes i formen men det bruger udtrykket *Putre caput*. Se ovf. u. *kijphat*.

skødh *Ildh i skøth* nævnes i 529 som en af *tree ondhe gæsther*. Udtrykket kendes andetsteds fra i dansk middelalderlitteratur: *ho kan holle ild i sit skødh, so at hans klædher ey brønnes* Suso 163. *Ey kan mannen gømæ eldh i sith skøth, at hans klædher skulle ey brønnes* Mariagerleg.85. Det er en oversættelse af lat.: *numquam abscondere potest homo ignem in sinu suo, ut vestimenta eius non ardeant* og det svarer til Salomons Ordsprog 6,27 i Vulgata: *Numquid potest homo abscondere ignem in sinu suo, ut vestimenta illius non ardeant?* At lat. *sinus* snart gengives: skød, snart: barm (som i ældre bibler; 1931 overs. af Gl. Test. har Brystfold) skyldes at *sinus* dækker begge betydninger.

skøon i *The ære eij alle gammen kwnnæ skøon* 1014. Se om udtrykket *kunne skøn* u. Det syntaktiske s. 86 f.

soort spec. i følgende anvendelse: 1. om salt: aske af brændt tang brugt som salt (se DSt.1914.104 og KultLeks.XIV.695) 10 (= 233. 949). Et ordsprog der siger at af en dårlig betaler skal man tage havre o.l. er vidt udbredt, men PL er den eneste der taler om sort salt (se PC 770 note). – 2. i *soort kone* 24 vistnok: mørklødet og derfor grim, jf.: *hwn er sorth alth som eeth throol* Dyrerim 18. – 3. *Thet kyws eij alth som soort ær* 575 (= 670). Det der kyser og som man er bange for at møde, er fanden, en

djævel eller en trolld. Det er der mange vidnesbyrd om i middelalderens litteratur. Her et par eksempler: *diæfiwle sosom sorte blomæn* (dvs. negre) Suso 130. Sjælens og kroppens Trætte ved P. Lindegård Hjorth v. 337. *Løcken hwn ær eth vndherlicht trolldh .. Medh anledhe sorth hwn somme kywss* Rimkr.I.63. Fanden kaldes den sorte, se Feilb., og Krist.Ordsprog 565 har talemåden *Han er ikke så ganske Fanden, som han er sort til*. Den sorte farve er også knyttet til hekse, spøgelse m.m., se ODS u. IV. sort 10.1 og Feilb. u. sort.

spydstaghes ændhe i *Nw liggher laaw i spydstaghes ændhe* 5 (= 549). Det må betyde: nu er det krigstilstand hvor det er våbnene der bestemmer. Men *spydstaghes ændhe* er et påfaldende udtryk. Det er ganske vist spydspidsen der er den vigtigste del, men spidsen synes også at have spillet en rolle ved overgivelse af gaver, ved overlevering af byens nøgler idet disse overrækkes hængende på spydspidsen (som det vises på Bayeux-tapetet). Se Singer.I.4-5.

steeffnæ i *Thw scalt steeffnæ effther eeffnæ* 1143 har formodentlig oprindelig haft betydningen: indbyde til gilde. Derpå tyder den endnu i dialekt brugte variant: *sæt stævne efter evne*. Se ODS u. I. Stævne 4, III. stævne 2.

stinth er et fiskenavn der er udbredt over et skandinavisk og nordtysk-hollandsk område. Det bruges om forskellige småfisk, specielt om smelt, Osmerus. De hermed betegnede fisk regnes for mindre værd som spisefisk, men kan bruges om ikke bedre haves. Derfor hedder det i mnt. *Bether stynd gheuanghen wen stulle ghesethen* PC s. 143. PL's *Ther eij dyrth køb som man gør pølsæ aff stinth* 126 oplyses af nt. *De stynd maket den las vûlveyle* PC s. 163. Det svarer til det glholl. *die spierinc* (sa. bet. som *stint*) *doet den salm afslaen*. *Salmo vilescit nummo dum gobio crescit* ib. nr. 204. Altså: laksen bliver billigere når der er smelt (den billige fisk) på markedet. Det danske ordsprog hører måske til de yngre (ikke i den svenske samling). Hvis vi antager at *ær* er udfaldet efter *Ther* (en ikke usædvanlig fejl der kan skyldes sammenfald i udtalen) kan det få en lignende betydning som de nævnte: når man kan få noget billigere og dårligere (men brugeligt) i stedet for det dyre og bedre, vil det få prisen på det sidste til at falde. ChrP. har *er* i stedet for *eij*, og det giver en næsten modsat betydning der vel er overført til latin, men ikke giver nogen mening. DgO.I.41 følger ChrP. og vil rette *eij* til *er* (dette ord skrives altid *ær*). Baggrunden for ordsproget har næppe været kendt i Danmark.

strandh betyder: hav, egl.: havet nærmest kysten: *Ee wil wan tijl strandhe* 141. *tijl strandh(e)* betyder også: på havet, til søs. *Naar stooræ skjib ligghe paa landhe tha gaa smaa tijl strandhe* (581: *gaa þo wandh*) 446. *Somme tijl land oc somme til strand haffwe bæst løckæ* 321. Forbindelsen *strand og land* var gængs (jf. mod. *til lands og til vands*), f.eks. *han gioræ mongæ høgligæ gerninger .. bodæ ponnæ land oc sa j strandh* Krøn. 196. *Jek kriddhæ* (dvs. krigede) *paa swerighæ tiil landh och strandh* Rimkr.II.50.

swncken i *Then madh wordher illæ swncken som grædelighe ædes* 873. Det er mig bekendt det ældste eksempel på brugen af *siunke* (mod. *synke*) i transitiv anvendelse i betydning = lade mad, drikke osv. glide ned i maven. Et af de mange talesprogstræk der findes i PL.

syniære i *Een godh bediære scal haffwe een god syniære* 795 betyder: en person der afslår en bøn, til gl'da. *syniæ*, *søniæ* nægte, afslå. Verbet er bevaret i jysk (se Feilb. u synne) og også ordsproget kendes, Krist.Ordsprog 338: *Der skal en god synder til en god beder*. (Det er ikke let at sige nej til en der er god til at bede).

sæth i *Eeth ær ræth oc eeth andhet ær sæth* 520 er et substantiv der betyder: overenskomst, forlig, aftale, vn. *sætt* d.s. Ordet bruges i de gammeldanske love: *han giorthæ ey meræ las* (dvs. større læs) *æn there sæt war meth loghum* ErLov (DgL.V.323), *mz sætæ* JyLov (ib.II.401). Se også ODS I. Sæt 3.2.

thooskæppe i *Ee totther kærlingh aff sijn thoo skæppe* 487 må være et komprimeret udtryk for at kvaliteten af det den gamle kone spinder afhænger af hvad spindemateriale hun har. *thoo skæppe* må betyde den beholder der indeholder spindematerialet hvoraf hun laver totter til at sætte på tenen eller rokkehovedet (jf. ODS u. I. Tot 2.1 og III. totte 1). ChrP. har i stedet *to rock* og efter ham PSyv der forklarer ordsproget: (*Kællingen*) *gjør totten, som tovet er paa rokken. Saa bliver verket, som det er, det gjøres af* (nr. 5139). Isl. har et ordsprog der oprindeligt minder om det danske: *alltjafnt vill kerring hafa eitthvad fyrir snúd* (= ten) *sinn* (se K&P.II.215 og Blöndal u. snúður), der angives at betyde: man vil have noget til gengæld for en ydelse eller ulejlighed, men synes oprindeligt at måtte betyde at hun vil have noget hun kan bruge til at spinde med (til gengæld). Svarende til 546 *Thet ær goth ath kommæ aff goth* har ChrP. 544 *Gaat er ath vere aff gaat two* (= uld og andet spindemateriale), hvor ordet *to* bruges om et menneskes indre egenskaber, hans karakter, en anvendelse der kendes fra svensk og norsk dialekt. F.eks. svensk dialekt *Dä ä gódt to i honom* og i samme betydning: *Dä ä e gódt to i den*

rókken (Rietz 742). Af det sidste citat tør man måske slutte at også PL 487 har været brugt i en tilsvarende videre betydning.

tijd i *Man scal saa leffwe som paa landh ær tijd* 8. Axel Kock opfatter det som et adj. svarende til vn. *tíðr* som er i brug. I betragtning af at et sådant adj. i dansk kun kendes fra dette sted og at ChrP. har *seed* og *S sidhir* må man antage som højst sandsynligt at det er en læsefejl (på et eller andet stadium af den skriftlige overlevering) for *sijd* = skik, sædvane (jf. SkLov (hs. fra 1400tallet) *æffther lanzses* (fejl for *lanzsens*) *sith* DgL.I.112).

til forn i *Gæsthen ær eig saa argh skalk at bondhen bør eig til forn* 852 og *ey ær gest swa argh at husbonden skal io hawa til forna* S 732. Mnt. har udtrykket *tovoren hebben* have fortrin. Der menes vel at er gæsten stor på det, så skal husbonden have fortrin, have (serveret) først.

tijlsætthe i *Hoo icke tijl sætther han eig opp dragher* 891 betyder vistnok: lægge et nyfødt dyr til, og ordsprogets mening er så: den der ikke lægger til kan heller ikke opdrætte noget, man må investere for at få udbytte. Se StudKock 315.

trestrenght i *Ee ær hwærth goth reeb trestrenght* 890 betyder: som er slået, snoet af tre strenge. Hermed kan sammenlignes et kendt sted i Rimkr. (I.151): *Then snor som leggis aff strenge tree / hwn brøsther fuld neppeligæ / Thet syer wijsman for wthen spee / om hwn leggis lemppeligæ*. Vismanden er Salomon i Prædikerens bog 4,12, og her har vi kilden til ordsproget: i Vulgata: *funiculus triplex difficile rumpitur*, i Chr. III.s bibel: *en tredobbelt Snor riffuis icke lettelige sønder*, jf. Skautrup.II.20.

trætthe traadh i *Ee wil kærling haffwe sijn trætthe traadh* 519. Ordet må være en oversættelse af latin *filum contentionis* som omtales af Erasmus Roterodamus (*Adagiorum Chiliades Quatuor*. Genève 1612. 749), der har truffet udtrykket hos kirkefædre Hieronymus og Tertullianus. Det har ældre aner (se Pipping i SNF.LIII.175 ff.). Den oprindelige betydning er: tov der bruges ved idrætten tovtrækning. Dette kaldes hos PL *drawæ reeb* 204. 338, og de gamle kilder, også dem Erasmus henviser til har da også latin *funis* og ikke *filum*, og udtrykket bruges billedligt om trætte, ordstrid. Med erstatningen af *funis* med *filum* engang i middelalderen forsvandt også tanken om tovtrækning og man dannede i Norden den allittererende ssg. *trætthe traad*, og da gamle koner havde ord for at være trættekære og spinde tråde er det blevet brugt i forbindelse med kærtingen.

vbwdhen i *Hwaar scal vbwdhen sidde* 250. Svaret kan man finde flere

- steder udenfor PL. F.eks. i Krist.Ordsprog 274. 276. 369, nemlig: på dørtræet, afventende om han bydes indenfor eller afvises. PC s. 62: *die onghebeden te houe comt sit achter die dore* (se også ib. s. 179).
- vdh fwss** i *Bædræ ær fey man i hwss æn vdh fwss* 406 med betydning: ivrig, begærlig efter at komme ud. Ordet er sjældent. Jeg kender det kun fra islandsk i to hinanden nærtstående ordsprog: *illt er at hallda ut-fusum eyri* Kålund nr. 35 og *útfús er illa fenginn eyrir* (Blöndal 899).
- wglæ bør** i *Wglæ bør formener man at wære til skjibs før* 658. I DSt.1937.151 ff. har A. Fræmohs søgt at sætte ordet i forbindelse med udtrykket 'fange en ugle' om krydsende sejlaskib: få vinden forlig ind sådan at farten mistes. Billedet her er at der er kommet en ugle i sejlet. At noget sådant kortvarigt skulle kunne kaldes en *bør* er usandsynligt. Jeg synes betydningen ond vind der varsles af ugleskrig (K&P.II.265) er den sandsynligste. Uglen er jo en ulykkesfugl og varsler ondt (Feilb.III.963 f.) og en storm der indvarsles af ugleskrig kan have været kaldt *uglebør*.
- vlaaw** bruges i to ordsprog som stammer fra de gammeldanske love men er nået os i forvrænget form der har givet anledning til nye tolkninger (se K&P's kommentar). Det ene er: *Hoo som vlaaw fester han* (ChrP.: *hannem*) *vlaaw drijffwer* 6, der går tilbage til JyLov *hwa sum fæstær vlogh. han skal v logh winnæ* (DgL.II.440). Erik Kroman oversætter det (Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk II.213): den der lover noget uden at være tvunget af Loven, han skal udføre det han har lovet. Skautrup (Den jyske Lov 143) således: hvor en mand lover at føre edsbevis udenfor lovens krav, (der) skal han (også) give dette edsbevis. Det andet ordsprog er *Hoo vloow drijffwer han vlaaw nijdher* 331 har vistnok som grundlag SkLov.: *hwa sum ulohum suarær, han skal ulohum uppi halde* (DgL.I.41). Kroman oversætter (I.21): den, som svarer uden at have Ret dertil, skal holde det, der med Urette er lovet.
- wsk** i *Saa godh ær wsk* (ChrP.: *en ynsk*) *i aar som two at aaræ* 535 må betyde opfyldelse af et ønske. Det er såvidt vides det eneste sted hvor ordet i den form er brugt på dansk. Det var almindeligt på glsv., svarende til vn. *ósk* (jf. LU.II.326). Den nyere form *ønske* forekommer ikke i PL men derimod det hertil svarende verbum *ønske* een gang 1100.
- vsæl** har den oprindelige betydning: ulykkelig i *wslæ ære koninghe flæsthe* 351. Det er ikke egentlig et ordsprog men et udsagn om hvad man har hørt om konger i fortællinger og historiske beretninger. Jf. det latinske parallelordsprog: *Fabula fert elegum plerumque genus fore regum.* – I de andre ordsprog betyder ordet: elendig stillet, meget fattig. 318. 489. 1071. Substantivisk: *Vsæll ær vsæll værsth* 1087. I 557 (= 1181) *Frændher*

ære wslæ wærsth siger sammenhængen at *wslæ* må betyde usle frænder og ordsproget siger altså noget andet end ChrP.s variant: *Frende er frende verst* som endnu er gængs.

wey i *Then wey ær ondh at widhe som skibed gaar i haffweth* 946. Ordsproget grunder sig på Salomons Ordsprog 30,19 (Vulgata: *viam navis in medio mari*). Her opfattes *wey* = kurs og det giver god mening, men det synes også at være brugt i en konkret betydning om den stribe af kølvand som skibet efterlader sig og som forsvinder. Suso 137: *sosom skib som farer ower haff, hwes vech ey kan finnes, tha thet ær framfarn* (efter Liber Sapientiæ (Vulgata) 5,10).

weyæ modh i *Wijth ær weyæ modh wel ær then som wel gør* 150 (jf. 359. 149) betyder: sted hvor to eller flere veje mødes. Her kan man komme til at møde folk andetsteds fra, venner som fjender, jf. *Thet ær got at fijnnæ wen aa weyæ* 1135.

wil i selvstændig anvendelse: 1. ønsker eller finder for godt. *then haand han willæ aff wore* 98 (jf. Singer.II.118). *then wedher hanum bøn som wil* 495. *Kasth megh hwart thw wilt* 566. Også: finde sig i, tillade: *Ee leegher rackæ men gammell hwind wil* 1189. Med objekt: ønsker at få. *Meer wil meer so wil oc mæth konæ aff grødh* 435. Om naturbestemt forløb: *Ee wil wan tijl strandhe* 141. Som modalverb, i forbindelse med inf.: – 2. ønsker eller har lyst til. *Man ledher offthe at thet man wil ey haffwe* 158. *Alle willæ then flathe daare* 983. – 3. har vilje til, har til hensigt. *Then ær godh at weryæ som inghen wil beryæ* 175. *Wijben wil wæriæ all marcken oc hwn kan ej wæriæ syn eghen reedhe* 1165. – 4. om skæbne- eller naturbestemt udvikling eller forløb. *Thet fedhe wijl al tijd oppæ wære* 14. *Han wil ej lenghe leffwe som ej wil sorgh lidhe* 644. – 5. om fremtidig mulighed. *Man wedh ej hwart lycken wil* (ChrP.: *kand*) *skwlkæ* 558. – 6. er i stand til, formår. *Then mæthæ wil ej widhe hwat then fasthende lidher* 665.

wildh i *Sijldh ær madh wildh* 35 = *syldh ær madh wyldh* i H14. Betydningen er god, fortræffelig, formentlig i forskellige henseender: som fødemiddel, med hensyn til pris og delighed: det foregående ordsprog er *Sijldh ær selff skiffther madh* (jf. ODS VI. vild 1.3). Spørgsmålet er om *wildh* er efterstillet attribut eller andet sammensætningsled. ChrP. har opfattet forbindelsen som en sammensætning og omdannet det til *made vild* og ham følger PSyv og flere. Adjektivet står som rimord trykstærkt og der er ingen eksempel i kilden på andet sammensætningsled i rimstilling. Derfor tror jeg (med Kalkar og i modsætning til Axel Kock) at adj. er efterstillet for at komme i den rette rimstilling (se s. 92).

willie 1. om personligt forsæt: det at ville, have foresat sig at gøre noget,

handle på en vis måde. *Wilie ær ey landhe ræth* 59. 833. Med tanke på person. *Wilie oc mackt gøræ allæ gerninger* 748. – 2. om personligt ønske. *Thet tycker man at wære goth meth wilie skeer* 941 (jf.: *Thet ær all goth effiher wilie gaar* 1012). – 3. hvad man har foresat sig eller ønsker sig. *Ladh barn haffwe sijn willie tha grædher thet ej* 237. Med tanke på person. *Ee wil waaldh sijn wilie haffwæ* 1017. – 4. indre tilskyndelse, lyst til at gøre noget. *Godh wilie draffwær gerne stoort læss tijl by* 86. – 5. venlig indstilling, velvilje. *Lijdhen ær wilie røøn waar thet ey vdhen en bøøn* 257.

willie drugh i *Werdhen ær al willie drugh* 733, se DSt.1957.128 ff.

wijnne i *Ee mæn gaffwær wijnnæ tha ær modher oc dotter wænne* 1115 betyder: vare ved (og gøre sin virkning). Betydningen er bevaret i dialekt, bl.a. i talemåden: gid det må vinde og vare (se ODS IV. vinde 3. ChrP. bruger i stedet: *recke*).

wijs betyder: erfaren. Bruges kun i *Hoo aarligh rijss han wordher mangt wijss* 9 (= 562). Tilsvarende *wijssdom* i *Meth aldher woxer wijssdom* (= erfaring) 327 og *wijss* i *Han ær wijss som staar i sith eghet lywss* 714. I 1066 må *wijss* være fejl for *wijss* (se K&P.II.387). – *klogh* bruges to gange *Man scal wære klogh naar lycken ær wreedh* 866 (i S 767 findes kun latinen) og *Naar kyndegh kommer tijl klogh tha hawer klogh tabeth* (S 100 følger latinen *klokir hawir tappath tha owirklokir kombir*) 118. Det betyder nærmest snedig og snild. Ordet *klogskab* findes slet ikke.

wordhe i selvstændig anvendelse: 1. udvikle sig, opstå. *Aff lidhen gnijsth wordher offthe stoor ildh* 350. *Gærdh saa gaar at ther wordher ej gab wedh ændhe* 969. – 2. ske, hænde, foregå. *Ther wordher manckt i manghe dawæ* 1128. – 3. med indir. obj.: blive til del. *Dranckære wordher raadh oc doblere inghen* 1064. *Wee wordhe teg* 1079. *tha wordher thet henne tijl meen* 1078. Hertil hører *Then* (*Hanum* 459. *Hannum* 902) *wordher raadh som rædhæs* 152, men indholdet er mærkeligt. PL har et andet ordsprog *Naar man wondhes tha wildhes hanum raadh* 415 (jf. 981) der giver god mening: når man kommer i vånde, nød forvildes man med hensyn til råd (udvej, hjælp) = S 339 *tha mannin wandas tha villis honum snildin*. Man får en mistanke om at det er en form som de sidstnævnte der er det oprindelige (med de to allittererende verber *wondhes* og *wildhes*) som er blevet misforstået eller omdannet. – Som prædikatsverbum: blive. – 4. med substantivisk prædikat. *Hwo aarligh wil wordhe herre han wordher* (fejl for enten *bliwer* som 65 har, eller for *scal*, jf. 1118) *længe swæn* 265. *Genstij wordher offthe glæppæ stij* 973. – 5. med adjektivisk prædikat. *Hoo aarligh rijss han wordher mangt wijss* 9. *Enghen ær saa godh at hanum* (vist fejl for *han*) *wordher ej modh* (= træt) 1065. – 6. som hjælpeverbum i forbindelse med perf.

part. til dannelse af passivudtryk: blive. *Han wordher* (ChrP.: *bliffuer*) *tøsswer hwilt paa stheen siddher* 106. *Then wordher wel hwolppen gwdh wil hiælpe* 420. Som prædikatsverbum er *wordhe* stadig det almindelige ord. Det bruges ca. 35 gange. Indvandrerer *bliffwe* kun 3 gange (908. 993. 1150). Desuden bruges *bliffwe* i betydningen: forblive 2 gange (65. 111).

wænte i *Een skæppe fowldh aff wænther ær eij enn haandh fowldh aff wijssær* 510. Heri indgår inf. *vente* brugt som subst. eller gl. subst. *wænte* forventning, og *wissæ* vished. ChrP. har *Een skeppe fuld aff vente er ey en halff fuld aff visse*. Her må *halff* være fejl for *hand*. I Suso-oversættelsens version *Bedher ær en hand met hafwe æn tho hænder fullæ met wænte* (Suso 9) indgår infinitiven. Den tyske original har *es ist besser ein handvol mit besizene denn ein husvoll allein mit wartene* (citeret efter DWB *warten* sp. 2151). I dial. lever varianter som *det er bedre at være i visse end i vente, det er bedre at være i visse end i vove* se ODS I. *Vente* 1, I. *Visse*. *Proverbia Rusticorum* har *En un mui de quider nest plein poing de sauer* som Singer oversætter »in einem Scheffel «meinen» ist nicht eine Handvoll »wissen««, og det dermed sammenhørende latin er identisk med latinen i PL (Singer.II.81).

ænglæ i *Giff eij saa ænglæ at tw gaar selff vppaa træben* 684. Ordet må være et sidestykke til *gengle* som findes hos ChrP. og i S, men som er blevet udskiftet i den danske version med *træben*. De givne forklaringer går ud fra at det er det almindelige ord *ængle* = engle. Det er vistnok rimeligt at antage at her foreligger et ord svarende til eller lånt fra mnt. *enkel* = ankel. Se StudKock 314.

ærendhe i *Hwndhæ ædhe gernæ anden mandz ærendhe opp* 341. Ordsproget er blevet godt oplyst af Axel Kock (K&P.II.150, jf. Singer.I.139). Måske ligger der i ordsproget at folk der har lovet at udføre et ærinde, f.eks. overbringe en meddelelse eller bringe en ting et sted hen, ofte glemmer at forrette ærindet eller taber tingen så den 'går i hundene'. Måske kan der også ligge deri at det er en forklaring eller undskyldning som den skødesløse budbringer bruger til at retfærdiggøre sig. Det vil støtte denne forklaring hvis man kunne tage *ærendhe* i konkret betydning om ting der skal transporteres, men det er ikke let at finde tydelige eks. Glsv. har et ordsprog hvor en konkret betydning synes at foreligge: *annars ärande tälghis meth träkniff* (Söderwall u. träkniver).

ødh i *Thenne wærdhens ødh ær aff ont malm sammen lødh* 1127 betyder rigdom, timelig lykke, vn. *auðr*. Det er et sjældent ord i dansk, kendes foruden herfra fra Sjelens og Kroppens Trætte, ligeledes i forbindelse med *verdens* (188. 276. 308). Måske skånsk indslag. Den gammelsvenske

samling har yderligere to eksempler: *ffaa hawa ødhen alle hawa dødhin* S 680. Det tilsvarende i PL har udskiftet ordet med *løcke* (765) hvorved rimet er gået tabt. – *fatiks man ød ær aff hand ok i mun* S 802. Det tilsvarende PL 913 er anderledes formet.

ødhkænne i *Fattigh mandz ferdhe ære alle ødhkænne* 763 (jf. *ferdhe* ovf.) betyder: let at kende. S bruger ikke ordet i dette ordsprog (*fatigh mans fora ær ful wøl kændh* S 678) men to andre herhenhørende steder (S 616 og S 626). Ordet kendes i dansk kun fra PL og fra Karl Magnus 1480 (jf. Lindegård Hjorth.Filol.Studier 298). S har to andre dannelser: *rothit ær ødbrwæth* S 359 (= *Raadhet ær snarth brodhet* PL 399) og *barne ær ødgiorth grata* .. S 735 (= *Thet barn ær snart tijl at græde* .. PL 828). Førsteleddet bruges i glsv. (*ødh-*) og vn. (*auð-*) i forbindelse med et perf. part. i betydning: let. Måske er det et indslag fra gammelskånsk.

øræ i *Ee ær borthe som borthe ær saghe kærtingh om sith øræ* 854. Ved visse arter tyveri var straffen i gammeldanske love afskæring af et øre. Kællingen var altså mærket som tyv (hade tyvsmærke). Se SkLov § 184 (DgL.I.149, jf. 123). Se også Dyrerim 15. 56.

østhen wedher Når vi ser bort fra det *syndhen* der er tilføjet i 1077 som erstatning for *østhen* er østenvinden den eneste vind der nævnes i ordsprogene, og ikke for det gode: 945. 1077. Den er i Danmark til tider den værste vind. J. H. S.(midth) skriver i *Mundheld og Meninger* 35: »Østenvinden bringer i Almindelighed tørt Veir, men om Foraaret er den forenet med Taage og Kulde, der virke ubehageligt paa svage Personer, og skade Planterne«. Et ordsprog hos Tang Kristensen siger: *Østenvind tejer* (dvs. tager) *af både hud og skind* (Krist.Ordsprog 400), jf. Pipping i SNF.LIII.273 ff.

8. Lidt om ordsprogenes proveniens

Vi kommer nu til spørgsmålet: hvorfra har samleren af PL hentet de ordsprog der findes i samlingen? Tidligere er nævnt muligheden af at han undertiden kan have skabt dem selv som en gengivelse af og pendant til de latinske. Bortset herfra må vi regne med to hovedkilder: det levende sprog, og litterære kilder på et fremmed sprog eller – f.eks. ved oversættelser – hjemlige kilder der er under indflydelse fra et fremmed sprog.

Der kan ikke herske tvivl om at en hovedpart af ordsprogene hører hjemme i det almindelige folkelige talesprog. Det ses af det sproglige og det indholdsmæssige, af sammenligninger og billeder (se de pågældende afsnit). Det støttes af at en hel del af dem endnu er gængse i talesproget. Løseligt regnet er det ca. 50 der i samme eller lidt ændret form bruges i rigstalesproget. Et yderligere antal bruges i dialekter. Det er tilsyneladende ikke noget stort antal, men man må huske på at ordsprog ligesom fraser, faste udtryk, omskrivninger o.l. glider ud af sproget, bliver forældede ligesom enkelte ord. Mange tabes fordi de ord, billeder, hele den sproglige sammenhæng ikke mere forstås. Der er ganske vist noget konservativt over ordsprogstraditionen, men forudsætningen er at de forstås eller forstås på en ny måde, for ikke at sige misforstås. Uomtvisteligt er at ordsprog med et simpelt, jordnært, let forståeligt indhold hører hjemme i dagligsproget, i folkemunde. Det ses f.eks. af det store antal Evald Tang Kristensen har samlet fra dialekterne i sin bog *Danske ordsprog og mundheld*, nemlig 14295. Dette tal er overraskende stort. Det er nok ikke altsammen hjemmegroet, noget synes at gå tilbage til litterære kilder, især som det synes Peder Syv, men det er kun en lille del.

Vi vil nu forsøge at spore ordsprogene hos PL i Danmarks middelalderlige litteratur, dvs. op til år 1500. I al almindelighed kan man sige at denne ikke er af en sådan art at vi kan vente stort udbytte af eftersøgningen. Det skyldes dels de litterære genrer: love, lægebøger, legender, versromaner, historiske skrifter m.m., dels det (genre)bestemte sprog de er skrevet i.

I de gammeldanske love er der ingen egentlige ordsprog men en del sentensagtige retsregler o.l. (Skautrup I.283), og nogen af disse er gået ind i PL. De to første ordsprog er taget fra fortalen til *JyLov* og efterfølges

af 4 andre ordsprog der handler om lov og ret. Det formodes at det er på grundlag heraf at Peder Laale i PL kaldes *legifer* og af ChrP. *legista*, hvilket af nogen er udlagt som dommer, af andre som retskyndig, retslærd. Nu er det jo ikke indholdet der bestemmer placeringen i PL men det første bogstav i det latinske ordsprog. Blandt de ordsprog der begyndte med A var *A methodo legis terre status heret et egis* (formentlig en oversættelse af det danske) med det tilhørende danske *meth laaw scal man landh bygghe*. At han gav det samme plads i sin samling som det havde i fortalen til JyLov er forståeligt, og da det næste ordsprog fra samme kilde også hørte til et latinsk sidestykke der begyndte med A, så var det naturligt at anbringe det dér, og derefter de fire næste begyndende med et latinsk A-ord som også handlede om lov og ret. Der kan derfor ikke findes nogen rimelig begrundelse i dette forhold for at Peder Laale har været jurist. *Meth laaw scal man landh bygghe* 1 svarer ikke til de ældre håndskrifter, men findes i håndskrifter fra 1400tallet (se DgL.II.3). *Wore ey laaw i landhe thaa toghe hwer som finghe* 2 derimod svarer ikke helt til hverken ældre eller yngre lovhåndskrifter. Foruden de to første stammer 6 (= 331). 12 og 1140 fra lovene. Andre har tilknytning til lovsteder. 987 *Han scal gælle meth kropp eig haffwer koo* (jf. 195) bygger på et lovsted: *Ær ey fæ til. tha gaar thet a crop* (dvs. så skal ydes arbejde i stedet) *thar ey ær co til* DgL.V.175. – 322 *Han ær saa godh ther fiæl som then ther stiel* og 888 *Een onth hijtther ær eig bædræ æn een tiwff* grunder sig på følgende: (den der gemmer noget for en tyv og ikke lyser det på tinge) *tha ma han wæl thet samæ nafn haue thær hin hafthæ thær tók førre .. liuser han ey thet thær han hauær fanget .. tha haue ræt slich samæ nafn foræ sum han hafthæ takith thet siælf* DgL.VIII.360 f. *Laaw ær forthi lagdh at bwdordh scal holles* 1130 minder om tonen i JyLoves fortale men findes ikke der. Det mest ordsprogsagtige i lovene, det af Skautrup nævnte *the æræ ey allæ thiufæ thær thiufsach worthær giuæn* findes ikke i PL.

I de gammeldanske krøniker forekommer ordsproget *hund ær heme rigest* (Krøn.81. (148)). Det svarer til PL 60 *Hiemme ær hundh diærffwesth*, hvor det sidste ord synes at stå for et oprindeligt *rigest* = mægtigst (jf. S 244 *hema ær hundir rikast*). Se videre om dette ordsprog i de gammeldanske krøniker (Rydårbogen) og hos Saxo i ordlisten u. diærff.

En stor del af vor middelalderlitteratur er oversættelser, og der er ikke mange ordsprog i dem. Er der enkelte stammer de gerne fra originalen, f.eks. Mariagerleg.117 (skrevet 1488): *naar som hoffiwethet er sywgh, Tha wanmekthes alle lymmæ* svarende til PL *Naar hoffiwedhet værcker thaa værcke alle*

lemmer 259 (varianten 618: .. *thaa bedrøffwes allæ lijmmmer*). Legendens latinske original har: *capite patiente totum debilitatur corpus*. Den og PL har fælles kilde i 1. Kor. 12,26: *si quid patitur unum membrum compatiuntur omnia membra* (Vulgata). Hvor vi finder fuld overensstemmelse med PL er der også den mulighed at oversætterten har kendt PL eller brugt den som skolebog. I Sydrak (hs. ca. 1480) forekommer *gudh kreffwer engen man mere, Æn som han hawer hanum giwet* 149 svarende til PL 1163 *Gwdh kræffwer enghen man mere æn han faar hanum*. – .. *rør hand ok fodh, Tha hielper tegh gudh* 185 = PL 185 *Røør haandh oc fodh saa hielper tegh gwdh*. Endvidere kan *engen ting ær werre ath temmæ æn een ondh quinnæ* 177 være et husk fra PL 104 *man maa themme wilt diwr oc ey ondh quwinne*.

I de originale danske værker fra 1400tallet kan vi vente en bedre høst. Det er Rimkrøniken, Dyrerimene og Folkeviserne.

Rimkrøniken

I dette værk er der mange ordsprog og ordsprogsagtige udsagn lagt i munden på de forskellige konger, men der er kun få der, med de nødvendige småændringer for at kunne indgå i versene, svarer til ordsprog hos PL. Der er fundet følgende som citeres efter Ghemen-trykket 1495 i Toldbergs udgave. *Thet skeer æn nw i werdhen thit / ath en for loff oc prijs for lith* Rimkr.1049 : *Man fonger offthe loff fore lidhet Och lasth fore halffwe mijnne* PL 548. – *Stackede bwer the skywdhe snarest* Rimkr.2557 : *Snart ær skwddhet aff stacketh bowæ* PL 986. – *Iegh haffuer fornwmet at swæg oc falss .. / Thet kommer syn herre i gen paa hals* Rimkr.4239 : *Swigh och falsk* (S 361: *fals*) *slaar offthe sijn herre paa halss* PL 398. – *I ær muss alt som hwn maa / i fattig kones poosæ* Rimkr.4513 : *Ee ær mwss som hwn maa i fattigh kones poosæ* PL 602.

Om Rimkrønicens forfatter(e) har kendt dem fra den almindelige brug eller fra skolebogen, kan ikke afgøres.

I omskrivningerne til bunden stil kan et og andet ordsprog skjule sig, f.eks. *Hoo som haffuer aff alderen mesth / hannum bør alth wære i rætthen besth* Rimkr.3401. Jf. *ælstth* (dvs. den ældstes) *raadth ær bæstth* PL 413. – *Nar thet kommer saa nær meth en mand / Han tha thet best forsøge* (dvs. prøve) *kand / om han haffuer wenner hwdæ* Rimkr.4332. Jf. *I trangh scall man wenner præffwæ* PL 1009. Der er nogen lighed mellem *Hwor mussen oc katten giøre bode eth / ther pleyer god bonde at tabe* Rimkr.4517 og *Naar hiørden* (dvs. hyrden) *oc wlfifen*

gøre baade eeth tha hawer hiørdhen (dvs. hjorden) *tabeth* PL 444. *Ieg .. giørde ther døde men oc soræ* Rimkr.2651 minder om (er et husk fra?) PL 101 *Kijffs nymære ære døde men oc saaræ*.

De gammeldanske Dyrerim

Dyrerimene indeholder en del ordsprog som også findes hos PL. Foreløbig lader vi det stå hen om forfatteren har kendt dem fra det levende sprog eller han har dem fra PL som han ganske givet har kendt fra latinundervisningen. Da Dyrerimene er skrevet i bunden stil findes ordsprogene sjældent ordret men omdannede eller udvidede for at kunne indgå i digtet. Eksemplerne er: *hoo orlæ er herræ, han word lenghe træll* Dyrerim 12 : *Hoo aarl wil wære herre han bliwer lenghe swen* PL 65. – *ey kand iek* (dvs. hejren) *bøyes i wygere kurw* Dyrerim 18 : *Thet ær onth at komme heyre i meess* PL 51. – *myn* (dvs. hejrens) *steert mek fjällier thil festhæ ok burw* Dyrerim 18 : *Hwart heyren han flyer tha fører han halen meth segh* PL 67. Nærmere ved er S 50 *æ hwarth hæghrin flyghir tha følghir honum stiærtin*. – *fflw ey, før thw fiædret wordh* Dyrerim 21 : *Thet ær ont at flwæ førre æn han worder fiædreth* PL 673. – *opthæ sier løos fallæ kempæ* Dyrerim 21 : *Kemper* (790: *Kæmppe*) *fallæ alle seyer løosæ* PL 102. – *all marken viillæ iek gernæ begriibe .. iek kand ey forware myn eghen redhæ* Dyrerim 23 : *Wijben wil wæriæ all marcken oc hwn kan eig wæriæ syn eghen reedhe* PL 1165. – *om thw mek* (dvs. kåen, alliken) *fødher, tha foor thw treek* Dyrerim 45 : *Fødth koo oc tagh skarn i geen* PL 268 (= 1059) (jf. Kaj Bom i Festskrift til Skautrup 219). – *hoo alltiid veel lee / iek holler hanum foræ een daræ* Dyrerim 51 : *Ee leer faalsk man naar annen leer* PL 935. – *Thyne gamlæ wennæ tw ey forsmoo* Dyrerim 29 : *Man scal eig forsmæa gamblæ wanner eller gamblæ wæye* PL 646. – PL 1174 har *Dotther faar gærne i modhers særck*, Dyrerim 69 har fortsættelsen *skalthw nogher tiidh wordæ godh / faar i thin faders skiortæ* (jf. K&P.II.168).

Dyrerimene og PL er meget forskellige tekster, men de ligner hinanden sprogligt på en del punkter, og de er fælles om nogen sjældne ord, se ordlisten u. *eens lighe, hærenson, herre hyllesth, kogh, ribaldhæ*. Dyrerim 1 har *bæthre er ath læsæ i thenne boogh .. en i vynnwæ hollæ gogh* (dvs. holde sladder). Det sidste ord kendes ellers ikke fra dansk, det er derfor muligt at ordet er fejl for *hiogh* som findes i PL 388: *somme nymmæ bogh oc somme hiogh* (ChrP.: *iog*). Der kan også anføres eksempler på fraser der er fælles for de to tekster: *nømmer bogh* Dyrerim 80 (jf. PL 388), *thaghe i haandh* Dyrerim 45

(jf. *tagher om haandh* PL 749), *rydhæ* (dvs. ride) *thel howæ* Dyrerim 34 (jf. PL 893), *slaa oppa* = begynde på Dyrerim 91 (jf. PL 721).

Dyrerimene er ikke et originalt dansk arbejde i litterær forstand men det er heller ikke en oversættelse. Det er en bearbejdelse af fremmede kilder så det i sproglig henseende kommer på linie med de originale arbejder. Når vi ser bort fra den bundne form og hvad dermed sammenhænger er der et folkeligt præg over sproget der især viser sig i ordforrådet, faste forbindelser, fraser og ordsprog. Det er kun det sidste punkt der interesserer os her. Det viser sig nemlig at de fleste af ordsprogene i Dyrerimene genfindes i PL. Brøndum-Nielsen (Dyrerim xxii) har da også tænkt sig den mulighed at forfatteren i skolen har haft en Peder Laale som skolebog i latin. Jeg vil støtte denne tanke. Forfatteren har vel været en munk eller lærer i en klosterskole. Naturligvis kan han have kendt (nogen, mange) af ordsprogene fra talen, men hans fortrolighed med skolebogen kan have gjort at de let dukkede frem når han kunne bruge dem. Også forekomsten af sjældne ord i begge kilder kan forklares på lignende måde. Jf. ovf. om Rimkrøniken.

Folkeviserne

Folkeviserne er i det hele fattige på ordsprog. Det skyldes vel bl.a. at de ikke er skabt i et folkeligt miljø. Det er kun nogen få fra PL vi genfinder i viserne, og det er næsten kun i de historiske viser de forekommer i personernes tale. Viserne er jo sent overleverede, derfor bliver tidsspørgsmålet svævende i denne eftersporing af ordsprogene i PL i middelalderens litteratur. Et let gennemsyn af de ældst overleverede viser har givet følgende resultat:

DgF.V,2.33: »*Dett er iche alt guld, som uden* (dvs. udadtil) *gloer, / men somt er messing och tin; / det er iche alle møer, som faur ber haar, / men somme er lønnevinder.*« overfor PL 706: *Thet ær eij alt guld som glemmer* (ChrP. *glor*) *oc eij alt fijsls ben som skjijn* viser to forskellige fortsættelser (jf. s. 179) af det vidt kendte ordsprog, og visen indsætter desuden en forklaring på ordsproget. I den lange Marsk Stig-vise er der 3 ordsprog som også findes i PL. *Thett er ett gambell ordsprog: / spotten oc skaaden vel følgis att* (DgF.III.351) svarer til PL 222 *Spoth oc skade følges gernæ ath. – Thett komer saa thitt: en liden thue / hun weltter fuld stuur ett laass* (DgL.III.352) svarer til PL 439 (= 1102) *Lidhen thowæ wælther offthe stort læss. – Wybenn well werge thend mienste stied /*

som vdi marckenn monne staa: / kunde hun end werge den myndste sted, / som hun skuld biuge (dvs. bygge rede) *paa* (DgF.III.353). PL 1165 har *Wijben wil wæriæ all marcken oc hwn kan eig wæriæ syn eghen reedhe*, der med sin daktyliske rytme (foruden de tre indledende allitterationer) kunne være et vers fra et eller andet dyredigt. I visen såvelsom i Dyrerimene er det indbygget i digtet (se nærmere Brøndum-Nielsen i udgaven af Dyrerimene 106 og Marius Kristensen i DSt.1939.77 samt ODS). – Niels Ebbesen siger i visen til grev Gert: *Alder saae y mig saa red, / ieg thorde ey fuld-well skielffue* DgF.III.518, og det samme siger en af svenskekongen Albrets anførere til sin herre: *Rett aldrig daa wor ieg saa red, / ieg thuorde io fuld wel skielle* ib. 579. PL 513 har *Han ær ræddher ther eig tørff skælwæ* og 882 *Han ær møghet rædh ther eig tørff skæ[l]ffwæ*. Tilsyneladende er ordsproget en spøg, men hvis det oprindeligt har været det må det være gået tabt eller slidt af, ellers ville det næppe passe sig at bruge det i de to situationer i viserne (hvor det måske kan betyde: jeg er ikke bange for noget som helst). – Rane Jonsen siger i visen om ham (DgF.III.413): *Marckenn haffuer øgenn, skouffuen haffuer øren* (i Vedels udgave: *Skouffuen haffuer Ørne, oc Marcken Øyne* ib. 416). PL 63 *Skow haffwær øren oc mark øwen*. – Svarende til PL 544 *Ther kommer offthe ildh i spotterens huss* findes i Vedels fjerde Marsk Stig-vise (DgF.III.373) *Nu er der Ild vdi Spotterens Huss*, men stykket er tildigtet af Vedel (jf. ib. 384). Det samme gælder slutningen af Vedels tekst til visen om Mindre-Alfs Endeligt (ib. 438). Heri forekommer *Huad mand met Synd oc Wræt bekommer, / met Skam oc Sorg det gaar der* er en let omskrivning af PL 934 (og måske taget derfra) *Thet man meth syndh faar thet meth sorghen gaar*. Det kan også nævnes at digteren af Ørnevisen om Christian II synes at have brugt to ordsprog fra PL hvor de står sammen: *Saa mange muss dy bide en katt, / thy maa ieg rømme aff lunde* (DgF.III.669) : PL 601 *The sculle wære manghe møss een kat sculle bijdhe*, og *oc musen raader sie[l]ff y fattig kons posse, / hun giør hin* (dvs. hende) *fuld stor skade* (ib.) : PL 602 *Ee ær mwss som hwn maa j fattigh kones poosæ*. I Niels Ebbesen-visen hedder det: *huore du kandt icke offuer komme, tha riider thu laangtt ther-om* (= udenom) DgF.III.517, der synes at være en variant til: *Kan tw eig offuer komme thaa kryb vndher* PL 281. – Ordsprog der opererer med abstrakte forhold bliver særligt let misforstået og omdannet. I den lange Marsk Stig-vise siger Marsken *haffuer y* (dvs. kong Erik) *thett ike førre hørtt: / att stærke ganger stien for magtt* (DgF.III.352). Her er sidste linie uforståelig. Et andet håndskrift har *att tredskhedt kandt mactenn suige* (ib. 376). Vedel har i sin udgave *haffue i det icke førend hørd / att Macten for Kaansten maa vige* (ib. 368). Det ordsprog der ligger bag dette må vel være PL 799: *Konsthen gaar offthe fore mackthen* (der er sat i forbindelse med

Præd. 9,14). PL 57 *Mackthen gaar offthe fore konsthen* siger lige det omvendte. – Det eneste omkvæd der minder om et PL-ordsprog er *For ord* (var.: *Favre ord* ib. 480) *fylder saa mangett hiartte* (DgF.II.479). Jf. PL 569 (= 610) *Fawræ ordh frygdhe een daaræ*. *Fawræ ordh* betyder gyldne, tomme løfter.

Saxo

I den på latin skrevne litteratur fra dansk middelalder kan der muligvis findes et og andet hjemligt ordsprog gengivet på latin, men det er som at lede efter en nål i en høstak. Kun i eet værk som er originalt dansk, nemlig Saxos *Gesta Danorum* findes de i større antal. At der var ikke så få skjulte hjemlige ordsprog i værket kom frem da Anders Sørensen Vedel 1575 udsendte sin fordanskning. Ikke blot brugte han de danske ordsprog hvor han mente at finde dem i latinsk forklædning men føjede også mange til, bl.a. ved at følge den skik at anbringe dem blandt de vejledende, oplysende eller moraliserende randnoter.

Der er en del steder hos Saxo hvor det bagvedliggende nordiske ordsprog er tydeligt, men også en række hvor den nordiske original bliver mere og mere utydelig og usikker. Tilfældene er samlede af G. Kallstenius i StudKock 16-31. Inden vi søger at finde frem til de tilfælde der svarer til ordsprog i PL skal vi holde os for øje at – som vi har set – ordsprogene i PL ofte har haft varianter så det ikke er sikkert at netop PL's form ligger til grund for Saxos, og at en gengivelse på et fra nordisk så forskelligt sprog som latin medfører ændringer og omskrivninger der kan tilsløre den eventuelle original.

De sikreste tilfælde er hvor der er ordret overensstemmelse eller brug af samme billede. Saxo 117: *Pauci tacentis egestatem æstimant*. PL 1161: *Faa widhe thijendhe mandz tørff*. – Saxo 250: *Brevis arcus subito spiculum iacit*. PL 986: *Snart ær skwddhet aff stacketh bowæ*. – Saxo 119: *Arduum reor contra fortem fune contendere*. PL 204: *Onth ær meth ramme stærcke reeb at drawæ* (jf. ordlisten u. ram). – Saxo 111: *probrosium referens alitem, qui proprium polluat nidum*. PL 231: *Thet ær een ont fvgell som skidher i sijn eghen rødhe*. – Saxo 114 f.: *Ericus .. nudum habere tergum fraternitatis inopem referabat*. PL 395: *Bar ær brodherløss man*. – Saxo 108: *Crebro corrixantes porcos conciliavere lupi*. PL 936: *Wlff gør swijn sotthe*. – Saxo 117: *Nemo non natum stabulo aut ingenitum præsepio applicat*. PL 686: *Thet ær daarligt at baasæ fore vfødh fææ*. – Saxo 68: (*Vel fortasse meminerat Høtherus excellentissimis viris incertissimam exstare potentiam*) *exiguamque glebam ingentes arietare currus*. PL 439: *Lidhen thowæ wælther offthe stort*

læss. – Saxo 244: *nervum tunc facilius rumpi solitus est, cum artius tenditur.* PL 189: *Naar strenghen ær stijnthest tha brøsther han snaresth.* – Undertiden er et ordsprog del af en længere udredning. Erik Målspage fraråder den norske kong Gøterus selv at udsætte sig for fare ved at drage med en hær mod Danmark og i stedet lade en af sine høvdinge lede togtet: *Quod fabro forceps, tuus tibi satelles agat: ille ferramenti remedio manus cauterium cavet atque a digitorum sibi incendio temperat; tu quoque tibi tuorum opera parcere et consulere disc* Saxo 108. PL. 636: *Smedhen haffwer forthi tænggher at han wil ej brændhe sijne hændher.* Se også ordlisten u. diærff.

Så kommer vi til de mere usikre tilfælde. Det er her indholdet der stemmer overens, men det er tvivlsomt om et ordsprog af samme formning som hos PL ligger til grund. Saxo 34: *dolum in auctorem retorsit.* PL 398: *Swigh och falsk* (S 361: *fals*) *slaar offthe sijn herre paa halss.* – Saxo 37: *Melius adversarium esurie quam armis tentabimus, nullum hosti inedia acrius iaculum adacturi.* PL 83: *Hwnger ær eth hwast swerdh i heder mawæ.* – Saxo 60: *fama oculo cedit* (*visusque fidelior aure est*). PL 140: *Syn ær sawæ rigesth.* – Saxo 62: *Fraudulenter enim quæsita res eadem sorte defluunt, qua petuntur.* PL 934: *Thet man meth syndh faar thet meth sorghen gaar.* – Saxo 75: *Nihil enim successu magis insolentiam nutrit, nec ullum prosperitate efficacius superbiæ incitamentum est.* PL 188: *Naar megh woxer gots thaa woxer megh hoomodh.* – Saxo 114: *Decipitur quisquis servum sibi poscit amicum; sæpe solet domino verna nocere suo.* PL 483: *Hemmeligh herre haffwer fortrudnæ swænæ.* PL 1117: *Hemmeligh herre gøre fortrudnæ swænæ.* – Saxo 122: *spectare se fascem labilem esse, qui vinculo non firmetur.* PL 357: *Ee faller aff fatteløss byrdhe.* – Saxo 130: (*Nemo stertendo victoriam cepit, nec*) *luporum quisquam cubando cadaver invenit.* PL 920: *Siellen kommer liggghende wlf lam i mwnnæ* (ChrP.: *mad i mwnd*) (jf. ndf. s. 173). – Saxo 135: *Humane siquidem cupiditatis more, quo plura possederat.* PL 712: *Enghen ær saa rijgh at han ej mere wil haffvæ.* PL 435: *Meer wil meer.* – Saxo 220: *frustra pugnam absque duce protrahi monitis.* PL 597: *Jllæ striddher hoffiweth løss herr.* – Saxo 496: *tantum semper ludibrii insolentiæ exitus afferre consuevit.* PL 544: *Ther kommer offthe ildh i spotterens hwss.*

Næsten alle de ordsprog hos Saxo der her er tale om, findes i sagnhistorien og er del af talende personers ytringer. Det sidste forhold viser hvor ordsprogene hører hjemme: i det talte sprog, og det er citeringen af replikker der er skyld i at vi har fået dem litterært overleveret. Den overvejende forekomst i den sagnhistoriske del må betyde at Saxo har ordsprogene fra sine kilder. Saxo roser i sin fortale islændingene for deres historiske skrifter og fortsætter således i Vedels oversættelse: *Saa haffuer ieg ické bluedis ved, at følge saadane forfarne folck effter vdi mange stycker, men*

randsagt oc grandgiffueligen offuerlagen deris Krønicker, oc effter deris sandsagn ført meget ind vdi denne min Historie. I 1100tallet har man ikke haft noget besvær ved det islandske. Saxo siger i fortalen: quoniam regio hæc Suetiam Norvagiamque tam vocis quam situs affinitate complectitur (Vedel: her bruges fast it tungemaal i disse try Kongeriger).

Det var rart hvis man kunne kigge Saxo i kortene og se hvordan han gengiver de hjemlige nordiske ordsprog. De fleste ordsprog findes i Saxos femte bog, og det skyldes at det er deri Erik Målspage optræder og han åbner sjældent munden uden at der strømmer ordsprog ud. Men ak, en saga om ham eksisterer ikke, ja der vides ikke noget om ham fra norrøn litteratur. Axel Olrik har i Kilderne til Saksens Oldhistorie II undersøgt de norrøne kilder. Han kommer til det resultat at det ikke så meget er skrevne kilder det drejer sig om som mundtlige, at det er islændingen Arnoldus Tylensis der som fortæller var i Absalons følge (han nævnes af Saxo 459) der har fortalt Saxo disse på sagn byggede beretninger der har været forløbere for de såkaldte fornaldersagaer. Se også KultLeks. IV.504-5.

Resultatet af den lille undersøgelse er at en del af de ordsprog vi finder hos PL allerede findes hos Saxo, ikke som specielt danske men som fællesnordiske der kan forfølges videre i den norrøne litteratur, især i sagaerne hvor der i så høj grad anføres hvad personerne siger.

En islandsk samling

Hvis vi vil foretage en prøveboring i det øvrige Norden er der ikke mange steder til rådighed når kravet er: samtidig med eller ældre end PL's samling. Vi vælger den islandske samling der er udgivet af Kr. Kålund i Småstykker udgivne af Samfund til Udgivelse af nordisk Litteratur. Den stammer fra et håndskrift AM 604,4^o fra 15. århundrede og som udgiveren siger 'efter skriftrækkene at dömmе ingenlunde at henføre til dettes slutning'. Der kan altså være mulighed for påvirkning den ene vej, fra PL til den islænding der er ophavsmand til håndskriftet. I øvrigt må lighed mellem ordsprogene i de to kilder vise overlevering af samme (evt. fællesnordiske) ordsprog.

Samlingen indeholder 212 ordsprog og der er næppe mere end ca. 12 der svarer mer eller mindre nøje til ordsprogene hos PL. Det er følgende (citeret med nr. efter Kålunds udgave): *illt er att hallda ut-fusum eyri* 35 : *Then penning ær ont at holde som vdh scal* PL 227. – *ja ok nei giorer langa þrætinni*

96 : *Ney och ia ær langh trætthe* PL 668. – *svidur sætur klade (kvad kerllinn)* 103 : *Offthe kommer swedhe effther sødher klaadhe* PL 849. – *svelltur sitiande kraka* 109 : (*Ee groor ganghende foodh oc*) *swælther sidhhenne kraghe* PL 778. – *þat er best at gefa upp hvem leik at best geingr* 118 : *Naar leeghen ær besth thaa scal man oc affladhe* PL 263. – *margur fær lof firi litit en last firi ecki* 123 : *Man fonger offthe loff fore lidhet Och lasth fore halffwe mijnne* PL 548. – *Micit will meira* 138 : *Meer wil meer (so wil oc mæth konæ aff grødh)* PL 435. – *Aflittlum neista verdur micill elldur* 141 : *Aff lidhen gnijsth wordher offthe stoor ildh* PL 350. – *faer vita omala mein* 146 : *Faa widhe thijendhe mandz tørff* (dvs. tarv) PL 1161. – *Sætt er at svelgia, en sartt er at gellda* 177 : *Thet ær søth at dricke oc swrdh at betale* (S 91: *athir gyælla*) PL 107. – *ulfar reka anars erindi* 187 (Kålund oversætter: Som ulve udføre folk andres ærinde (o: med egenkærlig hensynsløshed)) : *Hwondhæ ædhe gernæ anden mandz ærendhe opp* PL 341 (se ordlisten u. ærendhe). – *opt velldur litil þufa þungu hlasse* 205 : *Lidhen thowæ wælther offthe stort læss* PL 439 (= 1102).

Lån eller påvirkning fra PL kan ikke påvises. I nr. 205 *opt velldur litil þufa þungu hlasse* er formen *velldur* påfaldende men den træffes også andetsteds i islandsk litteratur. Ordsproget må være lånt fra dansk eller svensk der indeholder *wælther*, *vælthir* og dette ord er blevet opfattet som svarende til islandsk *velldur*, præs. af *valda* og ordsproget indlægges betydningen: en lille tue har herredømmet over, råder for et tungt læs. Nr. 206 *ymist er best gott edur lett* oversættes af Kålund 'Vekselsvis er godt eller let bedst', og han tilføjer at meningen synes besynderlig og at *lett* muligvis er fejlskrevet for *lest*. Man tænker her straks på glsv. *let* intk. af *ledher* = ubehagelig, og glda. *let* intk. af *leeth* (f.eks. ChrP. 684: *Hwer er sin synd sød og sit anger let*), og ordsproget handler så om vekslen mellem behageligt og ubehageligt. Men den simpleste forklaring er at her foreligger en skrivefejl eller en inkurie for *leitt* intk. af *leiðr* etymologisk samme ord som det lige nævnte.

Af de nævnte fælles dansk-islandske ordsprog viser nr. 35 en ældre form end den danske (med tre vokalallitterationer). PL 1161 er moderniseret i forhold til nr. 146.

Man kan undre sig over at den islandske samling har så få af de ordsprog der er samlet i PL, kun godt 6 %. Som helhed betragtet er de to samlinger meget forskellige. Den islandske domineres af sentenser, tanke-sprog og erfaringssætninger uden brug af billeder, medens PL i høj grad er konkret og jordnær med hyppig brug af billeder fra naturen og miljøet.

Hávamál

Den ældste del er »vistnok ældre end omtr. 950« (Finnur Jónsson. Den islandske Litteraturs Historie 49). Det er første del der indeholder ord- sprog eller ordsprogsagtige vendinger. Det er den høje, Odin, der uddeler råd og vejledning med hensyn til optræden overfor, omgang med menne- sker (specielt gæster og venner), og med hensyn til livsvisdom (modsat dårskab) og livsførelse. Det (og ligeledes den 4. del kaldet Loddfáfnismál) tilhører den litteraturgenre hvis kendteste repræsentant er de gammelste- stamentlige skrifter der tillægges den vise Salomon (andre repræsen- tanter omtales ndf. s. 174 f.).

Såvidt jeg kan se er der ingen ordsprog der ordret svarer til nogen i PL, men det er muligt at versifikationen har bevirket nogen ændringer. PL 920 *Siællen kommer liggjende wlf lam i mwunnæ* (ChrP. *mad i mwund*. S 816 *siællan faar lath wlf godha bradh*) kan sammenholdes med Hávamál (Edda- lieder udg. F. Jónsson) str. 46 *liggjande ulfr / lær of getrat, / né sofande maþr sigr*. Billedet er det samme. Der er forskel med hensyn til ulvens bytte ligesom også i PL-traditionen. Og så har PL ikke den sidste sætning. Saxo 130 har samme form som Hávamál, blot de to sætninger i omvendt rækkefølge (se s. 170). Det er et af de ordsprog som Erik Målspage bruger. Det kan være en særlig norsk-islandsk form hvor de to selvstændi- ge ordsprog er blevet koblet sammen, eller Erik Målspage kan citere Hávamál.

Andre paralleller: *Byrþe betre / berrat brauto at, / an sé manvit mikil* str. 9 : *Konsth ær læth at bæra* PL 56. – *færa veit, / es fleira drekk, / sins til geþs gume* str. 10 : *Naar øllæt gaar indh thaa gaar widhet vdh* PL 554. – *Ósnotr maþr / hyggr sér alla vesa / viðhlæjendr vine* str. 18 : *Thee ære eij wene* (ChrP. *alle venner*) *ther lee i geen* PL 217. – *viþrgefendr / erosk viner lengst, / ef þat bíþr at verþa vel* str. 33 : *Gijffweth scal gællas om wænskab scal holles* PL 1022 (at gaver skal gengældes indskærpes også i en følgende strofe og i PL 76). *opt 's gótt, þats gamler kveþa* IV.str. 18 : *Gamblæ mændz sægn ær siællen vsændh* PL 918.

Europæiske kilder

Vi vil gøre en lille runde til de lande som vi i middelalderen havde mest kontakt med for at se hvad de har af ordsprog der svarer til dem PL indeholder. Da denne samling for den ældste dels vedkommende efter et

almindeligt skøn er fra slutningen af 1300tallet må det være udenlandske kilder før den tid der skal efterses, når det drejer sig om proveniensen. Finder vi i en kilde et ordsprog der ikke blot i sit indhold men også i sin udformning svarer til et hos PL er der tre muligheder: PL har lånt fra kilden, de går begge tilbage til samme kilde, eller ordsproget har været tilstede i samme form i gammeldansk og i vedkommende sprog. Vor opgave er gjort betydelig lettere efter at vi har fået Samuel Singers store arbejde: *Sprichwörter des Mittelalters* I-III. Singer betragter selv sit værk som »Prolegomena eines Thesaurus der mittelalterlichen Sprichwörter«, som han siger i forordet.

Indenfor det vestgermanske område indtager engelsk som bekendt en særstilling. Angelsakserne kom fra fastlandet, erobrede landet og fordrev de oprindelige keltiske beboere til udkanterne af landet. Dette skete i 400tallet. Derefter kom i 800tallet og senere vikingerne (især danske og norske), først som røvere og voldsmænd, senere som indvandrere der bosatte sig i visse dele af landet. De opsugedes efterhånden i befolkningen men deres sprog efterlod sig spor i hvad der kaldes skandinaviske låneord og stednavne. Endelig kom den normanniske erobring og invasion efter slaget ved Hastings 1066 hvorved der blev åbnet for romansk indflydelse. Når det drejer sig om ordsprog i engelsk kan de altså være kommet både fra germansk og fra romansk ligesom de øvrige sproglige størrelser. Der er ordsprog der viser tilhørighed til det vestgermanske ordsprogsfelt, hvorefter ndf., og der er andre som er kommet ind fra romansk sprogområde. Spørgsmålet er om der også er indkommet ordsprog fra Norden formidlet af vikingerne og deres efterkommere. Til besvarelse af dette har vi to middelalderlige kilder som vi skal se lidt nærmere på, her dog kun i forholdet til PL.

The Proverbs of Alfred

Den første er *The Proverbs of Alfred*. Det er et allittererende digt. I første strofe fortælles at de verdslige og gejstlige stormænd, medlemmer af wite-nagemot, er samlede til møde i Seaford med kong Alfred. Resten indeholder hans tale. Disse strofer begynder med ordene: *þus quad alfred*. Den direkte tale der følger ser ud som et referat af hvad han har sagt. Alfred regerede i anden halvdel af 800tallet og digtet foreligger i to fuldstændige håndskrifter fra 1200tallet og kan efter sproget at dømme ikke være mere end 1 á 2 århundreder ældre. Det må antages at digtet er skrevet (af en gejstlig) til minde om den store og vise kong Alfred, og forbilledet har været den vise Salomons skrifter i det gamle Testamente (Salomons Ord-

sprog og Prædikerens bog), i det ene håndskrift citeres Salomon to gange. Indholdet er også af samme art som hos Salomon: råd og vejledning med hensyn til dagliglivets forhold og livsførelsen, for Alfreds vedkommende på kristeligt grundlag. I Norden har vi et sidestykke i dele af Hávamál hvor det er Odin der er vismanden. Det er muligt at den engelske forfatter har kendt dette digt som oprindeligt hører hjemme i Norge, og en del af vikingerne var jo norske, men påvirkning derfra kan ikke spores. Blandt Alfreds ordsprog har jeg kun fundet tre der har sidestykke i PL (de citeres efter Arngarts udgave): *hit is said in lide* (det siges blandt folk) *Gold red is quene red* s. 118 str. 25 : *Kalth ær qwinner raadth* PL 153. Ordsproget er meget brugt på nordisk og engelsk område (jf. Singer.I.22). – *he þat is ute biloken. / he is inne sone forzeten* s. 122 str. 27 : *Then ær glømdh som vdhæ ær luckt* PL 313. Ordsproget hører til de sjældne. Såvidt jeg kan se findes det i germansk middelalderlitteratur kun på de to steder, men tilsvarende kendes fra romansk (fransk) område. Singer.I.80 har fra Egbert fra Lütlich (1000tallet): *Sepius exclusum foris obliuiscimur intus. – for ofte tunke brekit bon. / et nauid hire-selwe non* s. 118 str. 26 : *Twngghen ær eig been togh brydher hwn stwndom been* PL 741. Ordsproget må bygge på Salomos Ordsprog 25,15 der f.eks. i Bibelen 1740 lyder: en blød tunge sønderbryder been (Chr. III's bibel: en smidig Tunge bryder haardheden = (Vulgata) *lingua mollis confringet duritiam*). Ordsproget findes blandt Hending's ordsprog (se ndf.). – Beslægtede er *for aftir þat mon souit. al suich sal he mouin* s. 78 str. 4 : *Hwo lidhet saar han lidhet faar* PL 260 (= 593).

The Proverbs of Hending

Hending's ordsprog menes at være fra 1200tallets slutning. Det er overleveret i flere håndskrifter fra 1300tallet. Et er trykt i R. Morris & W. Skeat Specimens of Early English I⁴.35 ff. Et andet og længere er brugt af Singer.III.123 ff. Når kilde ikke angives nedenfor citeres Specimens, bruges Singer angives dette. Digtet er af samme genre som det lige nævnte. Her er det den vise Hending, der angives at være søn af Markolfus, der holder en kristelig moralsk enetale på vers. Hver strofe slutter med et ordsprog. Her er ikke så få ordsprog der viser (så godt som) ordret overensstemmelse med PL. *Betere is appel ygeue þen y-ete* str. 13 : *Bædræ ær æbleth giffweth æn ædhet* PL 577. – *Brend child fur dredeþ* str. 24 : *Brænt barn rædiss gernæ ildh (oc biddhet hwndz)* PL 532. – *He þat me luitel gefþ, he me lifon* Singer.III.129 : *Hoo meg lijðhet giffwer han meg lijffweth* (ChrP. *lijff*) andh PL 587. – *Houngri flei bit sore* Singer.III.140 : *Ee bydher swlthen flwæ wærsth* (ChrP. *Swlten flwe bider verst*) PL 1125. – *Hit nis nout al gold, þat shine*

Singer.III.141 : *Thet ær eij alt guld som glemmer (oc eij alt fjils ben som skjn)* PL 706. Singer mener det oprindeligt hører hjemme i fransk. – *Tonge brekeþ bon, & nad hire-selue non* str. 19 : *Twnghen ær eij been togh bryder hwn stwndom been* PL 741 (jf. ovf.). – *Som haueþ happe, and sum hongep bi* Singer.III.133 (i et andet håndskrift: *one havit happe, an opir hangip þarbi*, se PC s. 181) : *Somme haffwe hældh oc somme henghe wedh* PL 462. Dette sjældne ordsprog med de mange allitterationer og det mærkelige verbaludtryk (som må betyde: bliver hængende, kommer ikke over) tilsidst er et stærkt bevis på en eller anden form for slægtskab med PL eller Norden. Jf. *die een heeft gheluck die ander siet daer op* PC 273 (jf. s. 181) : *Somme har æ lykke, og somme slæber den efter sig* Krist.Ordsprog 197. – *Wen me bedep* (dvs. tilbydes, andet hs.: *yeuit*) *þe gris, opene þe shet* Singer.III.133 : *Ladh vpp sæcken men grijsen gijffwes* PL 947. – *Wan man mai done, als he wille, þan doth he als he is* Singer.III.137 : *Førstæ ieg maa som ieg wijl tha gør ieg som ieg ær tijl* PL 1169.

De følgende viser mindre overensstemmelse eller er en variant af samme ordsprog. *Betere is heye (= eye) sor þen al blind* Singer.III.127 : *Bædræ ær at wære skalier æn blindher* PL 584. – *Wel fyht, þat wel flyþ* str. 10 : *Bædræ ær ath fly æn ildhe at fyckthe* PL 442 (= 1085). – *When þe coppe is follest, þenne ber hire feyrest* (dvs. varsomt) str. 16 : *Man scal warlighe bære fwlft kar* PL 775 (parallel Singer.III.127). – *Ofunboht* (vistnok: ukøbt, dvs. en anden tilhørende) *huide me takeþ brod þwong* Singer.III.135 : *Man skær offthe breedh reep* (H 29 rem. S 209 reem. ChrP. øll) *aff anners hwdh* PL 236 (jf. Singer.I.89). – *Ofle rap* (andet hs. *rape*) *rewep* (ordret: ofte frembringer hast(værk) anger) str. 33 : *Siælen ær rabæ* (917: *raben*) *goodh* PL 486. – *Whose yong lerneþ, olt he ne leseþ* (måske: taber, dvs. glemmer) Singer.III.126 : *Thet vngher nymmer thet gammeldh haaldher* PL 901. – *Frendless ys þe dede* Singer.III.139 : *Dødhe ære dødth mandz wænner* PL 157.

Det er et overraskende stort antal af en forholdsvis lille engelsk samling – kun 39 ordsprog i det korte håndskrift, 53 i det længere – der stemmer overens med eller viser stor lighed med ordsprog hos PL. Der er enkelte der kun kendes fra de to kilder. Der forekommer nordiske låneord i et par stykker: *gris*, *rape*. Et ordsprog minder om Hávamál: *At euen me shal þreisen þe feire dai* (Singer.III.135) : *At kvelde skal dag leyfa* (Eddalieder v. Finnur Jónsson s. 16 (B. 81)). Der er noget der tyder på nordisk påvirkning, og det må være sket gennem de nordiske bosættelser. Når disse har kunnet resultere i så mange låneord i det almindelige ordforråd, stednavne og familienavne må de også have kunnet afleje ordsprog. Således betragtet kan de to samlinger altså have øst af samme kilde: det almindelige tale-

sprog i Danmark-Norge således som det taltes i hjemlandene og blandt udvandrerne i England.

Inden vi forlader Hending skal vi lige nævne endnu et ordsprog. Det lyder således: str. 25 *Selde comeþ lone lahynde hom* = sjælden kommer lån leende hjem, det vil sige: det er sjælden man med glæde tilbageleverer det lånte (parallellert hertil Singer.I.157). Det ligner jo PL 12 *Laan scal gaa lackeløsth hiem*, men det er kun tilsyneladende. Det danske er en retsregel og har en anden betydning (se ordlisten u. lackeløs).

Et område omfattende Vesttyskland, Nederlandene, Frisland og Flandern stod i middelalderen handelsmæssigt og kulturelt Norden nær og var sammen med England en formidler af kulturstrømme sydfra, først og fremmest fra de folk der talte romanske sprog. Singer har fremdraget nogen ordsprogskilder herfra.

Salomon og Marcolfus

Samtalen mellem Salomon og Marcolfus er en af de mærkeligste (se Singer.I.33 og R. Paulli i Danske Folkebøger XIII. Indledning). Medens Salomon taler bibelsk bruger den grove og sjofle men fiffige bonde et sprog der danner et skarpt modstykke dertil, et sikkert forgrovet bondesprog fuldt af sammenligninger og ordsprog, oftest af skurril art. Samtalen kendes i den ældste kilde i latinsk form. Den kan vises at gå tilbage til før år 1000, men håndskrifterne er først fra 1300tallet. Singer og andre har påvist franske træk i sproget. Det har man forklaret ved at antage at forfatteren har været franskfødt men levet sit liv eller en større del af det i et tysk kloster og derfor var tosproget. Singer søger at dele ordsprogene i en tysk og en fransk gruppe og får til rest en del der ikke kan bestemmes. I tyskgruppen ræffer vi *Qui malos vicinos habet, ipse se laudat* (var.: *laudat*) (Singer.I.50). Det svarer til PL 177: *Then scal sigh selff lowe ondhe haffwer grande*. Her er ordret overensstemmelse. At sætningsfølgen er omvendt er betydningsløst. Det træffes ofte ved ellers identiske ordsprog. – *Non tantum datur catello, quantum blanditur cauda* (Singer.I.54). PL 660: *Gijff ey hwind mæn halen røres*. Singer kender kun ordsproget fra de to steder og en anden tysk middelalderlig kilde der har samme latin som PL: *Non catulo detur, quociens sua cauda mouetur*. Samtalen var meget kendt i middelalderen og det er meget sandsynligt at Peder Laale har kendt den, men det kan ikke bevises at han har de to ordsprog derfra. I restgruppen hos Singer (I.51) forekommer *Tarde est veterem canem mittere in ligamen*. Tilsvarende har PL

ikke, men der findes forskellige varianter (se Singer) f.eks. *Antiquus canis non facile potest domari*. Som variant kan også betragtes PL 697 (= 1149) *Ther ær ont at kennæ gammel hwnd at kwæ*.

Notker

Notker (død 1022) der skriver på tysk, bruger mange ordsprog, men hans 'Sentenzen .. stammen .. meist aus literarischer Überlieferung, selten aus dem Volksmunde' siger Singer. Følgende er af interesse for PL: *Ubi dolor ibi manus, ubi amor ibi oculus, ubi mors ibi timor* (Singer.I.57). PL 516 har *Ther ær hand som saart [,] øgen som kært oc hiærthe som rijgdom*. De svarer til hinanden i de to første led. Det er tydeligt et litterært ordsprog. – *Noh tu ne maht nieht follen munt haben melues unde doh blâsen* (Singer.I.58). PL 113 *Man kan eij baade blæsæ oc haffwe meel i mwne*. Det er en oversættelse af et sted hos Plautus (men vel ikke af Notker). – *Fone demo limble beginnit tir hunt leder ezzen* (Singer.I.58). PL 419 *Aff læpp wordher hundh lædher aadegh*. Det danske ordsprog er nok lånt udefra (det er temmelig udbredt) men har fået en særdansk eller -nordisk udformning. – *Tu ne maht nieht mit einero dohder zeuena eidima machon* (Singer.I.60). PL 378 *Tw scalt eij haffwe two swaawre tijl een daatther*. S 348 *gør ey twa magha aff eenne dothor*. Dette moraliserende ordsprog i bydende form og uden ordsprogsudformning er sikkert også hentet udefra.

Egbert von Lüttich

Den næste kilde som Singer behandler er Egbert von Lüttichs *Fecunda ratis* fra 1000tallet. Han var fra Liège der ligger lige syd for sprogrænsen mellem flamsk og vallonsk. Han har sikkert behersket begge sprog, måske været tosproget. Han har efter eget udsagn taget sig for at oversætte ordsprog fra det folkelige sprog til latin og skabe en samling der kunne bruges ved latinundervisningen. I stedet for oversættelser har han dog undertiden indsat latinske ordsprog han kendte fra sin læsning eller som var almindelig kendte i krese som dem han tilhørte, dvs. ordsprog og sentenser fra bibelen, kirkefædrene eller klassikken. Singer prøver at dele ordsprogene i en gruppe som han formoder oprindeligt hører hjemme på tysk område, en anden som han mener har oprindeligt hjemsted på fransk område, og så får han, som man måtte vente, en restgruppe hvor afgørelse ikke kan træffes.

Her er meget at hente der er af betydning for PL. Vi ser på de vigtigste ting. (Henvisning til Singer I er forkortet til I + sidetal).

Non sic ueste noua saturo quam uentre iocatur (I.68) : PL 768 *Ee skober fwlth*

bwgh oc eig fawræ klædher. Det er sandsynligt med Singer at antage at ordsproget stammer fra fransk (romansk) område, men det har forklædt sig godt med allitteration og et sjældent hjemligt ord. – *Silua suas aures et habet sua lumina campus* (I.72) : PL 63 *Skow haffwær øren oc mark øwen.* Ordsproget har vid udbredelse på germansk og romansk område. – *Vel loto cane uel pexo non mundius itur* (I.72) : PL 13 *Twaa hwnth oc kæm hwnth thaa ær hwnth som førre wor.* – *Aes, quodcunque rubet, non credas protinus aurum* (I.76). Der er en række varianter fra middelalderen. Hos PL 706 *Thet ær eig alt guld som glemmer oc eig alt fijs ben som skjn* har ordsproget fået en tilføjelse om elfenben der ikke kendes andetsteds fra. – *Regem aliquem magna est penuria degere solum* (I.79) : PL 1183 *Sthoor herre vdhen swænne ær lidhet wærdh.* – *Dat Deus ipse boues, sed non per cornua ductos* (I.80) : PL 215 *Gwdh giffwær alt got men icke oxen om hornith.* Sentensen skal gå tilbage til den romerske digter Avianus hvis dyrefabler læstes i klosteskolerne. – *Sepius exclusum foris obliuiscimur intus* (I.80) svarer til PL 313 *Then ær glømdh som wdhæ ær luct.* Dette sjældne ordsprog har vi truffet på engelsk blandt kong Alfreds ordsprog (se s. 175). – *Intendens aliud diuersa et dissona profert* (I.81). PL 927 er vist en oversættelse deraf eller af et lignende: *Wrangh hørijlsæ gøre wrangh fram førjilssæ.* Det gør et kunstigt ufolkeligt (sprogligt) indtryk selvom det har fået rim. – PL 661 *Then stheen wordher eig mwssgrootdh som offthæ røres* er formodentlig en oversættelse af det tilhørende latinske *Non lapis artatur musto* (ChrP.: *musco*) *qui sepe rotatur.* *røres* er et påfaldende udtryk. Det bruges også i den svenske parallel medens ChrP. har det naturlige *vendiss.* Mon det ikke er det latinske *rotare* (som også bruges i den latinske form i et håndskrift fra 1300tallet *Musco privatur saxum, quod ubique rotatur.* Singer.I.82) der har smittet af? Ordsproget er meget udbredt indenfor germansk og romansk (se I.81). – PL 11 *Ee rijss kijff aff thet werræ hywll* har som latinsk følgesvend *a peyore rota semper sunt iurgia mota,* som kendes ordret fra et håndskrift som senere skal omtales (I.91). Man fæster sig ved at det danske bruger komparativ *werræ* i superlativisk betydning ligesom latinen. Ganske vist brugte gammelnordisk også komparativ i denne anvendelse, men jeg kender den ikke fra gammeldansk så det tyder snarest på at ordsproget er et lån. – *Quippe diu male cesus lamentabitur infans* (I.91) : PL 283 *Længhe grædher halff baart barn.* – *Cattus amat pisces, sed non uult crura madere* (I.92) : PL 784 *Katthen wil wæl haffwæ fisken men han wil eig wædhæ kloen.* Synes at være oprindeligt romansk og det danske en oversættelse heraf. – *Mutua cum nata matrem minuscula amicant* (I.94) : PL 1115 *Ee mæn gaffwær wijnnæ tha ær modher oc dotter wænnæ.* Latinen hertil lyder: *Versa dando vice sunt filia mater amice,* som kendes andetsteds fra (se

I.94). – *Dum calidum fuerit, debet cudere ferrum* (I.95) : PL 272 *Man scal slaa iærneeth naar thet ær heedh.* – *Dum iocus est bellus, cessare et omittere debes* (I.98) : PL 263 *Naar leeghen ær besth thaa scal man oc aff ladhe* (ChrP.: *oppe holde*). – PL 1125 *Ee bydher* (dvs. bidher) *swlthen flwæ værsth* svarer til tyske former af ordsproget. Egbert og gamle kilder har ‘lus’: *Polipes esuriens mordere magis perhibetur* (I.99). Det samme har oldislandsk (1200tallet): *sárt biþr soltin lús* (I.99) der lyder som det var hjemligt. – *Promissis uacuis spes luditur irrita follis* (I.100) har forbindelse med PL 569 *Fawræ ordh frygdhe een daare.* Det tilhørende latinske ordsprog findes ordret i det Basel-håndskrift der har mange latinske ordsprog fælles med PL (se ndf.). PL 610 er en dublet der har andet latin. Hvis det er kommet udefra er det klædt i fin hjemlig ordsprogsform. Det samme gælder vn. *verðr opt heitum heimskr maðr feginn* (Fritzner). – PL 489 *Thet ær een vsell mwss ther eig haffwær vdhen eeth hwl* er en ordret oversættelse af det latinske som det danner par med og som også findes (næsten ordret) i det lige nævnte Basel-håndskrift. Singer mener det oprindeligt hører hjemme på fransk område (I.104). – PL 769 *Saa manghe seliæs faar skindh som lam skindh* lyder som en tør markedsberetning, men det er en variant blandt flere i en klynge ordsprog som Singer gør rede for (I.107). – PL 666 *Thet wordher eig alt til regen ther molnær* svarer ikke ordret til nogen af de hos Singer (I.109) anførte. En så almindelig iagttagelse må kunne være brugt som ordsprog mange steder. – *Albior estne quidem cornix studiosa lauandi?* (I.109) hører tydelig sammen med PL 563 *Kraaghen ær eig tijlhwidher at hwn tijt twor seg*, men et ordret forbillede findes ikke hos Singer. – *Dum tibi lac detur, cuius sit vacca, quid urit?* (I.114) har sammenhæng med PL 671 *Jeg wurdher eig hwart kooen gaar faar ieg melcken.* Singer kender kun disse to eksempler på ordsproget. – *Non callem ueterem, non obliuiscere amicum* (I.115) : PL 646 *Man scal eig forsmaa gamblæ wenner eller gamblæ wæye.* Det tilhørende latinske *Nemo viam veterem nec amici spernit* (ChrP.: *spernat* der er den rigtige form) *amorem* kendes fra andre middelalderlige kilder. – PL 1148 *Thet kommer eig alt wskadh aff wlfss mwnd ther i komer* synes at have aner i tysk (I.116). – PL 1062 *Han scal haffwæ lange armæ* (ChrP.: *erne*) *allæ mwnnæ wijl løckæ* står sammen med et latinsk ordsprog som findes ordret i det ovennævnte Basel-håndskrift. Singer I.118 har andre varianter fra tysk. Billedet der ligger til grund er ikke ret klart. Jeg tror ligesom Singer at ordsproget er indkommet i dansk sydfra. – Det samme gælder PL 282 *Langh siwghæ ær wiss døødh.* Se materialet hos Singer.I.118 – *Vos, ubi defitunt iurati, herete, propinqui* (I.119) har tilknytning til PL 353 *Ee swighes the sornæ oc ické the baarnæ.* – *Tecum migret honor, solus quocumque recedis* (I.127) minder om PL 856 *Ee scal hwer segh ære thet*

han eenæ waare, men hvordan forbindelsen er kan der ikke siges noget om. – *Corticis et ligni medium ne fixeris unguem* (I.130) svarer til PL 680 *Thet ær ont at stinghe handhen mellom barcken oc trææeth*. – Det dunkle PL 341 *Hwndhæ ædhe gernæ anden mandz ærendhe opp* oplyses noget af *Res commissa cani, canis it committere caude* (I.139). Se ordlisten u. ærendhe. – PL 602 *Ee ær mwss som hwn maa i fattigh kones poosæ* synes på en eller anden måde at have forbindelse med *Mus inpune satis mendici in folle superbit* der hos Singer (I.140) oversættes 'Im Bettelsack bläht sich die Maus vor Stoltz'. – *Sepe molam petiere canes: in tempore fausti Ante alios, magis infelix ad dampna repertus* (I.142) forklarer PL 455 *Hwad scal then stackede hwn dh paa then høwæ qwern*. Singer oplyser at hunde fik klid som foder i middelalderen og derfor søgte adgang til kværnen når den ikke var i gang.

Magister Nivardus

Singer afslutter sin gennemgang af på latin skrevne ordsprog som for størstedelens vedkommende er gengivelser, oversættelser af nationalsproglige ordsprog fra tysk eller fransk område, med at fremlægge ordsprog fra Magister Nivardus' *Ysengrimus* (fra 1100tallet). Ligesom Egbert er han født i Belgien på grænsen mellem flamsk og vallonsk, i Gent nord for grænsen. Også her søger Singer at bestemme hvad der er germansk og hvad fransk. Følgende har interesse for PL. *Ecclesia est ingens, cantatque in parte sacerdos* (I.156) svarer ordret til PL 380 *Kircken ær wijdh tog siwngher præsthen i then eene ændhe*. – Et ordsprog af indhold som PL 787 *Aff kædhe scal katt mwss bijdhe* ligger bag Ysengrimus *Sic alacer cattus, dum prenso mure iocatur, (Raptum deponit depositumque rapit)* (I.145).

PL 1080 bruger nogenlunde det samme ejendommelige billede som et af ordsprogene i Ysengrim: *Wærdhen staar eij wedh staghe bwndhen : Quo tardat fune ligata dies?* (I.152). PC 628 har sat det i rim: *ten sijn gheen stonden aen staken ghebonden*. Meningen må være at man ikke kan hindre tidens gang, få tiden til at stå stille. – PL 268 *Fødh koo* (dvs. kå, allike) *oc tagh skarn i geen* svarer til *Restituit pretium nutrita monedula merdam* (I.152). Noget lignende gælder *Vas plenum recto, qui tenet, orbe ferat* (I.156) overfor PL 775 *Man scal warlighe bære fwlt kar*.

Baseler-håndskriftet

De nu gennemgåede kilder viste næsten aldrig verbal overensstemmelse med PL, hverken i latinen eller som oversættelse af det danske. Det skulle vi heller ikke vente da de var skabt som oversættelser ad hoc. De står altså i absolut modsætning til de ordsprog der var mere eller mindre

gængse i den latinskrivende middelalderverden. Hertil hører en del af PL's latinske. Et håndskrift som giver et godt indblik i denne ordsprogs-skat er et Basel-håndskrift som er gennemgået af Iver Kjær (i *Arv*, Tidsskrift for Nordisk Folkeminnesforskning, *Journal of Scandinavian Folklore* 18-19) med hensyn til dets forhold til PL. Håndskriftet menes at være fra 1300tallet, måske skrevet i Nederfranken. I dette håndskrift har Iver Kjær fundet 59 ordsprog som er – bortset fra ubetydelige enkeltheder – identiske med de hos PL forekommende latinske. Da det er udelukket at PL har kendt dette håndskrift må det betyde at begge, håndskriftets forfatter og PL, har øst af de samme kilder. Med hensyn til forholdet mellem de danske og latinske ordsprog hos PL så er der, som sagt af Iver Kjær, tre muligheder: PL har skabt det latinske som en oversættelse af det hjemlige, han kan have lavet det danske efter det latinske, og han kan have kendt et hjemligt som passede (så nogenlunde) til det latinske.

Hvert af disse punkter kræver vanskelige undersøgelser. Hvis det latinske hos PL ikke kendes andetstedsfra er det sandsynligt at det er dannet af ham selv, og omvendt: hvis det danske kun kendes fra PL og kilder der har taget det fra ham er den mulighed til stede at han selv har skabt det. Det er særlig det sidste tilfælde der interesserer os her, men undersøgelsen må stå hen: middelalderens ordsprogsverden må fremdrages i større udstrækning end sket er, både den latinske og den særsproglige. De danske (nordiske) ordsprog som er under mistanke for at være oversatte af PL giver sig sjældent tilkende i det ydre. Han var en så god kender af ordsprogene at han var i stand til at iklæde dem en helt hjemlig sprogdragt. Og det indholdsmæssige kan ikke bruges som (eneste) kendetegn.

Vi vil nu se lidt på forholdet mellem PL's latinske og danske ordsprog i de tilfælde hvor de latinske genfindes i Basel-håndskriftet og opregnes i Kjærs afhandling. Her er jo kun to muligheder: det danske er en oversættelse eller gengivelse af det latinske eller det danske er et hjemligt der (mer eller mindre nøjagtigt) svarede til det latinske. Størstedelen af de danske er under mistanke for at være oversatte. Det vil fylde for meget at gennemgå dem alle. Vi må nøjes med at fremdrage nogen hvor der synes at være noget sprogligt der er smittet af i oversættelsen. PL 11 *a peyore rota semper sunt iurgia mota. Ee rijsz kijff aff thet werræ hywill*. Ordet *kijff* står dårligt til det konkrete *hywill*. Det er tydeligt det latinske *iurgia* der gengives. Latinen med dette ord kendes fra middelalderlige kilder (se Singer. I.91). Basel-håndskriftet har *murmura* der passer bedre ind i det brugte billede. Også brugen af komparativ med superlativs betydning skyldes sikkert latinen. – PL 13 *ablue pecte canem velud ante videbis inanem. Twaa*

hwndh oc k em hwnd thaa  er hwndh som f orre wor. Det er det eneste eksempel p a en dobbelt imperativ i de danske ordsprog. Overs attelsen svarer bedre til Basel-h andskriftets *Ablue, pecte canem! canis est et permanet idem.* – PL 215 *Dat deus omne bonum sed non per cornua taurum. Gwdh giffwer alt got men icke oxen om hornith* (ChrP. om hornene). Det danske er en ordret overs attel- se, selv kortudtrykket *per cornua* er overf ort selvom det – for os i det mindste – er dunkelt. Meningen m a v are (indfanget og) bundet, t jret ved hj alp af reb omkring hornene. Andre eksempler p a ordret overs attel- se: PL 100 *Basiat armigerum femina propter herum. Qwinner* (ChrP. *Qwinde*) *kysser offthe swennen fore herren.* PL 174 *Cui lanx longinqua sunt illi dampna propinqua. Han  er n esth skadhen lengsth siddher fraa fadhet.* Foruden i Basel- h andskriftet findes latinen ordret i *Proverbia Rusticorum* (Singer.II.53). Det danske viser en let omrokering i forhold til latinen og dog kan der ikke v are tvivl om at det er en overs attelse, og s aledes er der forskellige grader af ordret overs attelse. Af de 59 i Basel-h andskriftet forekommen- de latinske ordsprog der svarer til PL's, m a ca. 38 betragtes som forl ag for de danske. De meget frie overs attelser er vanskelige at skille ud fra ordsprog der er hjemlige. Nogen eks.: PL 443 *gracia magnatum nescit habere statum* (foruden i Basel-h andskriftet findes latinen ordret i *Proverbia Ru- sticorum*, Singer.II.17). *Herre hyllesth  er eij fattigh mandz arffiw e* (ChrP.: *erffuel on*). Det sidste kunne v are hjemligt men sammens etningen *Herre hyllesth*, der kun kendes herfra, taler imod. S 385 ligger n ermere latinen: *h erra hyllost  er ey halla langh* (dvs.: ikke ret langvarig). – PL 747 *Omnibus vrtica palpatibus est inimica. N edl e br endher saa snart w en som vw en.* – PL 569 *Letificat stultum qui scit promittere multum. Fawr e ordh frygdhe een daar e.* Basel- h andskriftet har *Letificat stultum dare nil, promittere multum.* Ordsprogspa- ret er indkommet sent i samlingen (findes ikke i den svenske afl egger) og det danske st ar frit i forhold til det latinske. Der er grund til at antage hjemlig oprindelse. Som fremh evet af Kj er m a PL og Basel-h andskriftet have haft en eller flere f elles kilder at  se af. Det er heller ikke dermed sagt at den oprindelige proveniens er n aet. Der er f.eks. 2-3 stykker med rod i bibelen.

Da Peder Laale, eller hvem det nu var, tog sig for at skabe en latinsk l arebog, har han naturligvis kendt samlinger som Egberts og de senere med s arsproglig gengivelse af eller sidestykker til de latinske og har uden tvivl taget et og andet fra disse. Ellers var hans samling n eppe blevet s a stor. At udskille hvad han har f aet udefra kan slet ikke g ores, h jst kan det i enkelte tilf ælde sandsynligg ores. Singer g or meget ud af at spore

ordsprogenes vandringsveje. Han går bl.a. ud fra hvor udbredt og gængs et ordsprog er på et givet sprog. Her må han for en stor del benytte senere samlinger og det er et usikkert grundlag. Ordsprogs vandringer kan ikke sammenlignes med ords lån fra et sprog. De kan af en samler snappes fra en samling og klædes i hjemlig dragt uden at være taget i munden af en eneste borger. Det gælder formodentlig også nogen af dem hos PL. De skulle jo kunne udskilles ved at de ikke kendtes fra det øvrige Norden. Men det er jo småt med kilder hvori vi kan vente at finde ordsprog i den middelalderlige nordiske litteratur, og de nyere samlinger har ikke så stor betydning i denne forbindelse. Fravær af det eftersøgte ordsprog behøver dog ikke at betyde at ordsproget aldrig har eksisteret i nordisk. Mange middelalderordsprog kendes ikke i nutidssprogene. Ordsprog dør ligesom ord og talemåder gør det.

Proverbia Rusticorum

Som endnu en prøveboring vil vi undersøge en samling franske ordsprog som menes optegnet fra det folkelige sprog og forsynet med latinsk oversættelse eller et gængs latinsk ordsprog. Det er *Proverbia Rusticorum* fra 1200tallet (Singer.II.11 ff.). Hans Brix har undersøgt den som evt. kilde til nogen af ordsprogene hos PL (AP.V.50 ff.). Brix definerer ikke hvilke kriterier han bruger i sin »Sammenstilling af identiske og nært berørende Sprog i de to Samlinger«. Han finder ca. 70 tilfælde af de 269 den franske samling rummer. Hvis vi opretholder de krav vi hidtil har brugt ved bedømmelsen af fremmedsproglige ordsprog i forhold til de danske: i det ydre (næsten) ordret overensstemmelse, brug af samme meddelelsesform, af samme billede, i det indre: samme indhold, betydning – så bliver der ikke mange tilbage. Nogen eks.: *Soef noe a qui len tent le menton* (II.52) : PL 32 *Thet ær got at somme nar een andhen holler howedet oppæ*. Der er ikke fuld overensstemmelse men det nævnes fordi ordsproget er temmelig sjældent og synes oprindeligt fransk. – *Pelet auant autre deuient home cauf* (II.74) : PL 117 *Eet haar oc annet gør bondhen skalleth*. – *Mieiz uaut tien que deus tu auras* (II.60) : PL 538 *At haffiwæ oc maa faa thet ær eij alt eens* (det tilhørende latinske ordsprog findes i Basel-håndskriftet, Kjær 1962-63 103). – *Qui en ieu entre a ieu consente* (II.61) : PL 985 *Wil thw i leegh gaa thaa scal thw leegh oppæ holdhe*. – *Dens de chael, pe de cheual, cul de fant, ne sunt pas acrerre* (II.85) : PL 1156 *Thw scalt eij troo hæsthe how oc eij barne artz Och eij hwindhe tændh*. – *Priue seinur fet fol uassal* = fortrolig herre skaber fræk tjener (II.28) : PL 1117 *Hemmeligh herre gøre fortrodne swennæ* = PL 483 *Hemmeligh herre haffwer fortrodne swænæ*. – *A bon demandeur bon escundiseor* (II.26) : PL 795 *Een godh*

bediære scal haffwe een god syniære. – Voide grange fet fole dame = tomt forråds-kammer gør husmoderen forrykt (II.12) : PL 716 *Thom kelleræ gør galen reedhe deyə* (ChrP.: *en galen redeswend*). Her vises ordret overensstemmelse med overførsel til nordiske forhold. – Det samme viser *Qui plente a deu miel, en sa pòls le met* (II.90) : PL 208 *Hoo mōghet haffwer aff smøredh han kaster somt i kaalen* hvor smør og kaal er trådt i stedet for honning og grød.

Overensstemmelserne behøver ikke at betyde at PL har kendt den franske samling, han kan have ordsprogene fra andre (yngre) samlinger, og han kan have kendt dem fra fransk. Det er flere gange nævnt at der er flere forhold i forbindelse med PL der tyder på fransk indflydelse, og hvis Iver Kjær har ret i sin formodning med hensyn til personen Peder Laale (DqO.I. 733 ff.) er denne sidstnævnte mulighed til stede.

Proverbia communia

Afsnittet om ordsprogenes verden har givet os indtryk af at kærnen af de for samlingen karakteristiske ordsprog viste hen til et miljø som det sydkandinaviske. Men miljøet kan udvides. I Nordvesttyskland og Holland-Belgien er naturforholdene omtrent de samme, og i middelalderen var samfundsforholdene og dagliglivet (udenfor de store byer) nogenlunde som herhjemme. Dette områdes ordsprog har vi stiftet bekendtskab med i det foregående således som det findes i de ældste kilder, især på latin. Springer vi frem til 1400tallet, det århundrede hvor det meste af PL må være blevet samlet, finder vi Danmark (og Norden) i et helt andet forhold til sine sydlige naboer end tidligere, som – for at holde os til det sproglige – medførte en stærk sproglig indflydelse fra middelnedertysk på hjemsproget ad skriftlig såvel som mundtlig vej. Der kom nye ord og nye affikser, der må også være kommet ordsprog ligesåvel som fraser og faste udtryk. Det er let nok at udpege de fremmede ord og affikser, fordi de i deres lydlig struktur bærer præg af fremmedhed. Det er meget svært, i de fleste tilfælde umuligt, at bestemme et ordsprog som indkommet fra middelnedertysk eller et andet bestemt sprog.

Den sidste test vi foretager sker ved hjælp af den gammel-hollandske samling *Proverbia Communia*. Den er kommet i en moderne udgave ved Richard Jente i Indiana University Publications. Folklore Series No. 4, hvor der i kommentaren er samlet et stort materiale til belysning af hvert ordsprogs udbredelsesområde. Denne samling er ikke så stor som den danske: 803 hollandske ordsprog ordnede efter begyndelsesbogstavet. Hvert ordsprog efterfølges af et (sjældent 2 eller 3) ordsprog eller oversættelser til latin, og Suringar (i: *Over de Proverbia Communia*. Leiden

1864) mener at samlingen ligesom PL har været brugt som skolebog. Den blev trykt 1480 og der kendes ikke mindre end 12 udgaver i tidsrummet 1480-1497. Den blev straks overført til nedertysk og har således været meget udbredt. Den skal være samlet umiddelbart før udgivelsen og har således ikke levet et ældre liv i håndskrifter. Man må regne med at ordsprogsinteresserede i Danmark har kendt den, men da den kom må PL være sluttet i den skikkelse der foreligger i trykket 1506. ChrP. kan have kendt den men det kan ikke bevises. I øvrigt har stikprøver vist at ordsprog i de to samlinger der viser identitet er fordelt over alle de perioder man opererer med i PL. Kronologisk var der større mulighed for lån fra PL, latinen formidlede jo forståelsen for ikke-danskkyndige, men det er ligeså vanskeligt at konstatere, og det er ikke videre sandsynligt. Man må gå ud fra at slægtskabet mellem fundne identiske ordsprog enten skyldes at de to samlinger har øst af de samme kilder, eller at de samme ordsprog har været til stede i de to sprogs ordsprogsforråd.

Før vi går over til at fremlægge materialet, må vi igen fastslå de kendetegn vi bruger når vi taler om identitet mellem ordsprog på to forskellige sprog. Fuld overensstemmelse finder vi når det samme indhold udtrykkes – *mutatis mutandis* – i samme formning med hensyn til syntaks, sammenligninger, billeder og ord der betydningsmæssigt svarer til hinanden. I disse tilfælde konstateres identitet. Det behøver ikke at betyde at det ene er lånt fra det andet osv. men muligheden er der. At et indhold alene er fælles betyder ingenting. Meget af det stof der formes i ordsprog er jo noget almenmenneskeligt. Hvad formningen angår er der mange ligheder i hvert fald indenfor de vesteuropæiske sprog: der er tale om visse udtryksformer, særlige syntaktiske forbindelser og udtryk der svarer til ordsprogets krav om kortfattet og fyndighed.

Identiske ordsprog (de hollandske ordsprog citeres med nr. efter udgaven): *die met woluen omgaet moeter na huylen* 210. *Hoo som wmgaas meth wlfvive han nymmer at tydhe* PL 160 (mærk det fælles verbum at omgå). – *ten sijn niet al iaghers die horen blasen* 649. *The ære eij alle iæyeræ i hoorn blæsæ* PL 705. – *men siet wel aen die couse (= strømpen) waert been ontwee es* 509. *Thet kenner paa hoosen hwar been ær saare* PL 491. – *men derf ghenen dwaes bellen aen hanghen* 475. *Man tøfff eij henghe kloekæ vppaa een skalck* PL 662. – *Als eenen wast sijn goet wast hem sinen moet* 8. *Naar megh woxer gots thaa woxer megh hoomodh* PL 188 (det danske virker som en dårlig oversættelse af det hollandske). – *die slotete en hanghen niet al aen eens wijfs eers* (nt.: ars) 286. *Eij ære alle nøgle bwndnæ wedh een quwinne artz* PL 1197. – *tes quaet spel daer deene lacht ende dander screyt* 668. *Thet ær eij eens lighe leegh at en leer oc een andhen grædher* PL

664. – *i A ende neen es een lanck strijt* 427. *Ney och ia ær langh trætthe* PL 668. – *d Aer water gheweest is mach water comen* 155. *Ee kommer watn som wæreth haffwer* PL 393. – *Cleen paert cleen dachuaert* (mærk rim og udeladelse af verbet) 154. *Lidhen hæsth gør stacket dags reyssæ* PL 286. – *Daer die duuel niet comen en can daer sent hi sijn bode* 161. *Hwar diæffuelen kan eig selffwer wære ther hawer han syne sendhe budh* PL 245. – *oude sonden maken nieuwe scande* 582. *Gammel syndh gør gernæ ny skam* PL 242. – *beter scheel dan blint* 116. *Bædræ ær at wære skælier æn blindher* PL 584. – *Tes quaet stelen daer die waert een diefes* 663. *Ther ær ont at stielæ som bondhen ær selffwer tywff* PL 325. – *In sulcken riuere vangtmen sulke vische* 437. *Theligh fisk ær i theligt watn* PL 1063. – *onghelike scotelen maken schele oghen* 566. *Vlighe fadh gøre vlighe øwen* PL 275. – *die tijd mocht comen dat die coe haren stert soude behoeuen* 306. *En kommer then dagh koon thør sijn hale wedh* PL 130. – *Als tspel best es so salment laten* (nt.: *sal men aff laissen*) 20. *Naar leeghen ær besth thaa scal man oc aff ladhe* PL 263. – *tkost al been datmen tstocke rijt* 694. *Thet kosther been at rijdhe paa staff* PL 173. – *ten sijn niet al vrienden die ons toe lachen* 721. *Thee ære eig wene* (ChrP.: *alle venner*) *ther lee i geen* PL 217. Ordsproget synes gammelt i Norden idet det er versifikatorisk skjult i Hávamál 18: *Ósnotr maþr / hyggr sér alla vesa / við hlæjendr vine* (se ovf. s. 173), men at det skal være gået lånevejen sydpå kan ikke vises. Snarest er det vel at betragte som et gammelt fællesordsprog for Norden og det vestgermanske område hvor det kendes.

Vi går videre til ordsprog som samtidig med at de viser slægtskab er oplysende på en eller anden måde for ordsprog hos PL. Et ejendommeligt billede bruges i *ten sijn gheen stonden aen staken ghebonden* 628 og *Wærdhen staar eig wedh staghe bwndhen* PL 1080. Det fremmede med sine rim virker som forbillede for det danske. – *alle baten helpen* (*al sijn sy cleen*) 54. *Allæ baadhe hielþpe* PL 806. Sb. *baade* = gevinst, fordel er et lån fra mnt., og her har vi et af de ældste eksempler på ordet i glda. og flertalsformen kendes kun herfra. – Det latinske ordsprog *gracia magnatum nescit habere statum*, som kendes fra Basel-håndskriftet (se Kjær 1962-63 nr. 29) er fælles for PL 443 og S 385. Det gengives i sidste kilde *hærra hyllist ær ey halla lang* (= ikke ret langvarig), medens det danske PL 443 siger noget andet: *Herre hyllesth ær eig fattigh mandz arffwæ*, og hertil svarer PC 388 *heeren hulde en es gheen erue* (med latinen *Gracia multorum non constans est dominorum: Nescit durare fauor herilis scio clare*).

Det er kun en mundsmag. Der er masser af ligheder og berøringspunkter mellem ordsprogene i de to samlinger, men det må forstås således at den hollandske samling viser en prøve på den ordsprogsskat der i middelalderen levede i det nordvesteuropæiske sprogområde, både af hjemlig og

af fremmed proveniens, og som meget andet kulturstof og sprogstof derfra blev tilgængeligt for Norden.

Af forskelligheder mellem PL og PC skal nævnes flg.: Ikke så sjældent har PL en længere udformning af et ordsprog end PC. Eks.: *den appel smaect sijns booms* PC 299 : *Thu trijller (1023: kastær) ey æbleth saa langt at thet smagher ey aff rooden* PL 89. *Den ouden salmen eren* PC 182 : *Then gamlæ scal man ære then vnghe scal man lære* PL 121. *als tverken droomt so eest van draf* PC 110 : *Ee drømmer saa om draff Och kærlingh om sijn krogstaff* PL 1033. *hongher es een scerp sweert* PC 390 svarer til *Hwngher ær eet hart swærdh* PL 1141, men i PL 83 er det udbygget til *Hwnger ær eth hwast swerdh i heder mawæ. Ghelijck mint sijns ghelijch* PC 365 : *Lighe om lighe fijs fick fierthens dotther* PL 114. *Ten es niet al gout dat daer blinct* PC 623 : *Thet ær eij alt guld som glemmer oc eij alt fijs ben som skijn* PL 706. Sjældnere er det den hollandske samling der har den længere form. *Man kan ey alth i skaale wæyæ* PL 190 : *men cans niet al in wagheweghen dat beghinen vijsten* (dvs.: som beginer, bedesøstre, fjærte) PC 481. Den danske samling foretrækker et billede fra hverdagslivet hvor PC kun har den abstrakte meddelelse: *men en sal niet gheuen om weder gheuen* PC 534 : *Fattigh quinne giffwer hønssæ ægh at hwn wil haffwæ gaasæ ægh i gheen* PL 746. *Gheuen ende weder gheuen hout die vrientscap tsamen* PC 366 : *Kanne offuer gaardh oc kanne i gheen holler lengst wænskab* PL 76 (jf. mere svarende til det hollandske *Gijffweth scal gælles om wænskab scal holles* PL 1022).

Undertiden bruger PL et andet billede end det der er det almindelige ikke blot hos PC men også i ordsprogets videre udbredelse. F.eks. er det et udbredt ordsprog der siger at det er vanskeligt at plukke hår af den skaldede, men PL har *Ont ær at plockæ haar aff lowæ* (dvs. håndfladen). PC og andre kilder har en talemåde der siger at skaden er blevet frastjålet et æg. Det kan betyde forskelligt, bl.a. at noget usædvanligt er sket (se PC s. 158). PL's tilsvarende indeholder en forklaring: *Then haffwer ædhet skade egh ey kan thiæ* 269 (jf. ODS u. Skadeæg). Til *die alle den lieden den mont sal stoppen behoeft veel meels* PC 218 svarer *Han scal haffwæ lange armæ allæ mwønnæ wijl lœckæ* PL 1062.

Ved læsningen af PL kan man let få det indtryk at her møder man en humor som er særlig dansk. Ved at studere ordsprogene i kommentaren til PC og ordsprogssamlinger på andre sprog bliver man klar over at humoren hører til i ordsprog af den folkelige slags og at man skal være meget forsigtig med at fastslå noget som en national form for humor. Et par eksempler fra PC: *eer een man leert hanghen es hi half verworcht* (dvs. før en mand lærer at hænge sig er han halvvejs kvalt) 334. *hi moet langhe gapen die den ouen ouergapen sal* (dvs. det er vanskeligt at gabe omkap med ovnsmun-

den) 402. *men vint meneghen ezel met twee benen* 477. *men sal ten ionxten dage wel sien wie den breetsten ers heeft* (dvs. man vil på dommedag få at se hvem der har den bredeste bagdel, nemlig når kvinderne farer til himmels) 491a.

Konklusion

Det kunne være tillukkende at gruppere ordsprogene hos PL på følgende måde: 1. ordsprog der kun findes her og (når evt. selvskabte, f.eks. som oversættelser af eller sidestykke til et latinsk er frasorterede) repræsenterer det middealderlige Danmark. 2. ordsprog der også kendes fra det øvrige Norden (når evt. lån fra PL er siet fra). 3. ordsprog som også kendes fra vestgermansk. 4. ordsprog som kendes fra fjernere egne eller er overleverede fra oldtidens kulturlande, især den græsk-latinske litteratur og bibelen.

Opgaven er uløselig i dag hvis det gælder om at placere hvert enkelt af ordsprogene i en af disse grupper. Trods fremdragning af et stort antal middelalderlige ordsprog (især i Samuel Singers og R. Jentes arbejder) er materialet til en sådan fordeling ikke til stede i dag. Men vi kan med nogenlunde sikkerhed finde eksempler på disse grupper.

Det har ikke været muligt at påvise typer (ydre eller indre, se s. 105 ff.) som er særegne for ordsprog i PL. Der er ikke fundet træk, stilistiske, formelle eller indholdsmæssige, hvorved hjemlige ordsprog kunne give sig tilkende. Vi må gå andre veje når vi vil prøve på at finde frem til det hjemlige stof, men det bliver kun et letsindigt forsøg, man kan sige: for sjovs skyld. Vi har i det foregående set at såre mange af PL's ordsprog havde paralleller eller forbilleder eller slægtskab med ordsprog der fandtes udenfor Norden i middelalderen, og vi har set gang på gang at et ordsprog som så helt hjemligt ud viste sig at være fremmed blot iklædt hjemlig dragt. Hvis nu vor viden med hensyn til hvad der fandtes af ordsprog i den kulturelt sammenhørende del af (Vest)Europa var meget mere grundig end den er idag så kunne man med nogen sandsynlighed indkredse de ordsprog som kun kendes fra PL og fra Norden. Jeg har gjort et forsøg. Jeg har ikke taget rub og stub med af hvad der indtil nu ikke er påvist som (eller påvirket af) noget fremmed. Jeg har forbigået ordsprog der har virket fremmedartet eller givet mistanke om lån eller påvirkning udefra. Jeg har også udeladt citater fra love og viser, citatordsprogene og andet der ligger fjernt fra det egentlige ordsprog.

15 *Anbw dhlöss man ær hande löss.* 33 *Kaaldh sommer gør warmth ladegwlff.* 34

Sijldh ær selff skiffther madh. 46 Stryg aff gwloffyngherne oc tagh tijl græben. 51 Thet ær onth at komme heyræ i meess. 66 Man køper ey pintell aff porth konæ. 71 Laaw ær ræthens stwdh och vræthens forbwdh. 77 Thet wore een goodh tiwæ haffde hun two grenæ. 123 Han ær werdh sith kœth som sijn kaal wel ædher. 125 Offthe giæller dør stackarlle wredhæ. 131 Halffskratthes tale haffwer hwerken howeth eller hale. 142 Han scal wdde ther lawæ haffwer dørre. 175 Then ær godh (= let) at weryæ som inghen wil beryæ. 186 Joordh ær altijdh froosen for vtreffnæ swijn. 198 Kasth paa krogh oc holth om tw kanth. 221 Eeth hwngredh maal dragher annet i haar. 230 Han kan ildhe kœræ eig kan wendhe. 232 Thet ær ont at wære sijn kones nøglingh. 241 Thet ær ey een fruwæ saa bærth hwn maa ey haffwe sijn pijsæ fiært. 264 Han wæcker ijss som tørsther. 266 Flere ær daffwe en traffwe. 288 Man scal blædhe kaalen oc eig oprœcke hanum meth rooden. 289 Ee spør winther hwat sommer hawer awlet. 294 Wijss barn i by oc gack selwer effther. 319 Syw aars gammelt barn ær qwæm tijll æmbede. 333 Saa ær barn i by bærth som hiemme ær lærth. 369 Wee ær then sith hœ seliær naar wiben kommer. 388 Somme nymmæ bogh oc somme hiogh. 395 Bar ær brodherløss man (opr. bag). 427 Ee kommer kœgh affkærwendh. 449 Oorloffs nymære ære dødhe mæn oc saare. 450 Kasthe paa kroogh oc holt om thw kanth thij offthe ær lœckæ nær. 451 Aff then sijsthe bæghere kommer gernæ then fôrsthe pwstth. 471 Then brydher skjib ther skjib haffwer. 485 Werdden ær all williæ drw. 499 Ther gaar theligh man tijl dørren som indhen ær. 574 Jllæ rawer rædielœsth ambuth. 611 Jegh loffwer allæ gawer vdhen kœlffwehugh. 628 Mwss fiærther eig som hæst vdhen rœffwen reeffner. 631 Fœrræ lignæs biærgh oc dalæ æn køb oc salæ. 649 Nœdth kænner nøghen koone at spinne. 656 Megh ær eig gaffn aff thet œwæ ieg seer eig meth. 679 Ther kommer eig hwert aar hwalff tijl landhe. 683 Jeg [ær] eig forthi græffwæ at ieg ædher mijne egnæ leeffwæ. 684 Giff feij saa ænglæ at tu gaar selff oppaa treben. 694 Thw scalt eig haffwe hwlk wndher bwlk. 698 Sax oc raghe knijff daarer manck eeth fawert wijff. 703 Thet ær goth (ChrP. ey gaat) stinghe biörn meth skreff (ChrP. skeff). 721 Orkelœss scal ee noghet paa slaa. 783 Aff dijt kaghæn wordher mølleren modigh. 791 Arnæ bannæ bijdher bæsth. 814 Ther hører alth mære tijl hæsth æn sijæ hoo. 822 Dawordh ær dags madh. 828 Thet barn ær snart tijl at græde læbæn hengher paa. 871 Thet hwss ær loff wært som disken komer trœswær til gryden. 887 Thet ær flath at drucknæ paa tywrt landh. 889 Then ær snarth snyth ther næsæn ær affwe. 891 Hoo icke tijl sætther han eig opp dragher. 928 Thet ær got at haffwe got ackære holdh. 951 Han fører goth læss i gaardhen (ChrP. gaard) een godh husfrw faar. 955 Swarth ær gammelt man modh biærgh at rijsæ. 969 Gærth saa gaar at ther wordher eig gab wedh ændhe. 975 Hoo som illæ stawrer han illæ gærdher. 991 Saa ær bandhe som bij vdhen een oc indh thij. 1008 Sorgh ær eig søsther thet hwn soffwær nær. 1032 Man scal stanghe vnder andhen mandz blws. 1055 Hwat gôr hæst i agher vdhen bijdher aff ax oc mœgher i

stobben. 1082 Korn gijffwer kaghe oc pennings leff hwongher. 1090 Sammen ligghe wædher oc vwædher. 1122 Ther qwælles eij som qwinner drickæ. 1143 Thw scalt steeffnæ effther eeffnæ. 1151 Sোধ gæræn konæ sancker siællen swr flødh. 1190 Thw scalt ildhen raghe om tw wilt wænner wermæ.

Disse ordsprogs hovedmasse giver os en række kig ind i dagliglivet i Norden i middelalderen. Det er den daglige gerning og de almene erfaringer og iagttagelser som skaber de udsagn, selvfølgelige påstande osv. som ved at blive brugt billedligt, symbolsk og derved anvendelige i andre situationer, om andre forhold – bliver forvandlede fra ofte trivielle, banale udtalelser til ordsprog. De er aldrig præget af (højere) tænkning, udspøkelthed, vid, vittigheder. De er heller ikke propaganderende for noget religiøst eller moralsk, men de forsvarer ærlighed, redelighed og lov og ret. Bag mange af ordsprogene ligger en livlig forestillingsevne, ofte forbundet med en stille humor, f.eks. *Thet ær onth at komme heyræ i meess* 51. *Thet wore een goodh tiwæ haffde hun two grenæ* 77. Disse træk finder man også andetsteds men ikke så udpræget og gennemgående som her. Desuden bemærkes at mange af de nævnte ordsprog hører til de stilistisk fineste i PL.

Litteratur- og forkortelsesliste

Hvor ikke andet er nævnt er udgivelsesstedet København.

- Acta Philologica Scandinavica*. 1926 ff.
 AM 187, se: *Det arnamagnæanske håndskrift nr. 187*.
 APhS, se: *Acta Philologica Scandinavica*.
 Arngart, O., se: *The Proverbs of Alfred*.
 Bang, Vilh.: *Latinskoleliv og Studenterliv*. 1892.
 Behrend, Chr. og Aage Hansen: *Peder Laales Danske Ordsprog*. 1929.
 Benzon, Carl: *Kvinden i Ordsproget*. Et foredrag af Magister Carl Benzon. 1907.
 Bjerrum, Anders: *Grammatik over Skånske Lov efter B 74*. 1966.
 Bjørnson, Bjørnstjerne: *Samlede Digter-Verker*, bd. VI (Kjærlighed og Geografi), ved Francis Bull. Kristiania, København 1919.
 Blöndal, Sigfús: *Islandsk-Dansk Ordbog*. Reykjavik 1920-1924. Supplement ved Halldór Halldórsson m.fl. Reykjavik 1974.
 Bo, Alf: *Tonegangen i dansk Rigsmaal*. (Stud. Spr. & Oldt.forsk. nr. 164). 1933.
 Bom, Kaj: Randnoter til de gammeldanske Dyrerim, i: *Festskrift til Peter Skautrup*, s. 207-222. Aarhus 1956.
 Brandt RD, se: *Romantisk Digtning fra Middelalderen*.
 Brix, Hans: *Analysér og Problemer (AP) V*. 1940.
 Brøndum-Nielsen, Johs.: *Sproglig Forfatterbestemmelse (SF)*. København og Kristiania 1914.
 Brøndum-Nielsen, Johs.: *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling I-VIII*. 1928-73.
 BUS, se: Hansen, Aage: *Bestemt og ubestemt substantiv*.
Christian Vs danske Lov (1683), udg. V. A. Secher. 1891.
Danmarks gamle Folkeviser I-XII, udg. Sv. Grundtvig, A. Olrik, H. Grüner-Nielsen og Erik Dal. 1853-1976.
Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene I-VIII, udg. Johs. Brøndum-Nielsen i forbindelse med Poul Johs. Jørgensen. 1920-61.
Danmarks gamle Ordsprog, udg. Iver Kjær og John Kousgård Sørensen. 1977 ff.
 Bd. I:1 og I:2 Peder Låle, udg. Iver Kjær og Erik Petersen. 1979.
 Bd. II Hans Thomissøns Ordsprog. Poul Envoldsen: Farrago, udg. John Kousgård Sørensen. 1977.
Danske Folkebøger fra 16. og 17. Aarhundrede, 1-14, udg. R. Paulli. 13: Marcolfus. 1936.
Danske Studier 1904 ff.
De gamle danske Dyrerim, udg. Johs. Brøndum-Nielsen. 1908.
De Hellige Kvinder, En Legende-samling, udg. C. J. Brandt. 1859.
Den danske Rimkrønike I-III, udg. Helge Toldberg. 1958-61.
Den ældste danske Bibeloversættelse eller det gamle Testaments otte første Bøger, fordanskede efter Vulgata, udg. Christian Molbech. 1828.

- Det arnamagnæanske håndskrift nr. 187 i oktav, indeholdende en dansk lægebog*, udg. Viggo Såby. 1886.
- Deutsches Wörterbuch*, von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. Leipzig 1854-1960.
- DgF, se: *Danmarks gamle Folkeviser*.
- DgL, se: *Danmarks gamle Landskabslove*.
- DgO, se: *Danmarks gamle Ordsprog*.
- Diderichsen, Paul: Sætningsbygningen i Skånske Lov, i: *APhS XV* s. 1-252. 1941-42.
- Die Sprichwörter und sprichwörterlichen Redensarten der Römer*, gesammelt und erklärt von A. Otto. Leipzig 1890. (Reprografischer Nachdruck Hildesheim 1962).
- DL, se: *Christian Vs danske Lov*.
- DSt., se: *Danske Studier*.
- DWB, se: *Deutsches Wörterbuch*.
- Dyrim, se: *De gamle danske Dyrim*.
- Eddalieder*. Altnordische gedichte mythologischen und heroischen inhalts, udg. Finnur Jónsson. Halle a. S. 1888.
- En Klosterbog fra Middelalderens Slutning (AM 76,8^o)*, udg. Marius Kristensen. 1933.
- En Ræffue Bog*. Herman Weigeres Oversættelse af Reinke de Vos, udg. Niels Møller. I. Text. 1915.
- Erslev, Kr.: *Testamenter fra Danmarks Middelalder*. 1901.
- Espersen, J. C. S.: *Bornholmsk Ordbog*. 1908.
- Et gammeldansk Digt om Christi Opstandelse, efter Fragmentet Stockh. *A 115 (ca. 1325)*, udg. Johs. Brøndum-Nielsen. 1955.
- Ewald, Enevold: *Den Bibelske Concordantz I-II, 2*. 1748-49.
- Falk, Hjalmar & Alf Torp: *Dansk-norskens syntax*. Kristiania 1900.
- Feilberg, H. F.: *Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål I-IV*. 1886-1914.
- Flensborg Stadsret. *Danmarks gamle Købstadslovgivning I*, udg. Erik Kroman. 1951.
- FlensbSt, se: *Flensborg Stadsret*.
- Fragmenter af gammeldanske Haandskrifter*, udg. Paul Diderichsen. 1931-37.
- Fritzner, Johan: *Ordbog over Det gamle norske Sprog 1-3*. Kristiania 1886-96. 4. Rettelser og tilleg v. Finn Hødnebo. Oslo m.fl. 1972.
- Fræmohs, A.: Om udtrykket »fange en Ugle«, i: *Danske Studier* 1937.
- Gamla ordspråk på latin och svenska*, udg. H. Reuterdaahl. Lund 1840.
- Gammeldanske Glosser i Cod. AM 202,8^o*, udg. M. Lorenzen. 1885.
- Gammeldanske Krøniker*, udg. M. Lorenzen. 1887-1913.
- GG, se: Brøndum-Nielsen, Johs.: *Gammeldansk Grammatik*.
- Hansen, Aage: *Bestemt og ubestemt substantiv*. 1927.
- Hansen, Aage: *Udtalen i moderne dansk*. 1956.
- Hansen, Aage: *Vort vanskelige sprog*. 1961, 2. udg. 1965
- Hansen, Aage: *Den lydlige udvikling i dansk I-II*. 1962-71.
- Hansen, Aage: *Moderne dansk I-III*. 1967.
- Harpestræng, Gamle danske Urtebøger, Stenbøger og Kogebøger*, udg. Marius Kristensen. 1908-20.
- Hávamál*, i: *Eddalieder*, Altnordische gedichte mythologischen und heroischen inhalts, udg. Finnur Jónsson. Halle a. S. 1888.
- HellKv., se: *De Hellige Kvinder*.
- Hendings ordsprog*, se: Morris & Skeat.

- Henrik Susos Gudelig Visdoms Bog* (Dansk Klosterlæsning fra Middelalderen I,1), udg. C.J. Brandt. 1865.
- Hr. Michaels Rimværker, se: *Præsten i Odense Herr Michaels tre danske Rimværker*.
ib. = ibidem = sammesteds.
- Jacobsen, Lis: *Kvinde og Mand*. 1912.
- Jónsson, Finnur: *Den islandske Litteraturs Historie*. 1907.
- K&P, se: *Östnordiska och latinska medeltidsordspråk*.
- Kalkar, Otto: *Ordbog til det ældre danske Sprog I-V*. 1881-1918.
- Kempis, se: *Thomas a Kempis*.
- Kjær, Iver: Peder Låle og Cod. Basil. A.XI.67. Bidrag til Peder Låle-samlingens kilder og tilblivelsesform, i: *Arv, Tidsskrift for Nordisk Folkminnesforskning (Journal of Scandinavian Folklore)* vol. 18-19. 1962-63.
- Kjær, Iver: Forsøg til en tolkning af Peder Låle D 21, i: *Danica, Studier i dansk sprog*. Festskrift til Aage Hansen, s. 21-32. Aarhus 1964.
- Kjær, Iver & Bengt Holbek: *Ordsprog i Danmark*. 1969.
- Kjær, Iver: Wellerisms in earlier Danish Tradition, i: *Proverbium* 16, p. 579-582, 1971.
- Klosterb., se: *En Klosterbog fra Middelalderens Slutning*.
- Kousgård Sørensen, John: Et ordsprog om rygter, i: *Danica, Studier i dansk sprog*. Festskrift til Aage Hansen, s. 15-19. Aarhus 1964.
- Kousgård Sørensen, John: Det middelalderlige Peder Låle-fragment, i: *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie*. Festskrift til Poul Andersen, s. 321-30. 1971.
- Kristensen, Evald Tang: *Danske ordsprog og mundheld*. 1890.
- Kristensen, Marius: *Fremmedordene i det ældste danske skriftsprog (for omtr. 1300)*. 1906.
- Kristensen, Marius: Til Peder Låles Ordsprogssamling, i: *Danske Studier* 1936, s. 129-137.
- Krist.Ordsprog, se: Kristensen, Evald Tang.
- Kroman, Erik, under medvirken af Stig Iuul: *Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk* 1-3. 1945-48.
- Krøn., se: *Gammeldanske Krøniker*.
- Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder*, I-XXII. 1956-78.
- Kvindens Rosengaard* I-II, udg. Holger M. Nielsen. 1930-40.
- KvRoseng., KvUrtg. se: *Kvindens Rosengaard*.
- Kålund, Kr.: En islandsk ordsprogssamling fra 15de århundrede, i: *Småstykker* 1-16, udgivne af Samfund til Udgivelse af nordisk Litteratur, s. 131-84. 1884-91.
- Lange, Johan: *Ordbog over Danmarks Plantenaavne*. 1959-61.
- Larsen, Jørgen: De sjællandske »tostavelsesord«, i: *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie*. Festskrift til Poul Andersen, s. 193-203. 1971.
- Lindgård Hjorth, Poul: *Filologiske studier over Karl Magnus Krønike*. 1965.
- LU, se: Hansen, Aage: *Den lydlige udvikling*.
- Lund, G. F. V.: *Det ældste danske Skriftsprog Ordforråd*. 1877.
- Mandevilles Rejse i gammeldansk Oversættelse*, udg. M. Lorenzen. 1882.
- Mariager Legende-Haandskrift*, udg. Gunnar Knudsen. 1917-30.
- Mau, E.: *Dansk Ordsprogsskat* I-II. 1879.
- MD, se: Hansen, Aage: *Moderne dansk*.
- MDL, se: Molbech, C.
- Mensing, Otto: *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch*, I-V. Neumünster 1927-35.

- Mistral, Frédéric: *Dictionnaire Provençal-Français*, I-II. Aix-en-Provence 1882-87.
 MKrist.Fr., se: Kristensen, Marius: *Fremmedordene i det ældste danske skriftsprog*.
 mod. = i moderne sprog.
- Molbech, C.: *Dansk Dialect-Lexikon*. 1841.
- Morris, R. & W. Skeat: *Specimens of Early English* II. Oxford 1922.
- Mundheld og Meninger om Landvæsen og Bondehandel, for det meste fra de henfarne Tider*. Samlede af J. H. S[midt]. 1840.
- Norren, Adolf: *Altschwedische Grammatik*. Halle 1904.
- Norsk Ordbok*, Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. Oslo 1966 ff.
- Nygaard, M.: *Norrøn Syntax*. 2. oplag, uforandret. Oslo 1966.
- Nysted, Hans Oluvsøn: *Rhetorica laica et pagana* (2. udg.) 1727. [*Danske Grammatikere* III s. 319-60].
- Olrik, Axel: *Kilderne til Saksens Oldhistorie* II. 1894.
- Orðabókin hjá Svabo, Dictionarium Færøense*. Færøsk-dansk-latinsk ordbog af J. C. Svabo, udg. Chr. Matras. I-II, Færøensia VII-VIII. 1966-70.
- Ordbog over det danske Sprog*, I-XXVIII (ODS). 1918-56.
- Otto, se: *Die Sprichwörter und sprichwörterlichen Redensarten der Römer*.
 [Parthenay, Jean Blaise des Roches de] *Ord-Bog over danske Ordsprog paa Fransk oversatte*.
Dictionnaire des Proverbes Danois, Traduits en François. 1757.
- PC, se: *Proverbia Communia*.
- Peder Syvs danske ordsprog*, udg. Aage Hansen. 1944.
- Pipping, Rolf: Ordspråksstudier, I-II:3C, i: *SNF* 28:3, 43, 50:1, 52:2, 53. Helsingfors 1938-63.
- Proverbia Communia*, ed. Richard Jente. Indiana University, Bloomington 1947.
- Præsten i Odense Herr Michaels tre danske Rimværker*, udg. C. Molbech. 1836.
- PSyv, se: *Peder Syvs danske ordsprog*.
- Recke, Ernst von der: *Dansk Verslære i kortfattet Fremstilling*. Anden, gennemsete Udgave. 1922.
- Reuterdaahl, H., se: *Gamla ordspråk på latin och svenska*.
- Rietz, Johan Ernst R.: *Svenskt Dialektlexikon*, I-II. Malmø 1867.
- Rimkr., se: *Den danske Rimkrønike*.
- Romantisk Digtning fra Middelalderen* I-III, udg. C. J. Brandt. 1869-77.
- RPaulli i DaFolkb., se: *Danske Folkebøger*.
- Rævebogen, se: *En Ræffue Bog*.
- Saxonis *Gesta Danorum* I-II, udg. J. Olrik & H. Ræder. 1931-57.
- Singer, Samuel: *Sprichwörter des Mittelalters* I-III. Bern 1944-47.
- Sjælens og Kroppens Trætte og Ars Moriendi*. Med faksimileudgave af Ghemen-trykket, udg. Poul Lindegård Hjorth. 1971.
- Skautrup, se: Skautrup, Peter: *Det danske sprogs historie*.
- Skautrup, Peter: *Et Hardsyssemål* I-II. 1927-79.
- Skautrup, Peter: Sproget i Jyske Lov, i: *Med Lov skal Land bygges*, red. Erik Reitzel-Nielsen, s. 200-53. 1941.
- Skautrup, Peter: *Det danske sprogs historie* I-V. 1944-70.
- Skautrup, Peter: »Thw scalt steeffnæ effther eeffnæ« i: *Vejen Sparekasse 1867-1967*. Vejen 1967.

- S(midth), J. H., se: *Mundheld og Meninger*.
- SNF, se: *Studier i nordisk Filologi*.
- Studier i dansk dialektologi og sproghistorie*. Festskrift til Poul Andersen. 1971.
- Studier i nordisk Filologi*. Helsingfors 1910 ff.
- Studier tillägnade Axel Kock* (Arkiv för nordisk Filologi. Tillägsband till band XL ny följd). Lund 1929.
- StudKock, se: *Studier tillägnade Axel Kock*.
- StudPoul Andersen, se: *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie*.
- Suso, se: *Henrik Susos Gudelig Visdoms Bog*.
- Svabo, se: *Orðabókin hjá Svabo*.
- Sydtrak*, efter Haandskriftet Ny Kgl. Saml. 236 4°, udg. Gunnar Knudsen. 1921.
- Söderwall, K. F.: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* 1-2. Lund 1884-1918. Supplement ved Söderwall m.fl. Lund 1925-73.
- Taylor, Archer: *The Proverb*. Harvard University Press 1931. (Facs. 1962).
- The Proverbs of Alfred*, by O. Arngart. II. The texts edited with Introduction, Notes and Glossary. Lund 1955.
- Thomas a Kempis fire bøger om Kristi Efterfølgelse*, i dansk oversættelse fra 15. Århundrede. Udg. F. Rønning. 1884-85.
- Thorsen, P. K.: *Sprogarten på Sejerø*. 1894.
- Udtalen, se: Hansen, Aage: *Udtalen i moderne dansk*.
- Vedel, Anders Sørensen: *Den Danske Krønike*. Saxo-oversættelse 1575. Udg. i facs. ved Allan Karker. 1967.
- Werner, Jakob: *Latinische Sprichwörter und Sinnsprüche des Mittelalters*. Heidelberg 1912.
- Weylle, Christen Osterssøn: *Glossarium Juridicum Danico-Norvegicum*. 1665. Fotooptryk 1977.
- VvSpr², se: Hansen, Aage: *Vört vanskelige sprog*.
- ÆB, se: *Den ældste danske Bibeloversættelse*.
- Östnordiska och latinska medeltidsordspråk* I-II, udg. Axel Kock och Carl af Petersens. 1889-94.

Efterskrift

Dr. phil. Aage Hansen døde 88 år gammel i marts 1983 efter et sjældent langt og flittigt arbejdsliv i det danske sprogs tjeneste. Han vil blive husket for meget omfattende og værdifulde bidrag til dansk leksikografi, lydhistorie, syntaks, grammatik og fonetik. Men ud over disse mange og brede forskningsområder dyrkede han fra 1920'erne til sin død med særlig forkærlighed et snævrere speciale: de gamle danske ordsprog.

Aage Hansen har to gange bearbejdet Peder Låles gammeldanske ordsprog til moderne dansk og udgivet dem med indledninger, han har med indledning og kommentarer udgivet Peder Syvs to store ordsprogssamlinger, og han har desuden bl.a. forfattet en kortfattet indføring i emnet: danske ordsprog og talemåder.¹ Og da Aage Hansen i 1977 havde afsluttet sit redaktionsarbejde på Holberg-Ordbogen, brugte han frem til 1983 det meste af sin arbejdstid på Peder Låles danske ordsprog. Resultatet er blevet denne bog, som forfatteren selv har givet titlen: *Om Peder Laales danske ordsprog*.²

Til bogen foreligger for det første et stort håndskrevet usorteret seddelmateriale, som Aage Hansen kun delvis har udnyttet, for det andet et ukomplet håndskrevet grundmanuskript, for det tredje en maskinskrevet førsteredaktion med mange håndskrevne rettelser og tilføjelser, og endelig for det fjerde en maskinskrevet andenredaktion ligeledes med mange håndskrevne rettelser og tilføjelser samt supplerende materiale indlagt på sedler.³

- 1 *Peder Laales danske Ordsprog*, udg. Aage Hansen og Chr. Behrend, Kbh. 1929. *Peder Laales gammeldanske ordsprog med sideløbende oversættelse til nydansk af Aage Hansen*, Ringkjøbing 1966. *Peder Syvs danske ordsprog*, udg. DSL ved Aage Hansen, Kbh. 1944. Aage Hansen: *Vore ordsprog og talemåder*, Kbh. 1947 (Ledetraad ved folkelig Universitetsundervisning, Nr. 209).
- 2 Titlen forekommer kun på et i manuskriptet indlagt håndskrevet notat. Her er titlen oprindeligt afsluttet med »1506«, men Aage Hansen har selv udstreget årstallet.
- 3 Hele Aage Hansens Peder Låle-materiale er nu afleveret til Det kongelige Biblioteks håndskriftafdeling.

Det er ikke umiddelbart klart, om Aage Hansen selv har betragtet sin andenredaktion inklusive egne rettelser og tilføjelser som et færdigt arbejde. På den ene side har vi hans formulering i den ovenfor aftrykte prolog: »... mit arbejde som jeg langt om længe har fået gjort færdigt«. På den anden side har vi hans mundtlige udsagn, nogen tid før han døde, om, at han ville begynde endnu en gennemgang af manuskriptet og foreløbig lade de vanskelige proveniensspørgsmål ligge. En sådan gennemgang er ikke afsluttet, og det er desuden i den foreliggende andenredaktion tydeligt, at kap. 8 »Lidt om ordsprogenes proveniens« har en noget foreløbig karakter.⁴

Prologens formulering »fået gjort færdigt« er fremkommet ved Aage Hansens rettelse af sin oprindelige formulering: »fået gjort nogenlunde færdigt.« At det oprindelige forbehold er fjernet, skal dog ikke forstås sådan, at forfatteren i rettende stund anså sit arbejde for helt færdigt. Den endelige formulering må opfattes som foregribende en endnu ikke indtruffen situation. Herved bliver formuleringen en nøje parallel til prologens foruddiskontering af Svend Eegholm-Pedersens og undertegnede gennemlæsning af afhandlingen, en gennemlæsning, som Aage Hansen havde aftalt med os, men som først fandt sted efter hans død.

Prologen må være skrevet sent (jf. indholdet og det forhold, at prologen ikke optræder i den håndskrevne indholdsfortegnelse), men ikke helt så sent, som den foregiver. Prologen knytter sig i bogens tilblivelseshistorie til en afsluttende fase, som ikke indtraf, mens Aage Hansen var i live, men som han forventede.

Manuskriptet – som det har foreligget for udgiverne i forfatterens andenredaktion med hans rettelser og tilføjelser – må karakteriseres som et ufuldført trykmanuskript. Nærmest ved at være færdige er prologen, de indledende afsnit, samt kap. 1-7. Her har der først og fremmest været behov for redaktionel tilretning i form af rettelse af skrivefejl og faktiske fejl samt kontrol af citater og henvisninger, indføjeelse af bilagt materiale og endelig i kap. 2 og 7 overførsel af en del manglende sider i andenredaktionen fra førsteredaktionen.

Kap. 8 ville Aage Hansen næppe have ladet offentliggøre efter blot redaktionel tilretning og kontrol. Behandlingen af proveniensspørgsmålet måtte gennearbejdes endnu engang og muligvis også udvides. Udgiver-

⁴ I den håndskrevne indholdsfortegnelse har kap. 8 oprindelig heddet: »Ordsprogenes proveniens«, hvortil Aage Hansen ved rettelse har føjet: »Lidt om«.

ne har overvejet, om dette kapitel helt burde udgå af den trykte bog, evt. således at kapitlets synspunkter blev kortfattet refereret i efterskriften. Resultatet af overvejelserne er blevet, at kap. 8 trods den noget ufærdige karakter alligevel rummer så erfarne og reflekterede synspunkter, at det fortjener udgivelse i sin helhed.

Den håndskrevne indholdsfortegnelse anfører et kap. »9. Slutning«. Et sådant kapitel findes ikke i nogen af de to redaktioner, og forarbejder til det har heller ikke kunnet identificeres i materialet. Kap. 9 er formodentlig aldrig nået ud over planlægningsstadiet.

Af denne indholdsfortegnelse kan desuden ses, at Aage Hansen har ændret kapitlernes rækkefølge. Det drejer sig om kap. 7 om ordforrådet, der tidligere har haft plads som kap. 5. Det er vanskeligt at se motivet til denne flytning, da ordforrådet forekommer naturligere placeret i fortsættelse af behandlingen af det stilistiske end i fortsættelse af beskrivelsen af ordsprogenes verden. Men forfatterens ændring er selvfølgelig fulgt.

Som overordnet princip for arbejdet har udgiverne haft: at søge at bringe den tekst i trykken, som Aage Hansen selv ville været nået frem til, hvis tiden havde tilladt ham det. Udgiverne har derfor forsøgt at skelne mellem på den ene side forfatterens konkrete fejl, som altid er søgt rettet, fordi forfatteren selv måtte formodes at ville have rettet dem, og på den anden side de ikke helt få tilfælde, hvor forfatterens synspunkter, terminologi og metode kan synes påfaldende, uden at der er tale om uomtvistelige fejl, hvorfor der i disse tilfælde ikke er rettet. Dette skel har i praksis undertiden været vanskeligt at drage; i tvivlstilfælde er der valgt ikke at rette. Forhåbentlig er det lykkedes at fjerne langt de fleste af de fejl og unøjagtigheder, som prologens gamle mand beder læseren bære over med. Forfatterens retskrivning og kommatering er naturligvis respekteret, og der er derfor kun rettet, når det synes klart, at forfatteren afviger fra sine egne principper.

På grund af manuskriptets karakter er udgiverrettelserne mange. Rettelserne er foretaget stiltiende, altså uden tekstkritiske noter. Antallet af sådanne noter ville være blevet betydeligt, og det måtte forventes, at de ville være blevet til gavn for yderst få og til irritation for langt de fleste, herunder også for den upedantiske Aage Hansen selv i filologernes Elysium.⁵

5 Den specielt interesserede kan eftergå manuskriptmaterialet på Det kongelige Bibliotek. Udgivernes rettelser fremgår af en sammenligning mellem Aage Hansens manuskript og det af udgiverne tilvebragte endelige trykmanuskript.

Et særligt problem udgøres af de mange håndskrevne sedler, der er indlagt i manuskriptets andenredaktion. De er – selv for kendere af forfatterens særdeles økonomiske skrift og omfattende papirgenbrug – undertiden vanskelige at tyde; og ikke sjældent er det uklart, nøjagtigt hvor i manuskriptet forfatteren har tænkt sig dem indføjede. For ikke at bruge urimelig meget arbejde på dette forhold har udgiverne i en række tilfælde undladt at medtage materiale fra disse sedler i det endelige trykmanuskript. Kun i det store afsnit med ordforklaringer i kap. 7, hvor de indlagte sedler er særlig mange, og hvor de synes særlig vigtige, er fuldstændighed tilstræbt.

Forfatteren har oprindeligt brugt Axel Kocks og Carl af Petersens gamle standardudgave af Peder Låles ordsprog, *Östnordiska och latinska medeltidsordspråk I-II*, Kbh. 1889-94, og hans mange citater og henvisninger gælder denne udgave. Peder Låle-bindene af *Danmarks gamle Ordsprog*, ved Iver Kjær og Erik Petersen, udkom december 1979, og forfatteren har derefter flittigt brugt disse bind uden af den grund at ændre sit oprindelige tekstgrundlag. Heller ikke udgiverne har ment det nødvendigt at ændre citater og henvisninger, således at de kom til at gælde den nye udgave. De to udgaver kan uden vanskelighed bruges sammen, da nummereringen i den gamle udgave svarer til nummereringen af den nye udgaves A-tekst (Ghemem 1506), og da den nye udgave for hvert enkelt ordsprog henviser fra A-teksten til B-teksten (Chr. Pedersen 1515) og fra B-teksten til A-teksten.

Forfatteren har anført sine mange litteraturhenvisninger i stærkt forkortet form. Udgiverne har derfor udarbejdet en litteraturliste, som opløser disse forkortelser. Litteraturlisten bringes som afslutning på forfatterens tekst.

Den bog, som nu trykkes, er uanset alle anstrengelser ikke helt den, som Aage Hansen engang forestillede sig. Som han selv siger i prologen, har han måttet begrænse sig på mange punkter. Blandt det 20. århundredes danske sprogforskere har Aage Hansen været den, der mere end nogen anden fik sagerne fra hånden. Dygtigt og effektivt løste han den ene store opgave efter den anden. Det har utvivlsomt irriteret ham, at et tilsyneladende så afgrænset emne som Peder Låles danske ordsprog krævede så lang tid og alligevel ikke ville helt derhen, hvor han havde tænkt sig. Som prologen viser, har han måttet resignere. Den gamle mands arbejdskraft har naturligvis ikke været så stor som den yngres. Men en del af årsagen ligger også i emnet. Navnlig proveniensspørgsmålet har han oplevet som genstridigt – og med fuld ret. Nøgternt vurderet er det

med det eksisterende kildegrundlag næppe muligt at komme meget længere end Aage Hansen er kommet, i alt fald ikke uden i væsentlig større omfang at inddrage Peder Låle-samlingens latinske ordsprog og forholdet mellem de latinske og de danske ordsprog, og det har han ikke villet.

Aage Hansens bog er en smuk repræsentant for den filologiske ord-sprogsforskning. Den er meget vidende, konkret og nøgtern, og den undgår helt de pedantiske spekulationer, som undertiden skæmmer en ældre, meget grundig, filologisk undersøgelse af Peder Låles ordsprog, Rolf Pippings *Ordspråksstudier*, I-II:3C, Helsingfors 1938-63.

På en løs lap i manuskriptet har Aage Hansen klart formuleret sit arbejdes formål: »Formålet er at give en filologisk og stilistisk beskrivelse af en særpræget middelaldertekst. Særpræget skyldes dels den genre teksten tilhører dels det forhold at teksten er præget af forskellige sprogstadier.« Nu foreligger den filologiske og stilistiske beskrivelse af Peder Låles danske ordsprog, og enhver, der vil arbejde videre med disse tekster, bør bygge på det sproglige fundament, som Aage Hansen har skabt. Bogen er på samme gang afslutningen på Aage Hansens mangeårige arbejde med Peder Låle og det forhåbentlige grundlag for fremtidig forskning: »Hæzer watn meth saaldh som nymmer forvdhen bogh.«

Direktør Ib Henriksens Fond takkes for tre ugers ophold i fondets hus i Sydfrankrig. Dette gav mig den fornødne ro til en første gennemgang af manuskriptmaterialet og til at skrive udkast til efterskriften. Manuskriptgennemgangen resulterede i nogle principper for udgivelsen, som dannede det første grundlag for det omfattende redigerings-, kontrol- og rettel-sesarbejde, som derefter er blevet udført af Merete K. Jørgensen. For økonomisk støtte hertil takkes Aksel Tovborg Jensens Legat. Rettelsernes mængde nødvendiggjorde en renskrift af hele manuskriptet. For stor omhu og udholdenhed med dette arbejde takkes DSL's tidligere sekretær Jytte Markamp.

Ordbogsredaktør Svend Eegholm-Pedersen ordnede allerede i 1983 Aage Hansens efterladte Peder Låle-papirer. I den afsluttende fase har han kontrolleret det renskrevne trykmanuskript og bidraget med vigtige tydninger, rettelser og forbedringer. Herfor skylder også de to udgivere ham en varm tak.

Castellaras-Le-Vieux, august 1986, og Birkerød, juni 1990.

Iver Kjær

Indleveret til selskabet september 1990.
Færdig fra trykkeriet december 1991.

Abstract, Summary. – An abstract in English is compulsory. It should count 10-15 lines, outline main features, stress novel information and conclusions, and end with the author's name, title, and institutional and/or private postal address. – Papers in Danish may be provided with a summary in another language by agreement between author and editor.

Typescript. – Page 1 should contain title, author's name and the name of the Academy. Page 2: Abstract, author's name and address. Page 3: Table of contents if necessary. Captions should be delivered on separate sheets. Footnotes should be avoided if at all possible; if indispensable, they, too, should be typed on separate sheets. Consult a *recent* issue of the series for general layout.

Typewrite with double space throughout and leave a 4 cm margin *right*. Indicate desired position of illustrations and tables with pencil in margin *and repeat it in the galley proof*.

Use three or fewer grades of heading unless more are indispensable. Avoid long headings. Indicate clearly the hierarchy of headings.

Figures. – Please submit two copies of each graph, map, photograph, etc., all marked with the author's name. Whenever possible all figures will be placed within the text; the nature of the illustrations will govern the editor's choice of paper quality.

All figures, also line drawings, must be submitted as glossy, photographic prints suitable for direct reproduction. Prints fitting the indicated printed area are preferred, but the final size is the responsibility of the editor. The scale should be indicated in the caption or, preferably, on the illustration itself.

Fold-out figures and tables should be avoided. Use distinct (but not dominant) capital letters for the items in composite figures. For transfer lettering use simple, semi-bold typefaces. The size of the smallest letters should not be less than 1.5 mm. Intricate tables are often more easily reproduced from line-drawings or from technically perfect original computer or type processor output.

References. – In general, the editor expects all references to be formally consistent and in accordance with accepted practice within the particular field of research. Bibliographical references should preferably be given as, e.g., Shergold 1975, 16, the latter figure indicating the page number unless misunderstandable.

Correspondence

Manuscripts should be sent to the Editor, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, H. C. Andersens Boulevard 35, DK-1553 Copenhagen V, Denmark (tlf. +45.1.11 32 40). Questions concerning subscription to the series should be directed to the publishers.

Publisher

Munksgaard Export and Subscription Service
Nørre Søgade 35, DK-1370 Copenhagen K, Denmark

Editor: Poul Lindegård Hjorth

© (Year). Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced in any form without the written permission of the copyright owner.

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab

Historisk-filosofiske Skrifter

Hist. Filos. Skr. Dan. Vid. Selsk.

Priser excl. moms / Prices abroad in Danish Crowns.

Vol.

11. STEENBERG, AXEL: Hal og gård i Hejninge. En arkæologisk undersøgelse af to sjællandske landsbytomter. 1986 ..... 200.-
12. LUND, JOHN: Sūkās VIII. The Habitation Quarters (Publications of the Carlsberg Expedition to Phoenicia 10). 1986 ..... 400.-
13. BECKER, C.J.: Nørre Sandegård. Arkæologiske undersøgelser på Bornholm 1948-1952. 1990 ..... 400.-
14. OLDENBURG, EVELYN: Sūkās IX. The Chalcolitic and Early Bronze Age Periods (Publications of the Carlsberg Expedition to Phoenicia 11). 1991 ..... 250.-

Historisk-filosofiske Meddelelser

Hist. Fil. Medd. Dan. Vid. Selsk.

Priser excl. moms / Prices abroad in Danish Crowns.

Vol.

53. ANDERSEN, LENE: Studies in Oracular Verses: Concordance to Delphic Responses in Hexameter. 1987 ..... 300.-
54. PETERSEN, ARNE FRIEMUTH: Why Children and Young Animals Play. A New Theory of Play and its Role in Problem Solving. 1988 ..... 120.-
55. OLSEN, BIRGIT ANETTE: The Proto-Indoeuropean Instrument Noun Suffix *-tlom and its Variants. 1988 ..... 100.-
56. HANSEN, MOGENS HERMAN: Three Studies in Athenian Demography. 1988 ..... 50.-
57. KRISTENSEN, ANNE KATRINE GADE: Who were the Cimmerians, and where did they come from? 1988 ..... 220.-
58. CHRISTENSEN, TORBEN: Rufinus of Aquileia and the *Historia Ecclesiastica*, Lib. VIII-IX, of Eusebius. 1989 ..... 450.-
59. HANSEN, MOGENS HERMAN: Was Athens a Democracy? 1989 ..... 50.-
60. WILLIAMS, A. V.: The Pahlavi Rivāyat Accompanying the Dādestān ī Dēnīg. Part I: Transliteration, Transcription and Glossary. Part II: Translation, Commentary and Pahlavi Text. 1990 ..... 500.-
61. SCHMITT, RÜDIGER: Ernst Kuhn und Vilhelm Thomsen. Aspekte ihres Forschens im Spiegel ihrer Korrespondenz. 1990 ..... 50.-
62. HANSEN, AAGE: Om Peder Laales danske ordspog. Udg. af MERETE K. JØRGENSEN og IVER KJÆR. 1991 ..... 400.-